

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΕΤΟΣ 83
ΤΕΥΧΟΣ 781
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2000

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

Βογατσικοῦ 7, 546 22 (ἢ Τ.Θ. 10335, 541 10) Θεσσαλονίκη

ΙΔΡΥΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 1917
ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ (†)

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
κ.κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ Β'

ΣΥΝΤΑΞΙΣ
Μ. Πρωτοπρεσβύτερος ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΚΑΡΟΣ, Διδάκτωρ Θεολογίας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΚΟΝΤΑΚΗΣ, Διδάκτωρ Θεολογίας

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 5.000 δρχ. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: 50 δολλάρια Η.Π.Α.
ΑΞΙΑ ΤΟΜΩΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΤΩΝ: 6.000 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ISSN 1011 - 3010

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ἀριθ. Πρωτ. 46

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 1ῃ Ἰανουαρίου 2000

ΠΟΙΜΑΝΤΟΡΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ *Κ. Κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ τοῦ Β΄*

ΕΠΙ ΤΗι ΕΙΣΟΔΩι ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΕΟΝ ΕΝΙΑΥΤΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΤΟΥΤΕΣΤΙ ΤΟ 2000 Μ.Χ

Πρός
τά ἐν Κυρίῳ πνευματικά Αὐτοῦ Τέκνα,

Τέκνα ἡμῶν ἐν Κυρίῳ Ἀγαπητά!

Ηὐδόκησεν ὁ Πανάγιος Θεός νά εἰσέλθωμεν εἰς τόν Νέον Ἐνιαυτόν τῆς Χρηστότητός Του, καί ἀκολούθως, ἐκ βαθέων νά εὐχαριστήσωμεν Αὐτόν διά τά ἄφθονα πνευματικά καί ὑλικά ἀγαθά ἅτινα ἐπεδαψίλευσεν ἡμῖν καί ὡς ἄτομα καί ὡς οἰκογένεια καί ὡς Ἔθνος.

Τόν εὐγνωμονοῦμεν ἀπείρως διά ταῦτα πάντα καί ἐκ μέσης ψυχῆς ἐκζητοῦμεν ἐκ τοῦ Ἀναμαρτήτου Θεανθρώπου ἵνα συγχωρήσῃ εἰς ἅπαντας ἡμᾶς τά παραπτώματα, τά ἑκούσια καί τά ἀκούσια, τά ἐν λόγῳ καί ἔργῳ, τά ἐν γνώσει καί ἀγνοίᾳ, τά κατά τό χρονικόν διάστημα τῶν 2000 ἐτῶν, εἰς ἅ ὑπέπεσεν ἡ ἀνθρωπότης.

Κατά τήν ἑόρτιον ταύτην ἡμέραν ἀναμιμνησκόμεθα ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀδεκάστου ἱστορίας τά γεγονότα ἐκεῖνα ἅτινα συνέβησαν κατά τήν μεγάλην ταύτην χρονικήν περίοδον. Μή λησμονῶμεν ἐσαεί ὅτι ὁ προχριστιανικός κόσμος εὑρίσκετο ἐν χαώδει καταστάσει, ἐν συγχύσει καί ἐν πάσῃ ἀκαταστασίᾳ, ἡ δέ ἔλευσις τοῦ Κυρίου, «*ὅτε ἦλθε*

τό πλήρωμα τοῦ χρόνου» (*Γαλ.* 4, 4), ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῷ ματαίῳ καί ψευδῆ, ἤλλαξε τόν ῥοῦν τῆς ἱστορίας καί τήν θλιβεράν εἰκόνα τήν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ ἀνθρωπότης. Κατήργησε τήν δουλείαν, διά νά γράφῃ ὁ Οὐρανοβάμων Παῦλος · «*Οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ, ἀλλά πάντες ὑμεῖς, εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*» (*Γαλ.* 3, 28).

Ἦτο φρικιαστική ἡ κατάστασις τῶν δούλων, τούς ὁποίους οἱ κύριοι αὐτῶν ἐχρησιμοποίουν ὡς κατώτατα ὄντα, καί πολλάκις, καθώς μαρτυρεῖ καί ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἱστορία, τινές ἔτρεφον ἐκ τῶν διαμελιζομένων σωμάτων αὐτῶν τά ἰχθυοτροφεῖα των, ὡς, ἐπί παραδείγματι, ἔπραξεν ὁ Νέρων, καί ἕτεροι ἄλλοι.

Ἡ γυνή ἐθεωρεῖτο ὡς «res», δηλαδή ὡς πρᾶγμα, τήν ὁποίαν ἐχρησιμοποίει ὁ ἀνήρ διά νά ἱκανοποιῇ τόν κατώτερον ἑαυτόν του. Ὁ Κύριος τήν ἀνεβίβασεν εἰς τό ὕψος πού τῆς ἥρμοζεν, ἵνα ἀποβῇ βασίλισσα τοῦ οἴκου της καί ἀρίστη κοινωνική λειτουργός.

Τά παιδία, ὅσα ἐξ αὐτῶν δέν ἐκρίνοντο ὑγιᾶ ἐῤῥίπτοντο εἰς τόν Καιάδα, ἤ προσεφέροντο ὡς θυσία εἰς τόν πεπυρακτωμένον Μολώχ.

Ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἀγάπη, καί πλεῖσται ὅσαι ἄλλαι ἀρεταί, ἀπουσίαζον ἐκ τῆς κοινωνίας καί ἀνέμενον τόν δίκαιον καί πλήρη ἀγάπης Θεάνθρωπον διά νά φέρῃ ταύτας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Πλεῖστα ὅσα φιλανθρωπικά καθιδρύματα, εἰς τά ὁποῖα ἐθεραπεύετο ἡ ἀνέχεια καί ἡ πενία ἐδημιουργήθησαν κατά τήν χριστιανικήν περίοδον. Τόσον βαθέως εἶχεν διεισδύση ἡ πίστις, ἡ δι᾽ ἀγάπης ἐνεργουμένη, ἐπί παραδείγματι, εἰς τούς κατοίκους τοῦ Βυζαντίου, ὥστε τό Χριστιανικόν Βυζάντιον νά μήν ἔχῃ ἀνάγκην πλέον τοιούτων φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, διό καί ὁ πολύς αὐτοκράτωρ, θεολόγος καί νομικός Ἰουστινιανός, ἐξέδωκε διάταγμα βάσει τοῦ ὁποίου ἀπηγορεύετο πλέον ἡ ἀνέγερσις τοιούτων εὐαγῶν ἱδρυμάτων, ὡς ἐπί παραδείγματι, ὀρφανοτροφείων, νοσοκομείων, γηροκομείων, πτωχοτροφείων καί εἴ τινων ἑτέρων.

Ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ κατά τήν διάρκειαν τῶν 2000 ἐτῶν ἔχει νά ἀναφέρῃ πλεῖστα ὅσα παραδείγματα, διά τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἐμπράκτως

ἡ μεγίστη προσφορά εἰς τόν κόσμον, τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ταύτης Θρησκείας, ὡς εἶναι ἡ Χριστιανική. Ὁ χρόνος δέν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νά ἀναφέρωμεν καί ἕτερα παραδείγματα διά τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἡ μεγίστη αὕτη προσφορά τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας τοῦ Γλυκυτάτου Ἰησοῦ πρός τήν ἀνθρωπότητα.

Ἰδιαιτέρως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, ὡς νέος Ἰσραήλ καί περιούσιος λαός τοῦ Θεοῦ, ἔχομεν γευθῆ πλείστων ὅσων πνευματικῶν καί ὑλικῶν δωρεῶν, ἅστινας ἐπεδαψίλευσεν εἰς ἅπαντας ἡμᾶς, καί δή εἰς τήν Φιλτάτην Ὀρθόδοξον Πατρίδα ἡμῶν Ἑλλάδα, ἡ Θρησκεία τῆς «*Ἐσταυρωμένης Ἀγάπης*», ὡς ἀποκαλεῖ τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὁ χρυσοῦς τήν γλῶτταν, χρυσοῦς καί τήν καρδίαν Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Δι᾽ οὐδένα ἕτερον λαόν ὁ Κύριος διεκήρυξε τό «*ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου*». (*Ἰω.* 12, 23). Ὅταν Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων εἰς Ἱεροσόλυμα διά τήν ἑορτήν τοῦ Πάσχα, «*ἐζήτουν τόν Ἰησοῦν ἰδεῖν, τίς ἐστιν*» (*Ἰω.* 12, 21) καί ἐπαρουσίασαν τούτους εἰς τόν Κύριον οἱ Ἀπόστολοι Ἀνδρέας, Πέτρος καί Φίλιππος, ὁ Κύριος ἐξεστόμισεν τούς προαναφερθέντας θείους λόγους «*ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου*».

Ἀλλά καί κατά τάς δυσκόλους περιστάσεις τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, συμπαρέστη εἰς ἡμᾶς ἐναργῶς καί ἐβοήθησεν ποικιλοτρόπως τό εὐσεβές ἡμῶν Ἔθνος, προφυλάξας τοῦτο ἐκ παντός κινδύνου.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, γεννᾶται εὐλόγως ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν τό ἐρώτημα, τό ὁποῖον ἐγεννήθη καί ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Προφητάνακτος καί Ψαλμωδοῦ Δαβίδ, ὅτε οὗτος ἀνελογίζετο τάς ἀπείρους δωρεάς πρός αὐτόν καί τό ἔθνος του· «*Τί ἀνταποδώσωμεν τῷ Κυρίῳ, περί πάντων ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν;*» (*Ψαλμ.* 115, 3).

Τόν τρέχοντα ἐνιαυτόν ἀφιεροῦμεν εἰς τόν διαπρεπέστερον Θεολόγον τοῦ 7ου αἰῶνος καί σφοδρότατον πολέμιον τοῦ Μονοθελητισμοῦ, Ἅγιον ΜΑΞΙΜΟΝ τόν Ὁμολογητήν.

Οὗτος προήρχετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας καί ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τό 580. Ἔλαβε τήν ἐγκύκλιον μόρφωσιν καί ἐπεδόθη ἰδιαιτέρως εἰς τήν σπουδήν τῆς Φιλοσοφίας,

διό καί ἕνεκα τῆς μορφώσεως ταύτης προσελήφθη ὡς Ἀρχιγραμματεύς τοῦ Αὐτοκράτορος Ἡρακλείου Μετ᾽ οὐ πολύ παρῃτήθη ἐκ τοῦ ἀξιώματος τούτου καί ἐγκαταλείψας τόν κόσμον ἠσπάσθη τόν Μοναχισμόν. Συνεδέθη τά μέγιστα πνευματικῶς μετά τοῦ μετέπειτα Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου, τόν ὁποῖον ἀποκαλεῖ προϊστάμενον, πατέρα καί διδάσκαλον.

Ἠσκήτευσεν εἴς τινα Ἱεράν Μονήν ἔναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κειμένης Χρυσουπόλεως, τῆς ὁποίας ἀπέβη καί Ἡγούμενος. Ἐνταῦθα ἀπέκτησε μαθητήν τόν Ἀναστάσιον, ὅστις τόν ἠκολούθησε κατά τόν μετέπειτα αὐτοῦ βίον. Πρό τῆς μεταβάσεώς του εἰς τήν Ἀφρικήν, διῆλθεν ἐκ Κρήτης, εἰς ἥν παρέμεινεν ἐπ᾽ ἀρκετόν χρόνον, καί ἔσχε συζητήσεις μετά σεβηριανῶν ἐπισκόπων. Ἀκολούθως διῆλθεν ἐκ Κύπρου καί μετά τοῦ Σωφρονίου μετέβη εἰς τήν Ἀλεξάνδρειαν ἵνα ἀντιδράσωσιν ὁμοῦ κατά τοῦ Μονο-θελητισμοῦ, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἠγωνίσθη καί καθ᾽ ἅπαντα τόν ἐπί γῆς βίον αὐτοῦ. Ἕνεκα τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπέστη πλείστους ὅσους διωγμούς καί βασάνους, διό καί τόν Αὔγουστον τοῦ 662 ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ, ἡ δέ μνήμη του ἑορτάζεται τήν 13ην Αὐγούστου καί τήν 21ην Ἰανουαρίου.

Ὁ Ἅγιος Μάξιμος οὐδέποτε ἐπεδίωξεν ἀξιώματα ἀλλ᾽ ἀνῆκε εἰς τούς χαρακτῆρας ἐκείνους οἵτινες ἀναδεικνύουσι τούς ἡγέτας. Κατώρθωσε δέ ἐπί μίαν τουλάχιστον εἰκοσιπενταετίαν νά κατευθύνῃ τήν ἐκκλησιαστικήν πολιτικήν τῶν Ὀρθοδόξων.

Ἡ Μήτηρ ἡμῶν Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατέταξεν τοῦτον εἰς τήν χορείαν τῶν Ὁμολογητῶν ἀναγνωρίζουσα τοῦτον Ἅγιον αὐτῆς.

Εἴθε ὁ 21ος αἰών, εἰς τόν ὁποῖον εἰσερχόμεθα, σύν Θεῷ ἀπό τῆς σήμερον, διά πρεσβειῶν τῆς ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ τοῦ Μυροβλύτου, τοῦ Πολιούχου καί Προστάτου ἡμῶν, καί τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου Πατρός ἡμῶν ΜΑΞΙΜΟΥ τοῦ Ὁμολογητοῦ, νά ἀποβῇ πλουσιότερος εἰς προσφοράν δωρεῶν , δωρεῶν, δι᾽ ἅπασαν τήν ἀνθρωπότητα, διά τό Εὐσεβές ἡμῶν Γένος, καί διά τήν Μητέρα ἡμῶν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἥν ὁ Κύριος «*περιεποιήσατο τῷ Τιμίῳ Αὐτοῦ Αἵματι*» (*Πράξ.* 20, 28), καί ἥτις ἀποτελεῖ «*τόν Στύλον καί τό Ἑδραίωμα τῆς*

Ἀληθείας» (*Α΄ Τιμ.* 3, 15), ἀλλά καί τήν σπονδυλικήν στήλην τοῦ Ἔθνους ἡμῶν, ἵνα συνεχίσῃ αὕτη ἐπιτελοῦσα ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ τόν ὑψηλόν ταύτης προορισμόν, ὅστις τυγχάνει ἡ Λύτρωσις καί ἡ Σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Διάπυρος πρός Θεόν Εὐχέτης
Ὁ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

+ Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

Σημείωσις: Ἡ παροῦσα Ποιμαντορική Ἐγκύκλιος, δέον ὅπως ἀναγνωσθῇ εὐκρινῶς, κατά τό Κοινωνικόν τῆς Θείας Λειτουργίας τῆς 1ης Ἰανουαρίου 2000.

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Θεσσαλονίκης, ὑπέρτιμε καί ἔξαρχε πάσης Θετταλίας, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητέ ἀδελφέ καί συλλειτουργέ τῆς ἡμῶν Μετριότητος κύριε Παντελεῆμον, χάρις εἴη τῇ ὑμετέρᾳ Ἱερότητι καί εἰρήνη παρά Θεοῦ.

Ἐπανακάμψαντες αἰσίως εἰς τήν ἕδραν ἡμῶν μετά τήν ὀλιγόωρον, πλήν εὐλογημένην, παραμονήν ἡμῶν ἐν τῇ θεοσώστῳ ἐπαρχίᾳ τῆς ὑμετέρας λίαν ἀγαπητῆς Ἱερότητος, ἐπί τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Μεγάρου Μουσικῆς, προαγόμεθα διά τῶνδε τῶν ἀδελφικῶν Πατριαρχικῶν ἡμῶν Γραμμάτων ἵνα θερμῶς εὐχαριστήσωμεν ὑμῖν ἐπί πᾶσιν ὧν παρ᾿ ὑμῶν καί τῶν συνεργατῶν ὑμῶν ἀπηλαύσαμεν, καί μάλιστα ἐπί τῇ προθυμίᾳ ὑμῶν πάντων ὅπως καταστήσητε εὐχάριστον τήν παραμονήν ἡμῶν πλησίον τῆς ὑμετέρας ἀγάπης καί τῇ πρόφρονι ἀπονομῇ τῇ ἡμετέρᾳ Μετριότητι τοῦ Μεταλλίου τοῦ ἔτους 2000 τῆς κατ᾿ αὐτήν Ἱερᾶς Μητροπόλεως πρός τοῖς ἄλλοις πλουσίοις δώροις ὑμῶν.

Ἐπί δέ τούτοις, εὐχαριστοῦντες καί αὖθις τῇ ὑμετέρᾳ Ἱερότητι, σύν τῷ ποιμνίῳ καί τοῖς συνεργάταις αὐτῆς, περιπτυσσόμεθα αὐτήν ἀδελφικῶς καί ἐπικαλούμεθα ἐφ᾿ ὑμᾶς τήν χάριν καί τό ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

β Ἰανουαρίου κθ΄

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΘΗΝΗΣΙ ΤΗ 9Η ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2000

Ἀριθμ. πρωτ. 626
διεκπ. 287

Πρός
Τόν Σεβασμιώτατον
Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης
Κ.Κ. Παντελεήμονα
Εἰς Θεσσαλονίκην

Σεβασμιώτατε ἐν Χριστῷ ἀδελφέ,

Ἄσμενοι πληροφορηθέντες τήν ἐπ᾽ αἰσίοις καί θείᾳ εὐδοκίᾳ συμπλήρωσιν κατά τό διαρρεῦσαν σωτήριον ἔτος τριακονταπενταετοῦς ἀρχιερατικῆς διακονίας ὡς καί πεντηκονταετίας ἀπό τῆς εἰσόδου ὑμῶν εἰς τόν Ἱερόν Κλῆρον ἔγνωμεν ἐκφρᾶσαι τῇ Ὑμετέρᾳ θεοτιμήτῳ Σεβασμιότητι συγχαρητηρίους εὐχάς καί προσρήσεις ἐπί τῷ εὐσήμῳ τούτῳ γεγονότι.

Γνόντες οὖν τήν δοθεῖσαν ὑπό τῆς ὑμετέρας πεπνυμένης Σεβασμιότητος συνεχῶς καί συνεπῶς ἐπί πεντηκονταετίαν καλήν μαρτυρίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καί τά καλά ἔργα, ἅπερ τό ὑμέιερον ἀνύστακτον, φιλόστοργον καί πατρικόν ἐνδιαφέρον ὑπέρ τοῦ φιλοχρίστου Λαοῦ τῆς θεοσώστου ἐπαρχίας ὑμῶν εἰργάσατο, χαίρομεν καί ἐν Κυρίῳ καυχόμεθα, ὅτι ὁ ἡμέτερος λίαν ἀγαπητός ἀδελφός ἐμόγησεν πολύ ὑπέρ αὐτοῦ καί ἐδαπανήθη εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην τοῖς ἐγγύς καί τοῖς μακράν καταλλάσσων τούς πάντας τῷ Θεῷ καί Πατρί, ἀναπτύξας εὐρύτατον ποιμαντικόν, κοινωνικόν, ἱεραποστολικόν καί ἐθνικόν ἔργον.

Καί ὑμεῖς μέν ἀπολαύετε νῦν τούς ἀγλαούς καρπούς τοῦ πολλοῦ τούτου κόπου καί τῆς ἐπ᾽ εὐλογίαις σπορᾶς τοῦ θείου λόγου εἰς τάς καρδίας τῶν πιστῶν, ἡμεῖς δέ γεγονότες

μάρτυρες αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει πνευματικῇ συγχαίρομεν τῇ φιλτάτῃ ἡμῖν Σεβασμιότητι καί παντί τῷ πληρώματι τῆς ὑμετέρας Μητροπόλεως κατά τόν λόγον τοῦ Μεγάλου Διδασκάλου, θεόπτου καί μύστου τῶν ἀρρήτων καί ἀθεάτων Ἀποστόλου Παύλου λέγοντος: «*εἴτε δοξάζεται ἕν μέλος, συγχαίρει πάντα τά μέλη*» (Α' Κορινθίους ιβ' 26).

Δεόμεθα οὖν τοῦ Κυρίου, ἵνα διαφυλάττῃ ὑμᾶς ἀσινῆ ἐπί μακρά ἔτη, ἀξιοῖ δέ πάλιν ἡμᾶς, ἵνα ἐν ὑγιείᾳ ἀστεμφεῖ τε καί ἀμφιλαφεῖ τῇ Χάριτι καί ἐνεργείᾳ τοῦ Παναγίου Πνεύματος συνεχίσητε τήν αἰγληφόρον, ἀριδείκετον καί ἀρίζηλον διακονίαν ὑμῶν ἐν τῷ Οἴκῳ τοῦ Κυρίου, ὅστις ἐστί Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, πρός δόξαν τοῦ Παναγίου Ὀνόματος τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ἡμῶν καί εὔκλειαν τῆς Ἁγιωτάτης ἡμῶν Ἐκκλησίας.

Ἐπί δέ τούτοις, ἐπευχόμενοι καρποφόρον συνέχισιν τοῦ πολυσχιδοῦς πνευματικοῦ καί κοινωνικοῦ ἔργου ὑμῶν ἐπί ἔτη ὡς μήκιστα, ἐν δαψιλείᾳ θείων εὐλογιῶν καί ἄνωθεν ἐπικουρίας, κατασπαζόμενοι τήν ὑμετέραν Σεβασμιότητα φιλήματι ἁγίῳ, διατελοῦμεν μετά τῆς ἐν Κυρίῳ ἀγάπης καί φιλαδελφίας.

Ο ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΑΡΧΙΜ. ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Βογατσικοῦ 7 - 546 22 Θεσσαλονίκη, τηλ. 227-677, ἐσωτ. 104

Ἀριθμ. Πρωτ. : ΔΥ.- Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 3.1.2000-

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ἐκ τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ἐξεδόθη τό κάτωθι δελτίον τύπου :

« Σήμερον Δευτέραν 3ην Ἰανουαρίου 2000 καί περί ὥραν 9.30 π.μ. ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κ. Κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ἐπεσκέφθη τόν Παναγιώτατον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Κ. Κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ τόν Β′, καί ἐπί παρουσίᾳ τῶν Ὑπουργῶν Ἐθνικῆς Ἀμύνης κ. *Ἄκη Τσοχατζοπούλου*, Ἀναπτύξεως κ. *Εὐαγγέλου Βενιζέλου*, Μακεδονίας-Θρακης κ. *Ἰωάννου Μαγκριώτη*, τῶν Βουλευτῶν Θεσσαλονίκης, τοῦ Περιφερειάρχου Κεντρικῆς Μακεδονίας κ. *Χαραλαμπους Σοφιανοῦ*, τοῦ Νομάρχου Θεσσαλονίκης κ. *Κωνσταντίνου Παπαδοπούλου*, τοῦ Δημάρχου Θεσσαλονίκης κ. *Βασιλείου Παπαγεωργοπούλου*, τῆς Στρατιωτικης καί Ἀστυνομικῆς Ἡγεσίας τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης κ. *Σωτηρίου Βαρναλίδη*, τῶν Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου, τῶν Μοναχῶν καί Μοναζουσῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καί πλήθους πιστῶν, ἀπένειμε εἰς τον Παναγιώτατον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Κ.Κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ τόν Β′ *«την εὐαρέσκειαν της Μητρός Ἐκκλησίας καί τῆς ἡμετέρας Μετριότητος καθηκόντως ἐπί τῇ συμπληρώσει πεντηκονταετοῦς ἱερατικῆς καί ἀρχιερατικῆς διακονίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ»*. Προσέφερε δέ εἰς τόν Παναγιώτατον μίαν ποιμαντορικήν ῥάβδον καί μίαν θήκην μέ δύο ἐγκόλπια καί ἕνα ἐπιστήθιον σταυρόν. Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κ.Κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β′ εὐχαριστῶν ἀπό καρδίας τόν Παναγιώτατον Οἰκουμενικόν Πατριάρχην Κ.Κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΝ προσέφερεν εἰς αὐτόν τό ἀνώτατον παράσημον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως

Θεσσαλονίκης, ἕν Ἐγκόλπιον καί ἕν Τρίπτυχον μέ τάς παραστάσεις τῆς Γεννήσεως, τῆς Σταυρώσεως καί τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου.

Μετά τό τέλος τῆς ὅλης τελετῆς ἀπενεμήθησαν ἐνθύμια διά χειρός τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρός ὅλους τούς Ὑπουργούς, Ἐπισήμους, τόν Κλῆρον καί τόν λαόν, οἱ ὁποῖοι ἀσπαζόμενοι τήν Σεπτήν Δεξιάν τοῦ Πατριάρχου τόν εὐχαριστοῦσαν διά τήν προσγενομένην ὑπ᾽ Αὐτοῦ τιμήν εἰς τόν Παναγιώτατον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Κ.Κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ τόν Β′».

Ἐκ τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Κ.Κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΟΥ Β'

(Ἐπίσκεψις Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ εἰς τήν Ἱεράν Μητρόπολιν Θεσσαλονίκης - 3.1.2000)

Παναγιώτατε, Πάτερ καί Δέσποτα !

Ἐπί τῇ εἰσόδῳ εἰς τόν Νέον Ἐνιαυτόν τῆς Χρηστότητος τοῦ Κυρίου αἰσθανόμεθα ἀνεκλάλητον χαράν, καθ' ὅτι τήν εἴσοδον ταύτην ἐπευλογεῖ ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης.

Ἐσαεί ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ἀποτελοῦσα τούς πνεύμονας καί τήν καρδίαν τῆς Ἑλληνικωτάτης Μακεδονίας θά στρέφῃ βλέμμα εἰλικρινοῦς ἀγάπης, βαθυτάτου σεβασμοῦ καί ἀπείρου εὐγνωμοσύνης πρός τήν Βασιλίδα τῶν πόλεων Κωνσταντινούπολιν, εἰς ἥν εὑρίσκεται ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία μέ ἐπικεφαλῆς Ὑμᾶς, Παναγιώτατε Πάτερ καί Δέσποτα.

Γνωρίζομεν ἅπαντες τούς ἀγῶνας τούς ὁποίους διεξάγει ἡ Ὑμετέρα Περισπούδαστος Παναγιότης διά τήν παραμονήν ἐκεῖσε τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τό ὁποῖον ἔχει νά προσφέρῃ εἰς ἅπαντας τούς ὑγιῶς σκεπτομένους ἀνθρώπους, καί δή πρός ἡμᾶς τούς Ὀρθοδόξους Ἕλληνας, σελίδας ἱστορικάς καί ἐνδόξους διά τούς ὑπέρ τῆς Πίστεως καί τοῦ Γένους ἡμῶν ἀγῶνας, εἰς τούς ὁποίους ἐσαεί καί ἡμεῖς θά προβαίνωμεν ὡς γνήσια τέκνα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Τό Ἡρωϊκόν, Ἱστορικόν καί Ἔνδοξον Φανάριον, ἐφ' οὗ εὑρίσκεται ὁ Ἔνδοξος καί Ἱστορικός Ὑμῶν Θρόνος θά φωτίζῃ πρός ἁπάσας τάς κατευθύνσεις, ἵνα δεικνύῃ τήν ὁδόν τῆς ἀληθοῦς δόξης καί τοῦ αἰωνίου μεγαλείου.

Διό καί ἡμεῖς κατά τήν ἡμέραν ταύτην ἀγγαλόμεθα καί χαίρομεν διά τήν Σεπτήν Ὑμῶν παρουσίαν καί διά τάς Πατρικάς Ὑμῶν Εὐλογίας, ἅστινας ἔχομεν μεγίστην ἀνάγκην, ἰδιαιτέρως κατά τήν παροῦσαν ἐποχήν, καθ' ἥν εἰσερχόμεθα εἰς τόν 21ον αἰῶνα.

Εἴθε, ὁ καιρούς καί χρόνους θέμενος ἐν τῇ ἰδίᾳ Αὐτοῦ

ἐξουσίᾳ Κύριος, νά ἐπευλογῇ τόν παρόντα Ἐνιαυτόν, ἵνα οὗτος προσφέρῃ γλυκεῖς καί εὐχύμους πνευματικούς καρπούς, ἐπ᾽ ἀγαθῷ τῆς Ἁγίας ἡμῶν Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῆς Φιλτάτης ἡμῶν Πατρίδος καί τοῦ Γένους ἡμῶν.

'Αριθμ. κειμένου: 2

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Α.Θ. ΠΑΝΑΓΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ ΕΠΙ ΤΗ 35ΕΤΗΡΙΔΙ ΤΗΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΑΥΤΟΥ

(3 Ἰανουαρίου 2000)

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Θεσσαλονίκης, ὑπέρτιμε καί ἔξαρχε πασης Θεσσαλίας, ἀγαπητέ ἐν Χριστῷ ἀδελφέ καί συλλειτουργέ κύριε Παντελεῆμον,

Ἱερώτατοι ἀδελφοί Ἀρχιερεῖς,

Ἐντιμότατοι ἐκπρόσωποι τῶν ἀρχῶν

Τίμιον Πρεσβυτέριον

Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Σημαινουσα διπλῆ ἐπέτειος συνεκέντρωσεν ἡμᾶς ἅπαντας ἐνταῦθα σήμερον ἐπί τῷ τιμῆσαι αὐτήν τε καί ἐκεῖνον ἐν τῷ προσώπῳ καί τῷ βίῳ τοῦ ὁποίου χάριτι καί εὐδοκίᾳ Θεοῦ ἐπισυνέβη. Εἶναι ἡ ὁσονούπω συμπλήρωσις τριακονταπενταετοῦς Ἀρχιερατικῆς διακονίας καί πεντηκονταετοῦς ἱερατικῆς ὑφ' ὑμῶν, Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Θεσσαλονίκης καί λίαν ἀγαπητέ ἡμῖν ἀδελφέ καί συλλειτουργέ.

Αἱ ἐπέτειοι αὗται θά εἶχον περιωρισμένην προσωποπαγῆ σημασίαν ἐάν ἀνεφέροντο μόνον εἰς περίοδον τοῦ ἀτομικοῦ βίου. Ἀλλ' ἐν προκειμένῳ ἡ ὑπέρ τοῦ ποιμνίου ἀνύστακτος καί πολυσχιδής μέριμνα ὑμῶν καθιστᾷ τάς ἐπετείους ταύτας ἐπετείους σύμπαντος τοῦ ἐμπιστευθέντος τῇ ὑμετέρᾳ ζωηρᾷ καί πατρικῇ φροντίδι χριστεπωνύμου ποιμνίου. Διότι ἠναλώσατε τόν βίον καί ἀναλίσκεσθε συνεχῶς ὑπέρ αὐτοῦ βόσκοντες τά ἀρνία καί ποιμαίνοντες τά λογικά πρόβατα τοῦ Χριστοῦ, κατά τήν πρός Πέτρον, τόν Πρωτοκορυφαῖον Ἀπόστολον, Κυριακήν ἐντολήν.

Ἐπιλείψει ἡμᾶς ὁ χρόνος διηγουμένους περί ὅσων ἐπράξατε κατά τήν εὐλογημένην αὐτήν μακράν περίοδον τῆς

ἱερατικῆς καί ἀρχιερατικῆς διακονίας ὑμῶν ἐν Ἐδέσσῃ, Παρισίοις, Ἀθήναις, Σάμῳ καί Ἰκαρίᾳ καί ἐν τέλει ἐν τῇ συμβασιλευούσῃ καί συμπρωτευούσῃ Θεσσαλονίκῃ, ἐν ᾗ καί ἐκορυφώθη ἡ δραστηριότης καί ἡ καρποφορία τῆς γονίμου καί πλατείας καρδίας καί διανοίας ὑμῶν. Ἔχοντες πλουσίαν πεῖραν ἐπαρκῶς κατειργασμένην καί ἀφωμοιωμένην ἐκ τῆς διακονίας ὑμῶν ὡς ἱεροκήρυκος Ἐδέσσης καί Θεσσαλονίκης, ὡς μεταπτυχιακοῦ σπουδαστοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόνης καί τοῦ Καθολικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων, ὡς Προϊσταμένου τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Καπνικαρέας καί τοῦ μεγάλου ἐνοριακοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Ἀθηνῶν, ὡς Ὑποδιευθυντοῦ καί πνευματικοῦ τοῦ Θεολογικοῦ Οἰκοτροφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς γραμματέως τῶν Συνοδικῶν Δικαστηρίων αὐτῆς, ὡς Καθηγητοῦ εἰς τά Ἀνώτερα Ἐκκλησιαστικά Φροντιστήρια Ριζαρείου καί Θεσσαλονίκης καί εἰς τό Πνευματικόν Φροντιστήριον Πεντέλης καί ὡς Μητροπολίτου Σάμου καί Ἰκαρίας, ἐπελέγητε ἀξίως καί κατεστάθητε ἐπικαίρως Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης «κλήσει πολλῶν ἐπισκόπων καί παρακλήσει μεγάλῃ» δι᾽ εὔλογον αἰτίαν βιασθείς εἰς τοῦτο «ὡς πλέον τι κέρδος δυναμένου αὐτοῦ -ὑμῶν- τοῖς ἐκεῖσε -Θεσσαλονικεῦσι- λόγῳ εὐσεβείας συμβάλλεσθαι», κατά τόν ΙΔ΄ Ἀποστολικόν Κανόνα.

Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄοκνος καί ἐπιτυχής ποιμαντορική ὑμῶν μέριμνα ἐδικαίωσε τούς τοποθετήσαντας ὑμᾶς εἰς τήν τῆς συμβασιλευούσης μεγάλην καί σφόδρα ἱκανόν κυβερνήτην ἐπιζητοῦσαν Ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν.

Μαρτυροῦν τοῦτο τά δυσεξαρίθμητα πεπραγμένα τῆς ἐν αὐτῇ τό τέταρτον αἰῶνος ὑπερβαινούσης Ἀρχιερατείας ὑμῶν, ὁ ἐκ θεμελίων ἀνεγερθείς μνημειώδης Ἱερός Ναός τῶν Θεσσαλονικέων Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου καί οἱ ἄλλοι πολλοί θεμελιωθέντες, ἐγκαινιασθέντες, εὐτρεπισθέντες καί ἀναδειχθέντες Ἱεροί Ναοί, ἡ τῶν ἁγίων λειψάνων τῶν Θεσσαλονικέων Ἁγίων εἰς τόν τόπον τοῦτον ἐπισυναγωγή, μέ πρώτην τήν ἐπιστροφήν τῶν ἁγίων λειψάνων τοῦ προστάτου τῆς πόλεως Μεγαλομάρτυρος, Μυροβλύτου καί πολιούχου αὐτῆς Ἁγίου Δημητρίου, ἡ πολλῶν ἁγίων εἰκόνων καί ἱερῶν κειμηλίων ἐνεργείαις ὑμῶν πρός εὐλογίαν

καί ἁγιασμόν τοῦ λαοῦ ἔλευσις ἐν τῇ πόλει, τά ἐπαναλαμβανόμενα καί θεσμοποιηθέντα θεολογικά συνέδρια, ἡ συνέχισις τῆς ἐκδόσεως τοῦ βραβευθέντος ὑπό τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου θεολογικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἁγιότητος τῶν Θεσσαλονικέων Εὐσταθίου καί Συμεῶνος καί τοῦ Ὁσίου Νικολάου Καβάσιλα τοῦ Χαμαετοῦ, ἡ πλουσία ἀνθρωπιστική βοήθεια πρός τάς ἐν περιστάσεσιν ἐκκλησίας τῶν γειτονικῶν ἐπικρατειῶν, ἡ ἐπί πᾶσι τούτοις τοῖς ἔργοις καλλιέργεια τῆς ἱερᾶς θεολογικῆς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας ἐπιστέγασμα ὑπῆρξεν ἡ δικαία ἀνακήρυξις ὑμῶν εἰς ἐπίτιμον διδάκτορα τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καί ἡ κατ᾽ αὐτήν ἐκφωνηθεῖσα ἄκρως ἐνδιαφέρουσα καί ὀσμήν εὐωδίας ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος ἀποπνέουσα ὁμιλία ὑμῶν ἐπί τοῦ θέματος «Τό ἱεραρχικόν σύστημα τῆς Ἐκκλησίας κατά τόν Ἅγιον Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας τόν Θεοφόρον» καί τόσα ἄλλα, γνωστά εἰς τόν λαόν καί τόν Θεόν, τά ὁποῖα ἡ κλεψύδρα ὑπαγορεύει νά παρασιωπήσωμεν.

Ταῦτα πάντα φέρουν εἰς τήν μνήμην ἡμῶν τά ὑπό τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης περί ἄλλου γραφέντα καί εἰς τό πρόσωπον ὑμῶν, τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ἁρμόζοντα : «Πολύπονος συντονία πρός μάθησιν, ἁπάσης χρηστομαθείας συνάσκησις, ἐμβρίθεια ψυχῆς οἷα τῆς ἡλικίας ὑπερανίστασθαι, σταθερότης φρενῶν τό νεοτήσιον ἄνθος ὑπερεκτρέπουσα καί πολιᾷ βαθείᾳ πρέπουσα, μαθημάτων ἀντίληψις εὔστοχος, ὀξύ τε δραττομένη τοῦ θεωρήματος καί τοῦ λοιποῦ ἐμπεφυκυῖα καί ἀναπόπλυντον τῆς ψυχῆς μάθησιν φέρουσα ἐναπομένουσαν εἰς τό διηνεκές...»

Ὄντως τά ἔργα ὑμῶν θά μείνουν εἰς τό διηνεκές, φίλτατε ἐν Χριστῷ ἀδελφέ, διό καί ἡ εὐαρέσκεια τῆς Μητρός Ἐκκλησίας καί τῆς ἡμετέρας Μετριότητος καθηκόντως ἐκφράζεται ὑμῖν, καί ἡ εὐχή ἡμῶν ἔνθερμος ἀναβαίνει ἐκ βαθέων ὅπως ὁ Κύριος χαρίζηται ὑμῖν ὑγείαν καί μακροημέρευσιν ἵνα ὡς ἐπί μήκιστον συνεχίζητε ἀξίως, θεοφιλῶς καί ἐπιτυχῶς ποιμαίνοντες τό ἀγαπῆσαν ὑμᾶς καί ἀγαπηθέν ὑφ᾽ ὑμῶν θεοφρούρητον καί ἁγιοφρούρητον ποίμνιον τῆς ἁγιοτόκου καί ἁγιοτρόφου Θεσσαλονίκης. Ἀμήν.

Δημητρίου Ἀγγ. Παπάζη, Δρ. Θ.

Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀναφερόμενα στήν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πέτρας τοῦ Ὀλύμπου

Α. *Εἰσαγωγικό σημείωμα*

Ἡ ἐνασχόλησή μου μέ τήν ἱστορία τῶν Μακεδονικῶν Μονῶν ἔστρεψε ἀπό νωρίς τά ἐνδιαφέροντά μου στό Ἀρχειοφυλάκιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εὐτύχησα, κατά τήν ἔρευνά μου, νά ἐπισημάνω δεκαεννέα ἀνέκδοτα πατριαρχικά ἔγγραφα πού ἀναφέρονται στήν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πέτρας στόν Ὄλυμπο[1]. Ὁ Ἀρχειοφύλακας Οἰκονόμος π.Νικόλαος Πετροπέλλης φρόντισε μέ πολλή καλοσύνη νά μοῦ στείλει τίς μικροταινίες τῶν ἐγγράφων αὐτῶν καί μέ βοήθησε ἔτσι νά ἑτοιμάσω τήν ἔκδοσή τους.

Τό Μοναστήρι τῆς Πέτρας, πού ἀνῆκε στήν ὁμώνυμη ἐπισκοπή (ἡ ὁποία καταργήθηκε μέ Συνοδικό Τόμο πού ὑπογράφηκε ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στίς 9 Ἰουνίου τοῦ 1896), πέρασε στή δικαιοδοσία τῆς ἐπισκοπῆς καί μετέπειτα Μητρόπολης Κίτρους. Τό Μονα-

---

1. Ἡ ἱστορία τῶν Μονῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου εἶναι ἀξιόλογη καί συνίσταται ἡ περαιτέρω διερεύνησή της. Σκοπός τῆς παρούσας μελέτης, ἡ ὁποία παραθέτει ὁρισμένα ἀνέκδοτα ἀρχειακά στοιχεῖα καθώς καί τή σχετική μέ τή Μονή τῆς Πέτρας βιβλιογραφία, εἶναι νά ἀποτελέσει μιά μικρή μόνο συμβολή στή μεγάλη ἱστορία καί προσφορά της, ἰδίως τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας.

στήρι τῆς Πέτρας, τό ὁποῖο δεσπόζει στά ὁμώνυμα στενά πού, περνώντας μεταξύ Ὀλύμπου καί Πιερίων, ὁδηγοῦν στή Θεσσαλία, βρίσκεται κοντά στήν ἐθνική ὁδό, εἴκοσι περίπου χιλιόμετρα δυτικά τῆς Κατερίνης.

Εἶναι ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς ἱδρύθηκε. Τήν παλαιότερη ἔνδειξη γιά τήν ὕπαρξη τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς διασώζει μιά πέτρινη ἐπιγραφή, πού εἶναι τοποθετημένη πάνω ἀπό τή δυτική εἴσοδο αὐτοῦ καί φέρει τή χρονολογία 1134, ἐνῶ στά 1151 ἀναφέρεται καί ἀνακαίνιση τοῦ καθολικοῦ της, πού εἶναι ἀφιερωμένο στά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Σύμφωνα μέ ἄλλη ἄποψη τό Μοναστήρι ἱδρύθηκε ἀργότερα στά χρόνια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου (1282-1328) ἀπέναντι καί νοτιοανατολικά ἀπό τό φρούριο τῆς ἀρχαίας Πέτρας (μικρῆς πόλης τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου καί τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων).

Ἡ σημερινή ἐκκλησία οἰκοδομήθηκε τό 1754 καί ἐπισκευάστηκε τό 1815. Στούς τοίχους της ὑπάρχουν ἐντοιχισμένα παλαιοχριστιανικά καί βυζαντινά γλυπτά, ἀνάμεσα στά ὁποῖα μαρμάρινη εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πιθανῶς τοῦ 14ου αἰώνα. Ἡ Μονή διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στούς ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους, ἀφοῦ στήν περιοχή της διεξήχθησαν ἀρκετές μάχες. Στά 1798 σέ μάχη πού ἔγινε κοντά στό μοναστήρι σκοτώθηκε ἀπό τόν Τουρκαλβανό Γιουσούφ Ἀράπη ὁ καπετάν Τόλιος, θεῖος τοῦ ἀγωνιστῆ Γεωργάκη Ὀλυμπίου τῆς οἰκογένειας τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου Λαζαίων. Στά 1822, ὅταν ὁ Μεχμέτ Ἐμίν Πασάς στράφηκε ἐναντίον τῆς ἐπαναστατημένης Νάουσας, μαρτύρησε μεταξύ ἄλλων καί ὁ ἱερωμένος Παπαγιάννης ἀπό τήν Πέτρα τοῦ Ὀλύμπου μέσα στό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τήν ὥρα πού ἱερουργοῦσε.Στό ἴδιο πλαίσιο ἐντάσσεται ἡ συμμετοχή, στόν ἐπαναστατικό ἀγώνα τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας, τοῦ ἡγουμένου της Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος, σέ μυστική σύσκεψη πού ἔγινε στή Μονή Διονυσίου μέ ὁπλαρχηγούς, προκρίτους καί ἄλλους κληρικούς (μεταξύ αὐτῶν καί τοῦ Παπακοσμᾶ Πέτρας), κυρίως τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου καί Πιερίων, συνυπέγραψε δύο ἔγγραφα μέ ἡμερομηνία 3 Νοεμβρίου 1827 πού ἀπευθύνονταν πρός τήν Κυβέρνηση μέ σκοπό τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἐδαφῶν τους. Ὁ ἐπίσκοπος ἐπίσης Κίτρους Νικόλαος Λούσης ἀπό τό Μοναστήρι τῆς Πέ-

τρας ἐξέδωσε στίς 4 Μαρτίου 1878 τήν Προκήρυξη τῆς προσωρινῆς Κυβέρνησης τῆς Μακεδονίας (εἶχε συγκροτηθεῖ στό Λιτόχωρο τοῦ Ὀλύμπου στίς 19 Φεβρ. 1878, μέλος τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καί ὁ ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Νικηφόρος), πρός τό χειμαζόμενο λαό της, καί ἐντός τῆς Μονῆς, μαζί μέ τόν ἱερομόναχό της παπά Ἀθανάσιο Γεωργίου, εὐλόγησε τό λάβαρο τῆς ἐπανάστασης.

Παρά τίς διάφορες περιπέτειες καί τίς καταστροφές πού ὑπέστη, τό πνευματικό αὐτό καθίδρυμα, ἐκτός ἀπό τήν ἐθνική, συνέχισε καί τήν κοινωνική καί ἐκπαιδευτική προσφορά του στό μακεδονικό χῶρο, σέ μιά ἐποχή δύσκολη, κατά τήν ὁποία στήν περιοχή κυριαρχοῦσε ἡ ρουμανική προπαγάνδα. Τά προβλήματα αὐτά σέ συνδυασμό μέ τή δεινή οἰκονομική του κατάσταση, μετά καί τήν κατάργηση τῆς Ἐπισκοπῆς Πέτρας (ἀριθμοῦσε τότε τό μοναστήρι πέντε ὀρθόδοξους Ἕλληνες) , εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νά ὑπαχθεῖ στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ἡ Μονή στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί νά ἀνακηρυχθεῖ πατριαρχική καί σταυροπηγιακή. Σήμερα τό Μοναστήρι τῆς Πέτρας, παρά τή σημαντική ἱστορία καί προσφορά του, δέν ὑπάρχει· σώζεται μόνο τό καθολικό του, τό ὁποῖο βρίσκεται ἀνάμεσα στά κτίρια ψυχικῶν νοσημάτων, ὅπου νοσηλεύονται ἑκατοντάδες ἀσθενεῖς μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ Ὑπουργείου Ὑγείας.

* * *

Στό χρονικό αὐτό πλαίσιο ἐντάσσονται καί τά ἐκδιδόμενα δεκαεννέα πατριαρχικά ἔγγραφα, πού ἀρχίζουν ἀπό τό ἔτος 1902, χρονολογία τοῦ πρώτου, μέχρι τό 1911, χρονολογία τοῦ τελευταίου· ἐκτείνονται δηλαδή στή δεκαετία τῆς δεύτερης πατριαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Ἰωακειμ Γ′ (25 Μαΐου 1901-13Νοεμβρίου 1912). Ἀπό τή μελέτη τους προκύπτει ὅτι ἐγράφησαν ἀπό πέντε διαφορετικούς κωδικογράφους, ὅπως τά ὑπ᾽ ἀριθμ. 1-5, τά ὑπ᾽ ἀριθ. 6 καί 7, τό ὑπ᾽ ἀριθ. 8, τά ὑπ᾽ ἀριθμ. 9-13 καί τά ὑπ. ἀριθμ. 15-19. Ἀποδέκτες τῶν κειμένων εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Παρθένος (1904-1933) καί οἱ ἡγούμενοι καί μοναχοί τῆς Μονῆς.

Τό περιεχόμενο τῶν ἐγγράφων εἶναι ποικίλο καί παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορία γενικά τῆς Μονῆς. Μεταξύ αὐτῶν περιλαμβάνονται ἕνα σιγίλιο, σχετικό μέ τήν

προαγωγή τῆς ἐνοριακῆς Μονῆς Πέτρας, καί δεκαοκτώ πατριαρχικά γράμματα πού ἀναφέρονται στήν ἀνοικοδόμησή της, ἀλλά καί σέ θέματα διοικητικά (ὅπως σέ διορισμούς προσωρινῶν διευθυντῶν, σέ ἐξαρχικές ἀποστολές) καί σέ οἰκονομικά (ὅπως στήν ἐνίσχυση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, στή στήριξη τῆς παιδείας, στή διαφύλαξη τῆς περιουσίας κ.τ.λ.).

Σέ κάθε ἔγγραφο πού ἐκδίδεται, μετά τή χρονολογία, τήν πηγή προέλευσης καί τόν ἀριθμό πρωτοκόλλου, παρατίθεται περίληψη καί ἀκολουθεῖ περιγραφή. Στήν παρούσα ἔκδοση τηροῦνται οἱ ὀρθογραφικές ἰδιομορφίες τῶν κειμένων, δηλαδή ἀνορθογραφίες, παραλείψεις καί ἄλλα σφάλματα,τά ὁποῖα ἐπισημαίνονται καί ἀναφέρεται τό ὀρθό. Τά ἀρχικά κεφαλαῖα γράμματα τῶν ὀνομάτων τά ρυθμίσαμε ὁμοιόμορφα, γιά νά εἶναι εὐδιάκριτα. Ἐγράφησαν δηλαδή μέ κεφαλαῖα ὅλα τά κύρια ὀνόματα προσώπων καί τόπων, ἔστω καί ἄν στό κείμενο γράφονταν μέ μικρά ἀρχικά γράμματα, χωρίς νά ἐπισημανθοῦν οἱ διορθώσεις. Ἀντιθετα ἀφαιρέθηκαν τά ἀρχικά κεφαλαῖα ἀπό ὅλα τά μή κύρια ὀνόματα, χωρίς αὐτό νά δηλωθεῖ. Ἔτσι γράφτηκαν μέ μικρά ἀρχικά γράμματα οἱ λέξεις: πατριαρχικόν, σιγιλλιῶδες, σταυροπηγιακή, ἱερατική σχολή κ.τ.λ.

Πρίν ὅμως προχωρήσουμε στή δημοσίευση τῶν δεκαεννέα κειμένων θεωροῦμε σκόπιμο νά παραθέσουμε τή βιβλιογραφία, ἡ ὁποία μᾶς εἶναι στήν παρούσα φάση προσιτή, κατά χρονολογική σειρά, ἀναγράφοντας καί τίς συγκεκριμένες σελίδες, στίς ὁποῖες γίνεται ἀναφορά στό Μοναστήρι : Σεϊζάνη Δ. Μιλτιάδη, *Ἡ Πολιτική τῆς Ἑλλάδος καί ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878*, Ἀθῆναι 1878, σσ. 154-156, 162-164, 178-179· Φιλιππίδου Ν.Γ., *Ἡ ἐπανάστασις καί καταστροφή τῆς Ναούσης*, Ἀθήνησιν 1881, σ. 60· Σχινᾶ Θ. Νικολάου, *Ὁδοιπορικαί σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καί Θεσσαλίας* Α', ἐν Ἀθήναις 1886, σσ. 43, 89-90, 106· Οἰκονόμου Γ., Ἐπιγραφαί τῆς Μακεδονίας, Ἀθῆναι 1915, σσ. 37-38· Βαρδάκα Π., Περιγραφή τῆς περιφερείας ἐπισκοπῆς Κίτρους ἀπό τό 1908-1912, Ἀθῆναι 1918, σ. 5· Ἐλευθερουδάκη, *Ὁδηγοί ταξιδιώτου Ἑλλάς*, Ἐν Ἀθήναις 1926, σσ. 619, 622· Ἰεζεκιήλ Μητροπολίτου Φαναριοφαρσάλων , «Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878 καί ὁ Ἐπίσκοπος Κίτρους

Νικόλαος», Θεολογία 9 (1931) 250· τοῦ ἴδιου, *«Ἡ ἐθνική ἐπανάστασις τό 1878 καί ὁ Θράξ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος»*, Θρακικά 4 (1933) 202· Μισυρλῆ Δημητρίου, *Ἡ συμμετοχή τῆς Μακεδονίας εἰς τόν ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων Ἱερόν Ἀγῶνα τοῦ 1821*, Θεσσαλονίκη 1937, σ. 47· «Μοναστηριακή Γραμματική», Μοναστηριακά Χρονικά 2 (Ἰουν. 1937) 19· Μπίκα Ἀθ. «Αἱ πέριξ τοῦ Ὀλύμπου μοναί», Μ.Χ. 10 (1938) 15· Παπαϊωάννου Μ.Μ., *Ἱστορικά σημειώματα τῆς μονῆς Σπαρμοῦ στόν Ὄλυμπο*, Ἀθῆναι 1940, σ. 13· Παπατζανετέα Παναγιώτη, *Ὁ Μακεδονικός Ἀγών*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 45-46· Τσακόπουλου Αἰμιλιανοῦ, «Πατριαρχικά σιγίλλια ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ ἀρχειοφυλακίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», *Ὀρθοδοξία* 36 (1961)7· Κωφοῦ Εὐαγγέλου ,« Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1878 καί ἡ πρώτη προσωρινή Κυβέρνησις τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή*, 2 (1962) 23· Βαρνάβα, Μητρ. Κίτρους, «Ἐκκλησιαστικαί σελίδες διά τήν Πιερίαν καί τήν Κατερίνην», Λεύκωμα ἐπί τῇ 50ετηρίδι ἀπό τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κατερίνης (16.10.1912-16.10.1962) , Κατερίνη 1962, σ. 56· Ζάππα Τάσου, «Φυσικές καλλονές τῆς Πιερίας», Λεύκωμα ἐπί τῇ 50ετηρίδι ἀπό τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κατερίνης (16.10.1912 - 16.10.1962), Κατερίνη 1962, σσ. 47-48· Τσαγγαλίδη Ἰ., *Ἡ Πιερία*, μέρος α'. Σελίδες ἀπό τήν ἀρχαία της δόξα, Κατερίνη 1962, σ. 41· «Ὀρθόδοξος Ἐπιστασία» 9 (1963) 78 καί 10 (1964) 79· Παπαδόπουλου Στεφάνου, «Μακεδονικά Σύμμεικτα, Μιά ἐνθύμηση τοῦ 1784 ἀπό τή Μονή Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους», *Μακεδονικά* 6 (1964-65) 160-162· *Θ.Η.Ε.*, «Μητρόπολις Κίτρους», Ἀθῆναι, 7ος (1965) 600· «Ὀρθόδοξος Ἐπιστασία» 12 (1966) 83· Στρατηγόπουλου Ἰδομενέως, «Ἀναμνήσεις ἐκ τῆς ἐν Μακεδονία ἐπαναστάσεως», Μ.Ζ. 9 (1967) 6· Νοτάρη Ἰωάννη, *«Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος καί ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878 στή Μακεδονία»*, Μνημοσύνη 1 (1967) 93· «Σκουβαρᾶ Εὐαγγέλου , Ὀλυμπιώτισσα, Περιγραφή καί ἱστορία τῆς Μονῆς, Κατάλογος τῶν χειρογράφων - χρονικά σημειώματα, ἀκολουθία τῆς Παναγίας Ὀλυμπιωτίσσης. Ἔγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς (1336-1900), Ἀθῆναι 1967, σ. 462· Μεγάλη Ἀμερικανική Ἐγκυκλοπαίδεια, 18ος (1968) 309· Παπουλίδη Κ. Κωνσταντίνου, *Ἡρωϊκές προσωπικότητες τῆς Ἐκκλησίας στήν ὑπηρεσία τοῦ Μακεδονικοῦ*

Ἀγῶνος, Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 6-7· Βακαλόπουλου Ἀπ., *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας* 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 619· Γιομπλάκη Ἀθ., «*Ἡ Μακεδονία κατά τό 1878 ἤ μάχη τῶν Ἁγίων Πάντων*», Μ.Ζ. 33 (1969) 22-23· Τσούρκα Κλεόβ., «*Προσκύνημα στήν πατρίδα τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου*», *Μ.Ζ.* 35 (1969) 17· Ἀγγελόπουλου Ἀθ., «*Ἀθανάσιος Ἀστερίου ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878*», Μ.Ζ. 33 (1969) 14· Τσούρκα Κλεόβ., *Προσκύνημα στούς Ἁγίους Πάντας τό Ζάλογγο τῆς Μακεδονίας*» Μ.Ζ. 45 (1970) 6· Παπαδόπουλου Ἰ. Στεφάνου, *Οἱ Ἐπαναστάτες τοῦ 1854 καί 1878 στήν Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 74, 76-77, 82, 91-94· Τζαφερόπουλου Μ. Ἀποστόλου, *Οἱ Καρατασαῖοι*, Βέροια 1971, σσ. 160-162· Ἀναγνωστόπουλου Π., *Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 110-112· Γκούμα Ἐλευθέριου, *Λιβάδι γεωγραφική, ἱστορική, λαογραφική ἐπισκόπησις*, Λιβάδι 1973, σσ. 85,90, 119· Συννεφάκη Ἰωάννη, *Λιβάδι Ἡ πατρίδα τοῦ Γεωργάκη Ὀλύμπιου (ἱστορικά σημειώματα)*, Κατερίνη 1973, σσ. 16,21,36 καί 96 · Ἀδάμου Ἰωάννη, Ὁ Ὄλυμπος διά μέσου τῶν αἰώνων (διάλεξη), ἐφημ. «Ἡ μικρά τῆς Ἐλλασσόνος», ἀρ. 8, 1973, σ. 8· Ἀγγελόπουλου Ἀθ. «Ἡ συμβολή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας εἰς τά ἐθνικά θέματα καί τά ἐκπαιδευτικά προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου (1890-96)», *Μακεδονικά* 14 (1974) 64-84, κυρίως 70-71, 76· Χιονίδη Γ., *Ἡ ἐκστρατεία καί ἡ ἐπανάστασις εἰς τόν Ὄλυμπο κατά τά ἔτη 1821-1822 (μετά ἀνεκδότων ἐγγράφων καί νέων στοιχείων περί τῶν Λαζαίων καί τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου- Ὀλυμπίου)*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 30 σημ. 2· Ἀγγελόπουλου Ἀθ., «Βιβλιοκρισίαι (Ἐ. Γκούμα, Λιβάδι- Ἰω. Συννεφάκη, Λιβάδι)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 403· Μπουροζίκα Γιάννη, *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 στή Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 18, 23,31, 34· Χιονίδη Γ., «*Ἀνέκδοτη ἔκθεση γιά τούς κλεφταρματωλούς Λαζαίους καί γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1854*», Μνημοσύνη 7 (1978-79) 351· Μ.Ζ. 177 (1981) 15· Ἀδάμου Γ., «Τά στενά τῆς Πέτρας», Θεσσαλική Ἑστία 62 (Μάρτ.- Ἀπρ. 1983) 96· Σταυρόπουλου Β., *Ὁ Μακεδονικός Ἀγών - ἀπομνημονεύματα* ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 144· Βακαλόπουλου Κ., *Νεότερη ἱστορία τῆς Μακεδονίας* (1830-1912), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 109· Παπαζώτου Θ., «*Μεσαιωνική τοπογραφία τοῦ νομοῦ Πιερίας*», *Ἱστορι-*

γεωγραφικά 1 (1986) 40·Παντελεήμονος Β' Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, *Προσφορά τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ περί αὐτὴν ἱεροῦ κλήρου κατά τόν Μακεδονικό Ἀγώνα»*, Μακεδονικός Ἀγώνας. Διάλεξη γιά τά 80 χρόνια Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 13-14· Bakalopoulo's Modern History of Macedonia(1830-1912), Thessaloniki 1988, p. 92· Παπαζώτου Θ., «Τό κτηματολόγιο καί ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ. Χειρόγραφα καί παλαίτυπα τῆς Πιερίας», Μακεδονικά 26 (1987-88) 45-47· Δήμιτσα Μαργαρίτη, *Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1988, τ. Β', σσ. 4, 65-75· Παπαδόπουλου Στεφ., «*Βασικά χαρακτηριστικά τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας ἀπό τή μεγάλη ἑλληνική ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὡς τήν ἀπελευθέρωσή της*», Μακεδονικά 27 (1989-90)22· Βακαλόπουλου Κ., *Ἱστορία τοῦ Βόρειου Ἑλληνισμοῦ, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη* 1990, σ. 230· Χιονίδη Γ., «*Ἡ συμβολή τῶν Μακεδόνων στήν ἐπανάσταση τοῦ 21 (μιά σκιαγράφηση τοῦ ἀγώνα του)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 24· Κωστόπουλου Ἀριστοτέλη-Κωτουλοπούλου-Κωστοπούλου Βικτωρία, *Ὁ Μακεδονικός ἀγώνας ἱστορικό ἀνθολόγιο*, Θεσσαλονίκη, 1991, σσ. 75-76. Ἀραμπατζῆ Χρήστου -Κραλίδη Ἀποστόλου . «Τά μοναστήρια τῆς Μακεδονίας κατά τή βυζαντινη καί μεταβυζαντινή περίοδο. Ἐρευνητικό Πρόγραμμα τοῦ Κ.Β.Ε./Α.Π.Θ.», *Βυζαντινά* 16 (1991) 420-421· Ἀγγελόπουλου Ἀθ. , «Ἡ Ἐπισκοπή Πέτρας Ὀλύμπου», *Ε.Ε.Σ.Θ.* (1992) 45· Ἀδάμου Γ., Ὁ Κοκκινοπλός, Κοινότητα Κοκκινοπλοῦ 1992, σσ. 50, 60, 62-63, 71-72· Ράπτη Γ., *Ὄλυμπος-Πιέρια - Βέρμιο καί Ἄθως στή ζωή τῶν Μακεδόνων καί τοῦ κόσμου ὅλου*, Κατερίνη 1992, σ. 70· Δουφλιᾶ Κων/νου, *Μακεδονία Μακεδονικός Ἀγών- Ἑλλάδα- Μακεδονία 4.000 χρόνια*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 117, 118, 120· Παπαδημητρίου Κ., *Ἱστορία τῆς νεότερης Ἑλλάδας* (1828-1945), τ. Γ', Ἀθήνα 1993, σ. 400· Καραθανάση Ἐ. Ἀθανασίου -Τριανταφυλλίδη Γεωργίου ἀρχιμ, *Ἡ Ἐπισκοπική Σύνοδος τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (19ος-20ος αἰώνας)*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 48, 56, 81-82, 89· Βέλκου Π. Γρηγορίου, *Ὁ ἀρχαιότερος κώδικας τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας Ὀλυμπιώτισσας Ἐλασσόνας, Ἐλασσόνα* 1994, σσ. 36, 73, 151-152· τοῦ ἴδιου, *«Ἱστορικό σημείωμα περί Λαζαίων (ἕνα ἀνέκδοτο χειρόγραφο*

τοῦ γιατροῦ Γιάννη Λάζου γιά τίς Ἐπαναστάσεις 1854 καί 1878 στόν Ὄλυμπο), Κατερίνη 1994, σσ. 37, 39· Παπάζη Ἀ. Δημ., *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη) Βεροίας*, Βέροια 1995, σσ. 160, 191· Μπουροζίκα Γ., «*Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 στή Μακεδονία*», Δυτικομακεδονικά Γράμματα 6 (1995) 35, 38, 40, 43, 52· Καραθανάση Ε. Ἀθ., *Θεσσαλονίκεια καί Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 161· Τσουλιᾶ Ἀχ. Θωμᾶ, *Τά Ἱερά Προσκυνήματα τῆς Παναγίας ἀνά τήν Ὀρθοδοξία, 1200 Παναγίες ἀπ' ὅλο τόν κόσμο εἰκόνες, ἐκκλησίες, μοναστήρια, ἱστορία-θαύματα-θρύλοι-παραδόσεις-ἤθη-ἔθιμα-λαογραφία*, τ. Α', Κατερίνη 1996, σσ. 168-169· Χρυσοχοΐδη Κρίτωνα, *Τά Μοναστήρια τῆς Μακεδονίας*, «Καθημερινή 14.4.96, σ. 19· Σωτηριάδη Ἰγνατίου, Πανόραμα ἱστορίας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κίτρους, τ. Α', Κατερίνη 1999, σσ. 111, 127.

Β. *Τά ἔγγραφα*

1

Ἔτ. 1902 2 Σεπτεμβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α' 74, σ. 320.
Ἀρ. πρωτ. 6200

Περίληψη: Γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ' πρός τούς ἡγουμένους τῶν ἱερῶν μονῶν Πέτρας καί Κανάλλων[2] στόν Ὄλυμπο μέ θέμα τήν ἐξαρχική ἀμοιβή τοῦ ἐπισκόπου Ξανθουπόλεως Ἰωάννου.

«*Τοῖς Ἡγουμένοις τῶν ἐν Ὀλύμπῳ Ἱερῶν Μονῶν Κανάλλων καί Πέτρας. Ἐπειδή διά τήν ἐν τῇ ταύτῃ Μονῇ προεγκριθεῖσαν ἐξαρχικήν ἀποστολήν τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ξανθουπόλεως κύρ Ἰωάννου ὡρίσθη συνοδικῶς ἵνα μετρηθῶσι τῇ αὐτοῦ θεοφιλίᾳ λόγῳ δαπάνης καί ἀμοιβῆς λίραι ὀθωμανικαί δέκα, διά ταῦτα προτρεπόμεθα τήν ὁσιότητά σου ἵνα καταβάλῃς αὐτῷ ταύτας ἀπροφασίστως κατά τό πρέπον καί δίκαιον*».

Α⁊7/βρίου β'

---

2. Ὁ γράφων προτίθεται σύντομα νά παρουσιάσει ὁρισμένα ἀνέκδοτα κείμενα σχετικά μέ τήν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας τῶν Κανάλλων στόν Ὄλυμπο μέσα ἀπό τούς κώδικες Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

2

Ἔτ. 1903 19 Αὐγούστου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 75, σ. 390.
Ἀρ. πρωτ. 5685

Περίληψη: Πατριαρχικό γράμμα πρός τούς ἡγουμένους τῶν Μονῶν Πέτρας καί Κανάλλων στό Κίτρος καί Ραγίου στήν Παραμυθία σχετικά μέ τήν καταβολή τοῦ ἐτήσιου τακτικοῦ τῶν Μονῶν πρός τό Ἐθνικό Ταμεῖο.

«Τοῖς ἡγουμένοις Κανάλλων ἐν Κίτροις, Πέτρας ἐν Κίτροις και Ραγιου ἐν Παραμυθίᾳ. Τοῦ πρός τό Ἐθνικόν Ταμεῖον τακτικοῦ ἐτησίου τῆς Μονῆς ὁρισθέντος συνοδικῶς εἰς γρόσια χίλια (1000) προτρεπόμεθα τήν σήν ὁσιότητα ἵνα σπευσῃς ἐκβιβάσαι τό ποσόν τοῦτο εἰς λογιαριασμόν τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ἐπερχόμενος ἀρωγός εἰς τάς πολυειδεῖς ἀνάγκας τοῦ μνησθέντος Ταμείου».

αϡγ′ Αὐγούστου ιε′.

3

Ἔτ. 1903 Αὔγουστος
Κώδικας Τόμων καί Σιγιλλίων ΑΒ′/4, σσ. 45-47.
Ἀρ. πρωτ. 6403.

Περίληψη: Ἀντίγραφο Πατριαρχικοῦ καί Συνοδικοῦ σιγιλιώδους γράμματος γιά τήν προαγωγή στήν Ἐπισκοπή Κίτρους τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπιλεγόμενης Πέτρας σέ σταυροπηγιακή, μέ σκοπό τήν ἀποτροπή κάθε εἴδους προσβολῆς, ἐσωτερικῆς παρακμης καί δυσπραγίας καί μέ τήν προϋπόθεση ὅτι οἱ Πατέρες τῶν Μονῶν θά πειθαρχοῦν στόν ἡγούμενο τους, ὅπως πρέπει, καί θά βιώνουν εἰρηνικά, ὅπως ταιριάζει στό μοναχικό πολίτευμα, φροντίζοντας γιά τή βελτίωση τῆς Μονῆς.

«Ἰωακείμ ἐλέῳ Θεοῦ, Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης Φανερόν δήπουθεν καί ὁμολογούμενον καί ἀποδεδειγμένον ἐστίν ἀπό τε συνοδικῶν ψηφισμάτων καί ἀπό θεσπισμάτων αὐτοκρατορικῶν ὡς ὁ καθ᾽ ἡμᾶς ἁγιώτατος ἀποστολικός καί πατριαρχικός θρόνος ἔχων τήν καθόλου μέριμναν τῶν ἐν τῷ κλίματι αὐτοῦ ἐκκλησιῶν, εὐαγῶν τε οἴκων καί θείων

σκηνωμάτων, ἐξουσίαν εἴληφεν ἀνέκαθεν προασπίζεσθαί τε καί περιέπειν καί ἐποπτεύειν τά κατά καιρούς χρήζοντα ἀντιλήψεως καί διαῤῥυθμίσεως ἱερά καταγώγια, ἐκ τούτων δ' αὖθις, εἴτε κατ' ἰδίαν αὐτῶν αἴτησιν καί παράκλησιν εἴτε καί κατ' ἐκκλησιαστικήν αὐθόρμητον πρόνοιαν λόγῳ ἀνάγκης καί ὠφελείας αὐτῶν ἕνεκεν εἴωθε<ν> σταυροπηγιακῆς τιμῆς, ἐλευθερίας τε καί ἀξίας καί αὐτονομίας ἀξιοῦν ἐκεῖνα ὅσῳ ἄν καί οἵᾳ ἀναγκαίαν καί ἀπαραίτητον κρίνοι τήν τοιαύτην προαγωγήν, κρατύνουσα ταῦτα καί ὑπερείδουσα καί ἀναδεικνῦσα καθ' ἅπερ ἔκπαλαι πεπλούτηκε προνόμια καί ἐκκλησιαστικά θέσμια· πᾶσαν γάρ ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία φροντίδα κατατείνει εἰς ἀποτροπήν οἱασδήποτε καθ' ἱερῶν ἱδρυμάτων προσβολῆς ἤ καί ἐσωτερικῆς παρακμῆς καί δυσπραγίας. Οὕτω δέ τά καλά τῶν ἔργων ὑπερασπιζόμενα παρά τῶν ἐχόντων τήν ἰσχύν καί δύναμιν καί συνεχῶς ἐπικυρούμενα εἰς μείζονα ὄντως τήν προκοπήν καί ἐπίδοσιν προάγεσθαι πέφυκεν. Ἐπειδή τοίνυν ἀνηνέχθη καί ἐδηλώθη ἡμῖν ὑπό τοῦ συνοδικῶς ἐντεταλμένου τήν ἐπιθεώρησιν καί ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως πολλῶν ἱερῶν σταυροπηγιακῶν τε καί ἐνοριακῶν Μονῶν καί ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου καί ἐλεγκτοῦ ἐπί τούτῳ ἀποσταλέντος, τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ξανθουπόλεως κύρ Ἰωάννου, ὅτι ἡ ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ Κίτρους μέχρι τοῦδε ἐνοριακή οὖσα Ἱερά Μονή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἡ ἐπιλεγόμενη τῆς Πέτρας[3] καίπερ ἐν ἀνθηρᾷ τό γέ νῦν διατελοῦσα καταστάσει ὑπό τήν κτηματικήν καί ὑλικήν ἐν γένει ἔποψιν, χρῄζει ἰδίας μερίμνης παρά τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας πρός ἀσφαλεστέρα περιφρούρησιν τῆς περιουσίας αὐτῆς, τελειοτέραν δέ τῶν προσόδων αὐτῆς διαχείρισιν καί τελεσφορωτέραν τῶν προσόντων αὐτῆς προστασίαν, ἔγνωμεν ὑπαγαγεῖν τό εὐαγές τοῦτο ἵδρυμα ὑπό τήν ἄμεσον ἐξάρτησιν, ἐποπτείαν καί ἐξέλεγξιν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, προάγοντες ταύτην εἰς τήν σταυροπηγιακήν ἀξίαν καί τάξιν καί ῥυθμίζοντες ἀνα-

---

3. Βλ. (Ἀ)ρχεῖο (Ο)ἰκουμενικοῦ (Π)ατριαρχείου, Κῶδιξ Τόμων καί Σιγιλλίων Α΄Β΄/4, σσ. 45-47· πρβλ. Τσακόπουλου Αἰμιλιανοῦ, «Πατριαρχικά σιγίλλια ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ ἀρχειοφυλακίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», Ὀρθοδοξία 36 (1961) 7.

λόγως τά κατ᾽ αὐτό, ἀνορθοῦντες τε καί προασπίζοντες τῇ ἀνωτάτῃ καί φιλοστόργῳ μητρικῇ φροντίδι τῆς Ἐκκλησίας. Διό δή καί γράφοντες διά τοῦ παρόντος, κατά τά ἅπερ ἀνέκαθεν κέκτηται προνόμια ὁ καθ᾽ ἡμᾶς ἁγιώτατος πατριαρχικός καί Οἰκουμενικός θρόνος ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετά τῶν περί ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καί ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καί συλλειτουργῶν, ἵνα τό ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπαρχίᾳ κείμενον ἱερόν ἐνοριακόν τῆς αὐτῆς Μητροπόλεως σεβάσμιον Μοναστήριον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Πέτρας, μετά πάντων τῶν ἀνηκόντων αὐτῶν κτημάτων καί ἀφιερωμάτων, κινητῶν τε καί ἀκινήτων καί τῶν εἰσέπειτα προσκτηθ[ει]σομένων αὐτῷ, ὑπάρχῃ τόν ἀπό τοῦδε καί εἰς τόν ἑξῆς ἅπαντα χρόνον καί λέγηται καί παρά πάντων γινώσκηται πατριαρχικόν καί σταυροπηγιακόν, ἐλεύθερον, ἀδούλωτον, ἀκαταπάτητον, αὐτόνομόν τε καί αὐτοδέσποτον καί πάντη ἀσύδοτον καί ἀκαταζήτητον καί ἀνενόχλητον καί ἀνεπηρέαστον παρά παντός προσώπου, εἴτε ἀρχιερατικοῦ, εἴτε κοσμικοῦ ἤ οἱουδήτινος τῶν περιοίκων πολιτῶν καί ἀγροτῶν, μηδενί μηδέν ὀφεῖλον ὅλως τι δοῦναι εἰ μή τάς νενομισμένας τῇ καθ᾽ ἡμᾶς Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ δόσεις καί τάς ὑπ᾽ αὐτῆς ὁριζομένας ἤ ἐγκρινομένας ὑπέρ σχολῶν εἰσφοράς, μόνῳ δέ τῷ καθ᾽ ἡμᾶς πατριαρχικῷ καί Οἰκουμενικῷ θρόνῳ ὑποκείμενον καί ὑπ᾽ αὐτοῦ δεσποζόμενον καί ἐξουσιαζόμενον, κρινόμενόν τε καί ἀνακρινόμενον, διεξαγόμενόν τε καί κυβερνώμενον· οἱ δ᾽ ἐν αὐτῷ συνασκούμενοι ὁσιώτατοι πατέρες ὀφείλουσι δεικνύειν ἀείποτε τήν ὀφειλομένην τῷ ἡγουμένῳ αὐτῶν τιμήν, ἀγάπην, εὐλάβειαν καί ὑποταγήν καί πείθεσθαι καί πειθαρχεῖν αὐτῷ κατά τό πρέπον καί δίκαιον, καί κατ᾽ οὐδέν αὐτῷ ἀντιφέρεσθαι ἤ ἐναντιοῦσθαι ἀτάκτως, διάγειν τε καί πολιτεύεσθαι εἰρηνικῶς καί φιλαδέλφως, σωφρόνως τε καί κοσμίως καί κατά τόν ἁρμόζοντα τῷ μοναχικῷ πολιτεύματι τρόπον καί ὡς οἷόν τε φροντίζειν διά παντός μετά προθυμίας καί ζήλου περί τῶν συντελούντων εἰς παγίωσιν, αὔξησιν καί βελτίωσιν τῆς Μονῆς καί μνημονεύειν ἀείποτε τοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις καί τελεταῖς ὡς νενόμισται. Ἐν στερήσει δ᾽ ἡγουμένου γινόμενοι, ἔχουσιν ἄδειαν ἀποκαθιστᾶν ἐν αὐτῇ κοινῇ αὐτῶν γνώμῃ καί συναι-

νέσει καί ἐκλογῇ ἡγούμενον ἄνδρα θεοσεβῆ τε καί εὐλαβῆ καί τίμιον καί ἄξιον καί δόκιμον· Ἐν δέ ταῖς συμπιπτούσαις χειροτονίαις μοναστῶν, ἐχέτω τήν ἐξουσίαν μόνος ὁ κατά τόπον ἀρχιερεύς ἐκτελεῖν ταύτας, χωρίς τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως. Ὁ δέ κατά καιρόν γνήσιος καί κανονικός ἡγούμενος ὀφείλει διεξάγειν τήν τῆς ἱερᾶς ταύτης ἡμετέρας πατριαρχικῆς σταυροπηγιακῆς Μονῆς διοίκησιν θεοφιλῶς καί θεαρέστως κατά τούς τύπους καί ὅρους τοῦ μοναστικοῦ πολιτεύματος καί κατά τούς θείους καί ἱερούς κανόνας, ἐκτελών ἅμα μετά πάσης εὐπειθείας καί ἀκριβείας τάς ἑκάστοτε δι᾽ ἐγκυκλίων ἤ ἰδίων πατριαρχικῶν γραμμάτων διαβιβαζομένας ἐντολάς καί ὁδηγίας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καί ἐν γένει ἀμέμπτως ἐν πᾶσι πολιτευόμενος, τῆς δέ συντηρήσεως τῶν μοναστηριακῶν πραγμάτων καί τῆς καλλιεργείας τῶν κτημάτων ἀγρύπνως καί φερεπόνως ἐπιμελούμενος καί μηδέν τούτων ἀποξενών καί ἐν γένει νύκτωρ τε καί μεθ᾽ ἡμέραν φροντίζων καί ἐργαζόμενος ἐπ᾽ ἀγαθῷ εὐκλείᾳ καί προκοπῇ τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς, πνευματικῇ δέ καί ἠθικῇ ἐπιδόσει τῶν συνασκουμένων ἐν αὐτῇ. Ὅς δ᾽ ἄν τολμήσειέ ποτέ εἴτε τῶν ἐντός, εἴτε τῶν ἔξωθεν, καί οἱωδήτινι τρόπῳ ἀθετῆσαί τε καί ἀνατρέψαι ἤ ὅλως διασεῖσαί τι τῶν ἐν τῷ παρόντι διοριζομένων καί ἀποφαινομένων, ὁ τοιοῦτος ὁποίας ποτ᾽ ἄν εἴη θέσεώς τε καί στάσεως καί καταστάσεως, ἀφωρισμένος εἴη παρά τῆς ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ καί ἀδιαιρέτου Μακαρίας Τριάδος, τοῦ ἑνός καί μόνου θεοῦ ἡμῶν, καί κατηραμένος καί ἀσυγχώρητος. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν τούτων καί ἀσφάλειαν ἐγένετο τό παρόν ἡμέτερον πατριαρχικόν καί συνοδικόν σιγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις βεβαιωτήριον γράμμα καί ἐδόθη τῇ νέᾳ ταύτῃ ἱερᾷ σταυροπηγιακῇ Μονῇ. Ἀντίγραφον δ᾽ αὐτοῦ κατεστρώθη ἐν τῷ ἱερῷ Κώδικι τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἐν ἔτει αλγ′ κατά μῆνα Αὔγουστον Ἐπινεμήσεως Α″. «*Ἰωακείμ, ἐλέῳ Θεοῦ, Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης. Ὁ Ἐφέσου Ἰωακείμ, ὁ Νεοκαισαρείας Ἀλέξανδρος, ὁ Ἰκονίου Ἀθανάσιος, ὁ Σμύρνης Βασίλειος, ὁ Μυτιλήνης Κύριλλος, ὁ Διδυμοτείχου Φιλάρετος, ὁ Ξάνθης Ἰωακείμ, ὁ Βοδενῶν Νικόδημος, ὁ Βελεγράδων Βασίλειος, ὁ Σερβίων καί Κοζάνης Κωνστάντιος, ὁ Ἡλιουπόλεως Ταράσιος.*

4

Ἔτ. 1905 20 Ἰουνίου
Κωδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 78, σ. 150.
Ἀρ. πρωτ. 3626.
Περίληψη : Πατριαρχικό γράμμα[4] πρός τόν ἐπίσκοπο Κίτρους μέ θέμα τήν ἀποστολή πρός τό Ἐθνικό Ταμεῖο τῆς ἐτήσιας ὀφειλῆς (1904-1905) τῆς Μονῆς, ἡ ὁποία ἀνερχόταν στό ποσό τῶν 2.000 γροσίων.

«*Τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτῆς κειμένης ἱερᾶς σταυροπηγιακῆς Μονῆς Πέτρας καθυστερούσης εἰς τό Ἐθνικόν Ταμεῖον τά κανονικά αὐτῆς ἐτήσια τῶν ἐτῶν 1904-1905 ἀνερχόμενα εἰς γρ. 2.000 προτρεπόμεθα τήν αὐτῆς ἱερότητα ἵνα εἰσπράξασα ἀποστείλῃ ταῦτα εἰς τό ῥηθέν ταμεῖον δεόμενον ταχίστης τῆς ἀντιλήψεως καί ἐπικουρίας ἐν ταῖς πολλαῖς καί ποικίλαις ἀνάγκαις αὐτοῦ*».

αϡέ Ἰουνίου κ′

5

Ἔτ. 1905 27 Ἰουνίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 79, σ. 181.
Ἀρ. πρωτ. 4353
Περίληψη: Τό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πατριάρχη πρός τόν ἐπίσκοπο Κίτρους ἀναφέρεται στίς ὀφειλές τῶν Μονῶν Κανάλλων, Πέτρας καί Μακρυρράχης[5] πρός τό Ἐθνικό Ταμεῖο.

«*Τῶν ἱερῶν Μονῶν Κανάλλων, Πέτρας καί Μακρυῤῥάχης ὀφειλουσῶν εἰς τό Ἐθνικόν Ταμεῖον τῆς μέν πρώτης τό ἐτήσιον τοῦ παρελθόντος καί τοῦ τρέχοντος ἔτους ἤτοι ἐν ὅλῳ*

---

4. Τό ἴδιο κείμενο μέ ἄλλες χρονολογίες καί ποσά στάλθηκε καί στούς μητροπολίτες Παραμυθίας γιά τή Μονή Ραγίου καί Γρεβενων γιά τή Μονή Ζάβορδας. Είδικότερα γιά τό μοναστήρι τοῦ ὁσίου Νικάνορα-Ζάβορδας καί τίς ὀφειλές αὐτοῦ πρός τό Ἐθνικό Ταμεῖο βλ. τήν ὑπό δημοσίευση ἐργασία μου στό περιοδικο Κληρονομία : Δημ. Ἀ. Παπάζη, «*Κατάλογος ἀνέκδοτων πατριαρχικῶν ἐγγραφων γιά τήν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς του ὁσίου Νικάνορα - Ζάβορδας* (1832-1911).

5. Για τήν ἱστορία τῆς Μονῆς Μακρυρράχης καί τίς ὀφειλές της προς τό Ἐθνικό Ταμεῖο βλ. Παπάζη Δ., «*Νέα στοιχεῖα γιά τήν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Μακρυρράχης μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα*», Ὀρθοδοξία 2 (Ἀπρ. - Ἰουν. 1988) 313-330 κυρίως σσ. 329-330.

γρ. 2000 τῆς δέ δευτέρας τό ἐτήσιον τοῦ τρέχοντος ἔτους ἤτοι γρ. 1000 καί τῆς τρίτης τό ἐτήσιον τοῦ τρέχοντος ἔτους ἤτοι γρ. 1.000 καί ἕτερα 1.000 γρ. διά δικαιώματα ἡγουμενικοῦ, ἀξιοῦμεν τήν αὐτῆς θεοφιλία {s} ἵνα φροντίσῃ προφρόνως ὅπως διά τάς ἀνάγκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου ἀποσταλῶσι ἄνευ ἀναβολῆς ὑπό τῶν εἰρημένων ἱερῶν Μονῶν αἱ ὡς ἄνω ὀφειλαί αὐτῶν. Ἡ δέ κτ.λ.».

αϡστ' Ἰουνίου κζ'

6

Ἔτ. 1908 12 Δεκεμβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α' 82, σ. 502.
Ἀρ. πρωτ. 8643
Περίληψη: Πατριαρχική ἐπιστολή πρός τόν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Νικηφόρο, μέ τήν ὁποία τοῦ στάλθηκε ἡ ἀπόδειξη γιά τήν πληρωμή τοῦ τακτικοῦ ἐτήσιου τῆς Μονῆς τοῦ ἔτους 1908 πρός τό Ἐθνικό Ταμεῖο.

«*Λαβόντες τό ἀπό κθ'* παρελθόντος Ὀκτωβρίου γράμμα τῆς ὁσιότητός σου μετά τῆς ἐγκλείστου συναλλαγματικῆς ἐκ γροσίων 1108 ἀποτελούντων τό τοῦ λήξαντος ἔτους ἐτήσιον τῆς Μονῆς πρός τόν Ἐθνικόν Ταμεῖον, ἐγκλείομεν ἀπαντητικῶς ἐν τῇ παρούσῃ τήν σχετικήν ἀπόδειξιν».

αϡη' Δεκεμβρίου ιβ'

7

Ἔτ. 1908 3 Νοεμβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α' 82, σσ. 464-465.
Ἀρ. πρωτ. 7780
Περίληψη: Πατριαρχικό γράμμα πρός τόν ἐπίσκοπο Κίτρους Παρθένιο, μέ τό ὁποῖο ἐγκρίθηκε συνοδικῶς ἡ ἀπόφασή του νά διορίσει, λόγω ἀσθενείας τοῦ ἡγουμένου, προσωρινό διευθυντή τῆς Μονῆς.

«*Ληφθέντος καί ἀναγνωσθέντος συνοδικῶς τοῦ ἀπό κ'* τοῦ παρελθόντος μηνός γράμματος αὐτῆς δι' οὗ ὑποβάλλει ὅτι ἕνεκα τῆς σοβαρᾶς ἀσθενείας τοῦ ἡγουμένου τῆς αὐτόθι ἱερᾶς σταυροπηγιακῆς Μονῆς Πέτρας, ἵνα μή παραβλάπτωνται τά συμφέροντα τῆς Μονῆς μέλει ἵνα διορίσῃ ὡς προσωρινόν διευθυντήν τῆς Μονῆς τόν ἐκ τῶν πατέρων αὐτῆς ἱερομόναχον Στέφανον, δηλοῦμεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι ἐγκρί-

νεται συνοδικῶς ἡ τοιαύτη πρόνοια. Ἡ δέ κ.τ.λ.».

α϶η′ Νοεμβρίου γ′

8

Ἔτ. 1909 15 Δεκεμβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 83, σσ. 557-558.
Ἀρ. πρωτ. 7402
Περίληψη: Γράμμα τοῦ Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ′ πρός τούς ἡγουμένους καί πατέρες τῶν Μονῶν Κανάλλων, Πέτρας καί Ἁγίου Διονυσίου τῆς ἐπισκοπῆς Κίτρους σχετικά μέ τήν καταβολή τοῦ ἐτήσιου ἐπιδόματος γιά τή λειτουργία τῆς ἱερατικῆς σχολῆς πού λειτουργοῦσε στή Μονή τοῦ Τιμίου Προδρόμου[6].

«Γνωστόν βεβαίως καί τῇ ὁσιότητι ὑμῶν ἐγένετο ὅτι ἐγκρίσει συνοδικῇ ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνεστῶτος σχολικοῦ ἔτους συνέστη καί ἤδη τακτικῶς λειτουργεῖ ἐν τῇ ἐν Βεῤῥοίᾳ ἱερᾷ Πατριαρχικῇ Μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τετρατάξιος ἱερατική Σχολή πρός καταρτισμόν ἱεροῦ κλήρου διά τά χωριά τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν. Ἐπειδή δέ ὡρίσθη συνοδικῶς ἵνα καί ἡ Ἱερά ὑμῶν Μονή φιλοτίμως συνεισφέρῃ ἐτησίως χίλια γρόσια πρός συντήρησιν τῆς εἰρημένης σχολῆς, τοιοῦτον ἱερόν καί ἐπωφελῆ διά τά μέρη ἐκεῖνα ἐπιδιωκούσης σκοπόν, προτρεπόμεθα καί ἀξιοῦμεν τήν ὑμῶν ὁσιότητα ἵνα τακτικῶς καταβάλλητε τό ὡς ἄνω ποσόν συντελοῦντες εἰς τήν ἀπρόσκοπτον τῆς σχολῆς λειτουργίαν καί ἐπισπώμενοι τήν εὐαρέσκειαν τῆς Ἐκκλησίας καί τήν εὐλογίαν την παρά τοῦ Θεοῦ, οὗ ἡ χάρις κ.τλ..».

α϶θ′ Δεκεμβρίου ιε′

9

Ἔτ. 1910 17 Μαρτίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 84, σ. 158.

---

6. Γιά τήν ἱστορία τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Βεροίας καί τή λειτουργία τῆς ἱερατικῆς της σχολῆς (1909-1915) βλ. Παπάζη Δ., Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη) Βεροίας, Βέροια 1995, σσ. 155-156, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία· πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Ἀνέκδοτο ἀρχειακό ὑλικό γιά τήν Μονή Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη) Βεροίας», Μακεδονικά 31 (1997-98) 255-256.

Ἀρ. πρωτ. 1796

Περίληψη: Πατριαρχική ἐπιστολή πρός τόν ἐπίσκοπο Κίτρους Παρθένιο, μέ τήν ὁποία τοῦ ζητεῖται ἀπό τή Μοναστηριακή Ἐπιτροπή πού ἑδρεύει στό Πατριαρχεῖο νά δώσει πληροφορίες σχετικά μέ τήν κατάσταση τῆς Μονῆς ὡς ἐπόπτης αὐτῆς.

«*Συνοδικῇ ἐγκρίσει διαβιβάζοντες ἐπί ἐπιστροφῇ τήν ἔγκλειστον ὧδε ἔκθεσιν τῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπῆς, δι᾽ ἧς ζητοῦνται πληροφορίαι τινές περί τῶν πραγμάτων τῆς ὑπό τήν ἐποπτείαν αὐτῆς ἱερᾶς πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Πέτρας, ἀξιοῦμεν τήν αὐτῆς θεοφιλίαν ἵνα παράσχῃ τάς αἰτουμένας πληροφορίας*».

αϡι′ Μαρτίου ιζ′

10

Ἔτ. 1910 3 Ἰουνίου

Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 84, σ. 158.

Ἀρ. πρωτ. 5547.

Περίληψη: Πατριαρχικό γράμμα πρός τούς ἡγουμένους τῶν Μονῶν Βαζελῶνος, Προδρόμου (Βεροίας), Προδρόμου (Σερρῶν), Σουμελᾶ, Πάτμου, Βασσῶν (Καρπάθου), Σφίντζας, Πέτρας καί Ζάβορδας σχετικά μέ τίς ὀφειλές τῶν Μονῶν τους πρός τό Ἐθνιό Ταμεῖο.

«*Ἡ ἱερά ὑμῶν Μονή ὀφείλει εἰς τό Ἐθνικόν Ταμεῖον τό ποσόν .... γροσίων. Ἐπειδή δέ αἱ ἀνάγκαι τοῦ Ταμείου ἐπιβάλλουσι τήν ἔγκαιρον καταβολήν τῶν ὡρισμένων προσόδων αὐτοῦ χάριν τῆς τακτικῆς λειτουργίας αὐτοῦ, προαγόμεθα κ.τ.λ. ὡς ἀνωτέρω εἰς ἀποστολήν τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ. Ἡ δέ κ.τ.λ.*».

αϡι′ Ἰουνίου γ′

11

Ἔτ. 1910 24 Ἰουλίου

Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 84, σ. 216.

Ἀρ. πρωτ. 6615

Περίληψη: Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ′ ἀπαντᾶ στόν ἡγούμενο Νικηφόρο ὅτι ἐλήφθησαν τά δύο ἐτήσια τῆς τῆς Μονῆς γιά τό Ἐθνικό Ταμεῖο (τοῦ ἀποστέλ-

λει σχετική ἀπόδειξη) καί τόν πληροφορεῖ σχετικά μέ τό θέμα τῆς Μονῆς πού εἶχε θέσει σέ γράμμα του στίς 3 Ἰουλίου ὅτι ἡ ὑπόθεση παραπέμφθηκε στήν ἁρμόδια Μοναστηριακή Ἐπιτροπή.

«Ἐλαβομεν τό ἀπό γ΄ ἐνεστῶτος μηνός γράμμα τῆς ὁσιότητός σου μετα τῆς ἐγκλείστου συναλλαγματικῆς ἐκ γροσίων δισχιλιων προς ἐξοφλησιν τῶν εἰς τό Ἐθνικόν Ταμεῖον ὀφειλομένων δυο ἐτησίων τῆς Μονῆς. Πληροφοροῦντες οὖν δια τῆς παρουσης τήν ὁσιότητά σου περί τῆς ἀσφαλοῦς λήψεως τοῦ ὡς ἄνω ποσοῦ καί περικλείοντες τήν σχετικήν ἀποδειξιν, ἐπιδηλοῦμεν ἅμα, ὅσον ἀφορᾶ εἰς τά λοιπά ἐν τῷ γράμματί σου διαλαμβανόμενα, ὅτι τοῦτο παρεπέμφθη προς σκέψιν καί ἀπόφασιν τῇ Μοναστηριακῇ Ἐπιτροπῇ διά τά περαιτέρω. Ἡ δέ κ.τ.λ.».

α϶ι΄ Ἰουλίου κδ΄

12

Ἔτ. 1911 11 Ἰανουαρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α΄ 85, σσ. 8-9.
Ἀρ. πρωτ. 444
Περίληψη: Πατριαρχική ἐπιστολή πρός τίς Μονές Σφίντζας, Κανάλλων καί Πέτρας σχετικά μέ τήν καταβολή τῶν καθυστερουμένων ἐπιδομάτων γιά τή λειτουργία τῆς ἱερατικῆς σχολῆς στή Μονή Τιμίου Προδρόμου Βεροιας.

«Ἐπειδή ἀπο τηλεγραφήματος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολιτου Βεῤῥοιας κύρ Λουκᾶ ἐγνώσθη ἡμιν ὅτι οὐ κατεβληθη ἄχρι τοῦδε ὑπό της ἱερᾶς ὑμων Μονης τό συνοδικῶς ὁρισθέν ἐτήσιον ἐπίδομα ὑπέρ τῆς ἐν τῇ Βεῤῥοίᾳ Ἱερᾶς Μονῆς του Τιμίου Προδρόμου ἀποφάσει καί ἐγκρίσει της Ἐκκλησίας λειτουργούσης ἱερατικῆς σχολῆς, προαγόμεθα καί αὖθις διά τῆς παρούσης πατριαρχικῆς ἡμῶν ἐπιστολῆς ἐντειλασθαι ἵνα σπεύσητε προθύμως καί ἄνευ ἀντιρρήσεως εἰς τήν καταβολήν τῶν ἄχρι τοῦδε καθυστερουμένων, ἐν τῷ μέλλοντι δέ τακτικῶς καταβάλλητε τό ποσόν τοῦτο τῇ α΄ Σεπτεμβριου καθηκόντως συναντιλαμβανόμενοι εἰς τήν εὐόδωσιν καί παγίωσιν τοῦ ἱεροῦ καί λυσιτελοῦς ἔργου, ὅπερ ἐπ᾿ ἀγαθῷ κοινῷ ἐπιδιώκει ἡ σχολή. Ἡ δέ κ.τ.λ.».

α϶ια΄ Ἰανουαρίου ια΄

13

Ἔτ. 1911 22 Φεβρουαρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ.Α΄ 85, σσ. 75-76.
Ἀρ. πρωτ. 1932.
Περίληψη: Γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη πρός τόν ἐπίσκοπο Κίτρους Παρθένιο ἀπό τόν ὁποῖο ζητεῖται, κατόπιν προτάσεως Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπῆς καί συνοδικῆς ἐγκρίσεως, νά ἐνημερώσει γιά τή διεξαγωγή τῆς δίκης σχετικά μέ τά δάση τῆς Μονῆς.

«*Ἐλάβομεν ἐν καιρῷ τό ἀπό ιθ΄ Ὀκτωβρίου παρελθόντος ἔτους γράμμα τῆς αὐτῆς θεοφιλίας καί εἴδομεν ὅσα ὑποβάλλει ἐν αὐτῷ ἐν σχέσει πρός τήν κατάστασιν τῆς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτῆς ἱερᾶς ἡμετέρας πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Πέτρας. Ἐπειδή ὅμως προκειμένου περί τῆς δίκης τῶν δασῶν τῆς Μονῆς ταύτης οὐδέν γνωστόν ἐνταῦθα, καθόσον οὐδέν ἐλήφθη ἄχρις ὥρας γράμμα τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς, ἐκτιθέμενον τά τῆς δίκης ταύτης, ἀνάγκη δέ παρίσταται ἵνα γνωσθῇ τό σημεῖον εἰς ὅ νῦν εὕρηται ἡ ὑπόθεσις καί τό πρόσωπον, ὅπερ παρίσταται συνηγοροῦν ὡς πληρεξούσιος τῆς Μονῆς ἐν τῇ δίκῃ ὡς καί εἴ τι ἕτερον σχετικόν, προαγόμεθα προτάσει τῆς Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπῆς καί ἐγκρίσει συνοδικῇ ἀξιῶσαι τήν αὐτῆς θεοφιλίαν ἵνα παράσχῃ ἡμῖν σχετικάς πληροφορίας, διά τά περαιτέρω. Ἡ δέ κ.τ.λ.*».

αϡια΄ Φεβρουαρίου κβ΄

14

Ἔτ. 1911 24 Μαΐου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α΄ 85, σ. 225.
Ἀρ. πρωτ. 4186
Περίληψη: Πατριαρχικό γράμμα πρός τούς ἡγουμένους τῶν Μονῶν Σφίντζας, Κανάλλων, Πέτρας καί Ἁγίου Διονυσίου στόν Ὄλυμπο γιά τήν ἀνελλιπή καταβολή τοῦ ἐπιδόματος τῶν Μονῶν πρός τήν ἱερατική σχολή τῆς Βέροιας.

«*Διά τῆς παρούσης πατριαρχικῆς ἡμῶν ἐπιστολῆς προαγόμεθα, συνοδικῇ διαγνώμῃ, καί αὖθις συστῆσαι τῇ ὁσιο-*

τητι αὐτῆς ἵνα καταβάλλῃ τουντεῦθεν ἀνελλιπῶς τό πρός τήν ἱερατικήν σχολήν Βεῤῥοίας ὁρισθέν ἐπίδομα τῆς Μονῆς χάριν τῆς τακτικῆς λειτουργίας τῆς διαληφθείσης σχολῆς. ἡ δέ κ.τ.λ.».

αϡια′ Μαΐου κδ′

15

Ἔτ. 1911 23 Ἰουλίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας τ. Α′ 85, σ. 333.
Ἀρ. πρωτ. 1706.
Περίληψη: Ὁ Πατριάρχης ἀπαντᾶ μέ ἐπιστολή πρός τόν ἐπίσκοπο Κίτρους ὅτι ἔγιναν οἱ κατάλληλες ἐνέργειες γιά τήν ἔκδοση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ φιρμανίου γιά τήν ἀνοικοδόμηση τῆς Μονῆς καί ἀπομένει ἡ καταβολή τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου γιά τή διαβίβαση τοῦ σχετικοῦ ἰστιλαμίου.

«Ἐπί τῇ βάσει τῆς σχετικῆς αἰτήσεως τῆς θεοφιλίας αὐτῆς, γενομένων τῶν προσηκουσῶν ἐνεργειῶν πρός ἔκδοσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ φιρμανίου διά τήν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτῆς κειμένης ἱερᾶς πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Πέτρας ἐξεδόθη ἔναγχος τό τακτικόν ὑπουργικόν ἰστιλάμιον. Πληροφοροῦντες οὖν περί τούτου τήν θεοφιλίαν αὐτῆς ἀξιοῦμεν, ἵνα, συνῳδά ὑπαρχούσῃ γενικῇ ἀποφάσει τοῦ Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου, ἀποστείλῃ πρότερον τά εἰς γρ. ὀκτακόσια ἀνερχόμενα νενομισμένα δικαιώματα τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου, πρός διαβίβασιν ἀκολούθως τοῦ ἰστιλαμίου. Ἡ δέ κ.τ.λ.»

αϡια′ Ἰουλίου κγ′

16

Ἔτ. 1911 2 Σεπτεμβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 85, σ. 402.
Ἀρ. πρωτ. 706
Περίληψη: Πατριαρχική ἐπιστολή πρός τόν Κίτρους Παρθένιο μέ τήν ὁποία ἀποστέλλεται τό ὑπουργικό ἰστιλάμιο γιά τήν ἀνοικοδόμηση τῆς Μονῆς Πέτρας.

«Ληφθέντων τῶν ἐκ γροσίων 800 νενομισμένων δικαιωμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου, διαβιβάζεται αὐτῇ ἐγκλείστως ὧδε

τό ὑπέρ ἀνοικοδομήσεως τῆς ἱερᾶς πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Πέτρας ὑπουργικόν ἰστιλάμιον, διά τά περαιτέρω. Ἡ δέ κ.τ.λ.».

α϶ια′ Σεπτεμβρίου β′

17

Ἔτ. 1911 16 Σεπτεμβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 85, σ. 436
Ἀρ. Πρωτ. 7329
Περίληψη : Πατριαρχικό γράμμα πρός τίς Μονές Πέτρας καί Κανάλλων γιά τήν καταβολή τοῦ καθυστερημένου ἐπιδόματος ὑπέρ τῆς λειτουργίας τῆς ἱερατικῆς σχολῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου στή Βέροια.

«Ἐπειδή ἡ Ἱερά ὑμῶν Μονή καθυστερεῖ τό ὡρισμενον ἐπίδομα ὑπέρ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐν Βεῤῥοίᾳ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἱερατικῆς σχολῆς, προαγόμεθα, αἰτήσει τῆς Ἐφορίας τῆς ὡς ἄνω σχολῆς, ἀξιῶσαι τήν ὁσιότητά σου ἵνα ἅμα τῇ παραλαβῇ τῆς παρούσης φροντίσῃ ὅπως ἐξάπαντος ἀποσταλῇ ὅπου δεῖ ἅπαν τό καθυστερούμενον ὑπό τῆς ἱερᾶς ὑμῶν Μονῆς ποσόν, πρός ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τοῦ περί οὗ πρόκειται ἐκκλησιαστικοῦ παιδευτηρίου, ἐπί κοινῷ ἀγαθῷ. Ἡ δέ κ.τ.λ.».

α϶ια′ Ὀκτωβρίου ιστ′

18

Ἔτ. 1911 5 Ὀκτωβρίου
Κώδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 85, σσ. 449-450.
Ἀρ. πρωτ. 8636.
Περίληψη: Ἐπιστολή του Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ′ πρός τόν Ἐπίσκοπο Κίτρους Παρθένιο μέ τήν ὁποία τοῦ διαβιβάζεται ἔκθεση τῆς Μοναστηριακης Ἐπιτροπῆς, που συστήνει τόν διορισμό ἐκ μέρους τῆς Μονῆς καταλλήλου δικηγόρου πρός ὑπεράσπιση τῶν δικαίων της.

«Ἀπαντητικως εἰς τήν πρό καιρου ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν τῆς θεοφιλίας αὐτῆς περί τοῦ μέρους Λόκοβα ἐκ τῶν κτημάτων τῆς αὐτόθι ἱερᾶς πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Πέτρας, διαβιβάζομεν, συνοδικῇ διαγνώμῃ αὐτῇ ἐπί ἐπιστροφῇ τήν ἔγκλειστον σχετικήν ἔκθεσιν τῆς ἐν τοῖς

Πατριαρχειοις Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπῆς, συνιστῶντες ὅπως ἡ Μονη διορισῃ κατάλληλον δικηγόρον πρός ὑπεράσπισιν τῶν δικαιων αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ ἀκυρωτικοῦ. Ἡ δέ κ.τ.λ.».

αϡια′ Ὀκτωβρίου ε′

19

Ἔτ. 1911 9 Δεκεμβρίου
Κωδικας Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας, τ. Α′ 85, σ. 547.
Ἀρ. πρωτ. 10568.
Περιληψη: Γραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη πρός τούς ἡγουμένους τῶν Μονῶν Πέτρας καί Κανάλλων γιά τήν ἄμεση καταβολή τῶν ἐτήσιων ἐπιδομάτων τους πρός τήν ἱερατική σχολή τῆς Βέροιας, τά ὁποῖα καθυστεροῦν ἤδη τρία χρόνια μέ ταυτόχρονη ἐπισήμανση πρός τούς ἡγουμένους ὅτι σέ περίπτωση μή συμμόρφωσής τους ἐνδέχεται νά τεθοῦν σέ ἀργία.

«Μανθάνομεν μετά λύπης ὅτι ἡ ἱερά ὑμῶν Μονή ἄχρι τοῦδε οὐ συνεμορφώθη προς τάς ἐπανειλημμένας συστάσεις τῆς Ἐκκλησιας περί τακτικῆς καταβολης τῆς ὁρισθείσης ἐτησίας δεκαλιρου συνδρομῆς ὑπέρ τῆς ἐν Βεῤῥοίᾳ ἱερατικῆς σχολῆς, καθυστερεῖ δέ ἤδη τρία ἐτήσια, πρᾶγμα ὅπερ τά μέγιστα δυσχεραίνει τήν λειτουργίαν τῆς ἐν δυσχεριαις οἰκονομικαῖς εὑρισκομένης σχολῆς. Τούτου ἕνεκα προαγόμεθα, συνοδικῇ διαγνωμῃ καί αὖθις ἐπί ποινῃ ἀργίας ἐντειλασθαι τῇ ὁσιότητί σου ὅπως ἀφεύκτως καί ἐν τάχει σπεύσῃς ἀποστεῖλαι εἰς τό Ταμειον τῆς σχολῆς τό καθυστερούμενον ποσόν, καί εἰς τό ἑξῆς καταβάλλῃς τακτικως τό ὡρισμένον ἐτησιον πληροφορήσῃς δέ ἅμα και ἡμᾶς ἀμέσως περί της ἐκτελέσεως τῆς ἐντολης ταύτης της Ἐκκλησιας. Ἡ δε κ.τ.λ.».

αϡια′ Δεκεμβρίου θ′

Πρωτ/ρου Ἀδαμαντίου Γ. Αὐγουστίδη
Ψυχιάτρου, Δρ. Θεολογίας

Ὁ Ὀρθόδοξος κληρικός ὡς ποιμένας καί ὡς θεραπευτής

Ζητήματα Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας

Εἰσαγωγικά

Θέτοντας σέ ἕναν πιστό ἤ σέ ἕναν ἱερέα τήν ἐρώτηση τί ἐκπροσωπεῖ στή ζωή τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας ἕνας κληρικός καί ποιό εἶναι τό ἔργο του, εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι θά βρεθοῦμε μπροστά σέ μία ποικιλία διαφορετικῶν ἀπαντήσεων. Οἱ τοποθετήσεις ἀπέναντι σ᾽ αὐτά τά ἐρωτήματα εἶναι ἀναμενόμενο ὄχι μόνο νά διαφοροποιοῦνται σημαντικά μεταξύ τους, ἀλλά κάποτε καί νά ἀντιφάσκουν οὐσιαστικά. Τό φαινόμενο ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία ὅταν προσεγγισθεῖ ἀπό τήν πλευρά τῶν συνεπειῶν του, δεδομένου ὅτι τά αἰτήματα τῶν πιστῶν πρός τόν ποιμένα τους ἀλλά καί ὁ τρόπος πού διακονεῖ ὁ κληρικός τό ποίμνιό του καθορίζεται ἀκριβῶς ἀπό αὐτές τίς τοποθετήσεις. Πολύ περισσότερο ὅταν αὐτές λειτουργοῦν ἀνεπίγνωστα, κινούμενες στά πλαίσια τοῦ «αὐτονόητου», τοῦ «συνήθους», τοῦ «κατ᾽ ἔθιμο» κ.τ.λ. Ἐγείρονται ἔτσι σοβαρά ἐρωτήματα, ὅπως τά σχετικά μέ τό πότε ὁ τρόπος πού ἐκφράζονται καί διακονοῦνται οἱ «θρησκευτικές» ἀνάγκες τῶν πιστῶν συνιστᾶ ὄντως γνήσια ἔκφραση χριστιανικῆς εὐσέβειας καί πότε ὑπό τό σχῆμα παραδοσιακόμορφων νοοτροπιῶν ἐπιβιώνουν σχήματα ἀμφίβολης χριστιανικῆς γνησιότητας[1].

---

1. Πρβλ. A. SCHMEMAN, *Ἡ Ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας στό σύγχρονο*

Μία ἀπό τίς πιό ἐμφαντικές ἐνδείξεις τῆς σύγχυσης καταμαρτυρεῖται ἀπό τά ὅσα καθημερινά παρακολουθοῦμε στά reality-shows καί στίς ἄλλες «ἀποκαλυπτικοῦ» τύπου ραδιοτηλεοπτικές ἐκπομπές περί ἐξορκιστῶν, θαυματοποιῶν, «λευκῶν» μάγων, ἀστρολόγων, μέντιουμς κ.τ.λ., οἱ ὁποῖοι μάλιστα δέν κουράζονται νά διακηρύττουν πόσο πιστοί χριστιανοί εἶναι, πόσο καλή σχέση ἔχουν μέ τόν Θεό καί τή «θρησκεία» καί πόσο ἡ προσφορά τους στήν ἐπίλυση κοινωνικῶν καί οἰκογενειακῶν προβλημάτων συμπληρώνει τό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας(!).

Κι᾿ ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, σέ μερικούς τουλάχιστον ναούς, ἀποτελεῖ ρουτίνα ἡ τοποθέτηση ρούχων κάτω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα πρός ἴαση νοσούντων, συχνά μάλιστα ἐν ἀγνοίᾳ τους, γιατί οἱ ἴδιοι «δέν τά πιστεύουν αὐτά», ἡ ἀνάγνωση εὐχῶν πού δέν ἔχουν σχέση μέ τό πρόβλημα τοῦ πιστοῦ (π.χ. ἐξορκισμοί πρός ἴαση πονοκεφάλων, ἀϋπνίας ἤ ψυχιατρικῶν προβλημάτων) ἤ, ἀκόμη, καί ἡ τέλεση μυστηρίων, ὅπως τοῦ εὐχελαίου, «γιά τό καλό», ἐν ἀγνοίᾳ, ἐν ἀρνήσει ἤ ἐν ἀποσυνδέσει ἀπό κάθε ἔννοια μετανοίας τοῦ νοσοῦντος, κ.ἄ.

Ἀφαλῶς αὐτά τά φαινόμενα δέν μποροῦν νά ἐκλαμβάνονται ὡς τυπικά καί πολύ περισσότερο ὡς ἀντιπροσωπευτικά τῆς ποιμαντικῆς στάσης τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στά βιοτικά προβλήματα τῶν πιστῶν. Ἀποτελοῦν ὅμως ἐνδεικτικά σημεῖα γιά τήν ἀνάγκη νά προβληματιστοῦμε σχετικά μέ τά ἐρωτήματα πού θέτουν μερικοί τομεῖς διακονίας, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ἀπό ἰδιαιτερότητες καί διαφοροποιήσεις σέ σχέση μέ τό σύνηθες καί τό παραδοσιακό.

Στήν παραδοσιακή μορφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας, γιά παράδειγμα, δέν εἶχαν τεθεῖ στό παρελθόν ζητήματα, ὅπως αὐτό τῆς ποιμαντικῆς προσέγγισης των προβλημάτων πού δημιουργεῖ ἡ σύγχρονη, ἀπρόσωπη, ἐξειδικευμένη τεχνοκρατικά ἀλλά ἀποξενοποιητική ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς ὑγείας στά μεγάλα ἀστικά νοσοκομεῖα, ἤ ὅπως τά ποιμαντικά προβλήματα πού ἀνακύπτουν ἀπό τίς κοινωνικο-ἐπιστημονικές ἐξελίξεις στόν τομέα της πα-

---

κόσμο, μτφρ. Ἰ. Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1983.

ροχῆς ὑπηρεσιῶν ψυχικῆς ὑγείας.

Αὐτά καί πολλά ἄλλα, τά ὁποῖα θά προσεγγίσουμε στίς ἀντίστοιχες ἑνότητες, τροφοδοτοῦν τίς ποιμαντικές ἀνησυχίες καί δικαιολογοῦν τόν προβληματισμό περί τοῦ πῶς ἡ ἐκκλησιαστική διακονία τοῦ ἀνθρώπινου πόνου καί γενικότερα ἡ κοινωνική διακονική προσφορά τῆς Ἐκκλησιας θα μπορέσει νά γίνει ἀποδοτικότερη καί περισσότερο συνυφασμένη μέ τήν σύγχρονη πολιτισμική πραγματικότητα. Και τοῦτο ὄχι υἱοθετώντας κάθε μέσο καί μέθοδο χωρίς διακριση, ἀλλά ἀξιοποιώντας κάθε προσφερόμενη δυνατοτητα, ἀφοῦ τήν ἐγκεντρίσει στό ἐκκλησιαστικό πνεῦμα και την ἀφομοιώσει μεταμορφώνοντάς την μέ κριτήριο τήν αὐθεντικοτητα τῆς ἁγιοπνευματικά συγκροτημένης ποιμαντικῆς της παράδοσης.

Ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς Ἐκκλησίας στηρίζεται στήν ἐπίγνωση της ὅτι ἀποτελεῖ μιά εὐχαριστιακή κοινότητα μέ ἐσχατολογικό προσανατολισμό, πού δέν θέτει ἑαυτήν ἐκτός κοινωνικῆς πραγματικότητας καί δέν ἀπουσιάζει ἀπό τίς ἱστορικές ἐξελίξεις καί τή διαμόρφωση τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν[2]. Αὐτή ἡ δυναμική παρουσία στηρίζεται, μεταξύ ἄλλων, καί στήν προσληπτική καί μεταμορφωτική ἱκανότητα τοῦ πνευματος τῶν Πατέρων, οἱ ὁποῖοι ἀξιοποίησαν μέ ἁγιοπνευματικο φωτισμό ὅ,τι μποροῦσε νά φανεῖ σωτηριολογικά χρήσιμο εἴτε σέ θεωρητικό εἴτε σέ πρακτικό ἐπίπεδο.

Στό θεωρητικό ἐπίπεδο συναντοῦμε θαυμαστά παραδείγματα στίς περιπτώσεις πού οἱ Πατέρες χρησιμοποίησαν τά δεδομένα της φιλοσοφίας καί τῶν ἄλλων γνωστικῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς τους, γιά νά ἐκφράσουν τό γνωσιολογικό ὑπόβαθρο της θεολογίας τους καί τήν ἁγιοπνευματική τους ἐμπειρία. Ἡ ἄνεση καί εὐλυγισία μέ τήν ὁποια οἱ Πατέρες ἐκμεταλλεύτηκαν τά γλωσσικά δεδομένα καί τις ἐπιστημολογικές ἀντιληψεις της ἐποχης τους, χωρίς ποτέ νά ἀπεμπολήσουν τό δικαίωμα νά εἰσαγάγουν μικρές

---

2. «Ἡ ἱστορική εὐαισθησία εἶναι ἀπαραίτητη γιά τό θεολόγο, εἶναι ὁ ἀναγκαιος ὁρος γιά να εἶναι κανείς μέσα στήν Ἐκκλησια. Ὁποιοσδήποτε εἶναι ἀναίσθητος προς τήν Ἱστορία δύσκολα θά εἶναι καλός χριστιανός». Βλ. π. Γεωργίου FLOROVSKY, Οἱ δρόμοι τῆς Ρωσικης Θεολογίας, *Θεματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, ἐκδ. Πουρναρα, Θεσσαλονίκη, 1979, σελ. 225.

ἤ μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις στό περιεχόμενό τους, ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά σημεῖα πού πάντοτε προκαλοῦν τό θαυμασμό στούς μελετητές πού ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τό πνευματικό πατερικό μεγαλεῖο[3].

Ὅσον ἀφορᾶ τό πρακτικό ἐπίπεδο, ἡ ἐκκλησιαστική ἱστορία ἔχει νά ἐπιδείξει ἄπειρα παραδείγματα ἀξιοποίησης κάθε πιθανοῦ μέσου ἀπό αὐτά πού προσφέρει ἡ πολιτισμική ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου, πού θά μποροῦσε νά φανεῖ χρήσιμο στή διακονία τῆς ἀνακούφισης τοῦ ἀνθρώπινου πόνου. Ἡ «Βασιλειάδα» τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἤ τό Νοσοκομεῖο τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ 11ου αἰῶνα[4] ἀποτελοῦν λαμπρά παραδείγματα ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς ἀνακουφιστικῆς δραστηριότητας τῆς Ἐκκλησίας, μέ ἀξιοποίηση τῶν πιό προωθημένων ἐπιστημονικῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς τους.

Καρπό αὐτῆς τῆς διηνεκοῦς ἐγρηγόρσεως τῆς Θεολογίας καί τῶν ἀναζητήσεων πού προκαλεῖ ἡ αἴσθηση τῆς ποιμαντικῆς εὐθύνης ἀποτελεῖ καί ἡ ἐμφάνιση καί ἐξέλιξη -μέσα στά ὅρια ἀναπτύξεως τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας -τοῦ κλάδου

---

3. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ χρησιμοποίηση ὅρων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἀπό τούς Πατέρες τοῦ δ' αἰ. μ.Χ. δίδοντάς τους νέο περιεχόμενο, κατά τή χρησιμοποίησή τους στή διατύπωση δογματικῶν θέσεων. Ἄλλο, ἐπίσης χαρακτηριστικό, παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ πρόσληψη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ φιλοσοφικοῦ σχήματος τῆς τρισσῆς διαιρέσεως τῆς ψυχῆς σέ λογικό, θυμικό καί ἐπιθυμητικό, κατά τό πλατωνικό πρότυπο, χωρίς ἀπόλυτη δέσμευση ὡς πρός τό ἀρχικό περιεχόμενο τῆς φιλοσοφικῆς πρότασης. Ὁ τρόπος πού ἀξιοποιήθηκε ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐνδεικτικός τῆς ἐλευθερίας μέ τήν ὁποία οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζουν τό γνωσιολογικό ὑπόβαθρο τῆς θεολογίας τους καί τήν ἁγιοπνευματική τους ἐμπειρία, χρησιμοποιώντας τίς ἐκφραστικές δυνατότητες πού τούς προσφέρει ἡ ἐποχή τους. Τό σημαντικότερο μάλιστα βρίσκεται στό γεγονός ὅτι ἡ πρόσληψη καί ἡ ἀξιοποίηση συνεπάγεται ὑπέρβαση τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος, καθώς μεταμορφώνεται καί αὐτό σέ περιεχόμενο -καί ὄχι σέ περιέχων- τῆς ἐκκλησιαστικῆς Παράδοσης. Πρβλ. Α. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, *Ἡ ἀνθρώπινη Ἐπιθετικότητα, Ποιμαντικοψυχολογική μελέτη στήν Κλίμακα Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου*, Ἀθήνα, 1997, σελ. 48. Ἀ. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρακτικά Α' Συμποσίου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί Ἐξομολογητικῆς*, ἐπιμέλεια Ἰωάν. Κορναράκης - Ἀ. Μ. Σταυρόπουλος, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 88.

4. Βλ. Ἀριστομένους ΜΑΤΣΑΓΓΑ, *Ἡ Ὀργάνωση καί Λειτουργία τῶν Βυζαντινῶν Νοσοκομείων καί ἰδιαίτερα τοῦ Νοσοκομείου τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορα (ΙΒ' αἰώνας)*, (Διδακτορική Διατριβή), Ἀθήνα 1984.

τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, «στά πλαίσια πάντοτε τῆς ἀναγκαιότητος τῆς συμβολῆς τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος στό ἔργο τῆς πνευματικῆς ὁλοκληρώσεως καί σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου»[5]. Ἕνα ἀπό τά κύρια ἐνδιαφέροντα τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας εἶναι ἡ ἐνασχόλησή της μέ τά ἀνθρωπολογικά θέματα, τά ὁποῖα, ἄλλωστε, ἀνέκαθεν κατεῖχαν καίρια θέση στή διαμόρφωση τῆς ποιμαντικῆς πρακτικῆς. Σ᾽ αὐτές τίς ἀναζητήσεις τίθεται ἐξ ὁρισμοῦ τό θέμα τῆς χρήσεως καί τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν συμπερασμάτων τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου καί, κυρίως, τῆς ψυχολογίας.

Ἀσφαλῶς ἡ χρήση καί ἡ ἀξιοποίηση τῶν δεδομένων τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογικῆς ἔρευνας δέν ἀποτελεῖ εὔκολο καί ἀπρόσκοπτο ἔργο καί εἶναι φυσικό νά ἐγείρονται ἀπό διάφορες πλευρές ἐπιφυλάξεις, ἀρνητικές τοποθετήσεις ἀλλά καί ὑπερβολικοί ἐνθουσιασμοί. Ὁ κυριότερος περιορισμός στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία μπορεῖ νά ἀξιοποιήσει τήν ἐπιστήμη τῆς Ψυχολογίας βρίσκεται στίς ἀνθρωπολογικές προϋποθέσεις πού καθορίζουν τό σκεπτικό καί τούς στόχους καθεμιᾶς ἀπό τίς δύο ἐπιστῆμες. Ἡ Ψυχολογία ἀγνοεῖ τί σημαίνει προπτωτική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Θεωρεῖ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὑπάρχει ὁ πεπτωκώς ἄνθρωπος ὡς τό μοναδικό ἀνθρωπολογικό δεδομένο καί οἱ ἀνθρωπολογικές συνέπειες τῆς ἐνσάρκωσης τοῦ Θεοῦ-Λόγου βρίσκονται ἐκτός τοῦ πεδίου τῶν ἐνδιαφερόντων της. Ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία, κινούμενη στό χῶρο τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας, τοποθετεῖ τήν ἀφετηρία τῆς ἀνθρωπολογίας της στίς προπτωτικές προδιαγραφές τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος καί ἡ προσπάθεια παρέμβασής της δέν νοεῖται ἀποκομμένη ἀπό τήν εὐρύτερη ἐκκλησιαστική προσπάθεια γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνθρωπολογία τῆς Ὀρθόδοξης Παράδοσης δέν ἔχει ὑπόσταση ἐρήμην τῆς Χριστολογίας. Μέ ἄλλα λόγια, τή διαφοροποίηση μεταξύ Ψυχολογίας καί Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καθορίζει πρωτίστως τό ἀντικείμενο τῆς σπουδῆς τους, ἀνάλογα μέ τό ἄν αὐτό εἶναι μόνο ὁ «*πεπτωκώς*» ἤ καί ὁ «*ἀνιστάμενος*» *ἄνθρωπος*[6].

---

5. Βλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, τεῦχος Α΄, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 202.

6. Τόν ὅρο «ἀνιστάμενος ἄνθρωπος» χρησιμοποιεῖ ὁ καθ. Ἀλ. Σταυρό-

Τά συμπεράσματα καί οἱ θεωρητικές προσεγγίσεις τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας κινδυνεύουν νά παραμείνουν κενός λόγος, ἄν δέν μποροῦν νά μετασχηματιστοῦν σέ «θεολογία σαρκούμενη»[7]. Αὐτό σημαίνει νά μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γενικά στήν ποιμαντική πράξη ἀλλά καί νά προσφέρουν ἐξειδικευμένα γνωστικά καί ἐμπειρικά ἐργαλεῖα σέ κληρικούς ἤ λαϊκούς ἐργάτες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας, οἱ ὁποῖοι καλοῦνται νά διακονήσουν εἰδικά πεδία ποιμαντικῶν ἀναγκῶν.

Τό ἐρώτημα πού προκύπτει ἀπό ὅλα τά προηγούμενα ἀποτελεῖ καί τόν κύριο στόχο αὐτῆς τῆς μελέτης : Ποιά εἶναι καί ὑπό ποιές προϋποθέσεις δομεῖται καί ἐκφράζεται ἡ ταυτότητα τοῦ ὀρθοδόξου ἱερέα, ὁ ὁποῖος καλεῖται νά δραστηριοποιηθεῖ στό χῶρο τῆς ποιμαντικοψυχολογικῆς ἔρευνας, τῆς ποιμαντικῆς συμβουλευτικῆς, τῆς προσφορᾶς θεραπευτικοῦ ἔργου καί τῆς ἔμπρακτης συνεργασίας μέ ἄλλους εἰδικούς, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀρωγή καί τή θεραπεία τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου; Ἀσφαλῶς πρόκειται γιά ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν ὅλα τά στελέχη τῆς Ἐκκλησίας πού ὑπηρετοῦν αὐτούς τούς στόχους, εἴτε πρόκειται γιά κληρικούς εἴτε γιά λαϊκούς. Ὅμως, ἀναμφισβήτητα, ἡ θέση τοῦ ἱερέα -ποιμαντικοῦ συμβούλου, καί πολύ περισσότερο τοῦ ἱερέα -θεραπευτῆ ἤ ψυχοθεραπευτῆ, ἐγείρει ἐντονότερους προβληματισμούς καί θέτει περιπλοκότερα ἐρωτήματα. Αὐτός εἶναι ἄλλωστε καί ὁ λόγος πού ἡ ἐν λόγῳ μελέτη ἐπέλεξε νά ἑστιάσει τήν προσοχή της κυρίως στόν προβληματισμό πού ἀναφέρεται στήν ταυτότητα τοῦ ἱερέα-συμβούλου ἤ θεραπευτῆ, χωρίς νά παραγνωρίζει καί νά ὑποτιμᾶ τή σημασία τῶν λαϊκῶν στελεχῶν πού ἐργάζονται σέ αὐτό τόν τομέα.

Πρέπει νά διευκρινιστεῖ ἐκ προοιμίου ὅτι ὁ ὅρος ψυχο-

πουλος σέ ἀντιδιαστολή πρός τόν ὅρο «πεπτωκώς ἄνθρωπος». Βλ. Ἀ.Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντική Ψυχολογια ὡς ψυχολογια τοῦ ἀνισταμένου ἀνθρώπου, *Πρακτικά Α' Συμποσίου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας...*, σελ. 82-87, καί Ἀ. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ἐκδ. Λύχνος, Ἀθήνα 1984, σελ. 102.

7. Πρβλ. Ἠλία ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ, Θεολογία σαρκούμενη, *Χριστιανισμός καί Κόσμος, Προσεγγίσεις καί τομές*, (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις), Ἀθήνα, 1992, σελ. 48-65.

θεραπευτής ἐδῶ δέν χρησιμοποιεῖται κατά τήν ἐτυμολογική του κυριολεξία (θεραπευτής ψυχῶν μέ τήν πνευματική ἔννοια τοῦ ὅρου), ἀλλά μέ τήν ἔννοια πού ἔχει ἐπικρατήσει να χρησιμοποιεῖται ὡς terminus technicus, δηλαδή μέ τήν ἔννοια τοῦ θεραπευτῆ πού χρησιμοποιεῖ γνώσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας γιά νά θεραπεύσει τίς νοσηρές συμπεριφορικές ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ[8].

Γιά νά καταστεῖ δυνατή μία σφαιρικά τεκμηριωμένη προσέγγιση τοῦ πρός μελέτη ζητήματος, ὥστε νά διασαφηνίζονται οἱ προϋποθέσεις καί τά ὅρια αὐτῆς τῆς νέας μορφῆς διακονίας, εἶναι ἀπαραίτητο νά διερευνηθοῦν πρῶτα μερικά θεμελιώδη ἐρωτήματα. Χρειάζεται νά ἀνιχνευθοῦν ἐκεῖνα τά πεδία ἀναφορᾶς τῶν ὁποίων ἡ ἐξέταση ἀναμένεται νά προσφέρει τίς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιά τήν ὁριοθέτηση καί τήν τεκμηρίωση τῶν δεδομένων πού προσδιορίζουν τήν ταυτότητα καί τό πεδίο εὐθύνης τοῦ ἱερέα, ὁ ὁποῖος ἐργάζεται ὡς ποιμαντικός σύμβουλος ἤ (ψυχοθεραπευτής).

Τα πρός διερεύνηση πεδία μποροῦν νά ταξινομηθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Νά διευκρινιστεῖ ποιά εἶναι τά θεμελιώδη, τά ἐκ τῶν «οὐκ ἄνευ» συστατικά τῆς ἱερατικῆς ταυτότητας καθεαυτήν.

β) Νά μελετηθοῦν οἱ συνθῆκες καί οἱ προϋποθέσεις κάτω ἀπό τίς ὁποῖες γεννήθηκε καί ἀναπτύχθηκε ὁ τομέας τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί νά προσδιοριστοῦν οἱ συντεταγμένες τῆς ἀνάπτυξής του μέσα στά ὅρια τῆς Ὀρθόδοξης Παράδοσης.

γ) Νά προσδιοριστοῦν οἱ ποιμαντικές ἀνάγκες πού θέτουν

---

8. Στή νεότερη ἑλληνική βιβλιογραφία συναντᾶται ὁ ὅρος «ὀρθόδοξη ψυχοθεραπεία» ἤ «ψυχοθεραπευτής» μέ τήν ἔννοια τοῦ γέροντα-πνευματικοῦ, ὁ ὁποῖος καθοδηγεῖ τό πνευματικό του τέκνο στά βήματα του πνευματικοῦ, ἀσκητικοῦ ἀγῶνα, πού ἀποσκοπεῖ στήν «θεραπεία» ἀπαλλαγή τῆς ψυχῆς ἀπό τά πάθη της πεπτωκυίας φύσεως. Βλ. Ἱεροθέου ΒΛΑΧΟΥ (Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Ἁγ. Βλασίου), *Ὀρθοδοξη Ψυχοθεραπεια. Πατερική Θεραπευτική Ἀγωγή*, ἐκδ. Ἱερά Μονή Τιμίου Σταυρου, Ἔδεσσα, 1986. Ἱεροθέου ΒΛΑΧΟΥ (Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγ. Βλασίου, *Θεραπευτική Ἀγωγή, Προεκτάσεις στήν «Ὀρθόδοξη Ψυχοθεραπεία»*, ἐκδ. Ἱερα Μονή Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβάδεια, 1987.

τό ζήτημα τῆς παρουσίας τοῦ ἱερέα-συμβούλου ἤ θεραπευτῆ καθώς καί τά ὅρια, οἱ περιορισμοί καί τά χαρακτηριστικά τοῦ πεδίου μέσα στό ὁποῖο καλεῖται αὐτός νά δραστηριοποιηθεῖ.

Πρόκειται γιά ἐρωτήματα καίριας σημασίας, καθώς ὅλο καί περισσότερο βρισκόμαστε μπροστά σέ φαινόμενα χριστιανικοῦ φονταμενταλισμοῦ[9], νεοφανῶν ἀντι-ἰατρικῶν καί ἀντι-ἐπιστημονικῶν «θεολογικῶν» ἀπόψεων, ἐνῶ ταυτόχρονα τό αἴτημα γιά διεύρυνση τῶν ὁριζόντων τῆς ποιμαντικῆς παρέμβασης παρουσιάζεται ὅλο καί ἐπιτακτικότερα. Καί αὐτά, ἐνῶ ἡ λαϊκή εὐσέβεια φαίνεται νά μαστίζεται ἀπό δυσειδαιμονίες καί μαγική κατανόηση τῶν μυστηρίων καί τῆς λατρείας γενικότερα.

Εἶναι, ὡστόσο, γεγονός ὅτι τά παραπάνω θέματα συνιστοῦν ἀδιάσπαστη ἑνότητα. Τοῦτο διότι ποιό εἶναι τό ἔργο τοῦ κληρικοῦ ἀποτελεῖ συνάρτηση τῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων τῆς πίστεως πού αὐτός ὑπηρετεῖ, τοῦ κοινωνικοπολιτισμικοῦ περιβάλλοντος μέσα στό ὁποῖο κινεῖται, τῆς ποιότητας πού χαρακτηρίζει τήν πίστη τοῦ ποιμνίου του, καθώς καί τό εἶδος τῶν αἰτημάτων, τῶν ἀναγκῶν καί τῶν προβλημάτων στά ὁποῖα καλεῖται νά ἀνταποκριθεῖ ὁ ἱερέας τῆς τρίτης χιλιετίας, πού ἤδη ἀνατέλλει.

---

9. Σχετικά μέ τό πρόβλημα τοῦ φονταμενταλισμοῦ βλ. ἐνδεικτικά, Βασιλείου Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, Νεωτερισμός, Παραδοσιαρχία καί Θρησκευτικός Φονταμενταλισμός, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 239-256. Γεωργίου ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἡ ἠθική ὑπέρβαση τοῦ φονταμενταλισμοῦ, *Σύναξη*, τεῦχ. 56, 1995, σελ. 67-78.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ
Κεφάλαιο Α'
Η ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΛΗΡΙΚΟΥ

α. *Ἡ πολιτιστική κληρονομιά τῆς ἱερατικῆς ταυτότητας*

Ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα ἐκ μέρους τῆς ἱστορίας καί τῶν λεγομένων ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἡ ἀνθρωπολογία καί ἡ ψυχολογία, ὁμοφωνοῦν στή διαπίστωση, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι φαινόμενο μέ καθολικές διαστάσεις[10]. Δέν εἶναι τυχαῖο πώς μερικοί χαρακτηρίζουν τόν ἄνθρωπο ὡς «ὄν θρησκευτικόν»[11] ἤ ὡς «homo religiosus»[12]. Ὡς ἐκ τῆς παγκοσμιότητας τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, ἡ παρουσία τοῦ «ἐπαγγελματία» τῆς θρησκείας εἶναι σταθερή σέ ὅλες τίς ἐποχές τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας μέ διάφορους τρόπους καί μορφές. Ὅπως σημειώνουν οἱ εἰδικοί τῆς κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας «ἡ θεσμική ὀργάνωση τῆς διδασκαλίας καί τῆς λατρείας 'τοῦ ἱεροῦ', στό πλαίσιο μιᾶς καθιερωμένης θρησκείας, συνεπάγεται τήν ὕπαρξη μιᾶς εἰδικῆς ἐξουσίας, πού λειτουργεῖ μέσα ἀπό ἕνα ὀργανωμένο σχῆμα ἐξειδικευμένου ἱερατικοῦ ἔργου»[13].

Στίς πρωτόγονες μορφές θρησκευτικότητας, αὐτός πού διακονεῖ τίς θρησκευτικές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ «σάμαν» (chaman), ὁ ὁποῖος εἶναι ταυτοχρόνως μάγος, ἱερέας

---

10. Πρβλ. Μιχαήλ Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ, Ἡ καθολικότητα του φαινομένου τῆς θρησκείας καί ἡ πραγματικότητα τοῦ θρησκευτικου βιώματος, *Ψυχολογια τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Ἀρμος, Ἀθήνα, 1993, σελ. 73. Νικ. Ι. ΛΟΥΒΑΡΙ, Εἰσαγωγή στό ἔργο τοῦ Eivind BERGGRAV, *Ἡ ψυχική πηγή τῆς θρησκείας*, μτφ. Ν.Ι. Λούβαρι, ἐκδ. Ἑνώσεως «Ἄνθρωπος», Ἀθῆναι, 1946, σελ. 1-14.

11. Βλ. Εὐαγγέλου Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Θρησκεία, *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)*, τ. 6, σελ. 535-536.

12. Βλ. Δημητρίου ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *homo religiosus*, (τίτλος τοῦ βιβλίου τό ὁποῖο περιέχει ἐπιλογή ἀπό μελέτες, ἐπιφυλλίδες, ἀναθεωρημένα δοκίμια καί ἀνέκδοτες ἐργασίες πάνω στό πανανθρώπινο φαινόμενο τῆς θρησκείας, ἐκδ. Φιλιππότη, Ἀθήνα 1981.

13. Βλ. Βασιλείου Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, Χάρισμα, Ἱερατεῖο καί Πιστοί, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ... σελ. 219.

καί ἰατρός[14]. Παρά τή φαινομενική συμπληρωματικότητα τῶν τριῶν ρόλων, στήν πραγματικότητα τά διαφοροποιά σημεῖα μεταξύ τους εἶναι οὐσιώδους σημασίας. Ὁ μάγος δραστηριοποιεῖται ἐκφράζοντας τίς ἀτομικές χαρισματικές του ἱκανότητες ἤ κάποιες ἐπίκτητες δυνατότητες πού ἔχει ἐξασφαλίσει μέ κατάλληλη μαθητεία ἤ ἐξάσκηση[15]. Ἀντιθέτως ὁ ἱερέας «ἀντλεῖ τήν ἐξουσία του ἀπό τό 'χάρισμα' τοῦ ἔργου πού ἐπιτελεῖ. Εἶναι ἀξιωματοῦχος, μέ τήν ἔννοια ὅτι κατέχει μιά ὁρισμένη λειτουργική θέση σέ ἕνα σύστημα πού, κατά κάποιο τρόπο σταθερό καί ἀμετάβλητο, συνδέει τήν κοινότητα τῶν πιστῶν μέ τό «ἱερό»[16]. Στήν περίπτωση τοῦ σαμανισμοῦ, ἱερέας σημαίνει περισσότερο τελετουργός καί ἐνδιάμεσος μεταξύ τῆς ἐνδοκοσμικῆς πραγματικότητας καί τῶν ὑπερβατικῶν δυνάμεων, ἐνῶ ὁ συνδυασμός τῶν δύο ἰδιοτήτων (μάγος-ἱερέας) τόν καθιστᾶ καί θεραπευτή -ἰατρό.

Στίς λεγόμενες φυσικές θρησκεῖες συναντῶνται τρεῖς θεμελιώδεις τύποι θρησκευτικῶν λειτουργῶν, εἴτε διακρινόμενοι μεταξύ τους εἴτε συνυπάρχοντες στό ἴδιο πρόσωπο : ὁ θύτης, ὁ ἐξορκιστής καί ὁ μάντης. Ὁ θύτης εἶναι ὁ ἁρμόδιος γιά τίς θυσιαστικές πράξεις, οἱ ὁποῖες ἀποσκοποῦν, κυρίως, στόν ἐξευμενισμό τῶν θεῶν. Ὁ ἐξορκιστής ἔχει ὡς κύριο ἔργο τήν ἐπιτέλεση διαφόρων τελετουργικῶν πράξεων γιά τούς καθαρμούς ἀπό κακά πνεύματα ἤ ἀσθένειες μέ πνευματικό χαρακτήρα, καί ὁ μάντης γιά τήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν σημείων πού προλέγουν τά μέλλοντα νά συμβοῦν. Στούς μετέπειτα χρόνους, στήν ἀρχαία ἑλληνική πόλη-κράτος καί στή Ρώμη, ὁ ἱερέας εἶναι μέν ὁ εἰδήμονας

---

14. Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπό τούς σαμάνους-ἱερεῖς τῶν Τουγκούσων τῆς Σιβηρίας, τῶν ὁποίων ἡ θρησκεία χαρακτηρίζεται ὡς Σαμανισμός. Ὅμως παρόμοιες θρησκευτικές ἐκδηλώσεις, ἀνάμεικτες καί μέ ἄλλα στοιχεῖα, συναντῶνται καί σέ πολλούς λαούς τῆς ἀρκτικῆς καί νοτιοανατολικῆς Ἀσίας, τῆς Ὠκεανίας καί τῆς Β. καί Ν. Ἀμερικῆς. Βλ. Παν. Κ. ΠΑΛΛΗ, Σαμανισμός, *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια* (*Θ.Η.Ε*), τόμ. 10, Ἀθῆναι, 1969, σελ. 1134. Πρβλ. Mircea ELIADE, *Le Chamanisme et les techniques archaiques de l' extase* 1951.

15. Βλ. Βασιλείου Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, Χάρισμα, Ἱερατεῖο καί Πιστοί, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ... σελ. 223.

16. *Ὅ.π.*, σελ. 226.

τοῦ λατρευτικοῦ τυπικοῦ, ἀλλά τό θρησκευτικό λειτούργημα ἀσκεῖται ἀπό τόν ἀρχηγό τῆς πολιτείας, ἤ ἀπό ἄλλους πολιτικούς ἀξιωματούχους. Στή Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, μάλιστα, ὁ αὐτοκράτορας κατέχει τή θέση τοῦ Pontifex maximus τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, πρός τόν ὁποῖο ἀπονέμεται κυριολεκτικά λατρεία ὡς ἐπί γῆς θεότητας[17]. Οἱ ἱερεῖς διατηροῦν, ὥστόσο, τό προνόμιο νά ἀσκοῦν τούς ἐξορκισμούς ἤ τή μαντική τέχνη. Ἰδιαιτερότητα παρουσιάζουν οἱ λεγόμενες μυστηριακές θρησκεῖες, ὅπου ὁ κληρικός εἶναι κυρίως ὁ πνευματικά ὑπεύθυνος γιά τή μετάδοση τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ στούς πιστούς, τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος εἶναι ἐμπειρικός γνώστης. Τέλος, στήν ἰουδαϊκή παράδοση, ὁ ἱερέας εἶναι κατά βάση ὁ ἁρμόδιος γιά τήν τέλεση τῆς θυσίας, κατά προέκταση καί γιά τούς καθαρμούς[18].

Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις, εἶναι ἐμφανές ὅτι ὁ θρησκευτικός ἐπαγγελματίας εἶναι φορέας ἑνός εἰδικοῦ «χαρίσματος» καί ἡ ἐξουσία πού ἐκφράζει στούς ἀποδέκτες τῆς προσφορᾶς του εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀναγνώρισης καί τῆς ἀποδοχῆς τοῦ χαρίσματός του ἀπό τήν κοινότητα τήν ὁποία ὑπηρετεῖ[19]. Ὥστόσο οἱ φορεῖς τοῦ «χαρίσματος» ποικίλλουν τυπολογικά καί ἔχουν διαφορετικά ὅρια ἁρμοδιοτήτων καί διαφορετική θέση στή λειτουργία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Τό σημαντικότερο ὅμως, τό ὁποῖο τονίζουν οἱ κοινωνιολόγοι τῆς θρησκείας, εἶναι ὅτι «οἱ οὐσιαστικές διαφορές ἀνάμεσα στή θρησκεία καί τή μαγεία δέν ἐπιτρέπουν παράλληλη

---

17. Τό γεγονός αὐτό δημιούργησε μεγάλα προβλήματα στά πρῶτα μετά τήν καθιερωση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἀναγνωρισμένης θρησκείας μέσα στήν αὐτοκρατορία. Τοῦτο διότι ἡ νέα τάξη πραγμάτων πού ἀναγνώριζε τούς ἐπισκόπους καί μόνο ὡς ἐπικεφαλῆς καί ἀποκλειστικούς ἐκπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας δέν μποροῦσε νά γίνει εὔκολα ἀποδεκτή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ στάση τοῦ υἱοῦ τοῦ Μεγαλου Κωνσταντίνου, του αἱρετικου αὐτοκρατορα Κωνσταντίνου, ὁ ὁποιος ἀπαιτουσε νά ἀναγνωριζονται οἱ προσωπικές του ἀπόψεις ὡς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας, δηλώνοντας : «ὅπερ ἐγώ βούλομαι, τοῦτο κανών νομιζέσθω». (Μ. Ἀθανασίου, PG 25, 732C). Βλ. Κωνσταντίνου ΜΟΥΡΑΤΙΔΗ, Ὁ ἐπίσκοπος δεσπότης ἤ διάκονος; , *Κοινωνία* , ἔτος ΜΑ, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος, 1998, σελ. 150.

18. Βλ. Κλῆρος, Θρησκειολογία, Παλαιά Διαθήκη, *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια* (*Θ.Η.Ε*), τόμ. 7, Ἀθῆναι 1969, σελ. 649-656.

19. Πρβλ. Βασιλείου Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, Χάρισμα, Ἱερατεῖο καί Πιστοί, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ..., σελ. 219.

ἤ συγκριτική ἀνάλυση τῶν δύο φαινομένων, γι᾿ αὐτό καί ὁρισμένες ἀμφίπλευρες συνεκτιμήσεις, κυρίως τοῦ παρελθόντος, δέν θεωροῦνται σήμερα σοβαρές ἀπόπειρες ἑρμηνείας τῶν δύο μεγεθῶν»[20].

Τά εἴδη θρησκευτικῆς διακονίας πού προαναφέρθηκαν ἀποτελοῦν γιά τόν χριστιανό κληρικό μία ἱστορική καί πολιτισμική κληρονομιά τῆς ἱερατικῆς του ταυτότητας. Πρέπει ὅμως νά βροῦν τίς αὐθεντικές του διαστάσεις μέσα στήν κοινή πραγματικότητα τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκεκαλυμμένης ἀλήθειας. Μέσα σέ ὅ,τι συνιστᾶ ὄχι μιά νέα, ἐξελιγμένη μορφή ἐκφράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἀλλά τήν Ἐκκλησία ὡς «μία λειτουργική κοινότητα μέ τριαδική συνείδηση καί διάρθρωση στήν ἑνότητά της», μία νέα «οἰκογένεια-σῶμα Χριστοῦ καί κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»[21].

Τί προσδιορίζει λοιπόν τήν ἱερωσύνη καί πῶς κατανοεῖται ἡ ὑπόστασή της μέσα στά ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας; Οἱ πρῶτοι αἰῶνες ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξαν καθοριστικῆς σημασίας καί ὡς πρός αὐτό τό σημεῖο, γεγονός πού ὑποχρεώνει τόν ἐρευνητή τῶν συστατικῶν τῆς χριστιανικῆς ἱερατικῆς ταυτότητας νά ἀνατρέξει στίς πηγές αὐτές τῆς περιόδου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

β. *Ὁ Χριστιανός Ἱερέας τῶν πρώτων αἰώνων*

Μεταξύ τῶν σημαινόντων πού χρησιμοποιήθηκαν γιά νά προσδιορίσουν τό ρόλο τοῦ κληρικοῦ τῆς Ἐκκλησίας κατά τούς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ δέν συναντοῦμε τόν ὅρο ἱερέας. Οἱ τίτλοι πού φέρουν οἱ κληρικοί τῆς καινούργιας πίστης εἶναι ἐπίσκοπος, πρεσβύτερος, διάκονος ἤ κλῆρος[22]. Ἡ ὑπόθεση, ὅτι αὐτοί οἱ προσδιορισμοί χρησιμοποιοῦνται ὑπό τό κράτος τῆς ἀνάγκης νά διαφοροποιεῖται τό χριστιανικό ἀπό τό εἰδωλολατρικό ἱερατεῖο

---

20. Ὅ.π., σελ. 223.

21. Βλ. Ἀρχ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐκκλησία, Εὐαγγέλιο καί Δόγμα, *Εἰσοδικόν*, Ἱερά Μονή Σταυρονικήτα, Ἅγιον Ὄρος, β´ ἔκδοση, 1978, σελ. 15-16.

22. Βλ. π. Γεωργίου ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ἡ κοινωνική παρουσία τοῦ κληρικοῦ*, ἀνάτυπο ἀπό τό περιοδικό Ἀπόστολος Βαρνάβας, Λευκωσία, 1985, σελ. 5.

εἶναι εὔλογη. Ὅμως αὐτό δέν πρέπει νά κατανοεῖται ὡς μεθοδευμένη στάση, ἐπιβαλλόμενη μόνο ἀπό μία ἐξωτερική ἀναγκαιότητα, ἀλλά πρώτιστα ὡς φυσική ἔκφραση τῆς πρωτοχριστιανικῆς αὐτοσυνειδησίας.

Ἡ πρώτη χριστιανική κοινότητα συνειδητοποιεῖ τόν ἑαυτό της ὡς Ἐκκλησία μέ ἕνα συγκεκριμένο τρόπο, εὔγλωττα ἐξεικονισμένο στήν περιγραφή τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν τῶν πρώτων χρόνων : «Ἦσαν δέ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν Ἀποστόλων καί τῇ κοινωνίᾳ, τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καί ταῖς προσευχαῖς· πάντες δέ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπί τό αὐτό καί εἶχον ἅπαντα κοινά»[23].

Ἡ Ἐκκλησία βρίσκει τήν πηγή τῆς ζωῆς της καί ἀποκτᾶ συνείδηση τῆς ταυτότητάς της μέσα στή λειτουργική της σύναξη. Τότε πού ὁ λαός τοῦ Θεοῦ, συναγμένος «ἐπί τό αὐτό» αὐτοσυνειδητοποιεῖται ὡς «ἕνας εὐχαριστιακός ὀργανισμός, ὁ ὁποῖος ἀποκτᾶ ὀντότητα τήν ὥρα πού ἐπικαλεῖται τό Ἅγιο Πνεῦμα νά ἐνεργήσει πάνω στά τίμια δῶρα»[24]. Ἀπό τήν Εὐχαριστιακή σύναξη «ἀπορρέει ἡ καινή διδαχή, ἡ ἁγιαστική της χάρη καί ὁ τρόπος πού διοικεῖται»[25].

Ἡ Ἐκκλησία βρίσκεται ἀπό τότε μέχρι σήμερα συναγμένη ἀενάως «ἐπί τό αὐτό», γύρω ἀπό τό τραπέζι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, σέ διαρκή ἀναμονή καί ἀναφορά στά ἔσχατα. Μέ αὐτά τά δεδομένα ὀργανώνει τήν ἐν χρόνῳ ζωή της, συγκροτεῖ τό ἦθος της καί διατυπώνει τήν ὑπαρξιακή της ἔκφραση. Ὅταν, ἀργότερα, ἄρχισε νά χρησιμοποιεῖται καί ὁ ὅρος ἱερέας[26] γιά τόν χριστιανό κληρικό, ἡ αὐτοσυ-

---

23. *Πράξ.* 2, 42-44.

24. Καλίστου WARE, Ἐνορία καί Εὐχαριστία, *Ἐνορία*, μτφρ. Δ.Κ. Κόκκινου, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα χχ, σελ. 126.

25. Ἀρχιμ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰσοδικόν*, ... σελ. 15.

26. Ὁ ὅρος «ἱερεύς» (sacerdos) ἐμφανίζεται κατά τούς πρώτους τρεῖς αἰῶνες νά χρησιμοποιεῖται μόνο ἀναφερόμενος στόν ἐπίσκοπο, ὡς τόν μόνο ὁ ὁποῖος ἔχει δικαίωμα καί ὑποχρέωση νά τελεῖ τήν Εὐχαριστία. Ὅπως σημειώνει ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας) «Ὡς ἄμεσος συνέπεια τῆς μοναδικῆς ταύτης θέσεως τοῦ Ἐπισκόπου ἐν τῇ προσφορᾷ τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἐνεφανίσθη τό ἀξιοσημείωτον γεγονός, ὅτι *μόνον ὁ Ἐπίσκοπος* ἐκαλεῖτο κατ᾽ ἀρχάς διά τοῦ τίτλου *ἱερεύς-sacerdos*. Ὁ τίτλος οὗτος, ὡς καί ὁ συνώνυμος αὐτοῦ «ἀρχιερεύς», ἐχρησιμοποιεῖτο ἀρχικῶς περί τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς προσφορᾶς ἑαυτοῦ εἰς τόν Πατέρα ὑπέρ τῶν ἀνθρώπων». Ἰωάννου ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν*

συνειδησιακή ἐπίγνωση τῆς χριστιανοσύνης δέν ἄφηνε πιά περιθώρια γιά συγχύσεις καί συγκρητιστικές ἀλλοιώσεις.

Τό μέτρο, ἡ ἔμπνευση καί τό κριτήριο ἀληθείας τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ Εὐχαριστία. Ὁ διδακτικός λόγος ἔχει ἰσχύ καί ἀληθεύει ἐφόσον «ἡμῶν σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ εὐχαριστίᾳ καί ἡ εὐχαριστία βεβαιοῖ τήν γνώμην»[27]. Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας δομεῖται σέ σύστημα συνοδικό, διότι μόνο ἔτσι μπορεῖ νά λειτουργεῖ μέ Τριαδική συνείδηση, ἐνσαρκώνοντας τήν παρακαταθήκη τῆς Ἀρχιερατικῆς προσευχῆς τοῦ Κυρίου[28]. «Ἵνα πάντες ἕν ὦσι, καθώς σύ, Πάτερ, ἐν ἐμοί κἀγώ ἐν σοί»[29]. Αὐτή ἡ συναίσθηση δέν ἀποκτᾶται θεωρητικά, ἀλλά μόνον ἔμπρακτα καί εὐχαριστιακά: «ἐκείνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ἡ ὑπό τόν ἐπίσκοπον οὖσα ἤ ᾧ ἄν αὐτός ἐπιτρέψῃ»[30].

Κατά προέκταση, ὅλες οἱ ἁγιαστικές πράξεις τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν καταρχήν ἐκκλησιολογικό χαρακτήρα. Δέν ἐξαντλοῦν τή δυναμική τους στόν ἀτομικό ἐξαγιασμό καί δέν ἀποσκοποῦν στήν ἱκανοποίηση ἰδιωτικῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, ἀλλά στοχεύουν πρώτιστα στήν οἰκοδομή καί τή σωτηρία τοῦ πληρώματος[31], μέ κριτήρια καί κατεύθυνση

τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καί τῷ ἐπισκόπῳ κατά τούς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, *β΄* ἔκδοσις, Ἀθῆναι, 1990, σελ. 157.

27. Ἁγ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, PG 7, 1028.

28. Βλ. π. Ἀδαμαντίου ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, Προβληματισμοί Ἐκκλησιαστικῆς Αὐτοσυνειδησίας, *Σύναξη*, τεῦχ. 49, 1994, σελ. 89-93.

29. *Ἰωάν.* 17, 21.

30. Ἁγ. ΙΓΝΑΤΙΟΥ, *πρός Σμυρν.* 8, 1, ΒΕΠ, 2,281. Στούς πρωτοχριστιανικούς χρόνους, ὑπῆρχαν καί συνάξεις μέ σκοπό τήν προσευχή καί τή διδαχή «δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς». Αὐτή τήν παράδοση τήν συναντοῦμε στήν Ἀποστολική παράδοση τοῦ Ἱππολύτου ὡς μόνιμο καί τακτικο θεσμό. Αὐτή ἡ διακονία ἦταν ἔργο χειροτονημένων πρεσβυτέρων καί διακόνων, οἱ ὁποιοι δέν εἶχαν ἀρχικά δικαίωμα νά τελουν τήν Εὐχαριστία. Αὐτό το δικαίωμα ἀποκτουν ἀργοτερα, καθώς αὔξανει τό ποίμνιο, τελοῦντες τήν Εὐχαριστία ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, ὅπως γίνεται μέχρι σημερα. Βλ. Ἰωάννου ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἑνοτης τῆς Ἐκκλησιας ἐν τῇ Θεία Εὐχαριστίᾳ....* Δημητρίου ΒΑΚΑΡΟΥ, *Ἡ ἱερωσύνη στήν Ἐκκλησιαστική Γραμματεία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων*, Θεσσαλονίκη, 1986. Δημητρίου ΒΑΚΑΡΟΥ, *Ἡ ἐπισκοπική ἐξουσία στήν Ἀποστολική παράδοση τοῦ Ἱππολύτου*, Θεσσαλονίκη, 1987. Δημητρίου ΒΑΚΑΡΟΥ, Ἡ ἐνορία, *Ἐνορία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα, χχ. σελ. 46-48.

31. «Ἀπό τήν προσωπική μετά-νοια τοῦ κάθε πιστοῦ, καί τήν ἀπόκτηση

ἐσχατολογική.

Ἡ πρώτη μορφή κληρικῶν πού γνωρίζει ἡ πρωτοχριστιανική κοινότητα μετά τόν Ἀρχιποιμένα καί Ἱδρυτή τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι οἱ Ἀπόστολοι. Τούς Ἀπόστολους διαδέχθηκαν οἱ Ἐπίσκοποι, διαδοχή ἡ ὁποία «ἐξεπήγασεν ὡς ἱστορικόν γεγονός ἀπό τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἐν τῇ προσφορᾷ τῆς ὁποίας οἱ Ἐπίσκοποι διαδέχθησαν τούς Ἀποστόλους»[32]. Τό κέντρο τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκογένειας εἶναι ἡ λατρεία, δηλαδή ἡ Θεία λειτουργία, καί ὁ ὁρίζοντας πρός τόν ὁποῖο κατευθύνεται ἡ πορεία της εἶναι ἀπόλυτα ἐσχατολογικός, ἀλλά παρών μέσα στή Θεία Εὐχαριστία.

Καρπός καί ἔκφραση τοῦ ἤθους πού διαπλάθεται μέσα στο λειτουργικό βίωμα καί τήν αἴσθηση τῆς ἑνότητος ἐν Χριστῷ εἶναι ἡ φροντίδα, ὥστε κανένα βιοτικό πρόβλημα νά μήν παραβλέπεται καί νά μήν ἐξαιρεῖται ἀπό τή διακονικη μέριμνα τοῦ ποιμένος τῆς λειτουργικῆς κοινότητας. Ἄλλωστε αὐτό ἀποτελεῖ καθῆκον πού προκύπτει ἀπό τήν παρακαταθήκη πού ἄφησε στούς Ἀποστόλους ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος ἔδωσε μέν τήν ἐντολή «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτούς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν» (*Ματθ. 28, 19-20*), ἀλλά ἐπίσης καί τήν ἐντολή «πορευόμενοι δέ κηρύσσετε λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐράνῶν, ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε» (*Ματθ. 10, 7-9*). Μέσα στά καθήκοντα τῶν διακονούντων τήν Ἐκκλησία, ἑπομένως, εἶναι τό ἱεραποστολικό ἔργο («πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά ἔθνη»), τό μυστηριακό ἔργο (βαπτίζοντες), τό διδακτικό καί κηρυγματικό ἔργο (διδάσκοντες ὅσα ἐνετειλάμην-κηρύσσετε ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν), ἀλλά καί τό κοινωνικό καί φιλανθρωπικό ἔργο (θεραπεύετε, καθα-

---

«νοῦ Χριστοῦ» (*Α΄Κορ. 2, 16*), προχωροῦμε στήν ὁμό-νοια πάντων καί τή μετα-μορφωση τοῦ ὅλου (σώματος καί ψυχῆς, προσώπου καί κοινότητος), καί τή φανέρωση στόν καθένα καί σ᾽ ὅλους τοῦ μυστηρίου τοῦ σαρκωθέντος λόγου». Ἀρχιμ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰσοδικόν,...*, 1978, σελ. 39.

32. Βλ. Ἰωάννου ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ...*, σελ. 56.

ρίζετε κ.τ.λ.), ὅλα μέ ἐσχατολογική ἐνόραση καί προοπτική.

Στά πλαίσια τῆς ἀνάγκης νά ἀνταποκριθεῖ ἡ ἀποστολική διακονία στά συνεχῶς αὐξανόμενα, πολυσχιδῆ καί πολυεπίπεδα καθήκοντά της ἡ πρώτη Ἐκκλησία διεύρυνε τή λειτουργική καί διοικητική της ὑποδομή. Ἔτσι παρουσιάζονται στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας οἱ πρεσβύτεροι καί οἱ διάκονοι. Ἡ ἐκλογή τῶν πρώτων ἑπτά διακόνων προκύπτει, ἀκριβῶς, ὅταν αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν πιστῶν καί οἱ Ἀπόστολοι δέν μποροῦν νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἀνάγκες πού γεννῶνται ἀπό τήν κοινωνική διάσταση τῆς διακονίας τους[33]. Ὑπό αὐτές τίς προϋποθέσεις, μέρος τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπισκόπων ἐκχωρεῖται ἀργότερα καί στούς πρεσβυτέρους.

Ἡ θέση τῶν πρεσβυτέρων στήν πρώτη ἐκκλησία ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά καί καθορισμένο εὖρος ἁρμοδιοτήτων, στίς ὁποῖες δέν συμπεριλαμβάνεται ἡ προσφορά τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Ὅπως σημειώνει ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης : «Ἡ εὐχή τῆς χειροτονίας τοῦ πρεσβυτέρου, τήν ὁποίαν παραδίδει ἡ Ἀποστολική Παράδοσις, ἐν ἀντιθέσει πρός ἐκείνην τῆς χειροτονίας τοῦ Ἐπισκόπου, πράγματι ἀγνοεῖ τήν δικαιοδοσίαν τοῦ Πρεσβυτέρου νά προσφέρει τήν Εὐχαριστίαν. Ἀντί τοιαύτης δικαιοδοσίας, ὁ χειροτονούμενος εἰς τόν βαθμόν τοῦ Πρεσβυτέρου λαμβάνει τό χάρισμα : (α) πρός διακυβέρνησιν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ὡς συνεχιστής τοῦ ἔργου τῶν πρεσβυτέρων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τούς ὁποίους ἐξέλεξεν ὁ Μωϋσῆς, καί (β) πρός διδασκαλίαν καί νουθεσίαν τοῦ λαοῦ»[34].

Οἱ πρεσβύτεροι ἀποτελοῦν, ἐπίσης, σύμφωνα μέ τή Συριακή Διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων, μία μορφή συμβου-

---

33. «Ἐν δέ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν ἐγένετο γογγυσμός τῶν Ἑλληνιστῶν πρός τούς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. Προσκαλεσμένοι δέ οἱ δώδεκα τό πλῆθος τῶν μαθητῶν εἶπον· οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντες τόν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις. Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτά, πλήρεις Πνεύματος Ἁγίου καί σοφίας, οὕς καταστήσομεν ἐπί τῆς χρείας ταύτης· ἡμεῖς δέ τῇ προσευχῇ καί τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν». *Πράξ.* 6, 1-5.

34. Βλ. Ἰωάννου ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ...*, σελ. 160-161.

λευτικοῦ σώματος, τοῦ ὁποίου τό ἔργο εἶναι ἡ διευθέτηση, σέ συνεργασία μέ τόν Ἐπίσκοπο, τῶν διαφορῶν πού προκύπτουν μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, ὥστε νά ἐπιτυγχάνεται ἡ μεταξύ τους συνδιαλλαγή. Μετά τήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων καθίσταται ἐφικτή ἡ προσφορά τῆς ἀφέσεως τῶν μετανοησάντων ἀπό τόν Ἐπίσκοπο, γιά νά ἐπακολουθήσει ἡ συμμετοχή τους στήν Εὐχαριστία»[35].

Ἡ ειδική τοποθέτηση τῶν πρεσβυτέρων καί τῶν διακόνων στή συνείδηση τῆς πρώτης Ἐκκλησίας εἶναι ἐμφανής, ἄν παρατηρηθεῖ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο συμμετέχουν στή λατρεία. Κατά τήν Εὐχαριστιακή σύναξη, ὁ Ἐπίσκοπος ὡς ὁ προσφέρων τήν Εὐχαριστία, βρίσκεται «εἰς τύπον καί τόπον Χριστοῦ». Τελουμένης τῆς Εὐχαριστίας ὁ Ἐπίσκοπος βρίσκεται στό θρόνο του μπροστά στό θυσιαστήριο, ὡς πνευματικός ἡγέτης καί Ἀρχιποιμένας, ἔχοντας γύρω του κυκλικά τούς Πρεσβυτέρους καί βοηθούμενος ἀπό τούς διακόνους, ἐνῶ ἀπέναντί του βρίσκεται ὁ λαός[36].

Ἀπό τά μέσα τοῦ γ′ αἰώνα, καί κυρίως κατά τόν δ′ αἰώνα μ.Χ., τά πολιτικοκοινωνικά δεδομένα[37] καί ἡ ραγδαία πληθυσμιακή αὔξηση τῶν πιστῶν ὁδηγεῖ στήν ἐμφάνιση τῆς ἐνορίας, ὡς μιᾶς νέας μορφῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Τό κύριο χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς δομικῆς ἐξέλιξης εἶναι ὅτι ἡ ἐνορία ἀποτελεῖ μία πρεσβυτερο-

---

35. Βλ. R. H. CONNOLY, Διδασκαλία 9, *Didascalia Apostolorum. The Syriac Version translated and accompanied by the Verona Fragment,* 1929, σελ. 80 ἐξ. Πρβλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Συμβολαί εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας, στό *Ε.Ε.Σ.Θ.* (1958-1960), 1963, σελ. 87-93. Ἰωαννου ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ* ..., σελ. 161.

36. *Ὅ.π.*, σελ. 57-58.

37. Στά μέσα τοῦ γ′ αἰώνα ἀλλάζει ἡ πολιτική τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἀνοχή πρός τούς χριστιανούς κρίθηκε ἐπιβλαβής καί ἐπιβλήθηκαν αὐστηρά μέτρα, σύμφωνα μέ τά ὁποῖα οἱ πολίτες ὑποχρεοῦνταν σέ δημόσια πράξη ὁμολογίας τῆς ἀφοσιώσεώς τους στήν ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους. Οἱ ποινές σέ ἀντίθετη περίπτωση ἦσαν αὐστηρότατες. (Βλ. M. H. BAYNES, The Great Persecution, *Cambridge Ancient History*, XII, σελ. 656 ἐξ.). Τά μέτρα αὐτά ἔπληξαν ἰδιαίτερα τούς ἐπισκόπους, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι ἐκτελέστηκαν, ἄλλοι ἐξορίστηκαν ἤ φυγαδεύτηκαν καί μερικοί ἀποστάτησαν. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά μείνουν χωρίς ἡγέτη καί λειτουργό οἱ τοπικές Ἐκκλησίες γιά πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα. Βλ. Ἰωάννου ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ...*, σελ. 172-173.

κεντρική εὐχαριστιακή σύναξη, μέσα στά ὅρια τῆς ἐπισκοποκεντρικῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ἀπό τόν δ' αἰῶνα ἐκχωρεῖται πλέον στό πρεσβύτερο ἡ δυνατότητα νά τελεῖ τήν Εὐχαριστία ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἐπισκόπου, στήν ἐπικράτεια τοῦ ὁποίου ἀνήκει ἡ συγκεκριμένη ἐνορία.

Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ σύναξη τοῦ πιστοῦ λαοῦ ὑπό τήν ἡγεσία τῶν πρεσβυτέρων προϋπῆρχε, ὅμως δέν ἀποτελοῦσε εὐχαριστιακή σύναξη. Ἤδη κατά τόν γ' αἰῶνα ὑπῆρχαν θεσμοθετημένες, τακτικές συνάξεις, συνήθως κάθε Τετάρτη καί Παρασκευή, μέ σκοπό τήν προσευχή καί τή διδασκαλία «δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς». Ὑπεύθυνοι ἐπικεφαλῆς αὐτῶν τῶν συνάξεων ἦσαν οἱ πρεσβύτεροι, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τούς κατ᾽ ἐξοχήν διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας[38]. Ἀντιπροσωπευτικά παραδείγματα Πρεσβυτέρων-διδασκάλων τοῦ γ' αἰῶνα εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς καί ὁ Ὠριγένης[39].

γ. *Ἡ ἱερατική ταυτότητα καθ᾽ ἑαυτήν*

Ἡ σύντομη ἀναδρομή στούς τέσσερις πρώτους αἰῶνες τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτρέπει τήν ἐξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά μέ τήν ἀποκρυστάλλωση τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς χριστιανικῆς ἱερατικῆς ταυτότητας. Εἶναι γεγονός ἄλλωστε, ὅτι κατά τούς μετέπειτα αἰῶνες μέχρι σήμερα δέν ὑπῆρξαν οὐσιώδεις ἀλλαγές.

Τό θεμελιῶδες χαρακτηριστικό τῆς ἐν Χριστῷ ἱερωσύνης εἶναι ἡ διά τῆς χειροτονίας, ὑπό τοῦ ἔχοντος ἀποστολική διαδοχή Ἐπισκόπου, ἁγιοπνευματική ἀνάδειξη ἑνός ἐπιλεγμένου μέλους τῆς Ἐκκλησίας σέ ποιμένα καί πατέρα μιᾶς εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Ὁ Πρεσβύτερος κάθε ἐνορίας εἶναι, πρίν ἀπό ὁ,τιδήποτε ἄλλο, ὁ sacerdos, ὁ προσφέρων τή Θ. Εὐχαριστία ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, στήν ἐπικράτεια τοῦ ὁποίου ἀνήκει ἡ συγκεκριμένη εὐχαριστιακή κοινότητα[40].

---

38. Γεωργίου ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ἐνορία : Ὁ Χριστός ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1990, σελ. 19.

39. Βλ. Χρυσ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας*, 1935, σελ. 494.

40. Κατ᾽ ἀναλογία μέ τήν τοποθέτηση τοῦ Ἐπισκόπου εἰς «τύπον» καί

Ἡ τοποθέτηση τοῦ πρεσβυτέρου στή θέση τοῦ λειτουργοῦ καί διαχειριστοῦ τῶν μυστηρίων πού ἀπεργάζονται τήν σωτηρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς οἰκογένειας δέν ἀφαιρεῖ τίποτα ἀπό τίς εὐθύνες πού τοῦ ἀναλογοῦσαν ἤδη ἀπό τούς πρώτους αἰῶνες. Στά καθήκοντά του συμπεριλαμβάνεται ἡ διδασκαλία καί ἡ κατήχηση τοῦ ποιμνίου του, καθώς καί ἡ διοργάνωση ὅλης ἐκείνης τῆς ὑποδομῆς πού χρειάζεται γιά τήν ἀρωγή κάθε προβλήματος τῆς βιωτῆς τῶν πνευματικῶν του τέκνων.

«Ἡ συγκρότηση τῆς ἐνορίας καί σύνολης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς γίνεται μέ ἕνα καί μοναδικό στόχο: τήν θέωση τῶν μελῶν της. Αὐτός ὁ στόχος πρέπει νά μένει εἰς τούς αἰῶνες ἀμετάβλητος»[41]. Ἀπό αὐτή τή στοχοθεσία καθορίζεται ἡ συγκρότηση κάθε μορφῆς ἐνοριακῆς μέριμνας τοῦ ἱερεα, προδιαγράφοντας τίς διαστάσεις τῆς ποιμαντικῆς[42] του δραστηριοποίησης[43]. Θεμελιώδης εὐθύνη τοῦ ποιμένα εἶναι να παραδώσει ἀκέραια τήν πίστη καί τά δόγματα τῆς Ὀρθοδοξίας, μέ τέτοια δύναμη ὥστε νά ἐμπνεύσει ὄχι μόνο τά πνευματικά του τέκνα ἀλλά, ἄν εἶναι δυνατόν, καί τίς ἑπόμενες γενιές[44]. Ὁ προσωπικός ζῆλος καί ἡ προσευχή εἶναι

«τοπον» του Ἐπισκόπου. Ἡ ἐνορία δέν ἀποτελεῖ παρά «ἐπέκταση τῆς Μιᾶς ὑπο τον Ἐπισκοπον Εὐχαριστίας, μεσα στά γεωγραφικά ὅρια τῆς Ἐπισκοπῆς, χωρίς νά δημιουργοῦνται νέα κέντρα εὐχαριστιακῆς ἑνότητας». Γεωργίου ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ἐνορία...*, σελ. 16.

41. *Ὅ.π.*, σελ. 25.

42. Ὁ ὅρος Ποιμαντική, ὡς terminus technicus, παραπέμπει τόσο στήν ἐπιστήμη τῆς Ποιμαντικῆς, ὡς τήν «Θεολογική ἐπιστήμη» ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μέ τίς ἀρχές, τίς προϋποθέσεις καί τίς μορφές τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας», ὅσο καί στήν ποιμαντική πράξη. Τελικός στόχος τῆς Ποιμαντικῆς «εἶναι ἡ συγκροτηση ἀλλά καί ἡ συγκράτηση, ἡ οἰκοδόμηση ἀλλά και ἡ ἐποικοδόμηση τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας κεφαλή εἶναι ὁ Χριστός, με ἀπώτερο σκοπό τή σωτηρία του πεπτωκοτος και ἀνισταμενου ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου», Βλ. Ἀλεξ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπιστήμη και τεχνη τῆς Ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα, 1997, σελ. 21-25.

43. «Ποιμήν κυρίως ἐστίν, ὁ τά ἀπολωλότα λογικα πρόβατα δι᾽ ἀκακίας, δι᾽ οἰκείας σπουδῆς καί εὐχῆς ἀναζητῆσαι καί ἀνορθῶσαι δυνάμενος». *Ἰωάννου τοῦ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, Κλῖμαξ.* Λόγος ἕτερος τοῦ αὐτοῦ εἰς τόν Ποιμένα. Εἰσαγωγή, κείμενον, μετάφρασις, σχόλια, πίνακες, ὑπό Ἰγνατίου ἀρχιμανδρίτου. Ἔκδοσις ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Παρακλήτου, Ὠρωπός Ἀττικης, 1978, 381Α-Β, β΄.

44. «Πίστεως ἀπαθοῦς καί δογμάτων εὐσεβῶν πρό πάντων κληρονομίαν τοῖς υἱοῖς καταλίμπανε ἵνα μή μόνον τούς υἱούς, ἀλλά καί τά ἔκγονά σου

ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς ταυτότητας τοῦ πνευματικοῦ πατέρα τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας, γιατί, ὡς πυρηνικά καί θεμελιώδη συστατικά τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δέν μπορεῖ νά ἀπουσιάζουν ἀπό ἐκεῖνον πού ἔχει πρωταρχικό χρέος νά τά μεταδώσει στό ποίμνιό του.

Ἡ δύναμη τοῦ πνευματικοῦ πατέρα νά μεταδίδει τή γνήσια διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας στηρίζεται στό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος τήν ἔχει ἐμπεδώσει καί ἀποτελεῖ τόν φυσικό τρόπο τῆς ζωῆς του[45]. Κατά τόν ἅγιο Μάξιμο τόν Ὁμολογητή, «Ὅπως ἡ φωτεινή ἀκτίνα ἕλκει εὐχάριστα τά ὑγιῆ μάτια πού χαίρονται τό φῶς καί μεταδίδει σ᾽ αὐτά τή λαμπρότητά της, ἔτσι καί ἡ ἀληθινή ἱερωσύνη, καθώς εἶναι σέ ὅλα της χαρακτήρας καί φανέρωση τῆς μακαρίας θεότητας σ᾽ αὐτούς πού βρίσκονται στή γῆ, ἕλκει κάθε ψυχή φιλόθεη καί ἁγιασμένη πρός τόν ἑαυτό της καί τῆς μεταδίδει ἀπό τή δική της γνώση, εἰρήνη καί ἀγάπη· οὕτως ὥστε, ἀφοῦ ὁδηγήσει κάθε δύναμη τῆς ψυχῆς στήν κορυφή τῆς ἐνεργητικότητάς της, ὁδηγήσει ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐντελῶς θεωμένους αὐτούς τούς ὁποίους μυσταγωγεῖ. Διότι τό τέλος τῆς ὑπάρχουσας στήν ψυχή λογικῆς ἐνέργειας εἶναι ἡ γνώση ἡ ἀληθινή· τέλος τῆς ἐπιθυμητικῆς ἐνέργειας εἶναι ἡ ἀγάπη καί τῆς θυμικῆς ἡ εἰρήνη. Ἔτσι καί ὁ σκοπός τῆς ἀληθινῆς ἱερωσύνης εἶναι τό νά θεοποιεῖται μέ αὐτές καί νά θεοποιεῖ»[46].

Κυρίῳ δι᾽ ὁδοῦ ὀρθοδοξίας προσαγάγης». *Ὅ.π.*, 402 ϟζ΄.

45. Βλ. Παν. ΜΠΟΥΜΗ, Ὁ ἱερεύς ὡς «τύπος» τοῦ ποιμνίου, *Ἡ Θέσις καί ἡ Ἀποστολή τοῦ Ἱερέως-Ποιμένος*, Ἀθῆναι, 1983, σελ. 48-50. Ἀ.Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ γέροντας εἶναι ἡ μέθοδος, *Εἰσαγωγή στήν ὀρθόδοξη συμβουλευτική ποιμαντική ...*, σελ. 82-84.

46. «Ὥσπερ ἀκτίς ἐπισπᾶται προσηνῶς τήν ὑγιαίνουσαν ὄψιν προσχαίρουσαν φωτί, καί τῆς οἰκείας λαμπρότητος μεταδίδωσιν· οὕτω καί ἡ ἀληθής ἱερωσύνη χαρακτήρ οὖσα διά πάντων τῆς μακαρίας θεότητος τοῖς ἐπί τῆς γῆς, πᾶσαν ψυχήν κατά τήν ἕξιν φιλόθεόν τε καί θείαν ἐφέλκεται πρός ἑαυτήν, καί τῆς ἰδίας μεταδίδωσι γνώσεως, εἰρήνης τε καί ἀγάπης· ἵνα πρός τό πέρας τῆς οἰκείας ἐνεργείας ἑκάστην τῆς ψυχῆς ἐνέγκασα δύναμιν, Θεῷ παραστήσῃ διά πάντων θεωθέντας τούς ὑπ᾽ αὐτῆς μυσταγωγουμένους. Τέλος γάρ τῆς κατά ψυχήν λογικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀληθής γνῶσις ἐστι· τῆς ἐπιθυμητικῆς δέ ἡ ἀγάπη· τῆς δέ θυμικῆς ἡ εἰρήνη· ὥσπερ καί τῆς ἀληθοῦς ἱερωσύνης τό διά τούτων θεοποιεῖσθαί τε καί θεοποιεῖν» Ἁγ. ΜΑΞΙΜΟΥ τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Ἐπιστολαί*, Πρός ἁγιώτατον ἐπίσκοπον Κυδωνίας, PG 91, 604D. Ἡ ἀπόδοση στή νέα ἑλληνική γλῶσσα εἶναι τοῦ π. Νικολάου ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ, *Ἡ Εὐχαριστιακή Ὀντολογία*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1992, σελ. 77.

Ὁ κεντρικός στόχος, τό «θεοποιεῖσθαί τε καί θεοποιεῖν», δέν συνεπάγεται ὑποτίμηση τῆς μέριμνας γιά τό κοινωνικό ἔργο. «Ἡ διακονία τοῦ Λόγου καί τῶν μυστηρίων (πνευματικό ἔργο) καί ἡ διακονία τῶν τραπεζῶν (βιοτικό ἔργο) καί μετά τήν ἐκλογή τῶν «Ἑπτά» μένουν ἀλληλένδετες, διακρινόμενες μόνο γιά λόγους πρακτικούς ... Ἐξάλλου ἡ διακονία τῶν «Ἑπτά» μένει συνηρτημένη μέ τή Θεία Εὐχαριστία, τό ἀπόλυτο κέντρο τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας»[47].

Ὅ,τι ἀποτελεῖ περιεχόμενο τῆς προσευχῆς καί τῆς ἱκεσίας πρός τόν Θεό ἀποτελεῖ καί στόχο τῆς κοινωνικῆς διακονίας τοῦ ἱερέα, σύμφωνα μέ τό Κυριακό λόγιο: «ἐπείνασα καί ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καί ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην, καί συνηγάγετέ με, γυμνός, καί περιεβάλετέ με, ἠσθένησα, καί ἐπισκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἤμην, καί ἤλθετε πρός με»[48]. Ὁ ποιμένας, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του μέσα στά πλαίσια τῆς ἐνορίας «εἰς τύπον» καί «τόπον Χριστοῦ», καλεῖται νά εὐοδώσει καί νά ὑλοποιήσει αὐτά γιά τά ὁποῖα δέεται στήν εὐχαριστιακή ἀναφορά πρός τόν Δοτῆρα παντός ἀγαθοῦ : «Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ περιεστῶτος λαοῦ, καί τῶν δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπολειφθέντων, καί ἐλέησον αὐτούς καί ἡμᾶς, κατά τό πλῆθος τοῦ ἐλέους σου. Τά ταμεῖα αὐτῶν ἔμπλησον παντός ἀγαθοῦ· τάς συζυγίας αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ καί ὁμονοίᾳ διατήρησον· τά νήπια ἔκθρεψον· τήν νεότητα παιδαγώγησον· τό γῆρας περικράτησον· τούς ὀλιγοψύχους παραμύθησαι· τούς ἐσκορπισμένους ἐπισυνάγαγε· τούς πεπλανημένους ἐπανάγαγε, καί σύναψον τῇ Ἁγίᾳ σου Καθολικῇ καί Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Τούς ὀχλουμένους ὑπό πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐλευθέρωσαν· τοῖς πλέουσι σύμπλευσον· τοῖς ὁδοιποροῦσι συνόδευσον· χηρῶν πρόστηθι· ὀρφανῶν ὑπεράσπισον· αἰχμαλώτους ῥῦσαι· νοσοῦντας ἴασαι. Τῶν ἐν βήμασι καί μετάλλοις, καί ἐξορίαις, καί πικραῖς δουλείαις, καί πάσῃ θλίψει καί ἀνάγκῃ καί περιστάσει ὄντων, μνημόνευσον ὁ Θεός, καί πάντων τῶν δεομένων τῆς μεγάλης σου εὐσπλαχνίας ... Σύ γάρ εἶ, Κύριε, ἡ βοήθεια τῶν

---

47. Γεωργίου Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ἡ κοινωνική παρουσία τοῦ κληρικοῦ»*... σελ. 5-6.

48. *Ματθ.* 25, 35-37.

ἀβοηθήτων, ἡ ἐλπίς τῶν ἀπηλπισμένων, ὁ τῶν χειμαζομένων σωτήρ, ὁ τῶν πλεόντων λιμήν, ὁ τῶν νοσούντων ἰατρός»[49].

Ἀνά τούς αἰῶνες, ἡ διακονική προσφορά τῆς ποιμαίνουσας Ἐκκλησίας ὑπῆρξε ἔντονη, ἐπεκτεινόμενη σέ κάθε πεδίο ὅπου ὁ «κοπιῶν καί πεφορτισμένος» πεπτωκώς ἄνθρωπος εἶχε ἀνάγκη ἀρωγῆς καί ἀνακουφίσεως. Καί σέ κάθε ἐποχή ἡ Ἐκκλησία δέν δίστασε νά χρησιμοποιήσει κάθε μέσο, κάθε δυνατότητα τήν ὁποία προσέφεραν τά ἐπιτεύγματα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας καί ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης. Ἀδιαμφισβήτητα παραδείγματα αὐτῆς τῆς νοοτροπίας εἶναι, ἤδη ἀπό τούς πρώτους αἰῶνες, ἡ Βασιλειάδα[50], ἀργότερα, τό Νοσοκομεῖο τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος (Κωνσταντινούπολη, ια′ αἰών)[51], ἡ ὀργάνωση «κοινωνικῶν» ὑπηρεσιῶν γιά τή φροντίδα τῶν ψυχικά πασχόντων[52], οἱ μορφές ὀργάνωσης τῆς ἀρωγῆς τῶν νοσούντων στή βυζαντινή περίοδο[53], καί ἄλλα πολλά, τά ὁποῖα εὔκολα μποροῦν νά καταγραφοῦν.

Κατ᾽ ἀναλογία, καλεῖται ὁ ἱερέας νά ὀργανώσει τή ζωή τῆς ἐνορίας μέ ἐπίκεντρο τή λατρεία, κινητοποιούμενος καί κινητοποιώντας στή συνέχεια τά κατάλληλα στελέχη ὥστε ἡ ποιμαντική δραστηριότητα νά ἐπεκτείνεται σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῶν πνευματικῶν καί τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν τοῦ

---

49. Μεγάλου ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Θεία λειτουργία, *Ἱερατικόν*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1981, σελ. 136-137.

50. Βλ. Στυλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Μέγας Βασίλειος, Βίος καί Θεολογία*, Ἀθήνα 1991, σελ. 63-64.

51. Ἀριστομένους ΜΑΤΣΑΓΓΑ, *Ἡ Ὀργάνωση καί Λειτουργία τῶν Βυζαντινῶν Νοσοκομείων*...

52. «Ἡ διαζευχθεῖσα μαινομένη γυνή δέν ἐγκαταλείπεται, λαμβάνεται δέ πρόνοια νά ἀναλάβουν αὐτήν οἱ συγγενεῖς ἤ, ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῶν, νά εἰσαχθῇ εἰς Ἵδρυμα τῆς Ἐκκλησίας, τό σεμνεῖον». Βλ. Α. Χ. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ, ΣΠ. Γ. ΜΑΡΚΕΤΟΣ, Ἡ θεραπεία τῶν ψυχιατρικῶν ἀσθενῶν καί ἡ περί αὐτῶν νομοθεσία κατά τόν 10ον αἰῶνα εἰς το Βυζάντιον, *Materia Medica Greca*, Vo. 9, τεῦχ. 2, 1981, σελ. 223.

53. Ὅπως σημειώνουν οἱ Εὐτυχιάδης καί Μαρκέτος «κατά τά τέλη τῆς πρώτης χιλιετηρίδος, εἰς τό Βυζάντιον, οἱ ψυχιατρικοί ἀσθενεῖς ἀποτελοῦν τό ἀντικείμενον φροντίδος τόσον τῶν ἰατρῶν, ἐξ ἀπόψεως θεραπείας ἤ ὑφέσεως τῆς ψυχικῆς νόσου, ὅσον καί τοῦ Κράτους καί τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ἀπόψεως ἐπιλύσεως τῶν ἀναφυομένων νομικῶν, κοινωνικῶν, οἰκογενειακῶν καί ἀτομικῶν προβλημάτων τῶν μαινομένων». *Ὅ.π.*, σελ. 221.

ποιμνίου του. Ἀναμφισβήτητα ἡ προσπάθεια γιά τήν ἐμπέδωση τῆς ἁγιότητος, ὁ προσωπικός πνευματικός ἀγώνας καί ὁ θεῖος φωτισμός τοῦ ἱερέα θεωροῦνται στοιχεῖα ἐκ τῶν «ὧν οὐκ ἄνευ». Ὅμως αὐτά δέν μπορεῖ νά ἀποτελοῦν πρόφαση ἀπεμπολήσεως τῆς ἀνάγκης γιά κατάλληλη ἐκπαίδευση τοῦ κληρικοῦ.

Ἡ ἱερατική ταυτότητα καθορίζεται, ἀσφαλῶς, ἀπό τό περιεχόμενο τῆς κοσμοθεωρίας ἤ τῆς θεολογίας, τῆς ὁποίας ὁ κληρικός εἶναι φορέας καί ἐκφραστής. Ὅμως τά χαρακτηριστικά τοῦ ρόλου καί τῶν ὑπηρεσιῶν πού καλεῖται αὐτός νά προσφέρει προσδιορίζονται ἐπίσης ἀπό τό πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο δραστηριοποιεῖται, καθώς καί ἀπό τίς προσδοκίες καί τίς ἀνάγκες τοῦ ποιμνίου του[54]. Ἡ ποικιλομορφία τῶν τύπων θρησκευτικῆς διακονίας καί ἑπομένως ἡ τυπολογία τῶν φορέων τοῦ «χαρίσματος», πρέπει νά μελετᾶται πάντοτε καί σέ συνάρτηση μέ τά αἰτήματα καί τίς ἀνάγκες τῶν πιστῶν.

Κεφάλαιο Β΄

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

α. Ἡ σημερινή ταυτότητα τοῦ ποιμνίου

Ὁ ὀρθόδοξος κληρικός τῆς ἐποχῆς μας καλεῖται νά διακονήσει ἕναν κόσμο πού διακηρύττει, σέ κάθε λόγο καί μέ κάθε πράξη, πώς ὁ Θεός πέθανε[55]. Νά ὑπηρετήσει ἕναν πο-

---

54. Πρβλ. Γιά «νά εἰσέλθουμε βαθύτερα *στήν ἐξέταση* αὐτοῦ τούτου *τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου καί τῶν κατηγοριῶν* πού διακρίνουμε σ᾽ αὐτό» πρέπει νά ἐξετάσουμε «Ποιές παράμετροι καθορίζουν τό ποιμαίνειν καί πρέπει νά ληφθοῦν ὑπόψιν; ποιό εἶναι, δηλαδή, *τό ὑποκείμενο* καί ποιό εἶναι τό *ἀντικείμενό του*; ποιός εἶναι ὁ *τόπος* ὅπου διενεργεῖται, ὁ *χρόνος* κατά τόν ὁποῖον πραγματοποιεῖται, *ὁ τρόπος* μέ τόν ὁποῖον ἐκτελεῖται, *ὁ λόγος* ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου γίνεται, *ὁ σκοπός* στόν ὁποῖο ἀποβλέπει ἤ τά *ζητήματα*-θέματα στά ὁποῖα καλεῖται τό ποιμαντικό ἔργο νά ἀνταποκριθεῖ καί νά ἀπαντήσει: Τελικά *ποιός* καί ὡς τί ποιμαίνει *ποιόν, ποῦ, πῶς, πότε, γιατί, προς τί, σέ τί;*» Α.Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπιστήμη καί τέχνη τῆς Ποιμαντικης...*, σελ. 35-36.

55. Οἱ ἀπόψεις περί τοῦ «θανάτου τοῦ Θεοῦ» διατυπώθηκαν στά πλαίσια

λιτισμό βαθιά ἐπηρεασμένο ἀπό τό ἀνθρωποκεντρικό πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀκόμα κι᾽ ἄν αὐτό δέν δηλώνεται ἤ δέν εἶναι συνειδητοποιημένο. Νά διακονήσει τό λαό τοῦ Θεοῦ, χρεωμένος μέ τήν εὐθύνη νά εἶναι ἐκφραστής καί ἀγγελιαφόρος τῆς ὄντως ζωῆς, ὅπως αὐτή προσδιορίζεται στό Εὐαγγέλιο, σέ μιά ἐποχή πού, σύμφωνα μέ τόν προφήτη τοῦ Θανάτου τοῦ Θεοῦ, οἱ ναοί δέν ἀποτελοῦν παρά τούς τάφους καί τά μνήματα τοῦ πεθαμένου πλέον ὑπέρτατου ὄντος[56].

Παρά τίς πολιτισμικές ἀλλαγές καί τή διαφοροποίηση τῆς νοοτροπίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στή θρησκεία, οἱ βαθύτερες προσδοκίες, οἱ ὑπαρξιακές ἀγωνίες καί ἡ ἀναζήτηση τῆς ἐλπίδας ὡς ἀντίδοτου στά δεινά τῆς βιοτῆς του ἐξακολουθοῦν νά εἶναι παροῦσες καί ἀναγνωρίσιμες πίσω ἀπό τίς ἰδεολογικοποιημένες προσπάθειες νά διασκεδαστεῖ ἡ ἀπειλή τοῦ ὑπαρκτικοῦ μηδενισμοῦ[57]. Εἶναι, ὡστόσο, γεγονός, πού δέν πρέπει νά παραγνωρίζεται, ὅτι οἱ συντεταγμένες πού προσδιορίζουν τήν ταυτότητα τοῦ ποιμνίου παρου-

---

τῶν ἀθεϊστικῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων τοῦ 19ου αἰῶνα, μέ κύριους «προφῆτες» καί «κήρυκες» τόν Fr. Nietzsche καί K. Marx. Στή δεκαετία τοῦ 1960 ἀναπτύχθηκε στήν Ἀμερική μιά θεολογική κίνηση μέ ἐπίκεντρο τήν λεγομενη «θεολογία τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ». Οἱ θέσεις τοῦ ἐν λόγῳ κινηματος φανερώνουν ἀπόλυτα τό πόσο βαθιά ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἡ ἐποχή μας ἀπό τό ἀθεϊστικό πνεῦμα, ἀφοῦ οἱ ἐκπρόσωποί του ἐπιμένουν ὅτι εἶναι χριστιανοί θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι ὅμως διακηρύττουν τό θάνατο ἤ τήν ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ. Βλ. Μέγα Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ, Ἡ θεολογία τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ, *Δογματική ΙΙ, 1, Τό περί Θεοῦ ἐρώτημα*, Παν. Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1977, σελ. 806-932. OL. CLEMAN, *Ἡ Θεολογία μετά τόν «θάνατο τοῦ Θεοῦ»*, ἐκδ. Ἀθηνᾶ, Ἀθήνα, 1973.

56. Βλ. Ἀδαμαντίου Γ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, Πρός ἄρτι χειροτονηθέντα, *Σύναξη*, τεῦχ. 49, 1994, σελ. 91.

57. Πρβλ. «ἡ ἀπειλή τοῦ θανάτου εἶναι ἡ ἀπειλή τοῦ μηδενός, τοῦ ἀπολύτου μηδενός, τοῦ 'οὐκ εἶναι', δηλαδή τῆς ἐπανόδου στήν προκτισιακή κατάσταση. Καί ἡ ἀπειλή αὐτή εἶναι μόνιμη γιά τό κτιστό, δέν ὑπερβαίνεται μέ καμιά δύναμη ἐγγενῆ στή φύση του. Ἀπό τή φύση μας γεννιόμαστε νεκροί, βιολογικά πεθαίνουμε ἀπό τή στιγμή πού θά γεννηθοῦμε, καί ὁ κόσμος ὅλος ὁ κτιστός φθείρεται ὑπάρχων καί ὑπάρχει φθειρόμενος». Βλ. Ἰ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, Χριστολογία καί ὕπαρξη, *Σύναξη* τεῦχ. 2, 1982, σελ. 15. «Ἡ μηχανή καί τό ἄτομο ἑνοποιοῦν τόν πλανήτη μας, ἀλλά τόν ἑνοποιοῦν μέσα στό μηδενισμό». Βλ. ΙΓΝΑΤΙΟΥ Δ΄, Πατριάρχου Ἀντιοχείας, Ὁ Χριστιανισμός καί ὁ σύγχρονος κόσμος, μτφρ. Π. Λιαλιάτση, *Σύναξη*, τεῦχ. 9, 1984, σελ. 11.

σιάζουν σήμερα χαρακτηριστικά πολύ διαφοροποιημένα ἀπό ὅ,τι αὐτονόητα ἴσχυε στό παρελθόν.

Στόν ἑλλαδικό χῶρο, τό σύνολο σχεδόν τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι βαπτισμένοι καί πολιτογραφημένοι ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοί. Ἐάν ὅμως ταξινομήσουμε τόν πληθυσμό μέ κριτήρια τή συνειδητή πίστη καί τήν ἔμπρακτη σχέση μέ τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας, ἡ συνολική εἰκόνα πού σχηματίζεται ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερα ὑποσύνολα μέ ἀσαφῆ τά μεταξύ τους ὅρια καί μέ πολλές ἀλληλοεπικαλύψεις, ὡστόσο διακριτά καί ἀναγνωρίσιμα. Τίς ὁμάδες αὐτές, μποροῦμε νά προσδιορίσουμε ὡς ἑξῆς:

α) Τό ὑποσύνολο τῶν πιστῶν πού προσπαθοῦν νά ἔχουν μία ἐνεργό, συνεπῆ καί οὐσιαστική σχέση μέ τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας, ἐνταγμένοι στήν ἐνοριακή εὐχαριστιακή κοινότητα.

β) Τό ὑποσύνολο τῶν χριστιανῶν οἱ ὁποῖοι διατηροῦν μία χαλαρή, τυπική σχέση μέ τήν Ἐκκλησία, ἀλλά ἡ ζωή καί ἡ νοοτροπία τους καθορίζονται ἀπό ἐκκοσμικευμένες ἀρχές καί ἀξίες. Ἀναγνωρίζουν ὅμως τήν κοινωνική χρησιμότητα τῆς θρησκείας ὡς ἠθικοπλαστικοῦ θεσμοῦ.

γ) Τό ὑποσύνολο τῶν βαπτισμένων μελῶν τοῦ ποιμνίου, οἱ ὁποῖοι ἀδιαφοροῦν γιά τήν ὕπαρξη τῆς Ἐκκλησίας, τήν ὁποία θεωροῦν ὡς ἕνα ὑπόλειμμα τοῦ πολιτιστικοῦ παρελθόντος, χωρίς δημιουργικό λόγο στό σήμερα. Σέβονται ὅσους, γιά δικούς τους λόγους, ἔχουν ἀκόμη ἀνάγκη τήν παρωχημένη, κατ᾽ αὐτούς, σχέση μέ τή θρησκεία. Οἱ ἴδιοι ὅμως δέν θεωροῦν ἑαυτούς χριστιανούς.

δ) Τό ὑποσύνολο τῶν ἐκ πεποιθήσεως ἀντιπάλων τῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται γιά ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, εἴτε γιά πολιτικο-ἰδεολογικούς λόγους εἴτε λόγῳ τῆς ἔνταξής τους σέ ἄλλες θρησκευτικές ἤ παραθρησκευτικές ὀντότητες, εἶναι ἀρνητικά τοποθετημένοι ἀπέναντι στή χριστιανική πίστη.

Τά ἄτομα πού ἀπαρτίζουν αὐτές τίς ὁμάδες ἀποτελοῦν, στή συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, τό ποίμνιό της ἀνεξάρτητα ἄν πρόκειται γιά ἐνεργά μέλη, γιά ἀπολωλότα πρόβατα, για «ἄσωτους υἱούς» ἤ γιά ἱεραποστολικούς στόχους. Καί κανένας ἀπό ὅλους αὐτούς δέν ἐξαιρεῖται ἀπό τήν πιθανότητα νά βρεθεῖ στή θέση τοῦ νοσοκομειακοῦ ἤ οἰκουροῦντος ἀσθενοῦς, τοῦ ψυχικῶς πάσχοντος, τοῦ ἐγκαταλελειμμένου

ἀπό τόν ἤ τή σύντροφό του, τοῦ φορέα AIDS κ.τ.λ.

Ἡ ποιμαντική πού θέλει νά σταθεῖ μέ συνέπεια ἔναντι ὅλων αὐτῶν «ὑπέρ ὧν Χριστός ἀπέθανεν»[58] ὀφείλει νά προδιαγράψει τίς προϋποθέσεις ὑπό τίς ὁποῖες τό ὑπόδειγμα τῆς κοινωνικῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ ἐνσαρκώνεται ἀπό τόν ποιμένα[59]. Ἀπό τόν διάκονο τῆς Ἐκκλησίας ὁ ὁποῖος καλεῖται νά συναντήσει τόν πάσχοντα συνάνθρωπο στό ἐπίπεδο τῆς ἀνάγκης του, νά τοῦ μιλήσει στή γλώσσα του, νά σεβαστεῖ τήν ἰδιαιτερότητά του καί νά διαλεχθεῖ μαζί του μέ τόσο διάφανη τήν ποιμαντική του παρουσία, ὥστε πίσω του νά παραμένει ὁρατός ὁ ἕνας καί μοναδικός ποιμένας, ὁ Χριστός[60].

Ἄλλωστε, παρά τίς διαφοροποιήσεις πού προσδιορίζουν τά χαρακτηριστικά κάθε ὑποσυνόλου, τά αἰτήματα πού φανερά ἤ ἀφανῶς διατυπώνονται συναντῶνται σέ κάποια σημεῖα, τά ὁποῖα-σχηματοποιώντας στό ἔπακρο- μποροῦμε νά διακρίνουμε σέ δύο βασικές κατηγορίες: α) αἰτήματα πού προκαλοῦνται ἀπό ἀσυνείδητες ἀνάγκες ἤ ἀπό ψυχοσυγκρούσεις, καί β) αἰτήματα πού προκαλοῦνται ἀπό συνειδητές θρησκευτικές, κοινωνικές ἤ ἄλλες βιολογικές καί πρακτικές ἀνάγκες. Κάτω ἀπό αὐτή τήν ἀφαιρετική ταξινόμηση στεγάζονται πολυποίκιλες καταστάσεις πού διαπλέκονται μεταξύ τους, μέ ἐπίσης πολυποίκιλους τρόπους.

---

58. Πρβλ. «ὅτι Χριστός ἀπέθανεν ὑπέρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατά τάς γραφάς», *Κορ. Α΄*, 15, 3.

59. Πρβλ. «Ὑπόδειγμα δέδωκα ὑμῖν, ἵνα καθώς ἐγώ ἐποίησα ὑμῖν καί ὑμεῖς ποιεῖτε». *Ἰωάν.* 13, 14.

60. Πρβλ. «Εἰς τήν προχριστιανικήν ἐποχήν ὁ ἱερεύς ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖος διά νά φέρῃ τόν ἄνθρωπον εἰς σχέσιν καί ἐπικοινωνίαν πρός τό Θεῖον. Ἦτο ὁ μεσίτης μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπων, διότι ἐνήργει διά διαφόρων λατρευτικῶν πράξεων, θυσιῶν, ἐξορκισμῶν κλπ., τόν ἐξευμενισμόν τοῦ Θείου καί ἐπετύγχανε νά προσελκύσῃ τήν εὔνοιαν αὐτοῦ ὑπέρ τοῦ προσερχομένου πιστοῦ.... Τοιούτου εἴδους μεσιτεία ἀνθρώπων- ἱερέων δέν ὑπάρχει εἰς τήν χριστιανικήν Ἐκκλησίαν. Ὁ Χριστός εἶναι ὁ *μόνος μεσίτης* Θεοῦ καί ἀνθρώπων· 'εἷς μεσίτης Θεοῦ καί ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστός Ἰησοῦς' (*Α΄Τιμ.* 2, 5)». Μέγα Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ, *Δογματικά καί Ἠθικά Ι*, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1973, σελ. 123-124.

β. Ἡ σύγχρονη «πρωτόγονη» θρησκευτικότητα

Σχετικά μέ τή γένεση τῆς θρησκείας καθαυτήν ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες θεωρίες, οἱ ὁποῖες ἀπασχολοῦν τήν ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας[61]. Μεταξύ ὅλων αὐτῶν σημαντική θέση καταλαμβάνουν οἱ ἀπόψεις ὅσων ἀσχολοῦνται κυρίως μέ τούς ψυχολογικούς παράγοντες τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου[62], ὅπου συμπεριλαμβάνεται καί ἡ ψυχαναλυτική ἑρμηνεία τῆς θρησκείας[63]. Τά ὅσα στοιχεῖα προσκομιζονται ἀπο αὐτό τό πεδίο ἔρευνας δέν ἅπτονται ἄμεσα τῆς προβληματικῆς αὐτῆς τῆς μελέτης, ὅμως προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες, ἀξιοποιήσιμες στήν κατανόηση μερικῶν αἰτημάτων τῶν πιστῶν πρός τόν ποιμένα τους.

Εἶναι γεγονός πώς, παρά τίς διαφοροποιήσεις πού ἐπιφέρει ὁ χρόνος καί ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, μερικά ἀπό τά βασικά προβλήματα τοῦ ἀνθρώπινου γένους παραμένουν ἀναλλοίωτα στόν οὐσιώδη πυρήνα τους. Ὁ ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ὑποκείμενος τῆς φθορᾶς, τῆς ψυχικῆς καί σωματικῆς ἀσθένειας, τῶν ὀδυνηρῶν ἐπιπλοκῶν στίς διαπροσωπικές σχέσεις, τῶν φυσικῶν καταστροφῶν ἤ τῶν καταστροφῶν πού ὁ ἴδιος προκαλεῖ καί, κυρίως, τοῦ θανάτου.

Ἄν παρατηρήσουμε τή ζωή τῶν ἀνθρώπων, εὔκολα διαπιστώνουμε πώς, ὅ,τι ἀποτελοῦσε πηγή ἀνασφάλειας γιά τόν πρωτόγονο ἄνθρωπο παραμένει -τηρουμένων τῶν ανα-

---

61. Βλ. Μιχαήλ Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ, *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας...*, ὅπου ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ νά βρεῖ πληροφορίες γιά τήν ἐξέλιξη τῶν διαφόρων θεωριῶν, καθώς καί καταγραμμένη σημαντική βιβλιογραφία γύρω ἀπό τό θέμα.

62. Βλ. Ἐνδεικτικά L.B. BROWN, *Psychology and Religion,* Penguin Book Ltd, London, 1973. L.W. GRENSTED, *The Psychology of Religion,* Oxford University Press, London, 1952. J.H. LEUBA, *The psychological Origin and the Nature of Religion,* Constable, London, 1909, B. MALINOWSKI, *The Foundations of Faith and Morals,* Riddell Memorial Lecture, Oxford University Press, London, 1937. M.G. MEADOW-R.D. KAHOE, *Psychology of Religion,* New York - London, 1984. A VERGOTE, *Psychologie Religieuse,* Dessart, Brüssel-Paris, 1965. L. HENRI, *Καταγωγή τῶν θρησκειῶν,* μτφρ. Γ. Ν. Βιστάκη, ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα, 1976. Eivind BERGGRAV, *Ἡ ψυχική πηγή τῆς θρησκείας,* μτφρ. Ν.Ι. Λουβαρι, ἐκδ. Ἑνώσεως «Ἄνθρωπος», Ἀθῆναι, 1946, κ.ἄ.

λογιῶν- ἴδιο μέχρι σήμερα. Ἡ ἐξέλιξη στήν τεχνολογία, οἱ ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις, ἡ ἀνάπτυξη τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου γένους καί οἱ σύγχρονες ἀνέσεις ὑποθάλπτουν τήν ψευδαίσθηση τῆς ἀνθρώπινης παντοδυναμίας. Στήν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὁλοκληρωτικά ἀδύναμος μπροστά σέ φαινόμενα ὅπως οἱ μεγάλες φυσικές καταστροφές, πού ἐξακολουθεῖ ἀποκαλυπτικά νά τίς ὀνομάζει «θεομηνίες», ἡ τραγικότητα τοῦ πολέμου, τό προσωπικό ἀτύχημα, ἡ προδοσία καί ἐγκατάλειψη ἀπό τό συνάνθρωπο - ἡ πείνα ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μείζονα προβλήματα τοῦ πλανήτη- καί πάνω ἀπό ὅλα ἡ ἐπίγνωση τῆς φθαρτότητας καί τῆς θνητότητας τῆς ὕπαρξής του.

Ἤδη ἀπό τούς ἀρχαίους χρόνους ὁ Ἐπίκουρος διατυπώνει τήν ὑπόθεση τῆς παραγωγῆς τῆς θρησκείας ἀπό τό φόβο, ὁ ὁποῖος συνδέεται ἄμεσα μέ τό θάνατο[64], ἄποψη πού συναντᾶμε καί στούς νεότερους χρόνους διατυπωμένη ἀπό τούς Ἐμπειριστές, μέ κύριο ἐκπρόσωπο τόν David Hume, καί στή συνέχεια ἀπό τόν Ludwig Feurbach, τόν Friedrich Engels καί τόν Karl Marx[65]. Ἡ πρώιμη ψυχαναλυτική ἑρμηνεία τῆς θρησκείας δέν διαφοροποιεῖται οὐσιαστικά, ἄν καί προσθέτει μερικά νέα στοιχεῖα μελετώντας τό ζήτημα ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀσυνείδητης λειτουργίας τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Freud, στό ἔργο του «τό μέλλον μιᾶς αὐταπάτης»[66], διατυπώνει τήν ἄποψη πώς ἡ θρησκεία θεμελιώνεται πάνω στήν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νά ἀντιμετωπίσει τίς δυνάμεις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλά καί στίς ἐσωτερικές δυνάμεις τῶν ἐνστίκτων του ἤ τῶν ὁρμῶν του[67]. Κατά τόν Freued

---

63. Ἐκτεταμένη σχετική βιβλιογραφία παρατίθεται στό Μιχαήλ Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ, *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας* ..., σελ. 59-65.

64. Βλ. Νίκου ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Μιά σύντομη εἰσαγωγή στή φιλοσοφία*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 232-242.

65. Βλ. Μιχαήλ Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ, *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας*..., σελ. 85-86. Πρβλ. Ἀδαμαντίου Γ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, «Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν» : ψυχολογικό ἤ ὀντολογικό πρόβλημα; , περ. *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, τόμ. ΝΗ', τεῦχος 6, Ἰούνιος, 1997.

66. S. FREUD, *The Future of an Illusion*, W.W. Norton & Company, New York-London, 1961.

67. Μέ τόν ὅρο ἐνόρμηση ἤ ὁρμή (Drive) μεταφράζουν οἱ ἀγγλόφωνοι

στίς ἀρχέγονες φάσεις τῆς ἀνθρώπινης πολιτισμικῆς ἐξέλιξης τό ὑποκείμενο, καθώς δέν μπορεῖ ἀκόμη νά χρησιμοποιήσει τή λογική του γιά νά ἀντιμετωπίσει αὐτές τίς δυνάμεις, δέν ἔχει ἄλλη ἐπιλογή παρά ἤ νά τίς «ἀπωθήσει»[68] ἤ

ψυχαναλυτές το γερμανικό Trieb. Ὁ ὅρος ἀναφέρεται σέ μία δυναμική διεργασια, τῆς ὁποίας δομικό συστατικό εἶναι ἡ πίεση (ἕνα εἶδος ἐνεργειακῆς τασης), πού κατευθύνει τόν ὀργανισμό πρός κάποιο σκοπό. Στίς ἀγγλικές και τίς γαλλικες μεταφράσεις τῶν φροϋδικῶν κειμένων, τό Trieb συχνά ἀποδοθηκε ὡς instinct ἀντί τοῦ drive γιά τήν ἀγγλική γλώσσα καί ὡς pulsion για τη γαλλική. Στήν καθημερινή χρήση τῶν δύο λέξεων αὐτό δέν σημαίνει σοβαρες ἐννοιολογικές διαφοροποιήσεις, γιατί στήν καθομιλούμενη ἔχουν σχεδόν τήν ἴδια σημασία, ἀλλά καί παράλληλη ἐτυμολογία. Το Trieb προέρχεται ἀπο τό treiben,, πού σημαίνει ὠθῶ, καί τό λατινικό instinkt ἀπο το instinguere, που σημαίνει ἐπίσης ὠθῶ, κεντρίζω, διεγείρω, ὑποκινῶ.

Ἕνας ἀπό τούς ἐγκυρότερους μελετητές τῶν φροϋδικῶν κειμένων, σημειωνει : «τό instinkt» στή γλώσσα τοῦ Φρόϋντ εἶναι τό μοντέλο μιᾶς προσχηματισμένης συμπεριφορᾶς, πού καθορίζεται κληρονομικά καί πού ἐπαναλαμβανεται μέσα ἀπό σχήματα ὡς ἕνα βαθμό προσαρμοσμένα σ' ἕναν ὁρισμενο τύπο ἀντικειμένου», ἐνῶ ἡ ἐνόρμηση συνδέεται μέ τό ἔνστικτο μέ μία σχεση ἀπορροῆς. Βλ. J. LAPLANCHE, *Ζωή καί θάνατος στήν ψυχανάλυση*, μτφρ. Ν. Παπαγιαννοπούλου, (Vie et mort psychanalyse, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1998, σελ. 25-29. Ἡ ἐνόρμηση θά μποροῦσε ἑπομένως νά νοηθεῖ, σύμφωνα μέ τίς ἀποψεις τῆς κλασικῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας, ὡς ἡ ψυχική ἔκφραση τοῦ ἐνστίκτου, τό ὁποῖο πηγάζει ἀπό ἕνα σωματικό ἐρέθισμα, στοχεύει στήν ἐκφόρτιση της ἔντασης πού ἀναπτύσσεται στην πηγή τῆς δημιουργίας του καί κατευθυνεται πρός κάποιο ἀντικείμενο (πρόσωπο ἤ σκοπό), χάρη στό ὁποῖο τό ἔνστικτο κινητοποιεῖται γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ στόχου του. J. LAPLANCHE, J.B. PONTALIS, *The language of Psychoanalysis*, Kamac books, London 1988, σελ. 214-16. Dimitri AFGOYSTIDIS, *50 Mots La psychanalyse*, ἐκδ. Desclée de Brouwer Paris, 1989, σελ. 70-74. André GREEN, Pulsion, *Encyclopaedia Universalis*, τόμ. 15, σελ. 439-441. Ἐκτεταμενη καί διεξοδική μελέτη τῆς ἔννοιας «pulsion» βρισκεται στό : Philippe LEKEUCHE, Jean MELON, *Dialectique des Pulsions*, *3e* édition revue, ἐκδ. Editions Universitaires, Belgium, 1990.

68. Ἡ ἀπώθηση (Repression, Refoulement) ἀποτελεῖ ἀσυνείδητο ψυχολογικό ἀμυντικό μηχανισμό, διά του ὁποίου μή ἀποδεκτά ψυχικά στοιχεῖα, ὅπως ἰδέες, φαντασίες, συναισθήματα ἤ ἐνορμήσεις, κρατουνται ἔξω ἀπό τή συνείδηση. Τήν ἔννοια χρησιμοποίησε πρωτος ὁ S. Freud καί σήμερα θεωρεῖται κλασικός ὅρος. Ὡς ἐνδοψυχικός ἀμυντικός μηχανισμος, θεωρεῖται σημαντικός γιά τό σχηματισμό νευρωτικῶν ἤ ψυχωτικῶν συμπτωμάτων. Ὁ Freud ἀναγνώρισε δύο εἴδη ἀπώθησης : α) τήν καθαρή ἀπώθηση (repression proper), τῆς ὁποίας τό ἀπωθημένο ὑλικό ὑπῆρξε κάποτε συνειδητο, καί β) τήν πρωταρχική ἀπώθηση (primal repression),τῆς ὁποίας τό ἀπωθημένο ὑλικό δέν ἦταν ποτέ στό χῶρο τῆς συνείδησης. Βλ. Ν. ΜΑΝΟΥ, *Ἑρμηνευτικό Λεξικό ψυχιατρικῶν ὅρων*, ἐκδ. University studio Press, β' ἔκδοση, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 243.

νά ἐπιστρατεύσει ἄλλες συναισθηματικές δυνάμεις γιά νά τίς τιθασεύσει[69].

Αὐτό πού ἐνδιαφέρει τή δική μας προσέγγιση εἶναι τό γεγονός, ὅτι οἱ θρησκευτικές καί ὑπαρξιακές ἀνάγκες τοῦ πάσχοντος ὑποκειμένου, δηλαδή τοῦ κάθε ἀνθρώπου, στό πεῖσμα αἰώνων ὀρθολογικῆς πλύσης ἐγκεφάλου καί ἀρνησιθεΐας, ἀναδύονται μέ τά ἴδια χαρακτηριστικά τῆς πρωτόγονης δεισιδαίμονος θρησκευτικότητας. Ὅπως σημειώνει ὁ Εὐάγ. Παπανοῦτσος, «Ἡ μαγική ψυχοτροπία δέν ἐγκαταλείπει ποτέ τόν ἄνθρωπο. Μόνον ὅταν ὁ οὐρανός κατακτηθεῖ ἕως τήν τελευταία του ἄκρη, ὁ θάνατος καταλυθεῖ καί ἐξαφανιστεῖ ὁ πόνος, τότε ἴσως θά σβήσει καί ἡ πίστη στό μυστήριο καί στό θαῦμα»[70].

Ἡ ἀναφορά μας στήν παρουσία «πρωτόγονων» στοιχείων θρησκευτικότητας στή ζωή τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου δέν παραπέμπει μόνο στά ἐπισήμως θρησκεύοντα ἄτομα, ἀλλά ἐπεκτείνεται πρακτικά σέ κάθε ἄνθρωπο. Ὁ τρόπος πού σχολιάζει αὐτό τό φαινόμενο ὁ E. Fromm εἶναι σαφής καί περιεκτικός : «Στό δικό μας πολιτισμό ὁ μονοθεϊσμός ὅπως καί ὁ ἀθεϊσμός καί οἱ φιλοσοφίες τοῦ ἀγνωστικισμοῦ ἀποτελοῦν ἕνα λεπτό βερνίκι ἐπιστρωμένο σέ θρησκεῖες, πού εἶναι κατά πολλούς τρόπους πολύ πιό 'πρωτόγονες'... Σήμερα, σά μιά συλλογική καί δυναμική μορφή τῆς εἰδωλολατρίας συναντᾶμε τή λατρεία τῆς δύναμης τῆς ἐπιτυχίας καί τῆς ἐξουσίας τῆς ἀγορᾶς. Ἀλλά ἐκτός ἀπό αὐτές τίς συλλογικές μορφές συναντᾶμε καί κάτι ἄλλο. Ἄν ξύσουμε λίγο τήν ἐπιφάνεια τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, θ᾽ ἀνακαλύψουμε ἕνα σωρό ἐξατομικευμένες πρωτόγονες μορφές θρησκείας. Πολλές ἀπ᾽ αὐτές ὀνομάζονται νευρώσεις, ἀλλά θά μπορουσε κανείς θαυμάσια νά τίς ἀποκαλέσει μέ τούς ἀντίστοιχους θρησκευτικούς ὅρους : προγονολατρία, τοτεμισμός, φετιχισμός, τυπολατρία, λατρεία τῆς καθαρότητας κ.οκ.»[71]

---

69. Πρβλ. Erich FROMM, *Ψυχανάλυση καί θρησκεία*, ἐκδ. Μπουκουμάνη, β′ ἔκδοση, Ἀθήνα 1974, σελ. 22-26. Μιχαήλ Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ, *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας* ..., σελ. 51-53.

70. Βλ. Εὐαγ. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ, *Γνωσιολογία*, ἐκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα, 1973, σελ. 418.

71. Βλ. Erich FROMM, *Ψυχανάλυση καί θρησκεία*,... σελ. 41.

Ἡ σύγχρονη εἰδωλολατρία μιλάει σήμερα τή γλώσσα τῆς τεχνολογίας καί τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἱερέας, ἐπομένως, πού θέλει σήμερα νά πορευτεῖ στά «ἔθνη», διδασκοντας «παντα ὅσα» ἐντέλεται τό καθῆκον του, πρέπει νά γνωρίζει τή γλώσσα καί νά κατανοεῖ τά δυναμικά τοῦ πεδίου δράσης του. Ἀναμφισβήτητα, λοιπόν, περιμένει μεταξύ ἄλλων καί ἀπό τήν Ποιμαντική Ψυχολογία νά τοῦ προσφέρει τά ἐφόδια καί τόν ἐξοπλισμό πού ἔχει ἀνάγκη γιά νά ἐπιτύχει στό ἔργο του.

γ. Τό Ψυχολογικό ὑπόβαθρο τῆς «πρωτόγονης» θρησκευτικότητας

Ἕνας ἀπό τούς θεμελιώδεις δομικούς παράγοντες τῆς (διαχρονικῆς) «πρωτόγονης» θρησκευτικότητας εἶναι τό ψυχολογικό της ὑπόβαθρο, τό ὁποῖο ἀποδεικνύεται βαθύτερο καί περιπλοκότερο ἀπό αὐτό πού ἀρχικά περιέγραψε ἡ φροϋδική θεωρία[72]. Αὐτη ἡ μορφή θρησκευτικότητας, πού χαρακτηρίσαμε ὡς πρωτόγονη γιά νά τονίσουμε τό ἀκατέργαστο τῆς μορφῆς της, στηρίζεται καταρχήν στήν προσπαθεια ἐλέγχου καί ἐκλογίκευσης τοῦ δέους καί τοῦ φόβου μπροστά στό ὑπερφυσικό καί στίς ἀνεξέλεκτες δυνάμεις τῆς φύσεως καί στή βίωση τῆς θνητότητας καί ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου.

Στό βάθος, ὅμως, μποροῦμε νά διακρίνουμε τή λειτουργία τῆς προβολῆς τῆς παιδικῆς φαντασιωτικῆς παντοδυναμίας

---

72. Ἀναφερομαστε στήν κλασική θεση περί τῆς θρησκειας ως ἀποτέλεσμα του μετασχηματισμοῦ τῆς libido, (Βλ. S. FREUD, *The Future of an illusion*, W.W. Norton & Company, New York-London, 1961) καί τήν ἐπέκταση της ἀργότερα μέ τήν ὑποθεση, ὅτι ὁ Θεος-Πατερας ἀποτελει το ὑποκαταστατο τοῦ δολοφονηθεντος φυσικου πατέρα πού, στήν προσπάθεια ἐξιλέωσης ἀπο τήν ἐνοχή, ἐξυψώνεται στη θέση τοῦ Θεου. Ἡ τελευταία ὑποθεση στηριζεται στήν θεωρια περί οἰδιποδειου συμπλέγματος. Σύμφωνα μέ τόν πατερα της ψυχανάλυσης ἡ οἰδιπόδεια ἐπιθυμία ἐμπεριέχει τό μῖσος καί τήν ἀντιζηλεία πρός τόν πατέρα καθώς και τόν φόβο του για τιμωρια (ἄγχος εὐνουχισμοῦ). Στήν προσπάθεια ἐξιλέωσης ἀπό τήν ἐποχή γιά τήν (ἀσυνείδητη) πατροκτονία ὁ πατέρας ἐξυψώνεται στή θέση του Θεου, και τό μίσος μετατρέπεται ἀπενοχοποιητικά σέ ἀγάπη. Βλ. S. FREUD, Totem and Taboo (1912-13), *Standard Edition*, Vol. XIII, 1, London, 1950.

σέ ἕνα εἴδωλο «κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση» τοῦ ἀσυνείδητου «μεγαλειώδους ἑαυτοῦ» (grandiose self) καί τοῦ «*παντοδύναμου ἀρχαϊκοῦ ἀντικειμένου*» (archaic omnipotent object).᾿Αναφερόμαστε ἐδῶ σέ δεδομένα τῆς νεώτερης ψυχοδυναμικῆς ψυχολογίας, ὅπου ὁ ὅρος «ἑαυτός» ἀποτελεῖ ἔννοια ἡ ὁποία ἀναφέρεται στόν κεντρικό πυρήνα τῆς προσωπικότητας. Ἡ ἔννοια μεγαλειώδης ἑαυτός «περιγράφει τόν φυσιολογικό, πρώιμο, νηπιακό, ἐπιδεξιομανή ἑαυτό, ὁ ὁποῖος νιώθει ἕνα μέ τό «σύμπαν», πού γνωρίζει, καί κυριαρχεῖται ἀπό τήν εὐτυχισμένη ἐμπειρία νά εἶναι τό παντοδύναμο κέντρο ὅλης τῆς ὕπαρξης»[73], ἐνῶ τό παντοδύναμο ἀρχαϊκό ἀντικείμενο παραπέμπει στήν ἐνδοψυχική νηπιακή ἀναπαράσταση τῆς μητρικῆς εἰκόνας, βιωμένης ἀνάλογα μέ τίς προϋποθέσεις τοῦ μεγαλειώδους ἑαυτοῦ[74].

Ὅ,τι παρουσιάζεται ὡς δεισιδαιμονία ἢ ὡς μαγικοῦ τύπου θρησκευτικότητα συναντᾶ ἐδῶ μία ἀπό τίς βασικές ἀφετηρίες του, ἑδράζεται ὅμως σέ ἕνα ἄλλο φαινόμενο τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, τό ὁποῖο σχετίζεται μέ τήν ἀσυνείδητη ἐνοχή. Σύμφωνα μέ τή θεωρία τῆς Melanie Klein, τό παιδί στήν ἡλικία περίπου τῶν τεσσάρων μηνῶν διέρχεται ἀπό ἕνα στάδιο ψυχολογικῆς ἀνάπτυξης, γνωστό ὡς «*παρανοειδής-σχιζοειδής θέση*» («paranoid-schizoid position). Ἡ συναισθηματική κατάσταση τοῦ παιδιοῦ κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι ἀποτέλεσμα δύο ἀλληλοσυγκρουομενων ἐμπειριῶν, ἀναφερόμενων στή σχέση του μέ τό μητρικό στῆθος.

Σέ αὐτή τή φάση ψυχοσυναισθηματικῆς ἐξέλιξης τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁ μητρικός μαστός ἀποτελεῖ πηγή ἱκανοποίησης, προσφέροντας τροφή καί θαλπωρή. Διακινοῦνται ἔτσι ἀγαπητικά ἢ καί ἀρχέγονα ἐρωτικά συναισθήματα. Ὅμως ὁ μαστός δέν εἶναι διαθέσιμος κάθε φορά πού τό βρέφος πεινᾶ καί ἡ στερέωση κινητοποιεῖ ἐπιθετικά συναισθήματα. Τό αἴσθημα τῆς πείνας βιώνεται σάν ἀπειλή κατά τῆς ἴδιας τῆς ἐπιβίωσης τοῦ βρέφους καί τό ἄγχος του

---

73. Βλ. Burness E. MOORE, Bernard D. FINE, *Psychoanalytic terms and concepts*, The American Psychoanalytic Association and Yale University Press, New Haven and London, 1990, σελ. 177.

74. *Ὅ.π.*, σελ. 178.

παίρνει ὑπαρξιακές διαστάσεις. Σέ μία προσπάθεια διαχείρισης αὐτοῦ τοῦ ἄγχους, τό βρέφος ἐπιστρατεύει μία ἀρχαϊκή ἐνδοψυχική ἄμυνα, γνωστή ὡς «*σχάση*» ἤ ὡς «*διχασμός τοῦ ἀντικειμένου*» (Splittig of the object)[75]. Μέσω αὐτοῦ τοῦ ἀμυντικοῦ μηχανισμοῦ ἀναγνωρίζει τό στῆθος σάν δύο διαφορετικά ἀντικείμενα, ἕνα «καλό» καί ἕνα «κακό» («Good Obiect» καί «Bad Object»).

Ἡ Melanie Klein πιστεύει ὅτι τό βασικό ἀνθρώπινο ἄγχος προέρχεται ἀπό τήν ἀπάντηση τοῦ «ἐγώ», δηλαδή-σύμφωνα πάντα μέ τήν ψυχολογία- τοῦ κεντρικοῦ πυρήνα τῆς προσωπικότητας, στά ἐπιθετικά συναισθήματα πού βιώνει τό βρέφος στήν προκειμένη περίπτωση. Ὁ πυρηνικός φόβος εἶναι ὅτι τό μῖσος, ὁ θάνατος, τό κακό καί ἡ καταστροφικότητα, θά φθείρουν καί θά διαλύσουν τόσο τό ἀγαπημένο «καλό» ἀντικείμενο, ὅσο καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό[76].

Ἐκτός ἀπό τό διχασμό τοῦ ἀντικειμένου, ὁ ἄλλος μηχανισμός πού ἐπιστρατεύεται εἶναι ὁ μηχανισμός τῆς *προβολῆς* (Projection)[77], διά τοῦ ὁποίου τό βρέφος ἀπελευθερώνεται ἀπό τά καταστροφικά του συναισθήματα, ἀποδίδοντάς τα στό «κακό» ἀντικείμενο. Εἶναι ὁ ἴδιος μηχανισμός δια τοῦ ὁποίου τό ὑποκείμενο, στά μετέπειτα στάδια τῆς ζωῆς του, ἀπαλλάσσεται ἀπό τά καταστροφικά του συναισθηματα προβάλλοντάς τα σέ ἄλλα πρόσωπα. Ἡ καταδίκη τῶν ἄλλων, στό ὄνομα τῆς ἰδεολογίας ἤ τῆς θρησκευτικῆς ἀντιπαράθεσης, προσφέρει μία διπλή ἱκανοποίηση: νομιμοποιημένη ἐκφόρτιση τῶν ἐπιθετικῶν μας παρορμήσεων καί διαβεβαίωση ὅτι ἐμεῖς ἔχουμε ἐξασφαλισμένο τό σωστό καί

---

75. Πρόκειται γιά μηχανισμό τόν ὁποῖο περιέγραψε πρώτη ἡ Melanie Klein, καί ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαϊκότερη ἀνθρώπινη ψυχολογική ἄμυνα κατά τοῦ ἄγχους. Μέσω αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ, τό ἀντικείμενο, πρὸς τό ὁποῖο ἀπευθύνονται οἱ ἐρωτικές καί καταστροφικές ἐνορμήσεις, διαχωρίζεται σέ «καλό» ἀντικειμενο. Βλ. J. LAPLANCHE, J. B. PONTALIS, *Λεξιλόγιο τῆς Ψυχανάλυσης*, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα, 1986, σελ. 135.

76. Βλ. Melanie KLEIN, Notes on Some Schizoid Mechanisms, *International Journal of Psychoanalysis*, τεῦχ. 27, 1946, σελ. 99-110. Ἐπίσης, John GARTNER, The Capacity to Forgive: An Object Relations Perspective, *Journal of Religion and Health*, τόμ. 27, τεῦχ. 4, 1988, σελ. 314.

77. Βλ. Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Πατερικά Βιώματα τῆς Ἑνδέκατης ὥρας, Ἀπό τήν ψυχολογίαν τῆς Κατανύξεως*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονικη, 1971, καί 1977, σελ. 25-26.

τήν ἠθική καθαρότητα. Αὐτή ἡ λειτουργία ἑρμηνεύει μερικές μορφές ἀντιπαλοτήτων, μεταξύ τῶν ὁποίων μποροῦν νά συγκαταλεχθοῦν καί οἱ θρησκευτικοί διωγμοί[78].

Ὅταν βρίσκεται κανείς ἐνώπιος μέ τά προβλήματα τῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι μία καίρια ἀποτυχία ἤ τά προβλήματα στίς ἀνθρώπινες σχέσεις, κοινωνικές ἤ γαμήλιες· ὅταν ἀντιμετωπίζει κανείς τά μείζονα ὑπαρξιακά θέματα ὅπως ἡ ἀσθένεια καί ὁ θάνατος· ὅταν ἡ ψευδαίσθηση παντοδυναμίας καί ἀσφάλειας πλήττεται ἀπό κάθε λογῆς φυσικά ἤ κοινωνικά πλήγματα, τότε ἀναδύεται πάλι τό ἀφετηριακό ἄγχος. Καί μαζί του ἀναδύεται ἡ ἀσυνείδητη καταστροφική ἐπιθυμία καί ἡ ἐνοχή. Ἡ ἀναζήτηση λύσεων πού νά ἀνακουφίζουν τίς ἀσυνείδητες ἐντάσεις ὁδηγεῖ στήν υἱοθέτηση μιᾶς θρησκευτικότητας πού νά ἀνταποκρίνεται σ᾽ αὐτές τίς ἀνάγκες[79].

Στήν ἑπόμενη ἑνότητα θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία νά δώσουμε παραδείγματα σχετικά μέ τό πῶς ἡ «πρωτόγονη» θρησκευτικότητα λειτουργεῖ μέσα στίς διαταραχές τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων, ὁδηγώντας σέ προσωπικά, οἰκογενειακά καί κοινωνικά ἀδιέξοδα. Σ᾽ αὐτή τήν ἑνότητα ἀρκούμαστε νά σημειώσουμε ὅτι ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συγκρουσιακῆς θρησκευτικότητας βλέπουμε στόν ἐκκλησιαστικό βίο νά παρουσιάζονται φαινόμενα θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καί φονταμενταλιστικῶν ἀποκλίσεων. Τέτοια φαινόμενα εἶναι ἡ συνεχής καί συχνά ἀθεολόγητη ἐνασχόληση μέ τόν ἀντίχριστο ἤ τό «666», τή μαγεία καί τούς ἐχθρούς τῆς πίστης, καί γενικά τήν ἐπικράτηση μιᾶς δεισιδαίμονος καί μισαλλόδοξης θρησκευτικότητας ἡ ὁποία παίρνει τό χαρακτήρα τῆς σωτηρίας τοῦ Θεοῦ ἀπό ὅσους ἐπιβουλεύονται τήν Ἐκκλησία του! Ὅμως, ὅπως σημειωνει σύγχρονος ἁγιορείτης θεολόγος, «δέν ἔχουν ἀποστολή οἱ πιστοί, ἄσχετα μέ τή ζωή τους, νά καταδιώκουν τίς αἱρέσεις

---

78. Πρβλ. Joan RIVIERE, Μῖσος, κτητικότητα καί ἐπιθετικότητα, στό Melanie Klein- Joan Riviere, *Ἀγάπη καί Μῖσος, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανορθωσης*, μτφρ. Λένας Τζελέπογλου, ἐκδόσεις Ἀνδρομέδα, Ἀθήνα, 1981. (Τίτλος Πρωτοτύπου: Love, Hate and Reparation, Hogarth Press, London), σελ. 47-48.

79. Βλ. Kevin FAUTEUX, Good-Bad Splitting in the Religious Experience, *The American Journal of Psychoanalysis*, τόμ. 41, No 3, 1981, σελ. 261-267.

γιατί ἔτσι δημιουργοῦν κλίμα ὅπου εὐδοκιμοῦν τά ζιζάνια. 'Δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται τό ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι' (πρβλ. *Ησ.* 52, 5) θά ἔλεγε ὁ Κύριος σέ παρόμοια περίπτωση»[80].

Ἀνάλογα φαινόμενα μέ αὐτά πού παρατηροῦνται στό ἐπίπεδο τῶν ἀτομικῶν ψυχισμικῶν ἐμπλοκῶν μποροῦμε νά παρατηρήσουμε καί στό ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ὑπο συνθῆκες ἀποσταθεροποίησης, μεγάλων κοινωνικῶν ἀλλαγῶν ἤ κρίσεων παρατηροῦνται σημεῖα παλινδρόμησης. Τό πιο χαρακτηριστικό ἀπό αὐτά εἶναι ὁ φονταμενταλισμος[81]. Τό αἴτημα γιά τήν ἐπιστροφή στήν καθαρότητα, ἡ ἐμμονή σέ σχήματα θρησκευτικά, σχεδόν ἀσύμβατα μέ τή σύγχρονη πραγματικότητα, ἡ ἀναγνώριση ὡς ἐχθρῶν καί ὑπαιτίων γιά κάθε δεινό τῶν ἐκτός τῆς ὁμάδας τῶν «καθαρῶν» καί ἡ ἀνορθολογική καί ἀδιάκριτη ὑποταγή σέ κάθε παραδοσιακόμορφο σχῆμα ἀποτελοῦν στοιχεῖα πού ἐκφράζουν σέ συλλογικό ἐπίπεδο ὅσα ἤδη περιγράψαμε ἀναφερόμενοι στό ἀτομικό ψυχολογικό ἐπίπεδο.

Στήν ἱκανοποίηση λίγο-πολύ τῶν ἴδιων ἀναγκῶν βρίσκουν ἔδαφος ἄλλωστε οἱ σέχτες καί οἱ παραθρησκεῖες, οἱ ὁποῖες φαίνεται νά ἔρχονται στό προσκήνιο ὅλο καί περισσότερο. Ἔτσι ἐξηγεῖται πῶς ἐντάσσονται σέ τέτοιες παραθρησκευτικές ὁμάδες ἄτομα τῶν ὁποίων τό διανοητικό και μορφωτικό ἐπίπεδο εἶναι ἐντελῶς ἀσύμβατο μέ την ἀποδοχή κοσμοθεωριακῶν καί «θεολογικῶν» τοποθετησεων τῶν ὁποιων ἡ παραδοξότητα καί τό ἐξωπραγματικό εἶναι προφανή[82]. Ἀνάλογης ἑρμηνείας μποροῦν νά τύχουν φαινόμενα ὅπως ὁ ἐθνικισμός, ὁ ρατσισμός κ.τ.λ.

Ἡ συζήτηση γιά τό πῶς θά πρέπει νά ὀργανώνεται καί νά λειτουργεῖ ὁ ἀντιαιρετικός ἐκκλησιαστικός ἀγώνας εἶναι ἕνα τεράστιο θέμα, μέ τό ὁποῖο δέν εἶναι δυνατό νά ἀσχοληθοῦμε στά πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης. Αὐτό πού πρέπει νά τονιστεῖ, εἶναι τό πρόβλημα τῶν παθολογικῶν ἐκδοχων

---

80. Ἀρχιμ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰσοδικόν*, ... , σελ. 153.

81. Βλ. ἐνδεικτικά, Βασιλείου Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, Νεωτερισμός, Παραδοσιαρχία καί Θρησκευτικός Φονταμενταλισμος, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας* ... σελ. 239-256. Γεωργίου ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἡ ἠθική ὑπέρβαση του φονταμενταλισμοῦ, *Σύναξη*, τεῦχ. 56, 1995, σελ. 67-78.

82. Βλ. John A. SALIBA, *Understanding New Religious Movements*, ed. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, U.S.A, 1955.

τῆς δεισιδαίμονος ἤ τῆς «πρωτόγονης» θρησκευτικότητας, οἱ ὁποῖες διαστρέφουν τήν αὐθεντικότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Σέ ὅποιες ἀπό αὐτές τίς ἐκδοχές ἐμπλέκεται ὁ ψυχολογικός παράγοντας εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ συμβολή τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας στήν κατανόηση καί καλλίτερη ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος μπορεῖ νά ἔχει καταλυτική σημασία.

δ. Ἡ πρωτόγονη θρησκευτικότητα καί ἡ ἱερατική εὐθύνη

Ὁ σύγχρονος ὀρθόδοξος κληρικός καλεῖται νά ἀσκήσει τά καθήκοντά του μέ δεδομένες τίς προϋποθέσεις πού καταγράφηκαν στίς προηγούμενες ἑνότητες. Τά αἰτήματα πού ἀντιμετωπίζει εἶναι χρωματισμένα ἀπό ὅλα ὅσα συνεπάγονται αὐτές οἱ καταστάσεις. Ἄλλοι τοῦ ζητοῦν νά κάνει τελετές μαγικοῦ, ἐξαγνιστικοῦ ἤ ἐξευμενιστικοῦ χαρακτῆρα[83]. Ἄλλοι τοῦ ζητοῦν νά εἶναι ὁ «μύστης» πού θά τούς καθοδηγήσει σέ μία πνευματικότητα ἀποκομμένη ἀπό τήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς τους καί τῶν εὐθυνῶν καί δυσκολιῶν πού συνεπάγεται αὐτή[84]. Ἄλλοι ζητοῦν «φωτισμένους» γέροντες πού θά προφητεύσουν τά μελλούμενα τῆς προσωπικῆς τους πορείας. Ἄλλοι τούς θέλουν ἡγέτες καί καθοδηγητές τῶν φονταμελιστικῶν τους τάσεων[85]. Καί ἄλλες φορές τοποθετοῦν τούς κληρικούς στόν ἀντίποδα, στούς

---

83. Δέν ἐννοοῦμε ἀσφαλῶς ὅτι οἱ ἱερεῖς κάνουν μαγικές τελετές, τονίζουμε ὅμως τήν «μαγικοῦ» τύπου κατανόηση ἐκ μέρους τοῦ ποιμνίου μερικῶν τελετῶν καί ἀκολουθιῶν, ὅπως γιά παράδειγμα τόν ἁγιασμό πού γίνεται γιά «γούρι», τά «ξεματιάσματα» γιά νά μήν χαλασει ὁ ἀρραβωνας, κ.ἄ. Πρβλ. Μητροπολίτου Ἠλείας ΓΕΡΜΑΝΟΥ, Χριστιανισμός καί Μαγεια, στό *Μαγεία καί Χριστιανισμός*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἠλείας, Ἀθῆναι, 1993, σελ. 11-34.

84. Δέν εἶναι σπάνιο - γιά παράδειγμα - τό φαινόμενο τῶν νέων πού προσκολλῶνται σέ ἐξιδανικευμένες «γονεϊκές» μορφές στήν προσπάθεια νά ἀντιμετωπίσουν τό καταθλιπτικό ἄγχος, ὅταν ἀντιμετωπίζουν δυσκολίες στήν ἐπιτυχή διεργασία τῶν διαδικασιῶν ἀνεξαρτητοποίησης ἀπό τήν οἰκογένεια, πρός τήν ὁποία τρέφουν ἀμφιθυμικά συναισθήματα. Βλ. Α. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, Θρησκευτικότητα καί ψυχοπαθολογία κατά τήν ἐφηβεία, περ. *Ὀρθοδοξία*, τεῦχ. Γ', 1995, σελ. 477-489.

85. Πρβλ. Gary W. HARTZ, Henry c. EVERETT, Fundamentalist Religion and Its Effect on Mental Health, *Journal of Religion and Health*, vol. 28, τεύχ. 3, 1989, σελ. 207-217.

«βαρβάρους», στούς προδότες, τῆς αὐθεντικότητας καί τῆς θρησκευτικῆς ἤ ἠθικῆς «καθαρότητας», ἀξιολογώντας τους μέ κριτήριο τά πλέον ἀσήμαντα στοιχεῖα : μαλλιά, γένια, φάρδος στά μανίκια, ξύλινη ἱεροπρεπής γλώσσα, αὐστηρότητα, κοινωνικότητα, ἀκτιβισμό κ.τ.λ.[86].

Ἀκόμα καί ὅταν δέν βρισκόμαστε μπροστά σέ ἀκρότητες σάν κι αὐτές πού προαναφέραμε, ὁ σύγχρονος κληρικός μπορεῖ νά ἀντιμετωπίζει κάποια κρίση ταυτότητας. Σύμφωνα μέ τό αἴτημα κάποιων πιστῶν καλεῖται νά εἶναι μόνον «ἱερεύς», μέ ἀποκλειστικό ἔργο τή λατρεία καί τήν πνευματική διακονία, ἐνῶ σέ κάθε ἀπόκλιση κινδυνεύει νά θεωρηθεῖ ἐκκοσμίκευση. Ἄλλοι πιστεύουν ὅτι αὐτή ἡ ἀποκλειστικά «θρησκευτική» στάση ἀποτελεῖ παρωχημένο μοντέλο διακονίας καί ζητοῦν ἀπό τόν κληρικό νά ἐνεργοποιεῖται προσφέροντας κοινωνικό ἔργο μέ ἔμφαση στά ἔργα εὐποιίας καί ἀρωγῆς τῶν ἀναξιοπαθούντων, ὑποτιμώντας ἤ καί ἀδιαφορώντας γιά τή σημασία τῆς πνευματικῆς καί λατρευτικῆς ζωῆς. Τό εὐρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο μᾶλλον ἐνισχύει αὐτή τή σύγχυση, ἀφενός ἀξιολογώντας χρησιμοθηρικά τή σημασία κάθε «ἐπαγγέλματος», μέ κριτήριο τήν παραγωγικότητα, ἀφετέρου ἀπαξιώνοντας ὅ,τι δέν μπορεῖ νά ἀξιολογηθεῖ μέ τή μεζούρα τοῦ κοινωνικοῦ ἀκτιβισμοῦ[87].

Ἄν καί αὐτές οἱ δύο τάσεις παρουσιάζονται σάν καινούργιες πού χαρακτηρίζουν τή νοοτροπία πού ἐπικράτησε μετά τόν διαφωτισμό, ἐντούτοις, ὁ κριτικά σκεπτόμενος θεολόγος μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει σέ αὐτές ἀναλογίες πού παραπέμπουν σέ μονοφυσιτικές ἀποκλίσεις. Τό βάρος ἄλλοτε

---

86. Μποροῦμε σ᾽ αὐτές τίς περιπτώσεις νά παρατηρήσουμε πώς τό ἀρνητικό, ἐνοχοποιητικό κομμάτι ἀσυνείδητων φόβων ἤ ἐπιθυμιῶν προβάλλεται σέ ὅποιον ἐπιλεγεῖ νά ἀντιπροσωπεύει τό -κατά τήν M.Klein- «κακό ἀντικείμενο». Πρόκειται γιά τυπικό μηχανισμό ἄμυνας πρός ἀντιμετώπιση τοῦ ἄγχους, διά τοῦ ὁποίου τό ἀντικείμενο, πρός τό ὁποῖο ἀπευθύνονται οἱ ἐρωτικές ἤ οἱ καταστροφικές ἐνορμήσεις, διαχωρίζεται σέ «καλό» καί «κακό» ἀντικείμενο, καί ἡ ἐνδοψυχική σύγκρουση «ἐκδραματίζεται» («acting out») καί ἀντιμετωπίζεται ὡς ἰδεολογικό πρόβλημα στόν ἐξωτερικό κόσμο. Ἔτσι τό «κακό» ἀντικειμενοποιεῖται καί τοποθετεῖται ἐκτός τοῦ ὑποκειμένου. Πρβλ. J. LAPLANCHE, J.B. PONTALIS, *Λεξιλόγιο τῆς Ψυχανάλυσης*,... σελ. 135.

87. Πρβλ. Γεωργίου Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ἡ κοινωνική παρουσία τοῦ κληρικοῦ*, ..., σελ. 3-5.

πέφτει στά «πνευματικά» καί μόνον, θυμίζοντας τίς καταδικασμένες ἀπόψεις τοῦ Ἀπολλιναρίου καί τοῦ Εὐτυχοῦς καί ἄλλοτε ἀναγνωρίζεται μία ἠθική μόνο σχέση μεταξύ τῶν πνευματικῶν καί τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν, θυμίζοντας τίς αἱρετικές κακοδοξίες τοῦ Νεστορίου[88]. Ὁ κληρικός πού θέλει νά ἀπεμπλακεῖ ἀπό αὐτές τίς πολώσεις καί νά διαμορφώσει ὀρθόδοξη ταυτότητα καλεῖται νά ἐντρυφήσει στήν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ καλλιέργεια ἤθους τρεφόμενου ἀπό τούς χυμούς αὐτῆς τῆς Παράδοσης καί ἡ ἄντληση ἀπό ἐκεῖ ἔμπνευσης διαμορφώνουν τά κριτήρια μέ τά ὁποῖα θά μπορεῖ νά ἀφουγκράζεται μέ κατανόηση τά αἰτήματα τῶν καιρῶν καί νά ἀνταποκρίνεται σέ αὐτά μέ γνησιότητα.

Εἶναι σημαντικό νά θυμόμαστε πώς «δέν εἶναι ἡ Ἐκκλησία μιά ὀργάνωση 'εὐσεβῶν' πού διαθέτει λειτουργικές εὐκαιρίες γιά τίς ψυχολογικές ἀνάγκες τῶν πιστῶν, ἤ θεολογία γιά νά λύνει μεταφυσικά προβλήματα καί γρίφους. Εἶναι «ἡ σκηνή τοῦ Θεοῦ μετά τῶν ἀνθρώπων» (*Ἀποκ. 21*, 3). Εἶναι τό μικρό ποίμνιο πού δέν περιέχεται ἀλλά περιέχει τήν ἱστορία καί ὅλη τή δημιουργία[89]. Τό αἴτημα τῆς διηνεκοῦς μεταφράσεως τοῦ αἰωνίου στό πρόσκαιρο ἀποτελεῖ πάντοτε ἀδιάψευστο τεκμήριο τῆς ζωντανῆς καί μεταμορφωτικῆς παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας στή ζωή τοῦ κόσμου.

Μερικά προβλήματα πού φθάνουν στόν ἱερέα μέ αἴτημα τήν ποιμαντική παρέμβαση κρύβουν ψυχολογικές ἐμπλοκές, χρωματισμένες ἤ συγκαλυμμένες ἀπό ἕνα εἶδος δεισιδαίμονος θρησκευτικότητας. Ἡ ἔλλειψη εὐαισθητοποίησης γιά τό τί μπορεῖ νά ὑποκρύπτουν μερικά αἰτήματα πιστῶν πρός τόν ἱερέα ὁδηγεῖ σέ ποιμαντικές πρακτικές πού συνιστοῦν ἀλλοίωση καί ἔκπτωση τῆς χριστιανικῆς αὐθεντικότητας.

---

88. Βλ. Νίκου Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Ὁ τρόπος ἕνωσης τῶν δύο φύσεων στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 245-255.

89. Ἀρχιμ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰσοδικόν*, ..., σελ. 66.

90. Σύμφωνα μέ τούς εἰδικούς, ἡ κοινωνική ὑποστήριξη μεταφράζεται ψυχολογικά ἀπό τόν πάσχοντα, ἀλλά καί ἀπό τό περιβάλλον του, ὡς βεβαίωση ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ἀξίζει σάν ἄτομο καί νά διασώσει ἔτσι τόν αὐτοσεβασμό του καί τήν ταυτότητά του. Πρβλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion*, ed. Chapman & Hall, London, 1995, σελ. 140.

Τυπικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ τρόπος πού ζητιέται βοήθεια ἀπό τήν Ἐκκλησία σέ περιπτώσεις ἀσθενείας. Κυρίως στήν περίπτωση πού ὁ πάσχων ἀρνεῖται νά ἔχει σχέση μέ τήν Ἐκκλησία ἤ ἡ οἰκογένεια φοβᾶται μήπως ἡ προτροπή της νά ἀπευθυνθεῖ ὁ ἀσθενής πρός κάποιον κληρικό κινήσει ὑποψίες γιά τή σοβαρότητα τῆς κατάστασής του. Τότε ἐπιστρατεύονται μέθοδοι ἔμμεσης παρέμβασης, ὅπως νά δοθοῦν κρυφά ἀπό τόν ἀσθενή κάποια ροῦχα του στό ναό πού θά τοποθετηθοῦν κάτω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα γιά νά «διαβαστοῦν» καί μετά θά τά φορέσει ὥστε νά «ὑποστεῖ» ἀκούσια τήν εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλοτε ζητεῖται ἀπό τόν κληρικό νά κάνει εὐχέλαιο ἐρήμην τοῦ πάσχοντος ὥστε μέ κάποια εὐκαιρία ἀργότερα εἴτε νά τόν πείσουν νά βάλει πάνω του «λίγο λαδάκι γιά τό καλό» ἤ νά τόν χρίσουν ἐν ἀγνοίᾳ του. Ἔτσι τό Εὐχέλαιο, ἕνα μυστήριο ἀπόλυτα συνυφασμένο τόσο μέ τήν κατανόηση τῆς ἀνθρώπινης ἀσθένειας ὡς συνέπειας τῆς Πτώσης καί τῆς ἁμαρτωλότητας ὅσο καί μέ τό μυστήριο τῆς μετανοίας καί τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, καταντᾶ μιά παραλλαγή προχριστιανικῆς τελετουργίας καθαρμοῦ καί ἐξαγνισμῶν.

Ὑπό τό κράτος τῆς ἴδιας νοοτροπίας, ἀκόμα καί αὐτή ἡ θεία Λειτουργία φθάνει νά χρησιμοποιεῖται σάν μία ἰδιωτικοῦ τύπου λατρευτική ἐκδήλωση (ἰδιωτική λειτουργία ἔναντι ἀμοιβῆς) ἐξυπηρετοῦσα ἀνεπίγνωστες ἐπιθυμίες ἐξευμενισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Δέν πρέπει, πάντως, νά διαφεύγει ἀπό τήν προσοχή μας ὅτι συχνά τό πραγματικό αἴτημα εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς ὑποστηρικτικῆς παρουσίας τοῦ κληρικοῦ[90], ἡ βοήθεια γιά τόν μεταβολισμό τῶν ἀσυνείδητων ἐνοχῶν πού ἀναδύονται ὅταν παρουσιαστεῖ ἡ ἀρρώστια, καθώς καί ἡ ἀνάγκη νά διατηρηθεῖ ἡ ἐλπίδα καί νά νοηματοδοτηθεῖ ὁ πόνος[91].

---

90. Σύμφωνα μέ τούς εἰδικούς, ἡ κοινωνική ὑποστήριξη μεταφράζεται ψυχολογικά ἀπό τόν πάσχοντα, ἀλλά καί ἀπό τό περιβάλλον του, ὡς βεβαίωση ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ἀξίζει σάν ἄτομο καί νά διασώσει ἔτσι τόν αὐτοσεβασμό του καί τήν ταυτότητά του. Πρβλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion*, ed. Chapman& Hall, London, 1995, σελ. 140.

91. Πρβλ. «Since humans appear constitutionally designed to seek meanings for the events in their lives or to impose meaning on them, -they say-it is not surprising that they will often use a religious framework in this constant endeavour.

Ἕνα ἄλλο σύνηθες φαινόμενο εἶναι μία δυσλειτουργία τοῦ γάμου νά ἀποδίδεται σέ ἔξωθεν ἐπιβουλές καί ἐπιβολές, συνήθως σέ μάγια ἤ βασκανίες, καί νά ἀναζητεῖται λύση μέσω θρησκευτικῶν τελετουργιῶν, ἀποκομμένων ἀπό τή σύνολη λατρευτική ζωή τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖες ἀναμένεται νά δράσουν ἐπίσης «μαγικά». Χαρακτηριστικό παράδειγμα, τό ζευγάρι πού ἀρχίζει νά ἀντιμετωπίζει προβλήματα στίς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο συζύγων λίγο μετά τή γέννα τοῦ πρώτου τους παιδιοῦ.

Οἱ ἄλλοτε γαλήνιες συνθῆκες πού χαρακτήριζαν τό γάμο φαίνεται τώρα νά δηλητηριάζονται ἀπό μία ἠλεκτρισμένη ἀτμόσφαιρα καί τή «γκρίνια» γιά ἀσήμαντα θέματα. Ἐκεῖνος ἀρχίζει νά λείπει ὅλο καί περισσότερο ἀπό τό σπίτι, ἀλλά καί ὅταν εἶναι παρών εἶναι εὐέξαπτος. Ἡ συνήθης δικαολογία του εἶναι ὅτι ἔχει φόρτο ἐργασίας, ἀλλά ἀφήνει ταυτόχρονα ὑπαινιγμούς ὅτι δέν βρίσκει πιά στό σπίτι τίς συνθῆκες πού χρειάζεται γιά νά ξεκουραστεῖ καί νά ἠρεμήσει μετά τήν κούραση τῆς ἡμέρας. Ἐκείνη βιώνει ἀπό τήν πλευρά της ἔλλειψη κατανόησης καί ἀδιαφορία ἀπό μέρους τοῦ συζύγου της, ὁ ὁποῖος τήν κάνει νά αἰσθάνεται ὅτι δέν συμμερίζεται τή δική της κούραση. Τό γεγονός ὅτι ὅλα φαίνεται νά σχετίζονται ἄμεσα ἤ ἔμμεσα μέ τόν ἐρχομό τοῦ πρωτότοκου γιοῦ, πού καί οἱ δύο ἐπιθυμοῦσαν, δέν ἐπιτρέπει μία ἀνοιχτή σύγκρουση, ὡστόσο τό χάσμα μεταξύ τους συνεχῶς βαθαίνει.

Ἄν προσεγγίσουμε τήν προσωπική ἱστορία τῶν δύο συζύγων, εἶναι πιθανό νά συγκεντρώσουμε πληροφορίες, οἱ ὁποῖες τροποποιοῦν τελείως τόν τρόπο κατανόησης τοῦ προβλήματος πού στηρίζεται στά φαινόμενα. Γιά παράδειγμα, μπορεῖ νά ἀνακαλύψουμε ὅτι ἐκεῖνος ἦταν πρωτότοκος γιός μιᾶς οἰκογένειας τῆς ὁποίας ὁ δεύτερος γιός εἶχε

Providing a meaning for the otherwise incomprehensible circumstances of personal tragedy is one of the major functions, raisons d' etre, and appeals of religion. While the neurotransmitter hypothesis regarding the aetiology of depression offers a rational scientific explanation for the occurrence of depression, it does not address the question «why me» in the personal terms in which we are accustomed to explain the events of our lives». W. SHEEHAN, J. KROLL, Psychiatric patients belief in general health factors and sin as causes of illness. *American Journal of Psychiatry*, vol. 147, 1990, sel. 112-113.

πολλά προβλήματα ὑγείας. Τοῦτο ἀνάγκασε τούς γονεῖς νά στρέψουν τήν προσοχή τους στό δεύτερο παιδί δημιουργώντας στόν πρωτότοκο ἔντονα αἰσθήματα ζήλειας καί θυμοῦ, τά ὁποῖα ὅμως οὐδέποτε ἐκφράσθηκαν λόγῳ τῶν ἐνοχῶν πού προκαλοῦσαν. Ἡ σύζυγος ἦταν ἡ τρίτη στή σειρά κόρη, ἡ γέννηση τῆς ὁποίας ἔφερε κάποια ἀπογοήτευση στούς γονεῖς πού περίμεναν ἐπιτέλους ἕνα γιό.

Αὐτοί οἱ δύο ἄνθρωποι γνωρίστηκαν καί συνδέθηκαν καθώς οἱ ἀσυνείδητες ἐπιθυμίες καί ἐκκρεμότητές τους συναντήθηκαν σέ μία ἀνεπίγνωστη ἐλπίδα ἀλληλοθεραπείας. Ὁ ἐρχομός τοῦ παιδιοῦ ὅμως διατάραξε τήν ἀρχική ἰσορροπία. Ἐκείνη, γενόμενη μητέρα, πέτυχε ἐκεῖ πού ἀπέτυχε ἡ μητέρα της, δηλαδή νά ἀποκτήσει γιό, καί ὅλη ἡ προσοχή καί τό ἐνδιαφέρον της τώρα ἔχουν ἐπικεντρωθεῖ στό καινούργιο, ἀρσενικό κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἐκεῖνος συναισθηματικά τελεῖ ὑπό τό κράτος τῆς ἀναζωπύρωσης τῶν παλαιῶν του ψυχοσυγκρούσεων. Ἡ ζήλεια γιά τόν μικρό, ἀδύναμο ἀδελφό ἔχει ἐπανακάμψει δριμύτερη, ἐνῶ ἡ στάση τῆς συζύγου του ἀναμοχλεύει τήν αἴσθηση παραμέλησης πού εἶχε νιώσει ἀπό τούς γονεῖς του[92].

Ὅλες αὐτές οἱ συναισθηματικές ἐντάσεις παραμένουν ἀνεπίγνωστες ὡς πρός τά πραγματικά τους αἴτια καί βρίσκουν διέξοδο μέ εὐκαιρία ἀσήμαντων ἀφορμῶν. Ἡ ἀσυνείδητη ἐνοχή ὁδηγεῖ σέ φαινόμενα παθητικῆς ἐπιθετικοτητας[93] καί ἡ ἔνταση ἀνεβαίνει συνεχῶς, εἴτε ὁδηγώντας

---

92. Πρβλ. Ματθαῖος ΓΙΩΣΑΦΑΤ, Ὁ κύκλος ζωῆς τῆς οἰκογένειας, στό: *Σύγχρονα Θεματα Παιδοψυχιατρικῆς*, τόμος Α', μέρος Α', eds. Γ. ΤΣΙΑΝΤΗΣ, Σ. ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα, 1987, σελ. 99-119.

93. Πρόκειται γιά τήν ἐπιθετικότητα πού παρουσιάζεται μέ τοσο ἔμμεσους τρόπους, ὥστε νά προξενει τήν ὀργή στούς ἄλλους, ἐνῶ ὁ ἐπιτιθέμενος παρουσιάζεται ἄλλοτε σάν θύμα καί ἄλλοτε προβάλλει μέ δυσδιάκριτους τρόπους παθητική ἀντίσταση στίς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντός του γιά ἐπαρκή ἀπόδοση στίς ὑποχρεώσεις του. Αὐτή ἡ συμπεριφορά χαρακτηριζει τή λεγόμενη παθητική-ἐπιθετική διαταραχή τῆς προσωπικότητας, ἐνῶ τή συναντοῦμε ἐπίσης στά πλαίσια καί ἄλλων ψυχοπαθολογικῶν καταστάσεων, ὅπως ἡ κατάθλιψη, ἡ δυσθυμική διαταραχή ἤ ἡ ἐξάρτηση ἀπό τό ἀλκοόλ. Βλ. Ν. ΜΑΝΟΥ, *Βασικά στοιχεῖα Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς*, ἐκδ. University Studio Press A.E., Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 327-329. Διεξοδική μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς παθητικῆς ἐπιθετικότητας ὑπάρχει στό : *Passive-Aggressiveness, Theory and Practice*, eds Richard Dean

σέ πραγματικές συγκρούσεις εἴτε ἁπλῶς βαθαίνοντας τό χάσμα μεταξύ τους. Τό ἀσυνείδητο ἐνοχικό ὑπόστρωμα ὁδηγεῖ στήν ἀναζήτηση ἀπενοχοποιητικῶν ἑρμηνειῶν, οἱ ὁποῖες ἀφενός ἀπαλλάσουν τό ὑποκείμενο ἀπό τήν εὐθύνη του, ἀφετέρου εἰσάγουν τή λογική τῆς ἐπιλύσεως τῶν προβλημάτων χωρίς τήν ἀνάγκη αὐτογνωσίας καί μετανοίας. Εἶναι τότε πού ἀναζητεῖται ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ σέ «βασκανίες» αὐτῶν πού τούς ζηλεύουν, σέ μάγια ἤ σέ δαιμονικές ἐπιδράσεις. Ἀνάλογα μέ τό μορφωτικό ἐπίπεδο καί τήν ἑρμηνεία πού δίνεται σχετικά μέ τό πῶς δημιουργεῖται τό πρόβλημα εἶναι καί τά αἰτήματα πού φθάνουν στόν ἐκπρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτά μπορεῖ νά εἶναι ἡ παράκληση νά τούς δώσει λίγο ζέον νά ρίξουν στόν καφέ γιά νά «ξαναζεσταθοῦν» οἱ σχέσεις, νά κάνει ἁγιασμό στό σπίτι γιά νά φύγει τό κακό, νά διαβάσει ἐξορκισμούς ἤ νά κάνει εὐχέλαιο «γιά τό καλό». Μερικές φορές μάλιστα οἱ ὁδηγίες προέρχονται ἀπό «μάγους» καί μέντιουμ, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν καί θρησκευτικές τελετουργίες στίς ὁδηγίες πού δίνουν.

Ὁ εὐαισθητοποιημένος ἱερέας μπορεῖ νά ἀκούσει «πίσω» ἀπό τίς λέξεις καί νά ἀνταποκριθεῖ στό ἀληθινό αἴτημα, τό ὁποῖο δέν εἶναι ἡ μαγική χρήση τοῦ ζέοντος, τῆς «ἁγίας ζέστης» (!) ὅπως λένε κάποιοι πιστοί, ἀλλά ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀγαπητικῆς ζεστασιᾶς πού θά ἀνοίξει τό δρόμο στήν ἐξομολογητική διαχείριση τῶν ἐνοχῶν καί στήν πιό συνειδητή ἔνταξη στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προσπάθεια ἀποφυγῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν τοῦ προβλήματος μπορεῖ τώρα νά ἀναζητηθεῖ στίς ἀπωθημένες ψυχοσυγκρούσεις πού ἀναμοχλεύθηκαν καί κυρίως στήν ἀσυνείδητη ἐνοχή πού κινητοποιεῖται λόγῳ τῶν συναισθημάτων φθόνου, ὀργῆς, ματαίωσης κ.τ.λ. Ἡ προβολή λοιπόν τῶν αἰτίων σέ πρόσωπα ἤ καταστάσεις ἔξω ἀπό τούς ἴδιους καί ἡ ἀναζήτηση μαγικῶν λύσεων ἀνακουφίζει τό ἄγχος[94].

Parsons, Robert J. Wicks, ἐκδ. Brunner-Mazel, N.York, 1983. Βλ. ἐπίσης Wayne OATES, The Mask of Passive Aggression, *Behind The Masks*, ἐκδ. The Westminster, Press, Philadelphia, 1987, σελ. 70-81.

94. Βλ. καί στήν προηγούμενη ἑνότητα, περί τοῦ ψυχολογικοῦ ὑπόβαθρου τῆς «πρωτόγονης» θρησκευτικότητας.

Στήν πραγματικότητα ὅμως συσκοτίζει τά ἀληθινά αἴτια καί ἐπιτρέπει στό πρόβλημα νά συντηρεῖται μέ πολύ ἀρνητικα μερικές φορές ἀποτελέσματα. Ἀνάλογα δυναμικά μπορεῖ νά διακινοῦνται καί σέ ἄλλες περιπτώσεις πιό δυσλειτουργικές, ὅπως εἶναι ἡ συζυγική ἀπιστία, ἡ παθολογική ζήλεια, ἡ βίαιη συμπεριφορά κ.τ.λ.

Ἡ τάση νά ἀποδίδονται πολλά προβλήματα σέ μαγικές δυνάμεις καί σέ ἐξωτερικές αἰτίες, γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ κατά μέτωπο ἀντιμετώπιση τῶν ἐνοχῶν καί τῶν ἀρνητικῶν συναισθημάτων, δέν ἀποτελεῖ ἄλλωστε φαινόμενο πού ἐκδηλώνεται μόνο μέσα στόν χριστιανικό κόσμο. Τό παράδειγμα πού ἀκολουθεῖ δείχνει ἀκριβῶς γιατί χρειάζεται νά προστατέψουμε τήν Ὀρθοδοξία ἀπό τήν ἔκπτωση σέ μιά ἀπό τίς θρησκεῖες, γεννήματα τῶν ψυχολογικῶν ἀναγκῶν τοῦ πάσχοντος ὑποκειμένου[95].

Οἱ Margolin καί Witztaum περιγράφουν ἕνα περιστατικό σεξουαλικῆς ἀνικανότητας σέ ἕνα νέο ἄνδρα, ἡ ὁποία ἀποδόθηκε ἀπό τόν ἴδιο καί τό περιβάλλον του ὡς ἀποτέλεσμα «δεσίματος» μέ μάγια[96]. Πρόκειται γιά τήν περίπτωση ἑνός εἰκοσιοκτάχρονου ἔγγαμου ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἐμφανίστηκε στο ψυχιατρικό ἰατρεῖο παραπονούμενος, μέ πολύ ἄγχος, ὅτι παρουσίασε ξαφνικά πλήρη σεξουαλική ἀνικανότητα.

Ὁ ἀσθενής δέν εἶχε ποτέ στό παρελθόν ψυχιατρικά προβλήματα οὔτε εἶχε ἀντιμετωπίσει ποτέ δυσκολίες στόν ἐρωτικό τομέα. Τό μόνο πρόσφατο σοβαρό γεγονός ἦταν ὁ θάνατος τοῦ πατέρα του, ὁ ὁποῖος εἶχε συμβεῖ, ὅμως, ἀρκετές μέρες πρίν. Στό ἱστορικό του ἀναφερόταν ὅτι ἦταν ἰρανικῆς καταγωγῆς καί εἶχε μετοικήσει στό Ἰσραήλ σέ ἡλικία 14 ἐτῶν, ἀκολουθώντας τήν οἰκογένειά του. Τά παιδικά του χρόνια

---

95. Ὁ π. Ἰωάννης ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ φθάνει νά ὑποστηρίζει ἐμφατικά ὅτι «ἡ Ὀρθοδοξία ὄχι μονο δέν εἶναι θρησκεια, ἀλλά καί θεραπευει τόν ἄνθρωπο ἀπό την ἀσθενεια τῆς θρησκείας» (Διατυπώθηκε στά πλαίσια διαλέξεως πού ἔγινε τόν Μάϊο τοῦ 1997 στήν Ἀμερική, μέ θέμα «The cure of the Neurobiological Sickness of Religion and the Hellenic Civilization of the Roman Empire».

96. Ἀνάλογα περιστατικά ὑπάρχουν καταγραμμένα καί στήν προσωπική ἐπαγγελματική ἐμπειρία τοῦ γράφοντος. Γιά λόγους ἰατρικοῦ ἀπορρήτου, ὅμως, προτιμᾶται ἡ ἀναφορά σέ περιστατικά ἐκ τῆς ξένης βιβλιογραφίας.

ἦσαν δύσκολα ἀφενός λόγω τῶν οἰκονομικῶν δυσκολιῶν καί ἀφετέρου γιατί ὁ πατέρας συνήθιζε νά πίνει καί νά γίνεται βίαιος, κάτι τό ὁποῖο ἡ μητέρα ἀντιμετώπιζε ὑπομονετικά ἀλλά χωρίς πυγμή. Λόγῳ τῆς οἰκογενειακῆς καταστάσεως ὁ ἀσθενής ἔφυγε μικρός ἀπό τό σπίτι, σπούδασε μηχανικός σέ νυχτερινό τεχνικό σχολεῖο, ἐργαζόμενος ταυτοχρόνως καί μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς στρατιωτικῆς θητείας, παντρεύτηκε μία ἐπίσης ἰρανή κοπέλα μέ τήν ὁποία ἀπέκτησε τρία παιδιά.

Ὁ ἀσθενής ἀρνήθηκε τήν ἀτομική ψυχοθεραπεία καί ζητοῦσε μόνο κάποιο φάρμακο πού θά μποροῦσε νά τόν βοηθήσει. Τά ἀγχολυτικά φάρμακα δέν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα, καθώς ἐπίσης καί μία προσπάθεια συμπεριφορικῆς θεραπείας γάμου (behavioural-marital therapy) πού δοκιμάστηκε ἐπί τρίμηνο, καί ἔτσι διακόπηκε κάθε ἰατρική θεραπεία. Ἐννέα μῆνες μετά τή διακοπή τῆς θεραπείας, ὁ ἀσθενής παρουσιάστηκε ἀναφέροντας ὅτι τό πρόβλημα ξεπεράστηκε ξαφνικά μέ τόν ἴδιο αἰφνίδιο τρόπο πού εἶχε ἐμφανιστεῖ. Τό μόνο πού μποροῦσε νά θυμηθεῖ ἦταν ὅτι τρεῖς ἡμέρες πρίν εἶχε ὀνειρευτεῖ τόν νεκρό πατέρα του[97].

Οἱ θεραπευτές σκέφθηκαν ὅτι τό πρόβλημα μπορεῖ νά σχετιζόταν μέ τήν ἀμφιθυμική, τραυματική σχέση πού εἶχε μέ τόν πατέρα του. Ὅπως ἀποκαλύφθηκε στή συνέχεια, ὁ ἀσθενής, ὁ ὁποῖος δέν ἦταν ἰδιαίτερα θρησκευόμενο ἄτομο εἶχε ὅμως ἀνατραφεῖ μέ παραδοσιακές θρησκευτικές ἀρχές, εἶχε σεξουαλικές ἐπαφές μέ τή σύζυγο του κατά τή διάρκεια τῆς πρώτης ἑβδομάδας μετά τό θάνατο τοῦ πατέρα του. Ἡ ἐρωτική συνεύρεση ὅμως, ἀπαγορεύεται αὐστηρά κατά τήν περίοδο αὐτή σύμφωνα μέ τήν ἰουδαϊκή θρησκευτική παράδοση. Ἡ ἀσυνείδητη ἐνοχή γιά τήν ἀσεβῆ στάση του, ἡ ὁποία συνιστοῦσε μία ἀσυνείδητη ἐπιθετική πράξη τροφοδοτούμενη ἀπό τό ἀπωθημένο θυμό πρός τό πρόσωπο τοῦ πατέρα, ὁδήγησε σέ μιά ἀνεπίγνωστη αὐτοτιμωρητική ἐπιλογή[98].

---

97. Ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι τό χρονικό διάστημα συμπίπτει μέ τό ἄθροισμα 12 μηνῶν, ὅπου συμπληρωνόταν ἡ προβλεπόμενη περίοδος γιά τό πένθος.

98. Σύμφωνα μέ τήν ψυχαναλυτική θεωρία θά μποροῦσε τό γεγονος νά ἑρμηνευθεῖ ὡς ἀσυνείδητη ἐπιβεβαίωση τοῦ ἄγχους εὐνουχισμοῦ πού σχετίζεται μέ τήν ἐπιθετικότητα πρός τόν πατέρα σέ σχέση μέ τήν ἐρωτική

Ὅταν αὐτές οἱ ἐκδοχές συζητήθηκαν μέ ἔμμεσο τρόπο, σάν νά ἀφοροῦσαν τρίτο πρόσωπο, ὁ ἀσθενής παραδέχθηκε ὅτι εἶναι πιθανόν νά συμβοῦν τέτοια φαινόμενα καί ἀποχώρησε λέγοντας ὅτι μετά τόσο καιρό τόν κατάλαβαν γιά πρώτη φορά[99].

Περιστατικά σάν αὐτό πού προαναφέρθηκε δέν εἶναι σπάνια στήν κλινική πράξη. Μάλιστα, πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε, δέν εἶναι καθόλου ἀσυνήθιστο νά βλέπουμε μή θρησκευόμενα πρόσωπα νά ἀπευθύνονται στόν ἱερέα γιά νά τούς βοηθήσει νά ἐπιλύσουν προβλήματα, πού τό ὑποσυνειδητό τους γνωρίζει ὅτι ἔχουν ἐνοχικό ἤ καί θεολογικό ὑπόβαθρο. Συνήθως αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ταλαιπωροῦνται ἀμφοτερόπλευρα : α) Ἀπό τούς γιατρούς θεραπευτές, οἱ ὁποῖοι, ἀνυποψίαστοι γιά τό τί μπορεῖ νά ὑποκρύπτεται, ἐμμένουν σέ φαρμακευτικές θεραπεῖες καί σέ συμπεριφορικές θεραπεῖες μέ ἔμφαση στήν τεχνική τῆς ἐρωτικῆς πράξης, β) Ἀπό μή εὐαισθητοποιημένους κληρικούς, οἱ ὁποῖοι τούς ἐμπλέκουν σέ «θεραπευτικές» διαδικασίες ἐναντίον τῆς μαγείας καί κάποτε φθάνουν μέχρι τούς ἐξορκισμούς.

Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις, καί σέ πολλές ἄλλες ἀντίστοιχες, κυριαρχεῖ ἡ ἀσυνείδητη ἐνοχή καί ἡ ἐπιστράτευση ἐπίσης ἀσυνείδητων μηχανισμῶν ἄμυνας πρός ἔλεγχο τοῦ ἐκλυόμενου ἄγχους. Οἱ ψυχολογικές διεργασίες κινοῦνται αὐτόματα, ἔξω ἀπό κάθε ὀρθολογικό ἔλεγχο τοῦ ὑποκειμένου. Τοῦτο ἑρμηνεύει γιατί συναντοῦμε περιπτώσεις ἀνθρώπων πού ἡ θρησκευτικότητά τους ἤ καί ἡ ἀντιθρησκευτικότητά τους κινεῖται σέ δρόμους καί νοοτροπίες ἀσύμβατες μέ τό μορφωτικό τους ἐπίπεδο, τήν ὑπόλοιπη στάση ζωῆς καί τίς ἄλλες πολιτισμικές καί ἰδεολογικές τους ἐπιλογές.

Ἕνας διακριτικός, πνευματοφόρος ἱερέας δέν θά ἔπεφτε σέ τέτοιες παγίδες κατά τήν ἀντιμετώπιση ἀνάλογων περιστατικῶν. Ὅμως, ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ κλήρου,

---

ἐπιθυμία καί τόν μεταξύ τους ἀνταγωνισμό. Πρβλ. J. LAPLANCHE, J.B. PONTALIS, Castration Complex, *The Language of Psychoanalysis*, ... σελ. 56-60.

99. Βλ. J. MARGOLIN, E. WITZUM, Supernatural impotence:historical review with anthropological and clinical implications, *British Journal of Medical Psychology*, vol. 62, 1989, σελ. 339-342. Πρβλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion*, ...σελ. 175-177.

πού δέν κατέχει τέτοια χαρίσματα, χρειάζεται νά ἔχει εὐαισθητοποιηθεῖ καί ἐκπαιδευτεῖ κατάλληλα, ὥστε νά χειριστεῖ σωστά τό θέμα εἴτε, ἀκόμη καλύτερα, νά παραπέμψει στόν κατάλληλο ἄνθρωπο. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ εὐθύνη γιά τή θεωρητική καί πρακτική κατάρτιση τῶν κληρικῶν στά ζητήματα αὐτοῦ τοῦ εἰδικοῦ γνωστικοῦ πεδίου βαρύνει καί πάλι τήν Ποιμαντική Ψυχολογία, ἐνῶ ἕνας θεραπευτής μέ γνώση τοῦ ἀντικειμένου μπορεῖ νά βοηθήσει στήν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος πολύ πιό εὔκολα καί ἀποτελεσματικά[100].

Κεφάλαιο Γ΄

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

α. *Ἡ ψυχική ὑγεία*

Ἕνα ἄλλο πεδίο δραστηριοποίησης τῆς ποιμαντικῆς διακονίας, μέ συνεχῶς αὐξανόμενες ἀπαιτήσεις, εἶναι ὁ χῶρος τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἐκκλησίας ἐπικρατεῖ συχνά ἡ ἄποψη, ὅτι τά ζητήματα πού σχετίζονται μέ τίς ψυχολογικές καί ψυχιατρικές διαταραχές δέν χρειάζεται νά ἀπασχολοῦν ἰδιαίτερα τόν ποιμαντικό μας προβληματισμό. Τά στοιχεῖα πού παρατίθενται στή συνέχεια δείχνουν ὅτι αὐτό εἶναι λάθος και στηρίζεται τόσο στήν ψυχολογική ἄρνηση τοῦ προβλήματος ὅσο καί στήν ἄγνοια τῶν συνιστωσῶν πού τό χαρακτηρίζουν.

Εἶναι κοινό μυστικό μεταξύ τῶν ἁρμοδίων γιά τήν ὑγεία, ὅτι οἱ ψυχικές παθήσεις καί τά ψυχολογικά προβλήματα καταλαμβάνουν ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα τμήματα τοῦ εὐρέως φάσματος τῶν διαταραχῶν τῆς ἀνθρώπινης ὑγείας.

---

100. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι οἱ θεραπευτές, στό κλινικό παράδειγμα πού προαναφέραμε, σημειώνουν ὅτι γιά νά καταλάβουν τί συνέβαινε συμβουλεύτηκαν ἕναν ἐπίσης Ἰρανό θεραπευτή (ὑπενθυμίζουμε τήν ἰρανική καταγωγή τοῦ ἀσθενοῦς), ὁ ὁποῖος ἦταν εὐαισθητοποιημένος στίς πολιτιστικές καί θρησκευτικές ἀξίες τοῦ ἀσθενοῦς. Βλ. J. MARGOLIN, E. WITZTUM, Supernatural impotence: historical review with anthropological and clinical implications .... σελ. 339-342. Πρβλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion*, ...σελ. 175-177).

Σύμφωνα μέ τά διεθνῆ στατιστικά δεδομένα, ἡ «ἐπικράτηση» (prevalence)[101] - γιά παράδειγμα- τῶν σχιζοφρενικῶν ψυχώσεων, σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, βρίσκεται περίπου στό 1% τοῦ γενικοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ οἱ διάφορες μορφές καταθλιπτικῶν διαταραχῶν κυμαίνονται ἀπό 4% ἕως 8%.

Ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει κανένα λόγο νά ἐξαιρεῖται αὐτῆς τῆς πραγματικότητας. Ὅμως, μέχρι τό 1978 δέν ὑπῆρξε καμμία ἐμπεριστατωμένη μελέτη σχετικά μέ τίς διαστάσεις πού ἔχει τό πρόβλημα τῶν ψυχιατρικῶν παθήσεων στόν γενικό πληθυσμό[102]. Οἱ ἐρευνητές, πού μετά τό 1980 ἄρχισαν νά ἀσχολοῦνται μέ τό ζήτημα αὐτό ἐφαρμόζοντας ἐπιστημονικά ἐπιδημιολογικά κριτήρια, στηρίζουν τή μελέτη τοῦ προβλήματος στήν ἀξιολόγηση τριῶν βασικῶν παραμέτρων. Αὐτές οἱ παράμετροι εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Ἡ νοσηλευτική ἐπικράτηση (treated prevalence). Πρόκειται γιά μέγεθος πού καταγράφει πόσοι ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας νοσηλεύονται στά ψυχιατρικά ἱδρύματα αὐτῆς τῆς χώρας. Τά συνολικά εὑρήματα ποσοστοποιοῦνται καί γίνεται ἀναγωγή τους στή μέση τιμή νοση λευομένων ἀνά 100.000 κατοίκους.

β) Ἡ μή νοσηλευτική ἐπικράτηση (untreated prevalence), ἡ ὁποία καταγράφει, μέ ἀνάλογο, ὅπως προηγουμένως, τρόπο πόσοι κάτοικοι νοσοῦν ἀπό κάποια συγκεκριμένη ψυχιατρική διαταραχή στόν γενικό πληθυσμό.

γ) Ἡ καταγραφή τῆς διαφορᾶς πού ὑφίσταται μεταξύ

---

101. Ἡ ἔννοια της «ἐπικράτησης» (prevalence) μιας ψυχιατρικῆς νόσου ἡ μιᾶς γενικῆς ψυχολογικῆς διαταραχῆς εἰναι ἀπο τις βασικοτερες της ψυχιατρικης ἐπιδημιολογιας. Ἡ ἐπικράτηση «ὁριζεται ἀπο το συνολικο ἀριθμο τῶν περιπτωσεων τῆς ψυχικης ἀρρώστιας σ᾽ ἕνα καθορισμένο χρονικο διαστημα διά τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ γενικου πληθυσμοῦ στό καθορισμένο χρονικο διάστημα ἐπί τόν ἀριθμό πού βασίζεται το ποσοστό αὐτό, δηλαδή ἐπί 1000 ἤ 100.000 κατοίκους. Το χρονικό διαστημα ἐκτείνεται ἀπό τή μία ἑβδομάδα, τόν ἕνα μῆνα (point prevalence) ἤ χρόνο μέχρι καί ὁλόκληρη τή ζωή (lifetime prevalence)». Οὐσιαστικά ἀποτελεῖ μία στατιστική μέθοδο μέ τήν ὁποία καταγράφεται ποσοι κάτοικοι νοσοῦν ἀπό καποια ψυχική πάθηση στό γενικό πληθυσμο. Βλ. Μιχάλης ΜΑΔΙΑΝΟΣ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεια*,. *Εἰσαγωγή στην Κοινωνική Ψυχιατρική*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα, 1989, τόμ Α', σελ. 152-153.

102 Βλ. Μιχάλης ΜΑΔΙΑΝΟΣ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεία*..., σελ. 248-249.

103. Μιχάλης ΜΑΔΙΑΝΟΣ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεία*, σελ.248-271.

τῶν δύο προηγουμένων μεγεθῶν, δηλαδή τῆς νοσηλευτικῆς καί τῆς μή νοσηλευτικῆς ἐπικράτησης[103].

Οἱ ἀριθμοί πού προέκυψαν ἀπό αὐτές τίς μελέτες εἶναι ἀποκαλυπτικοί. Τό 1981, ἡ νοσηλευτική ἐπικράτηση στό χῶρο τῆς ψυχικῆς ὑγείας καταγράφεται σέ ποσοστά πού ἀνέρχονται στόν ἀριθμό 106 ἄνδρες καί 75,6 γυναῖκες ἀνά 100.000 κατοίκους (!)[104]. Αὐτό σημαίνει ὅτι στούς χίλιους Ἕλληνες ἀναλογοῦν περίπου δύο νοσηλευόμενοι σέ κάποιο ψυχιατρικό ἵδρυμα.

Σέ μία ἔρευνα τοῦ 1986, ἡ ὁποία μελέτησε κατάλληλο δεῖγμα τοῦ γενικοῦ πληθυσμοῦ, βρέθηκε ὅτι τό ποσοστό τῶν ἀτόμων πού παρουσίαζαν ἔκδηλη, κλινικά διαγνώσιμη, ψυχοπαθολογία ἔφθανε στό 18,8%[105]. Αὐτό σημαίνει ὅτι περίπου 2 στούς 10 Ἕλληνες παρουσιάζουν κάποια κλινική ψυχιατρική διαταραχή. Τέλος, μία ἔρευνα πού συνέκρινε τή νοσηλευτική καί τή μή νοσηλευτική νοσηρότητα σέ δύο μεγάλους δήμους τῆς Ἀθήνας (1979), ἔδειξε ὅτι 14% τοῦ δείγματος πιθανοτήτων μποροῦσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς ὁμάδα ὑψηλοῦ κινδύνου (high risk)[106]. Αὐτό σημαίνει ὅτι 14 στούς 100 κατοίκους τῆς περιοχῆς βρισκόταν σέ ὑψηλό κίνδυνο εἴτε νά ἐκδηλώσουν κάποια ψυχιατρική πάθηση εἴτε ἤδη παρουσίαζαν κάποια ἀρχική συμπτωματολογία, ἐνδεικτική ἐπικείμενης νόσου. Ὅλος αὐτός ὁ πληθυσμός χρήζει ἔγκαιρης ψυχιατρικῆς φροντίδας, ὅμως εἶναι φανερό ὅτι «ὑπάρχουν ἑκατοντάδες ἄτομα πού, εἴτε ἀντιλαμβάνονται τή σοβαρότητα τῆς κατάστασής τους, εἴτε ὄχι, δέν καταφεύγουν στούς εἰδικούς γιά νά βοηθηθοῦν»[107]. Ἕνας ἀπό τούς λόγους γιά τήν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πρός τίς ὑπηρεσίες παροχῆς ψυχιατρικῆς ἤ ψυχολογικῆς βοήθειας σχετίζεται μέ τούς

---

104. Βλ. M. MADIANOS, Mental illness and mental health care in Greece, *Public Health Reviews*, τεῦχ. 11, 1983, σελ. 73-93.

105. Βλ. Β. ΤΟΜΑΡΑΣ, Μ. ΜΑΔΙΑΝΟΣ, Α. ΚΑΨΑΛΗ, Γ. ΒΛΑΧΟΝΙΚΟΛΗΣ, Κ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ, Ψυχιατρική διαγνωστική κατηγοριοποιηση σέ μία κοινοτική ἔρευνα στήν Ἀθήνα, *Ἐγκέφαλος*, τεῦχ. 23, 1986, σελ. 225-228.

106. Βλ. Μιχάλης ΜΑΔΙΑΝΟΣ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεία* .., σελ. 270-271.

107. Βλ. Μιχάλης ΜΑΔΙΑΝΟΣ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεία*..., σελ. 271.

108. Πρβλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion*,..., σελ. 169. S.H. GROSSBERG, Ethnic identification and use of social service agencies, *Journal of Psychology and Judaism*, vol. 4, 1979, σελ. 78-86.

φόβους ὅτι ἡ θρησκευτική συμπεριφορά καί διάθεση δέν θά γίνουν σεβαστές ἤ θά παρερμηνευθοῦν[108].

Σημαντικό ποσοστό τῶν ψυχιατρικῶν διαταραχῶν καταλαμβάνουν αὐτές πού χαρακτηρίζονται ὡς μείζονες ψυχιατρικές διαταραχές, σημαντικότερες τῶν ὁποίων εἶναι οἱ διάφορες μορφές τῆς σχιζοφρένειας καί οἱ συναισθηματικές ψυχώσεις. Οἱ μείζονες ψυχιατρικές διαταραχές ἀποτελοῦν μία κατηγορία παθήσεων πού συνήθως εἶναι χρόνιες καί συνεπάγονται ἄλλοτε ἄλλου βαθμοῦ ἔκπτωση τοῦ πάσχοντος ὑποκειμένου ὡς πρός τήν ἀτομική ἤ τήν κοινωνική του λειτουργικότητα. Παράλληλα οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν παθήσεων στόν οἰκογενειακό καί κοινωνικό περίγυρο τῶν νοσούντων συχνά εἶναι περίπλοκες καί σοβαρές.

Τό παράδειγμα τῆς σχιζοφρενικῆς ψύχωσης εἶναι χαρακτηριστικό. Ἡ πάθηση ἐκδηλώνεται συνήθως στό ἡλικιακό φάσμα μεταξύ 18-35 ἐτῶν καί οἱ ἐπιπτώσεις της εἶναι σοβαρές καί πολυποίκιλες. Ἐπιγραμματικά ἀναφέρουμε μόνο μερικά παρεπόμενα τῆς νόσου, ὅπως: τό κοινωνικό στίγμα, ἡ πορεία στήν τροχιά μιᾶς συνεχῶς ἐπιδεινούμενης λειτουργικῆς καί κοινωνικῆς ἔκπτωσης πού καθιστᾶ τό ὑποκείμενο ἕνα ἀπό τά πλέον ταλαιπωρούμενα ἄτομα μέ εἰδικές ἀνάγκες, ἡ οἰκονομική αἱμορραγία, ἕως καταστροφῆς, κάποτε, τῆς ὑπόλοιπης οἰκογένειας, οἱ ἐγκλεισμοί -ὡς μή ὄφειλε- στά ψυχιατρικά ἄσυλα κ.τ.λ.

Ἀλλά καί οἱ ἀτομικές καί κοινωνικές συνέπειες αὐτῶν πού πάσχουν ἀπό «ἐλαφρότερες» διαταραχές δέν εἶναι ἀμελητέες. Οἱ συνέπειές τους στήν ἐπαγγελματική, στήν οἰκογενειακή ἤ στήν κοινωνική ζωή τῶν πασχόντων συχνά εἶναι σοβαρές, ἐπηρεάζοντας, στήν καλύτερη τῶν περιπτώσεων, τήν ποιότητα τῆς ζωῆς, ἐνῶ κάποτε ὁδηγοῦν τό ὑποκείμενο σέ ἀδιέξοδες καταστάσεις. Ἐάν μάλιστα προσθέσουμε στή λίστα καί τά δεινά που σχετίζονται μέ τόν ἀλκοολισμό καί τή χρήση οὐσιῶν («ναρκωτικά»), τότε γίνεται ὀφθαλμοφανές πόσο μεγάλο εἶναι τό μέγεθος τῶν προβλημάτων πού συνοψίζονται κάτω ἀπό τόν γενικό τίτλο «ψυχιατρικές διαταραχές».

---

108. Πρβλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion...*, σελ. 169. S.H. GROSSBERG, Ethnic identification and use of social service agencies, *Jounral of Psychology and Judaism*, vol. 4, 1979, σελ. 78-86.

Ὅλες οἱ παραπάνω τεχνικῆς φύσεως πληροφορίες ὑπογραμμίζουν μιά τραγική ἀλήθεια. Παρά τήν ψυχολογική ἄρνηση τοῦ γεγονότος, τήν ὁποία συνήθως υἱοθετοῦμε ἀσυνείδητα, οἱ ψυχικῶς νοσοῦντες ἀποτελοῦν μεγάλο τμῆμα τοῦ γενικοῦ πληθυσμοῦ. Κατά συνέπεια, εἶναι φυσικό νά ἀφθονοῦν μέσα στήν ἐκκλησιαστική οἰκογένεια, ἀφοῦ ἄλλωστε ἐκεῖ εἶναι πιθανότερο νά βροῦν καταφύγιο, ἀποδοχή, ἐλπίδα, ὑποστήριξη καί παραμυθία. Αὐτοί, καί κατά προέκταση οἱ οἰκογένειές τους, ἀποτελοῦν μιά μεγάλη ὁμάδα κατ᾽ ἐξοχήν «κοπιώντων» καί «πεφορτισμένων» ἀδελφῶν, πού ἄλλοτε εἶναι «ἐν φυλακῇ» (τά περισσότερα ψυχιατρικά ἄσυλα εἶναι χειρότερα ἀπό φυλακή) καί ἄλλοτε εἶναι -συμβολικά ἤ πραγματικά- γυμνοί, διψασμένοι, πεινασμένοι καί ὁπωσδήποτε ἀποξενωμένοι καί ἀσθενοῦντες. Μέ ἄλλα λόγια ἀποτελοῦν μιά ἀπόλυτα ἀντιπροσωπευτική ὁμάδα ἀναξιοπαθούντων ἀδελφῶν, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία μᾶς θέτει ἐσχατολογικά ἐρωτήματα κατά τό «ἐπείνασα καί ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καί ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην, καί συνηγάγετέ με, γυμνός, καί περιεβάλετέ με, ἠσθένησα, καί ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἤμην, καί ἤλθετε πρός με»[109]. Διότι ἄν κάτι κάνουμε γι᾽ αὐτούς τούς ἀδελφούς Του «τούς ἐλαχίστους» εἶναι σάν νά τό κάνουμε σ᾽ Ἐκεῖνον.

Τό ἐρώτημα, ἑπομένως, πού τίθεται σέ μιά μελέτη περί τῆς ταυτότητας καί τοῦ ἔργου τοῦ χριστιανοῦ κληρικοῦ, σέ σχέση μέ ὅλα ὅσα προαναφέρθηκαν, εἶναι ποιά ποιμαντική ἀντιμετώπιση ἀσκεῖται σήμερα πρός τούς ψυχικῶς πάσχοντες, ποιά θά ἔπρεπε νά ἀσκεῖται καί μέ ποιές προϋποθέσεις.

Πρέπει νά παραδεχθοῦμε, δυστυχῶς, ὅτι ἡ ποιμαντική μας παρέμβαση στόν τομέα τῆς ψυχικῆς ὑγείας δέν εἶναι αυτή πού θά ἔπρεπε. Ἡ ποιμαντική στάση πρός τούς ψυχικῶς πάσχοντες παρουσιάζεται σέ πολλά σημεῖα προβληματική καί, στή συνολική της ἀποτίμηση, ἐξαιρετικά ἐλλιπής. Ἡ σχεδόν ἀνύπαρκτη εὐαισθητοποίηση σχετικά μέ τό τί συνιστᾶ ψυχιατρική διαταραχή καί ἡ ἀδυναμία ἀναγνώρισης τῆς φαινομενολογίας τῶν ψυχιατρικῶν παθήσεων ὁδηγοῦν συχνά[110] σέ διάφορες ἐπιπλοκές. Στίς ἐλαφρότερες

109. *Ματθ.* 25, 35-37.

110. Εἶναι γεγονός ὅτι πολύ συχνά οἱ ἄνθρωποι πού ὑποφέρουν ἀπό

τερες περιπτώσεις γίνεται σύγχυση μεταξύ τοῦ πνευματικῆς φύσεως προβλήματος καί τῆς ψυχολογικῆς ἐμπλοκῆς. Σέ σοβαροτερες περιπτώσεις, οἱ ἀσθενεῖς «διαγιγνώσκονται» ὡς δαιμονοκατεχόμενοι καί ἀντιμετωπίζονται ἀνάλογα, μέ συνεπειες οἱ ὁποῖες κάποτε ἀγγίζουν τά ὅρια τοῦ τραγικοῦ. Τοῦτο διότι ὁ ἀσθενής, πέρα ἀπό τό στίγμα τοῦ «τρελοῦ», ἀποκτᾶ καί αὐτό τοῦ «δαιμονισμένου», καί, ἐμπλεκόμενος σέ διαφορες τελετουργίες ἐξορκισμῶν, τροφοδοτεῖ καί ἐνισχύει μέ ἐπιπλέον σύγχυση τήν ψυχοπαθολογία του. Παράλληλα μένει μακριά ἀπό τήν κατάλληλη θεραπευτική ἀντιμετώπιση καί ἡ ψυχιατρική βοήθεια ζητιέται, ὅταν ἡ κατάσταση φθάσει σέ πλῆρες ἀδιέξοδο. Πολλές φορές ὅταν τό πρόβλημα ξεφύγει ἀπό κάθε ἔλεγχο καί ὁ ἀσθενής καταληξει νά εἰσαχθεῖ, γιά ἀκούσια νοσηλεία μετά ἀπό εἰσαγγελική ἐντολή ἐγκλεισμοῦ, σέ ψυχιατρικό ἵδρυμα ἤ ὅταν ἐπιχειρήσει ἀπόπειρα αὐτοκτονίας.

Ἕνα ἄλλο μεγάλο πρόβλημα εἶναι ἡ παρέμβαση τοῦ ἱερέα, ὥστε νά διακόπτεται ἡ φαρμακευτική ἤ ὅποια ἄλλη θεραπεία. Ὅποια καί ἄν εἶναι ἡ δικαιολογία γιά αὐτή τήν παρέμβαση (ἄγνοια, προκαταλήψεις, φονταμενταλιστική νοοτροπια, κ.τ.λ.) τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ εὐθύνη γιά τήν εὐόδωση μιᾶς σοβαρῆς ὑποτροπῆς, μιᾶς ἀπόπειρας αὐτοχειρίας ἤ μιά παλινδρόμηση τῆς θεραπευτικῆς πορείας καθιστᾶ τον ἱερέα ἠθικό αὐτουργό. Ἀσφαλῶς δέν μπορεῖ νά παραβλεφθεῖ τό γεγονός, ὅτι λανθασμένοι χειρισμοί συναντῶνται καί ἀπό τήν πλευρά τῶν ψυχιάτρων, ἰδιαίτερα ὅταν ὁ ἀσθενής εἶναι θρησκευόμενο ἄτομο καί στή θεραπευτική διαδικασία ἐμπλέκονται οἱ ψυχιατρικές προκαταλήψεις ἀπέναντι στή θρησκεία[11]. Ὅμως αὐτό δέν νομιμοποιεῖ τίς προκαταληψεις τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς προ-

---

κάποια ψυχιατρική διαταραχή καταφεύγουν γιά βοήθεια καταρχήν στους κληρικούς. Σύμφωνα μέ τά δεδομένα μιᾶς μελέτης, πού δημοσιεύτηκε τό 1989, τό ποσοστο τῶν ἀτόμων που ζήτησαν πρῶτα ἀπο κληρικούς καί στή συνεχεια παραπεμφθηκαν σέ ἐπαγγελματίες της ψυχικης ὑγείας, στην Ἀμερική, ἀνέρχεται στό 1/3 τοῦ συνόλου τῶν παραπομπων. Βλ. D. B. LARSON, A.A. HOFMANN, L.G. KESSLER, et al., The Couch and the Cloth : The Need for Lingage, *Hospital and Community Psychiatry*, τεῦχ. 39, 1989, σελ. 1064-1069.

111. Βλ. A. AVGOUSTIDIS, The importance of the church's contribution to preventive psychiatry, περ. *Ὀρθοδοξία*, τεῦχ. Γ', 1996, σελ. 360-366.

σπαθείας τῶν ἐπιστημόνων νά ἀνακουφίσουν τόν ἀνθρώπινο πόνο. Ἡ ἀνάγκη ὑπερβάσεως τῶν προκαταλήψεων καί ἡ ὑπεύθυνη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς δεοντολογίας, εἶναι ζωτικῆς σημα-σίας. Διαφορετικά, ὁ ἄνθρωπος πού ζητᾶ ἀνακούφιση καί διέξοδο ἀπό τά δεσμά τῶν ψυχολογικῶν ἐμπλοκῶν του θά ταλανίζεται ἀνάμεσα στή Σκύλλα τοῦ δικοῦ του ζωτικοῦ ψεύδους καί τή Χάρυβδη τοῦ ζωτικοῦ ψεύδους τοῦ θεραπευτῆ του[112].

β. *Ἡ ποιμαντική παρέμβαση στό χῶρο τῆς ψυχιατρικῆς περίθαλψης*

Προσεγγίζοντας σφαιρικότερα τό πρόβλημα τῆς ποιμαντικῆς διακονίας στό πεδίο τῆς ἀρωγῆς τῶν ψυχικά πασχόντων, γίνεται ἐμφανής ἡ οὐσιαστική ἀπουσία τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ ἀπό ὅλες τίς βαθμίδες παροχῆς ὑπηρεσιῶν ψυχικῆς ὑγείας. Οἱ βαθμίδες αὐτές ταξινομοῦνται ὡς ἑξῆς:

α) *Πρωτογενής πρόληψη*, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στή δυνατότητα ἐξάλειψης ἤ οὐσιαστικῆς τροποποίησης συνθηκῶν ἤ παραγόντων, πού, ἡ ἐπιδημιολογική, καί γενικότερα ἡ ἀνθρωπολογική καί κοινωνιολογική ἔρευνα, ἔχει δείξει ὅτι εἶναι πιθανό νά σχετίζονται αἰτιοπαθογενετικά μέ τήν ἐκδήλωση ψυχοπαθολογίας.

β) *Δευτερογενής πρόληψη*, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στή δυνατότητα πρώιμης ἀναγνώρισης καί ἄμεσης θεραπευτικῆς ἀντιμετώπισης τῆς ψυχικῆς νόσου, μέ στόχο τή μείωση τῆς *ἐπικράτησης* («prevalence») στόν γενικό πληθυσμό, δηλαδή τή μείωση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ πασχόντων ἀπό τή συγκεκριμένη νόσο στόν ὑπό μελέτη πληθυσμό.

γ) *Τριτογενής πρόληψη*, ἡ ὁποία ἀναφέρεται κυρίως στήν ψυχοκοινωνική ἀποκατάσταση («Rehabilitation») καί τήν κοινωνική ἐπανένταξη τῶν χρονίως ψυχικά πασχόντων.

---

112. Βλ. Ἀδαμαντίου Γ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, Ἡ σωτηριολογία τῆς Ψυχιατρικῆς, *Σύναξη*, τεῦχ. 25, 1988, σελ. 35-42. Πρβλ. τήν φράση τοῦ Fr. Nietzche «ἀλήθεια εἶναι ἐκεῖνο τό εἶδος τῆς πλάνης ἄνευ τοῦ ὁποίου δέν θά ἠδύνατο νά ζήσει ἕν ὡρισμένο εἶδος ζώντων ὄντων». Κ. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ, *Ὁ Μηδενισμός*, Ἀθήνα 1973, σελ. 13.

Στήν ἔννοια τῆς τριτογενοῦς πρόληψης συμπεριλαμβάνονται ὅλες οἱ ἀναγκαῖες μέθοδοι καί τεχνικές γιά τή μείωση τῶν ἐπιπτώσεων ἀπό τή διαδικασία τῆς ψυχικῆς ἀρρώστιας (ἔκπτωση λειτουργικότητας, ἀνικανότητα, ἀναπηρία) μέ παράλληλη προσπάθεια κοινωνικῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ «ἀνάπηρου» ἀτόμου[113].

Ἡ σύγχρονη Ψυχιατρική ἐπιστημονική νοοτροπία προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ τίς ὅποιες μονομέρειες τήν χαρακτήριζαν στό παρελθόν, καί τό σύγχρονο μοντέλο διαγνωστικῆς καί θεραπευτικῆς προσέγγισης στηρίζεται στή λεγόμενη «βιοψυχο-κοινωνική» ἀντιμετώπιση τῆς ψυχιατρικῆς πάθησης[114]. Τοῦτο σημαίνει ὅτι λαμβάνονται ὑπόψη τόσο οἱ βιολογικοί παράγοντες (κληρονομικότητα, νευροενδοκρινολογία, βιοχημεία τοῦ νευρικοῦ συστήματος, κ.τ.λ.) ὅσο καί οἱ ψυχολογικοί καί κοινωνικοί παράγοντες. Εἶναι προφανές, ἑπομένως, ὅτι ὁ παράγων θρησκευτικότητα δέν μπορεῖ νά μή λαμβάνεται ὑπόψη σέ αὐτή τήν προσέγγιση.

Ἕνας ἀπό τούς παράγοντες πού σχετίζονται τόσο μέ τήν ἐκδήλωση προβλημάτων σωματικῆς ὑγείας, ὅσο καί ψυχιατρικῶν διαταραχῶν εἶναι τά λεγόμενα «ψυχοπιεστικά γεγονότα τῆς ζωῆς» («stressful life events»). Ὡς κυριότερα ἀπό αὐτά τά ψυχοπιεστικά γεγονότα καταγράφονται στή διεθνή καί στήν ἑλληνική βιβλιογραφία ὁ θάνατος ἀγαπημένου προσώπου (θεωρεῖται ἴσως τό βαρύτερο), ἡ προσωπική ἀσθένεια ἤ ἡ ἀσθένεια κάποιου μέλους τῆς οἰκογενείας, ὁ χωρισμός καί τό διαζύγιο, ἡ οἰκονομική καταστροφή, ἡ φυσική καταστροφή καί ἡ ἀπώλεια ἐργασίας[115]. Εἶναι αὐταπόδεικτο

113. Βλ. Ἀδαμαντίου ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, Ἐκκλησιαστική Διακονία καί Προληπτική Ψυχιατρική, *Θεολογία*, τόμ. ΞΕ' τεῦχ. Α', 1994, σελ. 91. Πρβλ. Μιχ. ΜΑΔΙΑΝΟΥ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεία...*, σελ. 31-39.

114. Πρβλ. Νίκου ΜΑΝΟΥ, Ψυχοσωματική Ἰατρική, *Βασικά Στοιχεια Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς* ... 1988, σελ. 339.

115. Πρβλ. B.S. DOHRENWEND, B.P. DOHRENWEND, *Stressful life events and their context*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1984. J. RABKIN, E. STRUENING, Life events, stress and illness, *Science*, τεῦχ. 194, 1976, σελ. 1013-1020. Μ. ΜΑΔΙΑΝΟΥ, Ο. ΖΑΡΝΑΡΗ, *Ὑγεία καί Ἑλληνική Κοινωνία : Ἐμπειρική Ἔρευνα σέ Πανελλήνιο Δεῖγμα πληθυσμοῦ*, Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 1988. Μιχ. ΜΑΔΙΑΝΟΥ, *Κοινωνία καί Ψυχική Ὑγεία,...*, σελ. 296-303.

ὅτι πρόκειται γιά μεγέθη τά ὁποῖα βρίσκονται στήν καρδιά τῆς μέριμνας πού ἀνήκει στήν κοινωνική διάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας.

Ὡστόσο, σέ πολλές ἀπό αὐτές τίς καταστάσεις, ἄν πάρει κανείς ὑπόψη καί τή σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, οἱ παρεμβάσεις σέ περιπτώσεις ὅπως τό πένθος[116], τό διαζύγιο ἤ ἡ σοβαρή ἀσθένεια ἀπαιτοῦν εἰδική προσέγγιση καί κατάλληλους χειρισμούς. Ἡ ὕπαρξη μερικῶν χαρισματικῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖοι κινούμενοι μέ τή διακριτική ἱκανότητα τοῦ ἁγιοπνευματικοῦ τους φωτισμοῦ μποροῦν καί ἀντιμετωπίζουν αὐτά τά ζητήματα μέ θαυμαστό τρόπο, εἶναι δυνατόν νά ἀποτελεῖ κίνητρο ἐνισχύσεως τοῦ προσωπικοῦ μας ἀγώνα γιά τήν κατάκτηση τῆς ἁγιότητας. Δέν μπορεῖ ὅμως νά ἀποτελεῖ δικαιολογία γιά τήν ἔλλειψη κατάλληλης ἐκπαίδευσης καί ἐξειδίκευσης κάποιων κληρικῶν καί στελεχῶν σέ πεδία διακονίας, ὅπου δέν εἶναι ὅλοι κατάλληλοι νά ὑπηρετήσουν. Ἀποδεικνύεται πάντως ὅτι ἡ σωστή καί κατάλληλη ἀνταπόκριση τῆς Ἐκκλησίας σέ αὐτό τό πεδίο μπορεῖ νά ἀποτελέσει οὐσιαστική συνεισφορά στήν πρωτογενῆ ψυχιατρική πρόληψη, πρός ὄφελος ὄχι τῆς ψυχιατρικῆς ἀλλά τοῦ ποιμνίου[117].

Στό ἐπίπεδο τῆς καθημερινῆς κλινικῆς πράξης, ἡ πρώιμη καί ἔγκαιρη διάγνωση θεωρεῖται ὡς ἡ πιό ρεαλιστική μορφή πρόληψης (δευτερογενής πρόληψη). Μεταξύ ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν φορέων, ὁ ἐκκλησιαστικός ὀργανισμός ἔχει σήμερα τή μεγαλύτερη δυνατότητα νά βρίσκεται σέ στενή ἐπαφή μέ κάθε εἶδους κοινωνική ὁμάδα καί ἡλικιακό φάσμα τοῦ γενικοῦ πληθυσμοῦ. Κατά συνέπεια, ὁ εὐαισθητοποιημένος κληρικός, πού δέν εἶναι θρησκευτικός ὑπάλληλος μιᾶς γεωγραφικῆς κοινότητας ἀλλά ποιμένας καί

---

116. Πρβλ. Φιλοθέου ΦΑΡΟΥ, *Τό Πένθος, Ὀρθόδοξη, Λαογραφική καί Ψυχολογική Θεώρηση*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα, 1981.

117. Γιά παράδειγμα, ἀναφέρουμε μία μελέτη πού δημοσιεύτηκε τό 1985, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό 86% ἀπό ἕνα σύνολο περίπου 6000 προτεσταντῶν παστόρων στήν Ἀμερική καί στόν Καναδᾶ χρειάστηκε νά κάνει συμβουλευτική καί ψυχολογική ὑποστήριξη σέ γυναῖκες πού κατέφυγαν σ᾽ αὐτούς μετά ἀπό συζυγική ἤ ἄλλη κακοποίηση. Βλ. J.M. ALSDURF, Wife Abuse and the Church, *Responce to the victimisation of Women and Children*, vol. 8, 1985, σελ. 9-11.

πατέρας μιᾶς ἐνορίας, μπορεῖ νά ἀποτελέσει τήν πρώτη γραμμή ἀνίχνευσης πρώιμων σημείων ψυχοπαθολογίας καί νά εὐοδώσει τήν κατάλληλη διευθέτηση[118].

Ἡ τριτογενής πρόληψη ἐκφράζει μία δυναμική πρόκληση ἀλλά καί μιά ἀγωνιώδη πρόσκληση γιά διεύρυνση τῶν ὁριζόντων τῆς διακονίας τῶν πραγματικά «ἐν περιστάσει ὄντων» χρονίως ψυχικά πασχόντων. Τό πεδίο τῆς ποιμαντικῆς παρέμβασης στό χῶρο τῶν ψυχιατρικῶν ἀσύλων, τοῦ ἀποϊδρυματισμοῦ, τῆς ἀρωγῆς στήν ἐπαγγελματική κατάρτιση καί ἀποκατάσταση τῶν ψυχικά πασχόντων ἤ τῶν ἀπεξαρτημένων ἀτόμων[119] ἀποτελεῖ ἀγρό σχεδόν ἀπάτητο ἀπό τή μεριά τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μοναδική, ἴσως, ἐπισημη καί συγκροτημένη προσπάθεια σ᾽ αὐτό τό πεδίο εἶναι ἡ λειτουργία τῆς «Μονάδας Οἰκοτροφείου Λιβαδειᾶς», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καί τήν πρώτη ὀργανωμένη συνεργασία τῶν ἐπιστημόνων τῆς ψυχικῆς ὑγείας καί τῆς Ἐκκλησίας στόν τομέα τῆς τριτογενοῦς πρόληψης. Πρόκειται γιά ἕνα πρόγραμμα πού ὑλοποιεῖται ἀπό τό Κέντρο Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς σέ συνεργασία μέ τήν Ἱερά Μητρόπολη Θηβῶν καί Λεβαδείας καί ἔχει ὡς ἔργο τήν ἀποασυλοποίηση χρονίων ψυχωτικῶν ἀσθενῶν, τήν ψυχοκοινωνική τους ἀποκατάσταση καί τήν κοινωνική τους ἐπανένταξη[120].

Τό ἄνοιγμα τῆς διακονικῆς προσφορᾶς τῆς Ἐκκλησίας σέ ὅλα τά πεδία πού προαναφέρθηκαν δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται ἐκτός τῶν καθηκόντων τῆς ἱερατικῆς διακονίας. Ὅμως ἡ ποιμαντική παρέμβαση σέ αὐτό τό ἐπίπεδο δραστηριοποίησης δέν ἐπιτρέπει ἐρασιτεχνισμούς καί φονταμενταλιστικές μονομέρειες. Εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχουν κληρικοί μέ κατάλληλη θεωρητική ἐκπαίδευση καί μέ πρακτική ἐξάσκηση στό εἰδικό ἀντικείμενο. Εἶναι, ἑπομένως, καί αὐτό ἕνα ἀπό τά κεφάλαια στά ὁποῖα χρειάζεται νά ἐπεκτείνει τό γνωστικό της ἀντικείμενο καί τήν ἐκπαιδευτική

---

118. Βλ. Ἀδαμαντίου ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, *Ἐκκλησιαστική Διακονία καί Προληπτική Ψυχιατρική*, ..., σελ. 91-100.

119. Βλ. Μιχ. Γ. ΜΑΔΙΑΝΟΥ, *Ἡ ψυχοκοινωνική Ἀποκατάσταση, ἀπό το ἄσυλο στήν κοινότητα*, ἐκδ. ἑλληνικά γράμματα, Ἀθήνα, 1994.

120. Πρβλ. Ἀ. Αὐγουστίδης, Β. Κονταξάκης, Γ.Ν. Χριστοδούλου, Τό Οἰκοτροφεῖο Λιβαδειᾶς, πρόταση γιά ἕνα μοντέλο, *Θέματα Προληπτικῆς Ψυχιατρικῆς*, Β′ τόμος, 1994, σελ. 589-597.

της ἁρμοδιότητα ἤ ποιμαντικοψυχολογική ἐπιστήμη. Πολύ περισσότερο στήν ἐποχή μας, καθώς ἡ δομή τῆς παροχῆς ὑπηρεσιῶν ψυχικῆς ὑγείας μεταβάλλεται ραγδαῖα καί σύντομα ἡ ἐπικρατούσα ὀργάνωση θά στηρίζεται στίς ἀρχές τῆς Κοινωνικῆς -Κοινοτικῆς Ψυχιατρικῆς.

Πραγματικά, ἐδῶ καί πολλά χρόνια, τήν ἑλλαδική ψυχιατρική κοινότητα ἀπασχολεῖ τό ζήτημα μιᾶς ψυχιατρικῆς μεταρρύθμισης, μέ βάση τίς ἀρχές τῆς Κοινοτικῆς Ψυχιατρικῆς (Community Psychiatry), ἡ ὁποία θά στηρίζεται σέ μιά ἀναδόμηση τῆς μορφῆς καί τοῦ τρόπου τῶν παρεχομένων ὑπηρεσιῶν, μέ κεντρικό ἄξονα τήν «τομεοποίηση». Πρόκειται γιά ἕνα μοντέλο παροχῆς ὑπηρεσιῶν ψυχικῆς ὑγείας, πού δέν στηρίζεται στό παλαιό σχῆμα ψυχίατρος, ἐξωτερικό ἰατρεῖο, ψυχιατρική κλινική, ἀποκεντρωμένο ψυχιατρικό ἄσυλο, ἀλλά σέ μία προσπάθεια ἀντιμετώπισης τοῦ ψυχιατρικοῦ προβλήματος ἐπί τόπου, ὅταν καί ὅπου παρουσιάζεται. Γιά νά λειτουργήσει αὐτό τό μοντέλο χωρίζεται («τομεοποιεῖται») ὁ συνολικός πληθυσμός σέ τομεῖς τῆς τάξεως περίπου τῶν 100.000 κατοίκων (couchment area») καί ὀργανώνονται ψυχιατρικές ὑπηρεσίες σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες τοῦ συγκεκριμένου «τομέα».

Ἡ καρδιά αὐτοῦ τοῦ συστήματος εἶναι τό Κοινοτικό Κέντρο Ψυχῆς Ὑγείας (ΚΚΨΥ), τό ὁποῖο πρέπει νά βρίσκεται σέ κάποιο κεντρικό σημεῖο τῆς τομεοποιημένης περιοχῆς, ὥστε νά εἶναι εὔκολα προσπελάσιμο ἀπό ὁποιονδήποτε κάτοικο τοῦ τομέα. Στό ΚΚΨΥ λειτουργεῖ ὁπωσδήποτε συμβουλευτικό τμῆμα ἐνηλίκων (προσφέρει ψυχιατρικές καί ψυχοθεραπευτικές ὑπηρεσίες), ἰατροπαιδαγωγική ὑπηρεσία (προσφέρει ὑπηρεσίες στόν παιδοψυχιατρικό χῶρο) καί ὑπηρεσία ἄμεσης ψυχολογικῆς ὑποστήριξης (crisis intervention), ἐνῶ μπορεῖ νά ὑπάρχουν ἐπίσης ὑπηρεσίες μερικῆς νοσηλείας (π.χ. μονάδα ἡμερήσιας φροντίδας), καθώς καί ἄλλες δραστηριότητες μέ συμβουλευτικές καί ἐπιμορφωτικές δραστηριότητες (π.χ. κοινωνική λέσχη, ἐργαστήρια προεπαγγελματικῆς καί ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης καί ἀποκατάστασης, κ.ἄ.)[121]

---

121. Βλ. ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ, ΑΡ. ΣΤΟΓΙΑΝΝΙΔΟΥ, *Κοινοτική Ψυχική Ὑγιεινή*, Ἰατρικές Ἐκδόσεις Λίτσας, Ἀθήνα 1988.

Αὐτό πού ἐνδιαφέρει τή δική μας προσέγγιση εἶναι τό γεγονός, ὅτι ἡ ψυχιατρική περίθαλψη μεταφέρεται στό ἐπίπεδο τῆς γειτονιᾶς καί ἐξασκεῖται σέ ἀπόσταση μεσοτοιχίας ἀπό τήν ἐνοριακή ὑποδομή, ἀπευθυνόμενη οὐσιαστικά στό ἐκκλησιαστικό ποίμνιο. Τό ἐρώτημα, στό ὁποῖο καλούμεθα νά ἀπαντήσουμε, εἶναι ἐάν αὐτή ἡ προσπάθεια τῆς κρατικῆς μέριμνας νά βελτιώσει τίς παρεχόμενες ὑπηρεσίες ψυχικῆς ὑγείας πρός τό λαό, δηλαδή πρός τό ἐκκλησιαστικό ποίμνιο, μπορεί νά μείνει ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς ποιμαντικῆς εὐθύνης τοῦ ὀρθοδόξου ἱερέα. Ἡ ἀπάντηση εἶναι, ἀναμφισβήτητα, ὄχι. Σ᾽ αὐτή τήν περίπτωση ὅμως ἐπανέρχεται ἐπιτακτικότερο τό ἐρώτημα: ὑπό ποιούς ὅρους καί μέ ποιές προϋποθέσεις μπορεῖ νά γίνει αὐτό; Ἰδού λοιπόν ἄλλο ἕνα πεδίο, τό ὁποῖο ὄχι μόνο πρέπει νά βρίσκεται μέσα στά ἐνδιαφέροντα τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, ἀλλά ἀπαιτεῖ ἀπό αὐτήν νά ἀναλάβει τίς εὐθύνες της ἔναντι τῶν ἀπαιτήσεων τῆς σύγχρονης πραγματικότητας[122].

Ἐάν θέλουμε (καθηκόντως) νά διεκδικήσουμε τή συμμετοχή κάποιου κληρικοῦ στη θεραπευτική ὁμάδα τοῦ ΚΚΨΥ, αὐτό ὑποχρεώνει νά ὑπάρχουν στήν ἐκκλησιαστική οἰκογένεια ἱερεῖς μέ κατάλληλα προσόντα. Κληρικοί μέ ἐπίγνωση καί συνέπεια πρός τά οὐσιώδη τῆς ἱερατικῆς ταυτότητας ἀλλά καί κάτοχοι τῆς «γλώσσας» καί τῶν τεχνικῶν πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς ἐπαγγελματίες τῆς ψυχικῆς ὑγείας.

γ. Ὁ κληρικός καί ἡ νοσοκομειακή περίθαλψη

Στά ἴδια πλαίσια τοῦ προβληματισμοῦ γιά τήν ἀνάγκη καί τίς προδιαγραφές τῆς παρουσίας τοῦ ἐξειδικευμένου κληρικοῦ (ἤ καί λαϊκοῦ) στό χῶρο τῆς ψυχιατρικῆς περίθαλψης ἐντάσσεται καί ἡ κατανόηση τῆς ἀνάλογης παρουσίας στόν εὐρύτερο χῶρο τῶν νοσοκομείων καί τῶν λοιπῶν θεραπευτηρίων[123]. Ἡ νοοτροπία κατά τήν ὁποία ὁ ἱερέας

---

122. Πρβλ. Edgar DRAPER, *Psychiatry and Pastoral Care*, Fortress Press, Philadelphia, U.S.A., 1965.

123. Πρβλ. Heije FABER, *Pastoral Care in the Modern Hospital*, The Westminster Press, Philadelphia, U.S.A., 1971.

τοῦ νοσοκομείου λειτουργεῖ σάν προπομπός τοῦ χάροντα ἤ σάν συνεργάτης τοῦ γραφείου κηδειῶν, οὔτε τήν ὀρθόδοξη θεολογία ἐκφράζει, οὔτε συνιστᾶ ποιμαντική φανέρωση τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας ὡς εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Ἕνας κατάλληλα ἐκπαιδευμένος καί εὐαισθητοποιημένος ἱερέας μπορεῖ ὅμως νά ἀναγνωρισθεῖ ὡς μέλος τῆς ὁμάδας τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς νοσοκομειακῆς θεραπευτικῆς κοινότητας[124]. Καί, ἄν ἐργαστεῖ σωστά, μπορεῖ νά ἐπιτύχει ἡ παρουσία του ὡς ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας νά ταυτίζεται μέ τήν εἰκόνα τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ἐλπίδας. Νά παρουσιάζεται ὡς ἀγγελιαφόρος πού μαρτυρεῖ περί τῆς ἀπροϋπόθετης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καί τῶν τρόπων πού αὐτή γίνεται ὁρατή μέσα σέ κάθε μορφή δυστυχίας. Νά ὑπενθυμίζει μέ τήν παρουσία του, καί ὄχι μέ κηρυγματικές κενολογίες, ὅτι «θαυμαστή γνωρίζεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρός τόν ἄνθρωπο ὅταν ποτέ ἐν μέσῳ γένηται πραγμάτων τῶν διακοπτόντων τήν ἐλπίδα αὐτοῦ»[125].

Ἡ σημασία τῆς ἐνδονοσοκομειακῆς ποιμαντικῆς παρέμβασης δέν ἀνάγεται μόνο στήν ἐσχατολογική, σωτηριολογική διάσταση τῆς ἱερατικῆς διακονίας καί, ἀσφαλῶς, δέν ἐξαντλεῖται στήν προσπάθεια συντήρησης τῆς ἐλπίδας γιά κάποια θαυματουργική θεραπεία. Ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ἡ ψυχολογική κατάσταση τοῦ ἀσθενοῦς ἤ τῆς οἰκογενείας τό χρησιμοποιεῖ αὐτό ὄχι μέ τή γνησιότητα τοῦ «γεννηθήτω τό θέλημά Σου», ἀλλά ὡς ἀσυνείδητη ὑπονόμευση τῆς προτεινόμενης ἀπό τούς γιατρούς θεραπείας. Ἀντιθέτως, ἡ ἀξία τῆς ἐνδονοσοκομειακῆς ποιμαντικῆς δέν πρέπει νά ὑποτιμᾶται οὔτε στό, καλῶς νοούμενο, «χρησιμοθηρικό» ἐπίπεδο, δηλαδή στήν ἐνδυνάμωση τῆς ἀποτελεσματικότητας πού μπορεῖ νά προσφέρει στήν ὑπόλοιπη θεραπευτική διαδικασία καθεαυτήν.

Τό εὐκολότερο παράδειγμα, πού ἐνισχύει τόν ἰσχυρισμό μας, εἶναι ἡ σημασία πού ἀποδίδει ἡ σύγχρονη ἔρευνα στή «συγχωρητικότητα», ἀναγνωρίζοντας ὅτι αὐτή μπορεῖ νά

---

124. Πρβλ. Carl J. SCHERZER, *inistering to the Physically Sick*, Fortress Press, Philadelphia U.S.A., 1963.

125. Ἀγ. ΙΣΑΑΚ τοῦ Σύρου, *Τά εὑρεθέντα ἀσκητικά*, λόγος ΙΘ΄. Ἀθῆναι, ἐκδ. Σπανός, χ.χ., σελ. 73.

λειτουργήσει ὡς παράγων εὐόδωσης τῆς ὑγείας[126]. Εὔκολα καταλαβαίνει κανείς τή σπουδαιότητα τῆς κατάλληλης ἱερατικῆς παρουσίας ἑνός κληρικοῦ -θεραπευτῆ στό χῶρο τοῦ νοσοκομείου. Ἡ τελευταία παρατήρηση ἀποσαφηνίζει ἐπίσης γιατί ἐπιμένουμε στήν ὑπογράμμιση τῆς ἀναγκαιότητας νά θεωρεῖ ὁ ἱερέας τόν ἑαυτό του μέλος τῆς θεραπευτικῆς ὁμάδας. Ἀπαιτεῖται ὅμως νά κατέχει καί τίς προϋποθεσεις πού θά ἐξασφαλίσουν τήν ἀποδοχή του, ὡς ἄμεσου συνεργάτη τους ἀπό τούς ἄλλους ἐπαγγελματίες τῆς ὑγείας.

Ἡ παρουσία τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ ὡς διακινοῦντος μέσα σ᾽ αὐτούς τούς πολύ εἰδικούς καί ἀπαιτητικούς τομεῖς, εἶναι ἀπαραίτητη ἀλλά, καλῶς ἤ κακῶς, δέν παραχωρεῖται αὐτοδικαιως. Θά κερδηθεῖ σέ μιά διεκδίκηση, τήν ὁποία μόνο ἐπαρκῶς καταρτισμένοι καί κατάλληλα ἐξοπλισμένοι μέ πρακτική ἐμπειρία ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας μποροῦν νά τήν κερδίσουν. Καί ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη πού καλεῖται νά προσφέρει τά γνωστικά ἐφόδια καί τόν πρακτικό ἐξοπλισμό.

Ἀνακεφαλαιώνοντας ὅσα καταγράφηκαν στίς προηγούμενες παραγράφους καταλήγουμε στό συμπέρασμα, ὅτι βρισκόμαστε πλέον στό σημεῖο ὅπου ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη πραγματικότητα χρειάζεται νά ἀξιοποιήσει θετικά τίς κατακτήσεις τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί τά παρα-

---

126. Συμφωνα μέ το Webster's Dictionary (W.N.D.), Συγχώρηση (Forgiveness) εἶναι : 1) ἡ ἐγκαταλειψη τῆς μνησικακίας (Resentment) ἡ τῆς ἐπιθυμίας νά τιμωρήσεις, ἡ παύση τοῦ θυμοῦ ἐναντίον κάποιου, ἡ ἄφεση, 2) ἡ ἐγκαταλειψη τῶν ἀπαιτήσεων για τιμωρία ἤ της ἀπαίτησης γιά ἐπιβολή ποινῆς. Βλ. W.N.D. second ed., Simon & Schuster, New York, 1979, σελ. 1930.

Ἡ ἔννοια τῆς *συγχώρησης* (Forgiveness) ἀναφέρεται στή βιβλιογραφία ὡς το ἀντίθετο τῆς μνησικακίας, τῆς ἔχθρας καί τοῦ μίσους. Βλ. Ἀ. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Si Amas Veni, *Ποιμαντική της Καθημερινῆς Ζωῆς*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα, 1992, σελ. 110-118. Paul C. VITZ, Philip MANGO, Kernbergian Psychodynamics and Religious Aspects of the Forgiveness Process, *Journal of Psychology and Theology*, τόμ. 25, No 1, 1997, σελ. 72. Fraklin C. SHONTZ, Charlotte ROSENAK, Psychological theories and the need for Forgiveness : Assesment and Critique, *Journal of Psychology and Christianity*, τόμ. 7, No 1, 1988, σελ. 23-31. Jared P. PINGLETON, The Role and Function of Forgiveness in the Therapeutic Process, *Journal of Psychology and Theology*, τόμ. 17, No 1, 1989, σελ. 27-35.

δείγματα τῶν πρωτοπόρων ποιμαντικοψυχολόγων τῆς δυτικῆςχριστιανοσύνης. Ἀπαράβατος ὅρος εἶναι ἡ ἀποφυγή κάθε εἴδους ἀδιάκριτου μιμητισμοῦ καί ἡ ἀποκρυστάλλωση μιᾶς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας μέ ὀρθόδοξη ταυτότητα, ἡ διατύ-πωση μιᾶς Ὀρθόδοξης Ποιμαντικῆς ψυχολογίας. Ποιά εἶναι ὅμως τά χαρακτηριστικά καί οἱ προϋποθέσεις τῆς Δυτικῆς ποιμαντικοψυχολογικῆς παράδοσης : Καί πῶς θά ὁρίζαμε τίς ἰδιαιτερότητες πού ὁριοθετοῦν τήν Ὀρθόδοξη ταυτότητα τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, καί κατά προέκταση, τοῦ ὀρθοδόξου ποιμαντικοῦ ψυχολόγου καί θεραπευτῆ.

Σ᾽ αὐτά τά δύο ἐρωτήματα θά προσπαθήσουμε νά δώσουμε, ὅσο πιό εὐσύνοπτα γίνεται, κάποιες ἀπαντήσεις, ἀπαραίτητες στήν πορεία μας γιά τήν κατανόηση τῶν συστατικῶν τῆς ταυτότητας τοῦ ἱερέα (ποιμαντικο-ψυχολόγου) θεραπευτῆ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ

Κεφάλαιο Α΄
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α. *Ἡ γέννηση τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*

Οἱ περιοχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ χώρου ὅπου συναντήθηκαν ἡ ἐπιστήμη τῆς Ψυχολογίας μέ τήν ἀκαδημαϊκή Θεολογία εἶναι ἀρχικά ἡ Ψυχολογία τῆς Θρησκείας (Psychology of Religion) καί στή συνέχεια, ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία (Pastoral Psychology). Ἡ Ψυχολογία τῆς Θρησκείας παρουσιάστηκε στό ἐπιστημονικό προσκήνιο ὡς προσπάθεια μελέτης τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, μέ τήν ἐφαρμογή τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν. Στήν ἐξέλιξή της ὑπῆρχαν ἐπίσης περιπτώσεις, ὅπου ἔγινε προσπάθεια νά ἑρμηνευτεῖ σύνολη ἡ θρησκευτικότητα ὡς ἀποτέλεσμα ψυχολογικῶν καί μόνο διεργασιῶν[127]. Ἀντίθετα, ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία ἀσχολεῖται μέ τή μελέτη τῶν συμπερασμάτων τοῦ ψυχολογικοῦ προβληματισμοῦ καί τῶν τρόπων μέ τούς ὁποίους μποροῦν αὐτά νά ἀξιοποιηθοῦν στήν ποιμαντική θεωρία καί πρακτική[128].

Ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία εἶναι μία καινούργια μορφή

---

127. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἑρμηνεία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου ἀπο τή φροϋδική Ψυχανάλυση. Βλ. S. FREUD, *The Future of an Illusion*, ... S. FREUD, Totem and Taboo...

128. Εἶναι ἐμφανές, ὅτι ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία ἀνήκει στό χῶρο τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας. Ἀντίθετα ἡ Ψυχολογία τῆς Θρησκείας, ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐνασχόλησής της, ἀνήκει στό χωρο τῆς Συστηματικης (ἀκαδημαϊκῆς) Θεολογίας. Ὅπως σημειώνει ὁ Νικόλαος Λούβαρης : «Ἡ Ψυχολογία (τῆς θρησκείας) δύναται νά καταδείξη τήν ὑφήν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καί κατ᾽ ἀκολουθίαν τήν οὐσίαν της θρησκείας ὡς καί τήν ἰδιοτυπίαν και τήν αὐτοτέλειαν αὐτης ἐν συγκρίσει προς τα λοιπα πεδία τοῦ πνευματικοῦ βίου, πρός τάς ἀξίας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, καθιστῶσα οὕτω φανεράν καί τήν αὐτοθεμελίωσιν τῆς θρησκείας, ὡς τοῦτο πρέπει καί περί τῶν τεχνῶν καί τῆς ἠθικῆς», Βλ. Νικ. ΛΟΥΒΑΡΗ, Ἡ Ψυχολογία τῆς θρησκείας καί ἡ σχέσις αὐτῆς πρός τήν Θεολογίαν, *Θεολογία*, τόμ. ΚΓ΄, τεῦχ. Α΄, 1952, σελ. 59. Πρβλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, ... σελ. 7-8.

ἐπιστημονικῆς ποιμαντικῆς κατεύθυνσης, ἡ ὁποία γεννήθηκε μέσα στό χῶρο τοῦ Προτεσταντικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀναπόσπαστο τμῆμα της θεωρεῖται σήμερα ἡ λεγόμενη Ποιμαντική Συμβουλευτική (Pastoral Counseling). Ἡ τελευταία ἀποτελεῖ τήν πρακτική ἐφαρμογή τῆς πρώτης, ἀφοῦ στηρίζεται στήν ἔμπρακτη ἀξιοποίηση τῶν θεωρητικῶν δεδομένων πού ἔχει ἐπεξεργαστεῖ ἡ ποιμαντικοψυχολογική ἔρευνα[129].

Πρέπει νά διευκρινήσουμε ὅτι αὐτή ἡ προσέγγιση τῆς Ποιμαντικῆς Συμβουλευτικῆς ἀφορᾶ κυρίως τόν προτεσταντικό χῶρο, ὅπου ὡς συγκεκριμένη μορφή διαποιμάνσεως παρουσιάζεται μετά τό 1925[130]. Στό χῶρο τῆς Ὀρθόδοξης Παράδοσης λειτουργοῦσε πάντοτε μιά μορφή ποιμαντικῆς συμβουλευτικῆς, πού δέν στηριζόταν σέ κάποια τεχνική ἀλλά στήν ἀξιοποίηση τῶν δεδομένων τῆς μακραίωνος ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καί τῶν δωρεῶν τῆς Χάρης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ Ὀρθόδοξη «ποιμαντική συμβουλευτική», πού ἐφαρμόζεται τόσο στά πλαίσια τῆς ἐξομολογητικῆς ἀπό τόν πνευματικό πατέρα, ὅσο καί στά πλαίσια τῆς γενικότερης πνευματικῆς καθοδήγησης ἀπό κάποιο «γέροντα», μπορεῖ να ἀφορᾶ ὄχι μόνο σέ θέματα ἄμεσα πνευματικῆς φύσεως, ἀλλα καί σέ προβλήματα τοῦ καθημερινοῦ βίου. Ὅμως, ἀπωτερος σκοπός εἶναι ἡ οἰκονομία τῆς σωτηρίας τοῦ πιστοῦ, ὁ ὁποῖος καλεῖται νά ἀντιμετωπίσει τίς δυσκολίες τῆς βιοτῆς του μέ γνώμονα τήν ἐν Χριστῷ ἀλήθεια. Μέσα στή ζωη τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας «ἡ συμβουλευτική εἶναι συνεπῶς χαρισματική διακονία, πού γιά νά ἐπιτελεστεῖ σωστα ἔχει

---

129. Πρβλ. «The field of pastoral counseling as a professional discipline is gradually coming of age. The technical data being amassed in pastoral psychology is a body of information that is being used as a common base of reality for pastoral counselors». Wayne E. OATES, *Pastoral Counseling.*, ἐκδ. The Westminster Press, Philadelphia, U.S.A., 1974, σελ. 7.

130. Ἄν καί στόν Προτεσταντικό χῶρο παρουσιάζεται ἀπό τό 1925, συγγραφικό ἔργο ἑστιασμένο στήν κατεύθυνση τῆς Ποιμαντικῆς Συμβουλευτικῆς, θεωρεῖται τό πρῶτο σύγγραμμα μέ συγκεκριμένο τίτλο πού κυκλοφόρησε στήν Ἀμερική το 1949. Πρόκειται γιά τό ἔργο του ποιμαντικου θεολόγου Seward HILTNER (1909-1984), *Pastoral Counselling.*, Abington, New York-Nashville, 1949. Πρβλ. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εἰσαγωγη στήν Ὀρθοδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ... σελ. 19.

ἀνάγκη ἀπό τά χαρίσματα καί τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀπό τήν ἐνεργοποίηση καί κινητοποίηση τοῦ ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ καί τόν θεῖο φωτισμό συμβούλων καί συμβουλευομένων ἀντιστοίχως»[131]. Τήν ὕπαρξη μιᾶς Ὀρθόδοξης ποιμαντικῆς συμβουλευτικῆς μαρτυροῦν διάφορα κείμενα τῆς πατερικῆς γραμματείας. Ὡς πιό ἀντιπροσωπευτικά ἀναφέρονται[132] ἡ «Ψυχοφελεστάτη Βίβλος Βαρσανουφίου καί Ἰωάννου»[133] καί τό «Συμβουλευτικό Ἐγχειρίδιο», τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου[134].

Ἡ ἐμφάνιση τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας συνδέεται με δύο ἀνεξάρτητα γεγονότα πού συμπίπτουν χρονικά. Τό πρῶτο εἶναι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστημονικῆς Ψυχολογίας γενικα καί ἡ ἐμφάνιση τῆς Ψυχαναλυτικῆς θεωρίας εἰδικότερα. Τό δεύτερο βρίσκεται σέ συνάφεια μέ τίς ἰδιαιτερότητες πού χαρακτηρίζουν τήν ποιμαντική τῆς προτεσταντικῆς

---

131. Βλ. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εἰσαγωγή στήν Ὀρθόδοξη Συμβουλευτικη Ποιμαντική*, ..., σελ. 27-28. Πληροφορίες σχετικά μέ τό πώς ἐξασκεῖτο ἡ πνευματική καθοδήγηση στήν Ἀνατολική Χριστιανική Παραδοση μπορεῖ να βρεῖ κανεις στο κλασσικο συγγραμμα τοῦ I. HAUSHERR, *La direction spirituelle en Orient autrefois*, Ρώμη, 1955. Ἐπίσης στο ἔργο τοῦ Jean- Pierre SCHALLER, *Direction spirtuelle et temps modernes*,ἐκδ. Beauchesne, Paris, 1978, καταγραφονται πληροφορίες σχετικα με τόν τρόπο πού ἐξασκήθηκε ἡ πνευματικη καθοδηγηση στη Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία ἀπό τό 17ο μέχρι τά μέσα τοῦ 20οῦ αἰώνα.

132. Βλ. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εἰσαγωγη στην Ὀρθοδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*,... σελ. 16-18.

133. Προκειται για μορφες πού ἤκμασαν τόν ἕκτο αἰώνα μ.Χ. Το κείμενο αὐτο περιλαμβανει τις «ἀποκρίσεις» τοῦ Γεροντος Ἰωάννου καί του μεγαλου γεροντος Βαρσανουφιου σε διάφορα ἐρωτηματα και εἶδε τό φως της δημοσιοτητος το 1803, ὅταν το ἐξεδωσε ὁ ἅγιος Νικοδημος ο Ἁγιορειτης, στις ἐκδοσεις «Ἁγιορειτικης Βιβλιοθηκης» του Βολου. Η πρωτη ἐκδοση εἶχε τον τιτλο «Βιβλος ψυχωφελεστατη περιεχουσα ἀποκρισεις διαφοροις ὑποθεσεσιν ἀνηκούσας συγγραφεισα μεν παρα των ὁσιων καί θεοφορων πατέρων ἡμῶν Βαρσανουφιου καί Ιωαννου». Στα χέρια μας ἔχουμε τήν δεύτερη ἔκδοση του 1960. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Ἁγιορειτου, *Βιβλος Βαρσανουφίου και Ἰωάννου*, ἐκδ. Ἁγιορειτικῆς Βιβλιοθηκης τοῦ Σωτηρίου Σχοινα, Ἐν Βολῳ 1960.

134. Το βιβλίο κυκλοφορησε το 1801, ἀπο τίς ἐκδοσεις της «Ἁγιορειτικης Βιβλιοθήκης, καί περιέχει ἀπαντήσεις του ἁγίου στο αἴτημα τοῦ ἐξαδελφου του Ἱεροθέου, ἐπισκοπου Εὐρίπου, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε ζητησει «των σοφων του λογων τας συμβουλας». Τό 1969 κυκλοφορησε τρίτη ἐκδοση με στοιχεια: ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Ἁγιορειτου, *Συμβουλευτικον Ἐγχειρίδιον*, ἐκδ. Ἁγιορειτικης Βιβλιοθηκης τοῦ Σωτηρίου Σχοινᾶ, Ἐν Βόλῳ 1969.

Ἐκκλησίας.

Τά σημαντικότερα στοιχεῖα, τά ὁποῖα φαίνεται νά σχετίζονται ἄμεσα μέ τήν ἑτοιμότητα τῆς προτεσταντικῆς διακονίας νά υἱοθετήσει τή χρήση τῆς ψυχολογίας στό ἔργο της, εἶναι ἡ ἀκτιβιστική της κατεύθυνση καί κυρίως ἡ «ἀπουσία τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερᾶς Ἐξομολογήσεως καί τῆς συμβουλευτικῆς πράξεως πού ὀργανικά συνδέεται μέ τό μυστήριο αὐτό. Ὁ ποιμήν (Pastor) τῆς προτεσταντικῆς κοινότητος δέν ἔχει στή διάθεσή του τίς πλούσιες σωτηριολογικές δυνατότητες τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερᾶς Ἐξομολογήσεως, ἐφ᾽ ὅσον τό μυστήριο αὐτό ἀπορρίπτεται ἀπό τή δογματική διδασκαλία τῆς κοινότητός του. Περιορίζεται λοιπόν στήν προσπάθεια μιᾶς δραστηριότητας 'Συμβουλευτικῆς'. Χρησιμοποιεῖ ὡς βασικό μέσον ἀγαθῆς ἐπιδράσεως ἐπί τῶν μελῶν τῆς κοινότητός του τήν «ἀνθρωπινη σχέση», τή «συναισθηματική ἐπαφή», τήν «κατανόηση τοῦ πλησίον» καί γενικά τή διαπροσωπική συνάντηση. Ὁ ποιμαντικός αὐτός προσανατολισμός τοῦ ποιμένος τῆς προτεσταντικῆς κοινότητος ἦταν ἀκριβῶς ὁ λόγος πού ὑπεχρέωσε αὐτόν νά στραφῆ μέ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον πρός τήν περιοχή τῶν ψυχολογικῶν προόδων καί τῶν κατευθύνσεων τῶν ἀνθρωπολογικῶν γενικά ἐπιστημῶν. Ἡ ψυχολογία τοῦ ἔδιδε τή δυνατότητα νά ἐνεργῆ τή συναισθηματική διείσδυση μέ περισσότερες πιθανότητες ἐπιτυχίας»[135].

Ἡ κριτική τοποθέτηση πού παραθέσαμε εἶναι μᾶλλον σεμνή, σέ σχέση μέ ἀνάλογες προσεγγίσεις πού συναντῶνται στήν ξένη βιβλιογραφία. Ὁρισμένοι συγγραφεῖς, γιά παράδειγμα, ἑρμηνεύουν τήν ἐπιλογή τῆς ποιμαντικῆς νά χρησιμοποιήσει τήν ψυχολογία, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀναζήτησης τρόπων ἀπελευθέρωσης ἀπό τά ἀδιέξοδα στά ὁποῖα εἶχαν ὁδηγήσει οἱ παραδοσιακές προτεσταντικές ποιμαντικές μέθοδοι. Ἔτσι σχόλια τοῦ τύπου «ἡ ποιμαντική φροντίδα εἶχε φθάσει στό ναδίρ καί οἱ ἀνήσυχοι κληρικοί ἀναζητοῦσαν ἀποτελεσματικούς τρόπους, νά ἀνταποκριθοῦν στά αἰτήματα γιά θεραπευτική καί καθολική ἀντιμετώπιση τῶν πιστῶν»[136],

---

135. Βλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, ... σελ. 16-17.

136. Μεταφέρουμε σέ ἐλεύθερη ἀπόδοση τή φράση: At the turn of the century,

δέν εἶναι σπάνια στίς σχετικές μελέτες.

Οἱ ἱστορικοί μελετητές τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας τοποθετοῦν τόν Oskar Pfister (1873-1956) στή θέση τοῦ πρώτου «ποιμαντικοψυχολόγου», ὁ ὁποῖος προσπάθησε νά ἐφαρμόσει ἀρχές τῆς ψυχολογίας στήν ἐκκλησιαστική του διακονία[137]. Ὁ O.Pfister ἦταν Ἑλβετός πάστορας, φίλος καί μαθητής τοῦ S. Freud καί μέλος τῆς πρώτης ψυχαναλυτικῆς ὁμάδας. Τό ἔργο του «ὁ Χριστιανισμός καί τό ἄγχος»[138] ἔκανε αἴσθηση ὅταν δημοσιεύτηκε (1944)[139], καθώς ὁ ψυχαναλυτής πάστορας

---

pastoral care in the United States had reached a nadir, and an alarmed clergy was searching for effective ways to meet the increasingly apparent need of Americans for healing and wholeness. Many intelligent and highly educated pastors turned to the newly emerging scientific psychology for assistance». Allison STOKES, *Ministry after Freud*, ἐκδ. The Pilgrim Press, New york, U.S.A., 1985, σελ. xii.

137. Βλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*,... σελ. 17.

138. Oskar PFISTER, *Das Christenntum und die Angst*, Zürich, 1944.

139. Τό κείμενο αὐτό δέν ἀποτελεῖ τό πρῶτο οὔτε τό μοναδικό συγγραφικο ἔργο τοῦ Oskar Pfister. Τό ἐνδιαφέρον τοῦ ψυχαναλυτῆ πάστορα εἶχε στραφεῖ νωριτερα στίς δυνατοτητες πού μποροῦσε νά προσφέρει ἡ ψυχαναλυτική θεωρία ἐφαρμοζόμενη στήν παιδαγωγική ἐπιστήμη. Ἤδη τό Μάϊο τοῦ 1917 κυκλοφόρησε στή Ζυρίχη τό βιβλίο του, μέ τίτλο «Τί προσφέρει ἡ Ψυχανάλυση στον Παιδαγωγό». Φαίνεται πώς τό βιβλίο εἶχε ἐπιτυχία, ἀφοῦ -μέ προσθῆκες καί βελτιώσεις-ἐπανεκδόθηκε μέ τόν ἴδιο τίτλο τό 1923 καί μέ τόν τίτλο «Ἡ ψυχανάλυση στήν ὑπηρεσία τῆς Παιδαγωγικῆς» το 1929. Το βιβλίο κυκλοφόρησε ἐπίσης σέ γαλλική μετάφραση (1921), σέ ἀγγλικη μεταφραση (1922), σέ ἰταλική μετάφραση (1928), καθώς καί στήν πολωνική καί ἱσπανική γλῶσσα.

Ἰδιαιτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός ὅτι τό 1934 κυκλοφόρησε μεταφρασμενο ἀπό τόν Κ.Δ. Σωτηρίου καί στήν ἑλληνική γλώσσα, μέ τόν τιτλο «Ψυχανάλυση καί Παιδαγωγική». Στήν ἑλληνικη ἔκδοση συμπεριλαμβάνεται πρόλογος τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέα, ὅπου μεταξύ ἄλλων ἀναφερεται στόν Πλάτωνα ὡς «προδρομο» τοῦ Freud καί προφήτη τῶν ψυχαναλυτικῶν θεωριῶν καί στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ὡς τήν «πρώτη καί μακρινή πατρίδα τῆς ψυχανάλυσης». Βλ. Dr. Oskar PFISTER, *Ψυχανάλυση καί Παιδαγωγική*, μτφρ. Κ.Δ. Σωτηρίου, ἐκδ. ΠΑΓΑΣΕ, Ἀθηναι, χ.χ. (μᾶλλον 1934). Στό τέλος τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης ὑπάρχει «Πίνακας τῶν ὅρων», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἕνα πλούσιο καί ἀξιόλογο γλωσσάριο ψυχαναλυτικῆς ὁρολογίας στά γερμανικά, γαλλικά καί ἑλληνικά.

Ὅπως σημειώνει ὁ Δ. Πλουμπίδης «Ἡ ἔκδοση εἶναι δυσεύρετη. Κυκλοφορεῖ στους πλανόδιους πωλητές φωτοτυπημένη ἐπανέκδοση». Βλ. Δημητρη ΠΛΟΥΜΠΙΔΗ, Τά πρῶτα βήματα καί ἡ διάδοση τῆς ψυχανάλυσης στήν Ἑλλάδα, ἡ ψυχαναλυτική πρακτική καί ἡ ἀνακοπή της γύρω στό

παρουσιάστηκε νά ἀποδέχεται πλήρως τή φροϋδική θεωρία καί τήν ἐφαρμογή της στήν ποιμαντική του διακονία[140].

Ὁ ἴδιος ὁ Freud δέν φάνηκε νά διαφωνεῖ ἀρχικά μέ αὐτή τήν προοπτική, ἄν καί, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ μετέπειτα τοποθετήσεις του διαφοροποιήθηκαν ριζικά[141]. Σέ μία ἐπιστολή πρός τόν Pfister, τό 1909, ὁ πατέρας τῆς ψυχανάλυσης ὑποστηρίζει τήν πεποίθησή του, ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἀποτελέσει ἡ ψυχανάλυση «ἕνα ἀμερόληπτο ἐργαλεῖο, τό ὁποῖο τόσο οἱ κληρικοί ὅσο καί οἱ λαϊκοί μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν στήν ὑπηρεσία αὐτῶν πού ὑποφέρουν»[142].

Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Pfister δημοσίευσε ἕνα κείμενο, μέ θέμα τίς ἀπόψεις του γιά τήν ψυχανάλυση τῶν λαϊκῶν (μή κληρικῶν), μέ σκοπό, ὅπως ἰσχυρίζεται, τήν προστασια τῆς ψυχανάλυσης ἀπό τούς γιατρούς. Τό 1928 ὁ Freud ἀπάντησε στόν Pfister ὅτι κι αὐτός μέ τή σειρά του συνέγραψε «Τό μέλλον μιᾶς αὐταπάτης»[143] γιά νά προστατεύσει τήν ψυχανάλυση ἀπό τούς κληρικούς. Τοῦτο γιατί θά ἤθελε ἡ ψυχανάλυση νά περάσει στά χέρια «ἑνός ἐπαγγέλματος πού δέν ὑπάρχει ἀκόμα, ἐπάγγελμα πού θά ὑπηρετοῦν λαϊκοί (μή κληρικοί) θεραπευτές τῶν ψυχῶν (lay curers of souls), οἱ ὁποῖοι δέν θά χρειάζεται νά εἶναι γιατροί και δέν

1950, στό *Ψυχανάλυση καί Ἑλλάδα*, ἐκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1984, σελ. 59. Θεωρῶ ὑποχρεωση νά εὐχαριστήσω τό Δημήτρη Πλουμπίδη, ὁ ὁποῖος μου δώρισε φιλικα ἕνα φωτοτυπημένο ἀντίτυπο τῆς σπάνιας αὐτῆς ἔκδοσης.

140. Πρβλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*,... σελ. 17.

141. Κίνητρο γιά τήν ἐνασχόληση τοῦ Freud μέ τή μελέτη τῆς θρησκείας καί τό πρόβλημα τῆς ἠθικης συνείδησης φαίνεται πως ἀποτέλεσε, μεταξύ ἄλλων, και ἡ ἐμμονή ἑνός Ἀμερικανοῦ μαθητῆ του να τοῦ θέτει ἐπιμονα το ἐρωτημα περι της ἀνωτερότητας τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Πρόκειται για τόν Dr. James Jackson Putnam, ἕναν ἰδεαλιστη ἀπό τη Βοστωνη, βαθια επηρεασμενο ἀπό τήν ἀνατροφή του μέσα στή νοοτροπια του μεταπροτεσταντικου ἀντιτριαδικου φιλελευθερισμοῦ (Unitarian liberalism). Βλ. Nathan G. HALE Jr., (Eds), *James Jackson Putnam and Psychoanalysis : Letters Between Putnam and Sigmund Freud, Ernest Jones, William James, Sandor Ferenczi, and Morton Prince*, 1877-1917, MA : Harvard University Press, Cambridge, 1971, σελ. 62.

142. Βλ. S. FREUD, στό *Psychoanalysis and Faith, The Letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister*, Eds. Heinrich MENG, Ernst. L. FREUD, Basic Books, New York, 1963, σελ. 17.

143. S. FREUD, *The Future of an Illusion*, ..., 1961.

θά ἔπρεπε νά εἶναι ἱερεῖς»[144].

Παρα τίς ἐμφανεῖς ἀντιθέσεις μεταξύ ψυχανάλυσης καί θρησκείας, πού ἦρθαν στό φῶς ἀπό τήν ἀρχή, αὐτό δέν ἐξάλειψε τήν προσδοκία, τουλάχιστον μέρους τῆς προτεσταντικῆς κοινότητας, ὅτι ἡ ἀξιοποίηση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωριας μποροῦσε νά ἀποδειχθεῖ πολύτιμη στήν ποιμαντική θεωρια και πράξη. «Εἶμαστε ὑπόχρεοι σέ ἕναν μή χριστιανό στοχαστή, τόν Sigmund Freud, γιατί μᾶς τροφοδότησε μέ νέες πηγες γνωσης, οἱ ὁποῖες διέσωσαν τή μοντέρνα θεολογία και ἠθική ἀπό μία μορφή σχολαστικιστικῆς ἀνίας καί στειρότητας στήν ὁποία εἶχαν περιπέσει», γράφει, χαρακτηριστικά, τό 1953, ὁ Paul Maves[145].

Ἡ τοποθέτηση τοῦ O.Pfister στή θέση τοῦ πρώτου «ποιμαντικοψυχολόγου» σχετίζεται, κυρίως, τόσο μέ τό γεγονος ὅτι το ὄνομά του συνδέθηκε μέ τό πρώιμο ψυχαναλυτικό κίνημα, ὅσο καί γιατί κάποια γραπτά ἔργα του ἔτυχαν εὐρείας κυκλοφορίας καί μεταφράσεων σέ πολλές γλῶσσες. Ὡστόσο, σέ πρακτικό τουλάχιστον ἐπίπεδο, ἔχει προηγηθεῖ χρονικά ἕνας ἄλλος προτεστάντης πάστορας ἀπό τήν Ἀμερική. Πρόκειται γιά τόν ἐπισκοπιανό ἱερέα E. Worcester (Rev. Dr. Elwood Worcester), ὁ ὁποῖος ἤδη τό 1890 ἦταν ἐφημεριος καί καθηγητής Φιλοσοφίας καί Ψυχολογίας στό Πανεπιστημιο Lehigh, στήν Bethlehem τῆς Pennsylvania.

Τον Worcester ἀπασχολοῦσαν ἔντονα ἡ ἀντιεπιστημονικη νοοτροπια τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας τῆς ἐποχῆς του καί ὁ δυαλισμός, ὁ ὁποῖος, κατά τή γνώμη του, ὁδηγεῖ σέ μιά μορφή ποιμαντικῆς φροντίδας πού ἐνδιαφέρεται γιά το πνευμα και περιφρονεῖ τίς ἀναγκες τοῦ σώματος. Παραλληλα τον ἀνησυχουσε ἰδιαίτερα ἡ διαρκῶς αὐξανόμενη ἐπιρροή τῶν παραθρησκευτικῶν κινήσεων (cults) σέ βάρος τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, καθως καί τό γεγονος ὅτι ἡ συνεχως βελτιουμενη κρατική μεριμνα γιά τή σωμα-

144. Βλ. S. FREUD, στό *Psychoanalysis and Faith. The Letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister*. Eds. Heinrich MENG, Ernst L. FREUD, Basic Books, New York, 1963, σελ. 126.

145. Βλ. Paul MAVES, *The Church and Mental Health*. Charles Scribner's Sons, New York, 1953, σελ. 267. Πρβλ. Allison STOKES, *Ministry after Freud*,..., σελ. 11.

τική καί τήν ψυχική ὑγεία καί τὴν ἀρωγή τῶν ἀναξιοπαθούντων ὀργανώνονταν, περιθωριοποιώντας τήν ἐκκλησία. «Γιά ἕνα πράγμα μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι : Ἐάν δέν βροῦμε σύντομα ἕναν τρόπο νά ἑνοποιήσουμε τήν πίστη μέ τό φιλανθρωπικό ἔργο, πού σημαίνει νά ἐμφυσήσουμε στήν κοινωνική μας ἐργασία ἕνα περισσότερο θρησκευτικό πνεῦμα, τότε αὐτή θά ἀφαιρεθεῖ ἀπό ἐμᾶς καί θά δοθεῖ σέ ἄλλους» προειδοποιοῦσε ὁ Worcester τούς ἁρμοδίους τῆς ἐποχῆς του[146].

Στά πλαίσια αὐτῶν τῶν ποιμαντικῶν ἀνησυχιῶν του, ὁ φιλελεύθερων ἀρχῶν πάστορας ὀργάνωσε στήν ἐνορία του, τήν ἐπισκοπιανή «Ἐκκλησία τοῦ Ἐμμανουήλ» τῆς Βοστώνης, μιά πρωτοποριακή δραστηριότητα πού ἔγινε γνωστή ὡς «κίνηση τοῦ Ἐμμανουήλ» («Emmanuel Movement»).

Τήν ἱστορία αὐτῆς τῆς κίνησης περιγράφει ἐπιγραμματικά ὁ Allison Stokes ὡς ἑξῆς: «Μία βραδιά τοῦ Νοεμβρίου, τό 1906, ὁ McComb[147] καί δύο ψυχίατροι[148] θά ἦσαν διαθέσιμοι τήν ἑπόμενη μέρα στό οἴκημα τῆς ἐνορίας γιά να προσφέρουν ἰατρικές συμβουλές. Πρός μεγάλη τους ἔκπληξη παρουσιάστηκαν 198 ἄτομα. Ἡ ψυχοθεραπευτική ἐργασία

---

146. Βλ. Elwood WORCESTER, Samuel McCOMB, Isador A. CORIAT, *Religion and Medicine. The Moral Control of Nervous Disorders*, Moffat, Yard and Co, New York, 1908, σελ.. 372.

147. Πρόκειται γιά τόν βοηθό του, αἰδεσιμότατο Dr. Samuel McComb, Ἰρλανδό, ἀπόφοιτο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης μέ μεταπτυχιακές σπουδές στό Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου. Βλ. Allison STOKES, *Ministry after Freud*,... σελ. 25.

148. Πιθανότατα ἀναφέρεται στούς Richard C. Cabot, A.M., M.D. παθολόγο, διδάσκοντα στήν Ἰατρική Σχολή τοῦ Πανεπιστημιου Harvard, Isador H. Coriat, παθολόγο, ἐσωτερικό βοηθο στό City Hospital της Βοστώνης, εἰδικό στίς νευρικές παθήσεις, καί James Jackson Putnam, A.D., M.D., καθηγητή τῶν νευρικων παθήσεων στήν Ἰατρική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Harvard. Ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε φίλος καί μαθητής τοῦ Freud καί προσπάθησε ἐπίμονα νά ἐπηρεάσει τό δάσκαλό του πρός τήν κατεύθυνση τῆς εὐαισθητοποίησής του σχετικά μέ τήν ἠθική ἀνωτερότητα τοῦ ἀνθρώπου. Στήν ὁμάδα των συνεργατῶν τοῦ Worcester προστέθηκαν ἀργότερα καί ἄλλοι ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες. Ἡ εὐαισθητοποίησή τους ἀπό τή συνεργασία τους μέ τήν «Emmanuel Movement» («Κίνηση τοῦ Ἐμμανουήλ») συνέτεινε ὥστε πολλοί ἐξ αὐτῶν, μετά τήν ἐπίσκεψη τοῦ Freud στήν Ἀμερική τό 1909, νά γίνουν θιασῶτες τής ψυχαναλυτικῆς ψυχοθεραπείας. Βλ. Allison STOKES, *Ministry after Freud*, ..., σελ. 25-30.

περιορίστηκε, ἀπό τήν ἀρχή, σέ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ὑπέφεραν ἀπό λειτουργικές (μή ὀργανικές) νευρικές διαταραχές (γιά παράδειγμα, νευρασθένεια, ὑστερία, ὑποχονδρία, νοσηρούς φόβους καί ἀνησυχίες, ἀλκοολισμό καί ἐξάρτηση ἀπό οὐσιες, ἠθικές διαταραχές[149]). Παρά τίς ἀντιξοότητες, ἡ ἐργασία ὀργανώθηκε σέ ὁμαδικά μαθήματα ὑγείας (health classes) καθώς καί σέ ἀτομικές συνεντεύξεις, καί ἄνθισε στά ἀμέσως ἑπόμενα χρόνια. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1909, στό ἐναρκτήριο μάθημα ὑγείας ἦταν παρόντα 600 ἄτομα καί ἐκκρεμοῦσαν 50000 αἰτήσεις γιά θεραπεία[150].

Οἱ δραστηριότητες τῆς «Emmanuel Movement» λειτούργησαν ἔντονα ἐπί πέντε χρόνια (1906-1912) καί σέ χαμηλότερους τόνους μέχρι τή συνταξιοδότηση τοῦ Worcester ἀπό τή θέση του ὡς ἐφημερίου, τό 1929. Ὁ Worcester συνέχισε νά ἐργάζεται μέ τόν ἴδιο τρόπο στό προσωπικό του γραφεῖο μέχρι τό θάνατό του, τό 1940.

Ἄν καί ὁ Worcester ὑπῆρξε πρωτεργάτης τῆς προσπάθειας ἀξιοποιήσεως τῆς ἰατρικῆς καί τῆς ψυχολογίας στό χῶρο τῆς ποιμαντικῆς πράξης, ἐντούτοις κινεῖται μέ τά ἐφόδια τῆς προ-φροϋδικῆς ἐποχῆς τῆς ψυχολογίας, ἑπομένως πρίν ἡ ψυχολογία ἀξιώσει τήν ἀναγνώρισή της στόν ἐπιστημονικό χῶρο καί ἀποκτήσει ἐπιστημονικότερη μεθοδολογία. Ὁ ἴδιος ὁ Worcester, κάνοντας τόν ἀπολογισμό τοῦ ἔργου του (1931), μετά τή συνταξιοδότησή του, ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ θεραπευτική πρόταση πού ἐφάρμοσαν αὐτός καί ὁ McComb ἀναβαθμίστηκε ἀπό τίς ἀνακαλύψεις τοῦ Freud. Τονίζει ὅμως ὅτι, ὅταν ξεκίνησαν αὐτοί τήν προσπάθειά τους ἡ ψυχανάλυση ἦταν τελείως ἄγνωστη στήν Ἀμερική καί ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ νέες ἀνακαλύψεις ἦταν «οἱ πιό σημαντικές πρόοδοι πού γνώρισε ἡ ψυχολογία ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη»[151].

---

149. Οἱ νοσολογικές ὀντότητες πού ἀναφέρονται ἀντιστοιχοῦν στή διαγνωστική κατηγοριοποίηση τῆς ἐποχῆς. Τά περισσότερα ἀπό αὐτά ἔχουν ἀλλάξει ριζικά, σύμφωνα μέ τά σύγχρονα διαγνωστικά δεδομένα.

150. Βλ. Allison STOKES, *Ministry after Freud,...*, σελ. 26. Πρβλ. Raymond J. CUNNINGHAM, The Emmanuel Movement : A Variety of American Religious Experience, *American Quarterly*, τεῦχ. 14, Spring, 1962, σελ. 56.

151. Βλ. Elwood WORCESTER, Samuel McCOMB, Introduction (by E. WORCESTER, Body, *Mind and Spirit*, Marshall Jones Co, Boston, 1931, σελ. vii.

β. Ἡ θεμελίωση καί ἐξέλιξη τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας

Ἀπό τήν ὁμάδα τῶν σκαπανέων τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας δέν μπορεῖ νά ἀπουσιάζει ἡ ἰδιότυπη φυσιο-γνωμία τοῦ αἰδεσιμοτάτου (Rev.) Anton T. Boisen (1876-1965). Ἡ πορεία καί ἡ συμβολή του στό χῶρο τῆς Ποιμαντικῆς Θεολογίας καί ἰδιαίτερα τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, πέρα ἀπό τή σημασία της καθ' ἑαυτήν, παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον.

Ὁ A. Boisen γεννήθηκε καί ἀνατράφηκε μέσα σέ ἀκαδημαϊκό περιβάλλον[152], ἐνῶ στά μέλη τῆς εὐρύτερης οἰκογένειας συμπεριλαμβάνονται πολλοί κληρικοί. Ὁ ἴδιος ἀποφοίτησε τό Πανεπιστήμιο τῆς Indiana, ὅπου ξεκίνησε καί τήν καριέρα του διδάσκοντας μεσαιωνικές εὐρωπαϊκές γλῶσσες. Στή διάρκεια τῶν σπουδῶν του ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τή Φιλοσοφία, τήν Ἠθική καί, κυρίως, για τήν Ψυχολογία. Τό ἐνδιαφερον του γιά τήν Ψυχολογία εἶχε καταρχήν προσωπικό κίνητρο : Ἤδη τό 1898, σέ ἡλικία 22 ἐτῶν, παρουσίασε κάποιο ψυχιατρικό πρόβλημα, πού χαρακτηρίστηκε ψυχωτικό ἐπεισόδιο[153].

Σέ ἡλικία 26 ἐτῶν ἐγκατέλειψε τή διδασκαλία τῶν γλωσσῶν γιά νά σπουδάσει Δασολογία, ὅπου μυήθηκε στίς ἐρευνητικές μεθόδους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Τό 1905 ἄρχισε νά τόν ἀπασχολεῖ ἡ ἰδέα νά γίνει κληρικός. Ἔτσι τό 1908, ἤδη τριανταδύο ἐτῶν, γράφτηκε στό θεολογικό σεμινάριο τοῦ Union τῆς Νέας Ὑόρκης, ὅπου ἀναζωπυρώθηκε τό παλαιό του ἐνδιαφέρον γιά τήν Ψυχολογια καί τήν Ψυχολογία τῆς Θρησκείας[154].

Τό 1920, ὁ σαραντατριάχρονος πάστορας παρουσίασε καινούργιο, ἔντονο ψυχωτικό ἐπεισόδιο καί εἰσήχθη μέ συνοδεία ἔξι ἀστυνομικῶν σέ ψυχιατρικό νοσοκομεῖο (Boston Psychopatric Hospital). Οἱ γιατροί διέγνωσαν ὅτι ἔπασχε

---

152. Ὁ πατέρας του ἦταν Γερμανός μεταναστης, καθηγητής σύγχρονων γλωσσῶν στό Πανεπιστήμιο τῆς Indiana, στήν Ἀμερική, καί ἡ μητέρα του μία ἀπό τίς πρῶτες γυναῖκες πού γράφτηκαν στό ἴδιο πανεπιστήμιο. Βλ. Allison STOKES, *Ministry after Freud*,...σελ. 42.

153. *Ὅ.π.*, σελ. 43.

154. *Ὅ.π.*, σελ. 43-44.

ἀπό Σχιζοφρένεια Κατατονικοῦ τύπου[155] καί ἐνημέρωσαν τούς συγγενεῖς του ὅτι δέν ὑπάρχει ἐλπίδα νά ἀνακάμψει. Λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα, ὅμως, ὁ ἀσθενής συνῆλθε καί προσπάθησε νά ἐξηγήσει στούς γιατρούς τί τοῦ συνέβη. Δυστυχῶς κανείς δέν ἀσχολήθηκε μαζί του γιά νά ἀκούσει τί ἤθελε νά πεῖ, πρᾶγμα καθόλου ἀσυνήθιστο σέ ἕνα κλασικό ψυχιατρικό ἄσυλο. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι ὁ περισσότερος χρόνος πού διέθεσαν γιά νά τόν ἀκούσουν ἦταν 15 λεπτά. Μάλιστα ὁ νεαρός γιατρός, πού μπῆκε σ᾽ αὐτό τόν κόπο, ὑπογράμμισε στό τέλος (προφανῶς εἰρωνευόμενος τήν ἀγαμία τοῦ πάστορα-ἀσθενοῦς) ὅτι «δέν πρέπει νά κρατάει κανείς πολύ σφιχτά τά χαλινάρια ὅταν διαλέγεται μέ τό σεξουαλικό ἔνστικτο»[156].

Κατά τή διάρκεια τῆς ἀναγκαστικῆς του νοσηλείας, ὁ Boisen ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τά κείμενα τοῦ Freud, τά ὁποῖα τοῦ δώρισε φίλος του, ἐπίσης πάστορας. Ἕνα χρόνο σχεδόν μετά τήν εἰσαγωγή του, καί ὕστερα ἀπό πολλαπλά μή εἰσακουόμενα ἐπί τρίμηνο ἐπίμονα αἰτήματά του, ἔγινε ἀποδεκτή ἡ μεταφορά του, στίς 25 Μαρτίου 1921, στό Bloomingdale Hospital in White Plains τῆς Νέας Ὑόρκης, ὅπου μποροῦσε νά τύχει

---

155. Ἡ πάθηση τοῦ Boisen χαρακτηρίζεται στή βιβλιογραφία ἀόριστα ὡς «ψυχωτικά ἐπεισόδια» ἤ κατά τή νοσηλεία του ὡς «κατατονική σχιζοφρένεια». Ἡ περιγραφη, ὅμως τῆς συμπτωματολογίας του καί τό profile τῆς νοσου του κατά μῆκος τοῦ χρόνου, μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποστηρίξουμε τήν ἄποψη, ὅτι ἔπασχε ἀπο μία μορφή Συναισθηματικῆς Ψυχώσεως, γνωστῆς ὡς Περιοδικη Μελαγχολία ἤ Παραληρητική Μελαγχολια. Τό σύνδρομο χαρακτηρίζεται ἀπο μεμονωμένα, χρονικῶς, περιχαρακωμένα, ἐπαναλαμβανομενα ἐπεισοδια Μειζονος Κατάθλιψης, ὅπου κυριαρχουν συμπτώματα μελαγχολικοῦ περιεχομένου (ἀκουστικές ψευδαισθήσεις, παραληρητικές ἰδέες μέ ἐξωπραγματικό αὐτομομφικό και καταστροφολογικο περιεχομενο, ἔντονη ψυχοκινητικη ἀνησυχία κ.ἄ). Μετά τήν ἀποδρομή του ἐπεισοδίου ἀποκαθίσταται πλήρως ἡ ψυχικη ὑγεία μέχρι νά ὑπάρξει νέα ὑποτροπή, μέ συχνότητα καί διάρκεια πού ποικίλλει ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο. Βλ. Ε. ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. ΛΥΚΟΥΡΑ, Κλινικές μορφές τῆς κατάθλιψης: Προτάσεις θεραπευτικῶν προσεγγίσεων, *Ψυχιατρική*, τ. 8, 1997, σελ. 61-69. H.I. KALPAN, B.J. SADOCK, *Synopsis of Psychiatry, Behavioral Sciences-Clinical Psychiatry*, Williams & Wilkins, U.S.A. 1988, σελ. 288-303.

156. Βλ. Anton BOISEN, *The exploration of the Inner World, A study of Mental Disorder and Religious Experience*, πρώτη ἔκδοση τῶν Willet, Clark & Co, 1936, ἐπανεκτύπωση τοῦ University of Pensylvania Press, Philadelphia, 1971, σελ. 5. Πρβλ. Alison STOKES, *Ministry after Freud...*, σελ.. 39-40.

ψυχαναλυτικῆς θεραπείας. Ἀτυχῶς, στίς 24 Μαρτίου παρουσίασε νέα αἰφνίδια ὑποτροπή, πού διήρκεσε δέκα ἑβδομάδες, καί ἡ μετακίνηση ἀκυρώθηκε[157]. «Μόλις συνῆλθα -γράφει ὁ ἴδιος - ἄλλαξα τήν τακτική μου καί δέν εἶπα τίποτα γιά ἐξιτήριο. Ἀντί τούτου ἀναζήτησα κάποια απασχόληση»[158]. Τό ἐνδιαφέρον του ἑστιάστηκε στό νά βοηθᾶ καί νά ἀκούει τούς συνοσηλευόμενούς του ἀσθενεῖς. Παράλληλα, ἀναζητώντας διέξοδο στό προσωπικό θεραπευτικό ἐπίπεδο, ἦρθε σέ ἐπαφή, μέ τή διαμεσολάβηση φίλων του κληρικῶν, μέ τόν αἰδεσιμότατο Elwood Worcester τῆς Emmanuel Church, τόν ὁποῖον ἔβλεπε τακτικά καί ἀλληλογραφοῦσε μαζί του ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 1921 ἕως τόν Ἰούνιο τοῦ 1922[159].

Τό 1924, ὁ Boisen ἐπέλεξε νά ἐργαστεῖ ὡς νοσοκομειακός ἐφημέριος στό Worcester State Hospital, μέ ἀπώτερο σκοπό νά ὑλοποιήσει, παράλληλα μέ τή διακονία του, ἕνα ἐρευνητικό πρωτόκολο μέ θέμα τή σχέση μεταξύ θρησκευτικῆς ἐμπειρίας καί ψυχικῶν διαταραχῶν. Μία ὑπόθεση τοῦ Boisen, στήν ὁποία ἐπέμενε πολύ, ἦταν ἡ «κρίσιμα σημαντική πρόταση, ὅτι στήν ψυχική διαταραχή διαλεγόμαστε μέ πρόβλημα τό ὁποῖο εἶναι, κατ᾽ οὐσία, πνευματικῆς φύσεως»[160]. Θεωροῦσε, ἐπίσης, ἀπόλυτα ἐνδεικτικό τῆς ἀνάγκης γιά εὐαισθητοποίηση τῆς Ἐκκλησίας στόν τομέα τῆς ψυχικῆς ὑγειας τό γεγονός, ὅτι, ἐνῶ 381 νοσοκομεῖα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἦσαν ὑπό τόν ἔλεγχο ἤ τήν ὑποστήριξη τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν, μόνο τρία εἶχαν ἀντικείμενο τῆς φροντίδας τους εἰδικά τούς ψυχικῶς πάσχοντες[161].

---

158. Βλ. Anton BOISEN, *The exploration of the Inner World, A study of Mental Disorder and Religious Experience*, πρώτη ἔκδοση τῶν Willet, Clark & Co, 1936, ἐπανεκτύπωση τοῦ University of Pensylvania Press, Philadelphia, 1971, σελ. 6.

159. Πληροφορίες σχετικά μέ αὐτή τή συνεργασία καταγράφονται στήν ἀλληλογραφία πού διατηρήθηκε μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν, τήν ὁποία χρησιμοποίησε ὁ Boisen στό πρῶτο του βιβλίο καί , κυρίως, στό δεύτερο. Βλ. Anton BOISEN, *The exploration of the Inner World, A study of Mental Disorder and Religious Experience*, Willet, Clark & Co, 1936,καί Anton BOISEN, *Out of the Depths, An autobiographical Study of Mental Disorder and Religious Experience*, Harper and Bros., New York 1960.

160. Βλ Anton BOISEN, The Challenge to Our Seminaries, *Journal of Pastoral Care*, 5: 1, (Spring), 1951, σελ. 8.

161. Βλ. Allison STOKES, *Ministry after Freud,...*, σελ. 51.

Ἀντιδρώντας σ' αὐτή τή νοοτροπία, ὁ ἀνήσυχος πάστορας διατύπωσε τήν ἄποψη, ὅτι ἡ συνηθισμένη ἐνορία μποροῦσε νά ἀποτελέσει «τό ἐργαστήριο μιᾶς νέας θρησκευτικῆς ψυχοθεραπείας»[162]. Καρπός τῶν ἀνησυχιῶν του ἦταν ἡ ἀπόφαση νά ἱδρύσει, τόν Ἰούνιο τοῦ 1925, ἕνα θερινό σεμιναριο ἐκπαιδευσης φοιτητῶν θεολογίας στήν κλινική πραξη. Τό πρόγραμμα παρακολούθησαν ἀρχικά τέσσερις φοιτητές καί ὑλοποιήθηκε στό Worcester State Hospital, ὑπο τήν ἐποπτεία τοῦ Anton Boisen ὡς ἐφημερίου τοῦ νοσοκομείου.

Οἱ φοιτητές διπλασιάστηκαν τό ἑπόμενο καλοκαίρι καί ἡ προσπάθεια συνέχισε χρόνο μέ τό χρόνο νά ἐνισχύεται· τελικά ἀποτέλεσε θεσμό μέ φήμη καί κύρος, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ μέχρι τίς μέρες μας μέ ὑψηλές προδιαγραφές. Σήμερα, τό πρόγραμμα «Κλινικῆς Ποιμαντικῆς Ἐκπαίδευσης», εὐρύτερα γνωστό ἁπλῶς μέ τά ἀρχικά του γράμματα: CPE («Clinical Pastoral Education»)[163] ἀναγνωρίζεται διεθνῶς.

Ἀνάμεσα στούς φοιτητές πού παρακολούθησαν τό πρόγραμμα τοῦ Boisen συγκαταλέγεται ἡ ἔντονη προσωπικότητα τῆς Dr. (Helen) Flanders Dunbar, ψυχιάτρου καί σκαπανέως τῆς ψυχοσωματικῆς ἰατρικῆς. Ἡ Dunbar, πέρα ἀπό τη λαμπρή ἰατρική της καριέρα, συνέδεσε τό ὄνομά της μέ τήν ἐξέλιξη τῆς ποιμαντικοψυχολογικῆς ἐπιστήμης καθώς τό 1931, μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ A.Boisen, τοποθετήθηκε ἐπικεφαλῆς τῆς «Κοινῆς Ἐπιτροπῆς γιά Θέματα Ὑγείας καί Θρησκευτικότητας» (Joint Committee on Religion and Health), στήν ὁποία συνεργάζονταν ἡ «Ἰατρική Ἀκαδημία της Νέας Ὑόρκης» («New York Academy of Medicine) καί τό «Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν» (Federal Council of Churches»)[164].

---

162. Βλ. Anton BOISEN, The Challenge to Our Seminaries, ...,σελ. 11.

163. Πρβλ. Fred EASTMAN, Father of the Clinical Pastoral Movement, *Journal of Pastoral Care*, Vol. 5, τεῦχ. 1, 1951, σελ. 5-7. Robert C. POWELL, *C.P.E., Fifty Years of Learning*. The Association foe Clinical Pastoral Education, New York, 1957.

164. Ἡ λειτουργία αὐτῆς τῆς διεπιστημονικης ἐπιτροπῆς θεμελιώθηκε το 1927 και κυριο θέμα προβληματισμοῦ της ἦταν ἡ διερευνηση των ἐπιδράσεων τῆς θρησκευτικῆς πνευματικότητας στή σωματική και ψυχικη ὑγεια. Τό πνεῦμα πού κυριαρχοῦσε στήν ἐπιτροπή σκιαγραφειται σε ἕνα

Ἕνας ἀπό τούς στενότερους συνεργάτες τῆς Dunbar ὑπῆρξε ὁ Seward Hiltner, ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστός ὡς ὁ πρῶτος πού συνέγραψε εἰδικό βιβλίο ὑπό τόν τίτλο «Ποιμαντική Συμβουλευτική»[165]. Ὁ Hiltner ἐργάστηκε ὑπό τήν ἐποπτεία της γιά τρία χρόνια[166], τήν περίοδο (1930) πού ἡ Dunbar εἶχε τοποθετηθεῖ στή θέση τοῦ διευθυντῆ τοῦ «Συμβουλίου γιά τήν Κλινική Ἐκπαίδευση τῶν Σπουδαστῶν τῆς Θεολογίας» (Council for the Clinical Training of Theological Students», «CCTTS»)[167]. Παράλληλα μέ τήν ἐκπαίδευσή του ὁ Hiltner ὑπηρέτησε μαζί της στό CCTTS ὡς εἰδικός γραμματέας (Field secratary) καί ὡς ἰδιαίτερος βοηθός της (executive assistart).

Ἡ προσφορά τῆς Dunbar θεωρεῖται ζωτικῆς σημασίας, καθώς λειτούργησε ὡς ἐνδιάμεσος σύνδεσμος μεταξύ τῶν πρωτοπόρων E.Worcester καί A.Boisen καί τῶν θεμελιωτῶν τῆς Ποιμαντικοψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ὅπως ὁ S. Hiltner.

Ὁ δρόμος πλέον εἶχε ἀνοίξει καί τά γεγονότα μιλοῦν μόνα τους. Μεταξύ τῶν διαφόρων ἐξελίξεων ἐπιδαψιλεύουμε μερικά ἐνδεικτικά αὐτῆς τῆς πορείας. Τό 1937, ὁ πάστορας Rev. Norman Vincent Peale καί ὁ ψυχίατρος Dr.Smiley Blanton, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐμπειρία ἐκπαιδευτικῆς ψυχανάλυσης ἀπό τόν ἴδιο τόν S. Freud, ὀργανώνουν «θρησκευτικό-ψυχιατρικό ἰατρεῖο», στεγαζόμενο στήν Marble Collegiate Church τῆς Νέας Ὑόρκης[168]. Τό 1938, ἡ Ἀμερικανική Ψυχιατρική Ἑταιρεία

κείμενο τῆς E. Ph. S. HOYT, στό σπίτι τῆς ὁποίας ξεκίνησαν, τό 1923, οἱ πρῶτες συναντήσεις τῶν ἐνδιαφερομένων, οἱ ὁποῖες κατέληξαν τό 1927 στή θεσμοθέτηση τῆς ἐν λόγῳ μεικτῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ HOYT ὑπῆρξε καί ὁ πρῶτος προεδρος τῆς ἐπιτροπῆς. Βλ. Ethel Phelps Stokes HOYT, *Spirit, ἐκδ.* E.P. Dutton, New York, 1921.

165. Seward HILTNER (1909-1984), *Pastoral Counselling*, Abington, New York-Nashville, 1949. Πρβλ. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εἰσαγωγή στήν Ὀρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*,... σελ. 19.

166. Στό χρονικό διάστημα 1931-1932 ἡ Dunbar προΐστατο ὡς ἐπόπτης μιᾶς μελέτης στό Presbyterian Hospital καί στήν Vanderbilt Clinic, στήν ὁποία συμμετεῖχαν γιατροί καί κληρικοί. Τό ἐρευνητικό πρωτόκολλο συνέκρινε 62 ἀσθενεῖς πού ἀντιμετωπίστηκαν μόνο ἀπό γιατρούς, μέ 62 ἀσθενεῖς πού ἔτυχαν ταυτόχρονης ποιμαντικῆς φροντίδας. Βλ. Allison STOKES, *Ministry after Frued*, ... σελ. 83-84.

167. Βλ. Edward E. THORNTON, *Professional education for Ministry, A History of Pastoral Care Eudcation*, ἐκδ. Abingdon Press, Nashville, 1970, σελ. 77.

168. Allison STOKES, *Ministry after Freud*, ..., σελ. 91-108.

(American Psychiatric Assosiation), στά πλαίσια τοῦ ἐτήσιου συνεδρίου της, προγραμματίζει ἕνα σεμινάριο μέ θέμα «Ψυχιατρική καί Θρησκεία». Ἡ πρόβλεψη ἦταν νά χρησιμοποιηθεῖ μία αἴθουσα χωρητικότητας πενήντα ἀτόμων. Ὅμως στο χῶρο παρουσιάστηκαν περισσότερα ἀπό χίλια ἄτομα[169]. Το 1941 ὀργανώνεται ἡ «Ὁμάδα Ψυχολογίας τῆς Νέας Ὑόρκης» («New York Psychology Group», «NYPG»). Μεταξύ τῶν ὀνομάτων πού συμμετέχουν στίς δραστηριότητες τῆς ὁμάδας, στίς ὁποῖες σημαντικό θέμα ἀποτελεῖ ὁ προβληματισμός σχετικά μέ τίς σχέσεις Ψυχιατρικῆς καί Θρησκείας, εἶναι αὐτά τῶν διεθνοῦς ἀκτινοβολίας, Rev. Dr. Paul Tillich, Rev. Dr. Seward Hiltner, Dr. Erich From, Dr. Rolo May, Dr. Carl Rogers, κ.ἄ.[170]

Σήμερα ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία καί Συμβουλευτική διδάσκεται σχεδόν σέ ὅλες τίς Θεολογικές Σχολές καί, στόν Δυτικό κόσμο, τουλάχιστον οἱ κληρικοί πού ἐργάζονται στά νοσοκομεῖα, στίς ψυχιατρικές ὑπηρεσίες καθώς καί σέ ἀνάλογους εἰδικούς τομεῖς, μετεκπαιδεύονται σέ κατάλληλα προγράμματα. Σέ διεθνές ἐπίπεδο ὑπάρχουν ἐπιστημονικές ἑταιρίες πού ἀσχολοῦνται μέ τά ἀντίστοιχα θέματα[171], ὀργανώνονται διεθνῆ συνέδρια καί κυκλοφοροῦν εἰδικά ἐπιστημονικά περιοδικά[172].

Καταγράψαμε ἕως ἐδῶ μερικούς ἀπό τούς σταθμούς στήν ἱστορία τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, ἐπιμένοντας σέ κάποια σημεῖα πού ἐνδιαφέρουν τόν προβληματισμό τῆς μελέτης μας. Ὅπως διαφάνηκε, τά προβλήματα πού κλήθηκε νά ἀντιμετωπίσει ἡ ἐμφάνιση τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί οἱ πολιτισμικές συνθῆκες ὑπό τίς ὁποῖες ἀναπτύχθηκε εἶναι ἀντίστοιχα ὅσων περιγράφηκαν στήν ἑνότητα πού ἀσχολήθηκε μέ τά σύγχρονα προβλήματα τῆς ὀρθόδοξης ποιμαντικῆς. Δεδομένων, ὅμως, τῶν ἐκκλησιολογικῶν διαφορῶν,

---

169. *Ὅ.π.*, σελ. 183.

170. *Ὅ.π.*, σελ. 109-141.

171. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τήν «Assosiation International pour les Etudes Medicopsychologiques et Rellisieuses (AIEMPR)» καί τήν «European Commitee on Pastoral Care and Councelling» στίς ὁποῖες ὁ γράφων ἔχει τήν τιμή να συμμετέχει ὡς τακτικό μέλος.

172. Πρβλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, ... σελ. 19.

τίθεται τό ἐρώτημα ποιά μορφή μπορεῖ νά ἔχει μία Ὀρθόδοξη Ποιμαντική Ψυχολογία.

Κεφάλαιο Β΄
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α. *Τά πλαίσια ὁριοθέτησης μιᾶς Ὀρθόδοξης Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*

Ὅσα ἐπιγραμματικά καταγράφησαν στήν προηγούμενη ἑνότητα, σχετικά μέ τήν ἐμφάνιση καί τήν ἐξέλιξη τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας στά πλαίσια τῆς Δυτικῆς Χριστιανικῆς Παράδοσης, ἀφήνουν νά σκιαγραφηθεῖ μέ σαφήνεια ὅτι αὐτή στηρίχθηκε κυρίως στήν ἀξιοποίηση τῶν γνώσεων καί τῶν προβληματισμῶν τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν, καί κυρίως τῆς Ψυχολογίας, ἐφαρμόζοντάς τες στήν ποιμαντική πράξη[173]. Ὅμως οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου (sciences humaines) στηρίζονται κατά βάση στή μελέτη τοῦ «πεπτωκότος» ἀνθρώπου καί ἀγνοοῦν τίς ἀνθρωπολογικές καί ψυχολογικές προσεγγίσεις πού στηρίζονται στήν ἁγιοπνευματική ἐμπειρία τοῦ «ἀνισταμένου»[174] ἀνθρώπου, ὅπως διασώζονται στήν πατερική καί ἀσκητική γραμματεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολικῆς Παράδοσης.

Στήν πραγματικότητα, ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία δέν εἶναι κάτι πρωτόγνωρο γιά τόν ὀρθόδοξο ποιμένα ἤ θεολόγο. Τοῦτο διότι, «ἄν καί συνειδητοποιεῖται μόλις στίς ἡμέρες μας

---

173. Πρβλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, ... σελ. 19.

174. Ὁ ὅρος χρησιμοποιειται σέ ἀντιδιαστολή πρός τόν ὅρο «πεπτωκώς» Βλ. Ἀ.Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρακτικά...*, σελ. 82-87, καί Ἀ. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβουλευτική Ποιμαντικη...*, σελ. 102. Κάτι ἀναλογο ὑπαινίσσεται καί ἡ διάκριση πού κάνει ὁ καθ. Σ. Μπαλογιάννης, ὁ ὁποῖος, ἀναφερομενος στή σχέση ψυχιατρικῆς καί θεολογίας, σημειώνει: «ἀμφότεραι τείνουν τήν χεῖρα εἰς τόν πάσχοντα: - Ἡ Ψυχιατρική δια να τόν καταστήση ἐκ νέου ἕν ψυχικως ὑγιές καί κοινωνικῶς λειτουργικον ἄτομον. Ἡ Θεολογια διά νά του προσδώση ἐκ νέου τό ἐσωτερικόν κάλλος τοῦ 'κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ'». Βλ. Σταύρου Ι. ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ, *Ποιμαντική Ψυχολογια*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 7.

ώς ιδιαίτερος επιστημονικός κλάδος τῆς Ποιμαντικῆς Θεολογίας, ἔχει τήν προϊστορία της στίς ἀρχέγονες πηγές τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στή ζωη τῶν Ἁγίων, στήν πλούσια λατρευτική παράδοση καί γενικῶς, στίς *ἀνθρωπολογικές* προϋποθέσεις καί ὅρους τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ζωῆς»[175].

Ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία ἐνδιαφέρεται πρωταρχικά γιά τήν ἀνόρθωση καί ἀποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας τῆς ἄρρητης δόξας τοῦ Θεοῦ. Τήν ἀπασχολεῖ ὅμως ἐξίσου καί ἡ ἀνακούφιση τοῦ «κοπιῶντος καί πεφορτισμένου» πεπτωκότος ἀνθρώπου. Ὡς κλάδος τῆς Ποιμαντικῆς Θεολογίας ἔχει καθῆκον νά προσφέρει μέ τόν δικό της τρόπο τις πληροφορίες πού θά βοηθήσουν τόν ποιμένα νά χειραγωγήσει τό ποίμνιό του στήν ἐμπέδωση τοῦ Εὐαγγελικοῦ ἤθους, μέ σημεῖα ἀναφορᾶς τό πρόσωπο καί τή ζωή τοῦ Χριστοῦ καί τό παράδειγμα καί τή διδασκαλία τῶν Θεοφορων Πατέρων, ὅπως τά διέσωσε ἡ Παράδοση. Στήν προσπάθειά της νά βοηθήσει τόν ποιμένα στό περίπλοκο ἔργο τῆς πνευματικῆς καθοδήγησης τῶν πιστῶν, ἀλλά καί στή βοηθητική του παρέμβαση στά βιοτικά τους προβλήματα, ἔχει τό δικαίωμα νά ἀξιοποιήσει κάθε προσφερόμενο μέσο καί δυνατότητα. Ἡ ἐπιστημονική Ψυχολογία ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό αὐτά τά μέσα, ὑπό τήν προϋπόθεση ἡ χρήση της νά γίνει μέ διάκριση καί μέ πρωταρχικό κριτήριο τήν ἀκρίβεια τῆς πίστης.

Οἱ κεντρικές κατευθύνσεις πού καθορίζουν τό ἀντικείμενο καί τούς στόχους τῆς Ὀρθόδοξης Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας μποροῦν, κατά συνέπεια ὅσων προαναφέρθηκαν, νά ταξινομηθοῦν μέ βάση δύο ἄξονες: α) Θεωρητικός-ἐρευνητικός ἄξονας, β) Πρακτικός-ἐκπαιδευτικός ἄξονας.

β. *Θεωρητικός-ἐρευνητικός ἄξονας τῆς Ὀρθόδοξης Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*

Τό πεδίο ἐνασχόλησης στό θεωρητικό καί ἐρευνητικό ἐπίπεδο σημασιοδοτεῖται ἀπό τήν ὑποχρέωση τῆς Π.Ψ. νά

---

175. Βλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, ..σελ. 19.

μελετήσει τή δυναμική ψυχολογία τοῦ «ἀνισταμένου» ἀνθρώπου, δηλαδή «*νά φέρῃ σέ φῶς, ὅ,τι στήν μακραίωνα ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας* :

α) ἀπεθησαυρίσθη ὡς γνῶσις ψυχολογική· ἤ

β) ἐπενοήθη ὡς *μέθοδος διερευνήσεως* ψυχολογικῶν νόμων, μηχανισμῶν, ψυχικῶν φαινομένων καί γεγονότων· ἤ

γ) ἐχρησιμοποιήθη ὡς θεραπευτική τεχνική στίς σχέσεις της μέ τόν ἀναπτυσσόμενο, στήν πνευματική ζωή, ἄνθρωπο»[176].

Εἶναι σημαντικό νά μήν παραγνωρίζεται ἀπό τόν ποιμαντικοψυχολόγο ἐρευνητή τό χρέος καί τό καθῆκον νά ἀξιοποιήσει τήν ἀδαπάνητη πατερική πνευματική παρακαταθήκη[177]. Ἡ ἀνεκτίμητης ἀξίας πνευματική κληρονομιά τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης πρέπει, καταρχήν, νά βιωθεῖ καί νά κατανοηθεῖ σωστά καί, στή συνέχεια, νά ἐπαναδιατυπωθεῖ μέ σύγχρονη ὁρολογία. Ἔτσι θά μπορέσει νά γίνει προσιτή στόν σημερινό πιστό ἀλλά καί στόν σύγχρονο ποιμένα καί στόν ἐργαζόμενο στό χῶρο τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ὁ ὁποῖος τήν ἀντιμετωπίζει συνήθως ὡς ἀπροσπέλαστη ἤ ὡς παρωχημένη καί ἄχρηστη. Στήν Ποιμαντική Ψυχολογία ἀνήκει, ἑπομένως, ἡ εἰδική ἀποστολή νά προσφέρει τή δική της συμβολή στή θεωρητική καί πρακτική προσέγγιση καί ἀξιοποίηση τῆς πνευματικῆς Παράδοσης, συνεισφέροντας μέ τόν δικό της ἐπιστημονικό τρόπο στόν ἀγώνα γιά τή συμμετοχή τοῦ ἀνθρώπου στό μυστήριο τῆς σωτηρίας.

Ἀπό πλευρᾶς μεθοδολογίας, εἶναι σημαντικο νά ἀποφευχθοῦν παρεκτροπές τοῦ τύπου τῆς «ψυχολογικοποίησης» τοῦ πατερικοῦ πνευματικοῦ ἔργου. Τό ζητούμενο σέ μιά ποιμαντικοψυχολογική μελέτη εἶναι ἡ προσπάθεια γιά συνθετική προσέγγιση τῆς πατερικῆς σκέψης καί ἐμπειρίας κατά τρόπον ὥστε νά ἀναδεικνύονται:

α) Οἱ ἀρχές πάνω στίς ὁποῖες δομεῖται ἡ πατερική ἀνθρωπολογία.

β) Οἱ ψυχολογικῆς τάξεως πληροφορίες καί ὁ τρόπος

---

176. Βλ. Ἀ. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρακτικά...*, σελ. 85. (Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ ἴδιου).

177. Περί τῶν πηγῶν τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Βλ. Ἰωάννου ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας,...*, σελ. 19-31.

πού αὐτές συνυπάρχουν «*ἀσυγχύτως*» μέ τά δεδομένα πού περιγράφουν τήν πνευματική ζωή καί τόν ἀσκητικό ἀγώνα.

γ) Πληροφορίες σχετικά μέ τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά ἀξιοποιηθεῖ ἡ πατερική σοφία καί ἐμπειρία ἀπό τόν σύγχρονο ποιμένα, καί

δ) Τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού μποροῦν νά φανοῦν χρήσιμα στό διάλογο μεταξύ θεολογίας καί ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως ἔχουμε τονίσει καί σέ παλαιότερες ἐργασίες, «ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία, ἀξιοποιώντας τήν πνευματική παρακαταθήκη τῆς Ὀρθόδοξης Παράδοσης[178], μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ πολύτιμη καί γιά τήν ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας[179]. Εἶναι γεγονός, ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ψυχολογίας συχνά ἀγνοοῦν ἤ ἔχουν παρεξηγήσει καίριας σημασίας ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα πού χαρακτηρίζουν τόν πνευματικά ἀγωνιζόμενο ἄνθρωπο[180]. Ὁ ὀρθόδοξος ποιμαντικοψυχολόγος καλεῖται νά ἀντιμετωπίσει τήν πρόκληση τῆς ψυχολογίας ὡς πρόσκληση καί αἴτημα νά τῆς προσφέρει τά οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του παράδοσης,

---

178. «Πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀποθησαυρισθῆ εἰς πατερικά κείμενα καί προβάλλει ψυχολογικά σχήματα καί μορφάς ἤ φάσεις ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς, εἶναι πάντοτε πολύτιμον διά τόν ἐμπλουτισμόν τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Ἰδιαιτερως τά νηπτικά πατερικά κείμενα, τά ὁποῖα διασώζουν ἐνδοσκοπήσεις καί ψυχολογικάς ἀναλύσεις ἐμπειριῶν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικοτητας, εἶναι ἐξαιρετικῶς πολύτιμα διά τήν *ὀρθόδοξον* κατανόησιν της ψυχολογικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ πεπτωκοτος ἀνθρωπου, τοῦ χειραγωγουμένου διά τῆς ποιμαντικῆς φροντίδος τῆς Ἐκκλησίας εἰς 'νομάς σωτηρίους'». Βλ. Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Ἡ πατερική (πνευματική και ψυχολογική ἐμπειρια, *Βιβλικά ψυχογραφήματα*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 19.

179. Βλ. Alexandre M. STAVROPOULOS, *Théorie de la Médation et Théologie Orthodoxe*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνων, τόμ. ΛΑ', Τιμητικόν ἀφιέρωμα εἰς Νικόλαον Α. Νησιώτην, Ἀθῆναι, 1996.

180. «Most of the modern research demonstrates, to its disadvantage, a lack of historical perspective with respect to the analysis and treatment of anger, whether normal or pathological. This attiude has deprived psychology of a rich source of empirical observations, intriguing, testable hypotheses, and ingenious techniques of treatment». Βλ. Solomon SCHIMMEL, Anger and its Control in Graeco-Roman and Modern Psychology, *Psychiatry*, τόμ. 42, Νοέμβριος 1979, σελ. 320. Πρβλ. E.Mansell PATTISON (eds), *Clinical Psychiatry and Religion*, Litle, Brown and Company, Boston, 1969. Τό βιβλίο ἀποτελεῖ μιά συλλογή ἄρθρων πού σκοπεύουν στήν ἐνημέρωση τῶν ἐπαγγελματιῶν ψυχικῆς ὑγείας σέ θεολογικά ζητήματα πού ἔχουν ἐνδιαφέρον στήν κλινική πράξη.

μεταφρασμένα στή γλώσσα πού αὐτή καταλαβαίνει. Ὁ ἐμπλουτισμός τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου (Sciences Humaines) ἀπό τό θησαυρό τῆς Ὀρθόδοξης Νηπτικῆς Παράδοσης θά εἶναι πρός τό συμφέρον τους[181], προϋποθέτει ὅμως τήν ἐκ μέρους τους ὑπέρβαση τῶν καθηλώσεων[182] στίς ὁποῖες ἔχουν δεσμευτεῖ κατά τήν πρόσδεσή τους στό ἅρμα τῆς δυτικο-χριστιανικῆς πνευματικῆς καί πολιτισμικῆς παράδοσης, μέσα στήν ὁποία γεννήθηκαν καί ἀναπτύχθηκαν»[183].

γ. *Πρακτικός -ἐκπαιδευτικός ἄξονας τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*

Τό πρακτικό ἐρώτημα πού ἀντιμετωπίζει ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία ἀφορᾶ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ πηγές της, καί κυρίως οἱ προερχόμενες ἀπό τό χῶρο τῆς μοναστικῆς, ἀσκητικῆς γραμματείας, μποροῦν νά ἀξιοποιηθοῦν ὥστε νά ἀποδειχθοῦν χρήσιμες στήν καθημερινή ποιμαντική πράξη. Ἐάν ὅμως ἡ ποιμαντικοψυχολογική προσέγγιση ἐμβαθύνει στό «πνεῦμα» καί ὄχι στό γράμμα τῆς πατερικῆς σοφίας, κατανοήσει τίς ἀνθρωπολογικές του προϋποθέσεις καί τό σκεπτικό τῶν «θεραπευτικῶν» προτάσεων, τότε εἶναι βέβαιο

---

181. «Ἄν τό μεγαλεῖο (ἐννοεῖται τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους) παρουσιάστηκε στό πρόσφατο παρελθόν ἀλλά καί στίς ἡμέρες μας σάν ἀποκάλυψη, αὐτό ὀφείλεται στή βαθειά ἄγνοια τοῦ πλούτου τῆς ἀσκητικῆς ψυχολογίας τῆς χριστιανικῆς ἐρήμου ἀπό τό σύγχρονο ἄνθρωπο.... Ἄν κατέβαλε (ἐννοεῖται ἡ ψυχολογία) μικρή προσπάθεια πρός κατανόηση τῆς ὀργανικῆς ἀλληλουχίας τῶν ἐγκατασπαρμένων στά πατερικά κείμενα τῆς ἐρήμου ψυχολογικῶν ἐμπειριῶν καί γνώσεων... θά μποροῦσε τότε νά καταλάβει, ὅτι ἡ νηπτική ψυχολογία διαθέτει ἕνα καταπληκτικό πλοῦτο μεθοδικά ἐπεξεργασμένων ἐμπειριῶν που παριστοῦν ζωντανά, μέ καταπληκτικη ἐνάργεια, τή διαδικασία τῆς ἀπωθήσεως πού ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους 'ἀπεκάλυψε' σάν μία διαδικασία ψυχολογικῆς φυγῆς ἤ καί πανικοῦ μπροστά σέ μιά γρανιτώδη (ἀσυνείδητη) ψυχική ἀντίσταση». Ἰωάν. ΚΟΡΝΑ-ΡΑΚΗ, Γ'. Φυγή στή .... φυγή, *Πατερικά Βιώματα τῆς Ἑνδεκάτης Ὥρας*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1977, σελ. 24-25.

182. Βλ. καί Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Ὁ Νευρωτικός Χαρακτήρας τῆς Ψυχολογίας, *Ἐκκλησιαστικός Κήρυκας, Θεολογική ἐπετηρίδα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κιτίου*, Τόμος Α', Λάρνακα, 1989, ἰδιαίτερα στίς σελ. 90-96, ὅπου γίνεται ἐμπεριστατωμένη ἀναφορά στίς ὑλιστικές, φυσιοκρατικές καί μηχανιστικές προϋποθέσεις τῆς ψυχολογίας.

183. Βλ. Ἀ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, *Ἡ ἀνθρώπινη Ἐπιθετικότητα,.....*, σελ. 39-40.

ὅτι θά βρεθοῦν ἀπαντήσεις μέ ἀπόλυτη ἀντικειμενική ἀξία. Ὄχι ἁπλά πνευματικό χρυσάφι, ἀλλά χρυσά πνευματικά νομίσματα μέ σύγχρονη ἀγοραστική ἀξία.

Εἶναι γεγονός ὡστόσο, ὅτι «τά συνεχῶς διογκούμενα προβλήματα στόν χῶρο τῆς ποιμαντικῆς φροντίδας κάνουν ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη «συνθετικῶν» προσεγγίσεων, προσιτῶν στόν πνευματικό διάκονο[184], ὁ ὁποῖος καλεῖται νά μεταφέρει καί νά μεταδώσει τό πνεῦμα τῶν Πατέρων στόν σύγχρονο ἄνθρωπο, χρησιμοποιώντας τή γλώσσα[185] πού τό ποίμνιό του γνωρίζει καί καταλαβαίνει καλύτερα»[186].

Οἱ πρακτικές ἐφαρμογές τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας ἔχουν τήν ἀφετηρία τους στή δημιουργία τῆς κατάλληλης ὑποδομῆς, ὥστε νά προσφέρει θεωρητική ἐκπαίδευση, ἐποπτεία κατά τήν ἐφαρμογή ἀπό τούς ἐκπαιδευόμενους ποιμαντικούς ψυχολόγους τῶν ὅσων διδάχθηκαν θεωρητικά, καί «κλινική» ἔμπειρία τῶν ποιμένων-θεραπευτῶν μέσα σέ ἐπιλεγμένες θεραπευτικές καί νοσηλευτικές ὑπηρεσίες. Ἀπό αὐτό τό πλαίσιο ἐπαγγελματικῆς ἐξειδίκευσης θά «ἀποφοιτήσουν» ἔγκυροι καί ἔγκριτοι ἱερεῖς καί λαϊκοί ποιμαντικοί ψυχολόγοι καί θεραπευτές, οἱ ὁποῖοι θά κληθοῦν νά διακονήσουν σέ εἰδικά καί δύσκολα πεδία τῆς κοινωνικῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας, ὅπως εἶναι ὁ χῶρος τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ἡ προβληματική οἰκογένεια, τό ἐπιπλεγμένο πένθος, τά θύματα εἰδικῶν καταστάσεων ὅπως ὁ βιασμός καί ἡ κακοποίηση, τά ἐξαρτημένα ἄτομα, τά νοσοκομεῖα, τά ἄτομα μέ εἰδικές ἀνάγκες κ.τ.λ.

Παράλληλα, οἱ ἐξειδικευμένοι αὐτοί διάκονοι τῆς Ἐκκλησίας θά ἀποτελέσουν τό σύνδεσμο μεταξύ ποιμαντικῆς

---

184. Βλ. Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Τό πρόβλημα τῶν σχέσεων ποιμαντικῆς φροντιδος καί ψυχοθεραπείας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 50, ὅπου σημειώνεται χαρακτηριστικά : «Ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους εἶναι μία πολύτιμη ἐπιστήμη, ἥτις διευκολύνει τήν ἔρευναν καί κατανόησιν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καί προσφέρει πολυτίμους ψυχολογικάς γνώσεις εἰς τόν ποιμένα». Ἐπίσης Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας...*, σελ. 8-16.

185. Βλ. Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἡ γλῶσσα τῆς ἐπικοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας μέ τόν σύγχρονον κόσμον*, ἐκδ. Ἱ. Μητροπόλεως, Ἠλείας, Ἀθῆναι 1984.

186. Ἀ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, *Ἡ ἀνθρώπινη Ἐπιθετικότητα*, ... σελ. 41.

καί κοσμικῆς παροχῆς ὑπηρεσιῶν ἐξυπηρετώντας δύο ἐπίπεδα ταυτοχρόνως : α) Μία ἱεραποστολική παρουσία τῆς Ἐκκλησίας στό σύγχρονο κόσμο, ὁ ὁποῖος ἔχει χορτάσει ἀπό τά κηρύγματα τῶν διαφόρων ἰδιοτελῶν σωτήρων του καί ἀναζητεῖ ἔμπρακτη μαρτυρία, ὅτι ὁ Θεός «ἰδού ἕστηκε καί κρούει». β) Μία τεράστια ἐξοικονόμηση δυνάμεων καί πόρων, ἀφοῦ θά συνεργαστοῦν φορείς πού, διαφορετικά, θά προσπαθοῦν νά ἐξυπηρετήσουν παράλληλα καί ἀνεξάρτητα μεταξύ τους ἤ καί σέ κλίμα ἀναίτιων ἀντιπαραθέσεων τούς ἴδιους ἤ συμπληρωματικούς στόχους. Θά ἦταν κρίμα νά βρεθοῦμε αὔριο μπροστά σέ φαινόμενα, ὅπως: οἱ πιστοί νά ἐξυπηρετοῦν τίς θρησκευτικές τους ἀνάγκες στήν ἐνορία τους, ὅμως νά αἰσθάνονται ὅτι γιά τά προσωπικά καί οἰκογενειακά τους προβλήματα ἁρμόδιο εἶναι τό ΚΚΨΥ, ἀφοῦ ἐκεῖ βρίσκουν συμπαράσταση καί λύσεις στά πρακτικά ἀδιέξοδα τῆς βιοτῆς τους. Ἤ ἀκόμη, νά συνεχίσει ἐπιδεινούμενη ἡ ἀπουσία ἤ ἡ ἀνεπαρκής καί λανθασμένη παρουσία τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ μέσα στά νοσηλευτικά καί θεραπευτικά ἱδρύματα, προσφέροντας ἐλεύθερο τό ἔδαφος σέ αἱρετικούς καί σκοτεινές παραθρησκευτικές κινήσεις, πού λυμαίνονται τούς χώρους ὅπου στεγάζεται ὁ ἀνθρώπινος πόνος.

Ἡ Ποιμαντική ψυχολογία, ὡς κλάδος τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας, ἀπέκτησε χρηστική ἀξία στόν δυτικό κόσμο μέσῳ τῶν ἐφαρμογῶν της ἀπό τούς Ποιμαντικούς Συμβούλους (Pastoral Counsellors). Ὅπως ἤδη τονίσαμε καί πρίν, ἡ ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς εἰδικῆς κατηγορίας «διακόνων» τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας γεννήθηκε ὑπό τό κράτος τῆς πίεσης νά ἀνταποκριθεῖ ἡ Δυτική Ἐκκλησία σέ συγκεκριμένες ποιμαντικές ἀνάγκες, τίς ὁποῖες ἡ παραδοσιακή της πρακτική ἀδυνατοῦσε νά ἀντιμετωπίσει. Ἀναμφισβήτητα, λοιπόν τήν ἀναγκαιότητα ἀναζήτησης ἐναλλακτικῶν ἤ συμπληρωματικῶν μορφῶν διακονίας δέν ὑπαγόρευσαν μόνο τά νέα πολιτισμικά δεδομένα, τά ὁποῖα ἐπέβαλε ἡ κοινωνικοπολιτική ἐξέλιξη, ἀλλά καί ἡ «ἐσωτερική» πραγματικότητα, οἱ ἐκκλησιολογικές προδιαγραφές τῆς παραδοσιακῆς ποιμαντικῆς τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Ἄν διαφοροποιούμαστε ἀπό τή Δυτική Χριστιανοσύνη ὅσον ἀφορᾶ τίς ἐκκλησιολογικές προϋποθέσεις καί τήν ποιμα-

ντική πράξη, ἰδιαίτερα στήν ἔννοια καί τή λειτουργία τῆς πνευματικῆς πατρότητας καί τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερᾶς ἐξομολογήσεως, συναντιόμαστε ὡστόσο στά ἐρωτήματα πού θέτει στὴν ποιμαντική εὐθύνη ἡ σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Θεσμοί, ὅπως τα μεγάλα Νοσοκομεῖα, τά ψυχιατρικά ἱδρύματα καί τά νέα συστήματα παροχῆς ἰατρικῶν καί κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν, ἀποτελοῦν νέα δεδομένα τοῦ πολιτισμικοῦ μας περιβάλλοντος. Ἐπίσης προβλήματα, ὅπως ἡ ἐξάπλωση τῆς χρήσεως ἐθιστικῶν οὐσιῶν, τό AIDS, ἡ κοινωνική ἐπανένταξη τῶν ψυχικῶν πασχόντων, οἱ μονογονεϊκές οἰκογένειες (ἐκ πεποιθήσεως ἄγαμες μητέρες, διαζύγια) καί ἡ ἀποξένωση τῶν κατοίκων τῶν μεγαλουπόλεων θέτουν καινοφανῆ ἐρωτήματα στήν ποιμαντική εὐαισθησία τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι γεγονός, ἑπομένως, ὅτι οἱ κοινωνικοπολιτισμικές συνιστῶσες, πού καθόρισαν τήν ἐμφάνιση τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας στη Δύση, καθορίζουν καί τόν σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό τῆς Ἀνατολῆς. Φθάνουμε ἔτσι στό κρίσιμο ἐρώτημα, τό ὁποῖο οὐσιαστικά ἐνδιαφέρει τήν παρούσα μελέτη. Ποιά χαρακτηριστικά καί ποιά ἐφόδια συνιστοῦν τόν ὀρθόδοξο σύγχρονο ποιμαντικό σύμβουλο; Ἔχει νόημα αὐτή ἡ ἔννοια στά πλαίσια τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης ἤ χρειάζεται μία διαφορετική προσέγγιση τοῦ περιεχομένου καί τῶν ἐφαρμογῶν τῆς Ποιμαντικῆς Συμβουλευτικῆς;

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΙΕΡΕΑΣ ΩΣ ΠΟΙΜΕΝΑΣ ΚΑΙ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΣ

Κεφάλαιο Α΄

α. *Ἡ ταυτότητα τοῦ Ποιμαντικοῦ Συμβούλου*

Στά προηγούμενα κεφάλαια καταγράφηκαν πληροφορίες πού διευκρινίζουν τά πυρηνικά στοιχεῖα, τά ὁποῖα καθορίζουν τήν παραδοσιακή ἱερατική ταυτότητα τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ καί τή διαφοροποίησή του ἀπό ὅ,τι χαρακτηρίζει τόν θρησκευτικό λειτουργό ἐκτός χριστιανισμοῦ. Προσδιορίστηκαν, ἐπίσης, οἱ ἱστορικές συντεταγμένες τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καθώς καί οἱ τρόποι καί οἱ συνθῆκες δραστηριοποιήσεως τῶν ποιμαντικῶν συμβούλων τῆς δυτικῆς χριστιανοσύνης. Ἔγινε ταυτόχρονα φανερό ὅτι μιά μορφή ποιμαντικῆς συμβουλευτικῆς λειτουργοῦσε πάντοτε στήν παράδοση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καί σκιαγραφήθηκαν τά στοιχεῖα πού τή χαρακτήριζαν. Ἀξιοποιώντας ὅλα αὐτά τά δεδομένα μποροῦμε πλέον νά καταλήξουμε σέ μερικά συμπεράσματα σχετικά μέ τήν ταυτότητα τοῦ σύγχρονου Ὀρθοδόξου Ποιμαντικοῦ Συμβούλου.

Στήν Ὀρθόδοξη Ἀνατολή ἡ παρουσία τοῦ Ποιμαντικοῦ Συμβούλου δέν ἀποτελεῖ καινοφανές γεγονός. Ἡ ποιμαντική διακονία στηρίχθηκε ἀνέκαθεν στή λειτουργία μιᾶς ad hoc τῆς Ποιμαντικῆς Συμβουλευτικῆς, ἡ ὁποία ταυτίζεται μέ τή σωτηριολογική χειραγωγία τοῦ πιστοῦ στά οὐσιώδη τῆς πίστεως. Βασικό «ἐργαλεῖο» αὐτῆς τῆς Ποιμαντικῆς Συμβουλευτικῆς εἶναι τό μυστήριο τῆς ἱερᾶς ἐξομολογήσεως, στά πλαίσια τοῦ ὁποίου ἐπιτελεῖται καί ἡ πνευματική καθοδήγηση τῶν πιστῶν ἀπό φωτισμένους ἁγιοπνευματικά «γέροντες»[187]. Ἀπό ἀνθρώπους τῶν ὁποίων ὁ ἐν Χριστῷ προσωπικός ἀσκητικός ἀγώνας καθαρμοῦ ἀπό τά πάθη τῆς πεπτωκυίας φύσεως τούς κατέστησε φορεῖς τῶν χαρισμάτων

---

187. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ. Βλ. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ γέροντας εἶναι ἡ μέθοδος, *Εἰσαγωγή στήν Ὀρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ..., σελ. 82-84.

τοῦ Πνεύματος, διδασκάλους «πλήρεις Πνεύματος Ἁγίου καί σοφίας»[188]. Ποιμένες «πάσχοντες τή θέωση», οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν Ποιμαντική Συμβουλευτική δηλώνοντας «ἀρρήτως» ὅτι καθοδηγοῦν τά «ἀρνία» Του «καθώς τό Πνεῦμα δίδει αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι»[189]. Καί ὁ λόγος τους ἔχει κῦρος Εὐαγγελικό, γιατι ἐπιτελοῦν τήν ὑπηρεσία τους διαβεβαιωνοντας ἐνσυνειδήτως, «ἔργῳ» καί «λόγῳ», ὅτι «φείδονται μή τι εἰς αὐτούς λογίσηται ὑπέρ ὅ βλέπει αὐτούς ἤ ἀκούει τί ἐξ αὐτῶν»[190].

Πρέπει, ὡστόσο, νά γίνει σαφές, ὅτι, παρότι στήν πράξη τά λειτουργήματα τοῦ ἐξομολόγου καί τοῦ συμβούλου-πνευματικοῦ καθοδηγητῆ συγχωνεύονται, οἱ δύο αὐτές μορφές διακονίας δέν εἶναι ἐξ ὁρισμοῦ ταυτόσημες. Ὁ ἱερέας εἶναι δικαιωματικά, ὡς ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ του ἀξιώματος, πνευματικός σύμβουλος, δέν εἶναι ὅμως αὐτοδικαίως ἐξομολόγος. Ἡ χάρις τῆς ἱερωσύνης ἐμπεριέχει «δυναμει» τό δικαίωμα τοῦ «δεσμεῖν καί λύειν» ὅμως, ἀπαραίτητη προϋπόθεση, πέραν τῶν πνευματικῶν προσόντων, εἶναι ἡ ειδική εὐλογία καί ἡ δι᾽ ἐντολῆς τοῦ ἐπισκόπου ἀναθεση τοῦ συγκεκριμένου διακονήματος. Ἡ κανονική τάξη τῆς Ἐκκλησίας προβλέπει, μάλιστα, τήν ἐπικύρωση τοῦ δικαιώματος ἀναλήψεως αὐτῆς τῆς βαριᾶς εὐθύνης δι᾽ ἐπιδόσεως ἀπό τόν ἐπίσκοπο ειδικῆς ἐνταλτηρίου ἐπιστολῆς, μέ βάση τήν ὁποία ἀνατίθεται στόν πρεσβύτερο «τό τῆς Πνευματικῆς Πατρότητος λειτούργημα»[191]. Τό συμβουλευτικό ἔργο, ὅμως, μποροῦν νά ἐπιτελοῦν «καί μή ἱερεῖς, ὅπως οἱ μοναχοί, στήν οὐσία, δηλαδή, λαϊκοί. Ὡς ἱερομοναχοι, μοναχοί δηλαδή πού ἔχουν χειροτονία πρεσβυτέρου, μποροῦν νά ἀσκοῦν καί τό μυστήριο τῆς ἱ. ἐξομολογήσεως. Ἱστορικά ἔχουμε ἐνδείξεις, ὅτι μοναχοι μή ἱερωμένοι εἶχαν δικαίωμα ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ἤ τουλάχιστον

188. Πρβλ. «ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ ὑμων μαρτυρουμενους ἑπτά, πλήρεις Πνεύματος Ἁγίου καί σοφίας». *Πράξ.* 6,3.

189. Πρβλ. «καθώς τό Πνεῦμα δίδει ἡμιν ἀποφθέγγεσθαι». *Πράξ.* 2, 4.

190. Πρβλ. τό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, «φείδομαι δέ, μή τις εἰς ἐμέ λογίσηται ὑπέρ ὅ βλέπει με ἤ ἀκούει τί ἐξ ἐμοῦ». *Β΄Κορ.* 12, 6.

191. ΒΛ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ μοναχοῦ, ΑΓΑΠΙΟΥ ἱερομονάχου, *Πηδάλιον*, ἐκδ. Ἀστερος, Ἀθῆναι, 1970, σελ. 758. Πρβλ. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εἰσαγωγη στήν Ὀρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ... σελ. 31.

προέβαιναν σέ ἄφεση»[192]. Αὐτά τά δύο λειτουργήματα, τῆς ἐξομολογητικῆς καί τῆς συμβουλευτικῆς, συναντῶνται καί ἀλληλοπεριχωροῦνται στό θεσμό τοῦ «γέροντα», ὅπως τόν γνωρίζει ἡ μακραίων παράδοση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Ἡ βασική παρατήρηση, ἑπομένως, ἀφορᾶ αὐτή καθαυτήν τή χρήση τοῦ ὅρου Ποιμαντικός Σύμβουλος. Στά πλαίσια τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, ἡ χρήση τοῦ συγκεκριμένου ὅρου ἀποτελεῖ μᾶλλον πλεονασμό, ἀφοῦ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο κατανοεῖται ἡ ποιμαντική συμβουλευτική στήν ἀνατολική Ἐκκλησία ἐμπεριέχεται στή λειτουργία τῆς πνευματικῆς πατρότητας καί στή χαρισματική δραστηριότητα τοῦ «γέροντα» πνευματικοῦ καθοδηγητῆ. Ἐπιπλέον σηματοδοτεῖ ἕναν κίνδυνο στήν περίπτωση ἐκείνη πού ὁ ἐμπλουτισμός τοῦ ἱερέα, μέ τά ὅσα καταρχήν πολύτιμα τοῦ προσφέρει ἡ θύραθεν σοφία, ὁδηγήσει σέ ἀποπροσανατολισμό, σέ «συσχηματισμό» του μέ ἕνα πνεῦμα ἐκκοσμικευμένο καί τεχνοκρατούμενο[193].

Τό πρόβλημα ὅμως δέν ἔγκειται στό ποιές λέξεις-σημαίνοντα χρησιμοποιοῦνται σέ κάθε περίπτωση καθορισμοῦ ἑνός πεδίου δραστηριοτήτων ἀλλά σέ ποιά σημαινόμενα παραπέμπουν. Μέ ἄλλα λόγια τό ἐνδιαφέρον μας δέν ἑστιάζεται στήν ἀμφισβήτηση ἑνός ὅρου, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε εἶναι πλέον καθιερωμένος στόν ἐπιστημονικιό χῶρο ὡς terminus technicus, ἀλλά νά προσδιορίσουμε τίς συνιστῶσες τῆς ὀρθόδοξης ἐκδοχῆς του.

β. *Ὁ ἱερέας ποιμένας καί θεραπευτής*

Ἐπικεντρώνοντας τήν προσοχή μας στό πρακτικό περιεχόμενο τῶν ἐφαρμογῶν τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, καί, κυρίως στό ἔργο τοῦ κληρικοῦ πού καλεῖται νά ἀξιοποιήσει αὐτά τά δεδομένα μποροῦμε νά καταλήξουμε στά ἑξῆς συμπεράσματα:

---

192. Βλ. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Φάκελλος Μαθήματος Συμβουλευτικῆς Ποιμαντικῆς*, ἐκδ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1997, σελ. 21-22. Ἀλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Εἰσαγωγή στήν Ὀρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*,... σελ. 31.

193. Πρβλ. «μή συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀλλά μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός ὑμῶν, εἰς τό δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τό ἀγαθόν καί εὐάρεστον καί τέλειον». *Ρωμ.* 12,2.

α) Ὁ ὀρθόδοξος ἱερέας εἶναι καταρχήν καί κατά κύριο λόγο ὁ ποιμένας καί πατέρας μιᾶς εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Ἡ ἔμπνευση καί οἱ προϋποθέσεις τῆς διακονίας του ἔχουν ὡς πηγή καί ὡς κριτήριο ὀρθοπραξίας τό πρωταρχικό του ἔργο, πού εἶναι ἡ προσφορά τῆς Θείας Εὐχαριστίας καί κατά φυσική συνεπαγωγή ὁ διά τῶν μυστηρίων ἁγιασμός τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων του. Ταυτοχρόνως εἶναι ὁ κατεξοχήν ὑπεύθυνος γιά τή διδαχή «ἔργῳ» καί «λόγῳ» τῶν οὐσιωδῶν τῆς πίστεως. Πυρηνικός καί θεμελιώδης στόχος τῆς διακονίας του εἶναι ἡ ἐσχατολογική νοηματοδότηση τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία.

β) Ἡ κοινωνική διακονία τοῦ ποιμνίου του δέν ἀποτελεῖ πάρεργο ἀλλά θεμελιῶδες ἔργο, διά τοῦ ὁποίου γίνεται ὁρατή καί μεθεκτή ἡ παρουσία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ἄν αὐτό τό ἔργο δέν ἦταν σημαντικό, δέν θά προέβαινε ἡ πρώτη Ἐκκλησία στήν ἐκλογή τῶν ἑπτά διακόνων, οὔτε θά εἶχε λαμπρυνθεῖ ἡ ἱστορική παρουσία τῆς Ἐκκλησίας μέ τόσα ἔργα φιλανθρωπίας καί ἀρωγῆς τῶν «κοπιώντων καί πεφορτισμένων».

γ) Τά σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα ἀπαιτοῦν τή διεύρυνση καί τήν ἐξάσκηση τοῦ ποιμαντικοῦ κοινωνικοῦ ἔργου καί στά καινούργια πεδία δραστηριοποιήσεως, ὅπως τά νοσοκομεῖα, ὁ χῶρος τῆς ψυχικῆς ὑγείας κ.τ.λ. Τά ἐρευνητικά δεδομένα ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ κοινωνική καί ψυχολογική ὑποστήριξη τῶν σωματικῶς πασχόντων εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας ἤ γενικότερα γιά τήν σθεναρότερη ἀντιμετώπιση τοῦ stress πού συνεπάγεται ἡ ἀσθένεια, ἡ ἀναπηρία καί ἡ νοσηλεία[194].

---

194. Τόν τελευταῖο καιρό πληθαίνουν οἱ βιβλιογραφικές ἀναφορές σχετικά μέ τή βοήθεια πού προσφέρουν ἡ τόνωση τῆς θρησκευτικότητας στούς σωματικῶς πάσχοντες καθώς καί ἡ σημασία πού ἔχει ἡ διατήρηση ὑψηλοῦ ἠθικοῦ μέσῳ τῆς θρησκευτικῆς ἐλπίδας γιά τήν ταχύτερη καί καλύτερη ἀνάρρωση καί ἀποκατάσταση. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε μερικές ἐργασίες, ὅπως: G.H. KOENNIG, D.O. MOBERG, J.N. KVALE, Religious activities and attitudes of older adults in a geriatric assesment clinic, *Journal of American Geriatric Society*, vol. 36, 1988, σελ. 362-374. K.A. SHERRILL. D.B. LARSON, Adult burn patients, the role of religion in recovery, *South Medical Journal*, vol. 81, 1988, σελ. 821-829. D. GUTMAN, *Reclaimed Powers : Toward a new psychology at men and women in late life,* Basic books, New York, 1987. E.H. CASSEM, The person confronting health, in the *New Harvard Guide to Psychiatry*. Edited by Nicholi

Ἡ ἀπουσία τοῦ κληρικοῦ ἀπό αὐτούς τούς χώρους ὄχι μόνο ἀποτελεῖ ἀθέτηση βασικῶν ὑποχρεώσεων («ἠσθένησα, καί ἐπεσκέψασθέ με»[195]) ἀλλά ἀφήνει καί τό πεδίο ἀνοικτό στή δράση τῶν παραθρησκευτικῶν ὁμάδων πού, ὅλο καί περισσότερο, δραστηριοποιοῦνται σ' αὐτό τό πεδίο[196].

δ) Ἡ διακονική προσφορά τοῦ ἱερέα στά διάφορα καινοφανῆ πεδία δραστηριοποίησης δέν εἶναι δεδομένο ὅτι θά γίνει ἀποδεκτή. Εἶναι μάλιστα πολύ πιθανό οἱ σωτηριολογικές διαστάσεις τῆς ποιμαντικῆς του παρουσίας νά μήν γίνονται κατανοητές ἤ νά μήν συμπεριλαμβάνονται στά ἐπιγνωστά ἐνδιαφέροντα πολλῶν ἐκ τῶν ἀποδεκτῶν τῆς κατά τά ἄλλα εὐπρόσδεκτης ἀρωγῆς του. Ἡ προσπάθεια παρουσίας καί παρέμβασης σέ πολλούς ἀπό αὐτούς τούς εἰδικούς τομεῖς διακονίας, που προαναφέρθηκαν, ἀπαιτεῖ μία «κενωτική» παρουσία τοῦ ἱερέα, ὁ ὁποῖος καλεῖται νά ἀξιοποιήσει κάθε προσφερόμενη γνώση, μέθοδο καί τεχνική πού τόν βοηθᾶ νά γίνει «τοῖς πᾶσι τά πάντα» γιά νά καταφέρει νά βοηθήσει καί νά σώσει «πάντως τινάς»[197].

Ὅσα ἀναφέρθηκαν ἕως ἐδῶ ἐπιτρέπουν νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι τό ζητούμενο γιά τήν ὀρθόδοξη ποιμαντική πράξη δέν εἶναι ἡ, κατά ἀπομίμηση τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, δημιουργία ἀποϊεροποιημένων ποιμαντικῶν συμβούλων. Πολύ περισσότερο δέν θά εἶχε νόημα ἡ δημιουργία μίας «κάστας» τεχνοκρατῶν ποιμένων πού θά δραστηριοποιοῦνται στά πλαίσια ἑνός θρησκευτικοῦ τύπου κοινωνικοπρονοιακοῦ ἀκτιβισμοῦ.

Αὐτό πού περιμένει σήμερα ἡ Ἐκκλησία ἀπό τήν Ποιμαντική Ψυχολογία-πέρα ἀπό τό θεωρητικό καί ἐρευνητικό της ἔργο- εἶναι ἡ καλλιέργεια καί ἡ ἐξασφάλιση τῶν

A.M. Jr. Cambridge, Mass, Bellknap Press (Harvard University Press), 1988. P. PRESSMAN, J. LYONS, D. LARSON, J.M. STAIN, Religious belief, depression and ambulation status in elderly women with broken hips, *American Journal of psychiatry*, vol. 147, 1990, sel. 758-760. L.R. PETERSON, A. ROY, Religiosity, Anxiety and meaning and purpose: Religion's consequences for psychological wellbeing. *Review of religious research,* vol. 27, σελ. 49-62.

195. *Ματθ.* 25, 95-97.

196. Πρβλ. H. COX, *Turning East,* ed. Simon & Schuster, New York, 1977.

197. Πρβλ. «τοῖς πᾶσι γέγονα τά πάντα, ἵνα πάντως τινάς σώσω». *Α' Κορ.* 9, 22.

προϋποθέσεων ἐκείνων, ὅπου οἱ κληρικοί θά τροφοδοτοῦνται μέ ὅ,τι μπορεῖ νά ἐνισχύσει τή γνησιότητα τῆς ἱερατικῆς ταυτότητας καί οἱ διακονοῦντες τήν Ἐκκλησία-κληρικοί καί λαϊκοί- θά ἐμπλουτίζουν τή γνωστική τους φαρέτρα μέ ὅσα ἐφόδια μποροῦν νά ἐνισχύσουν τό θεόσδοτο ἔργο τους. Ἐκτός ὅμως ἀπό αὐτό εἶναι ζωτική ἀνάγκη σήμερα νά ἐγκαθιδρύσει θεωρητική καί (μετ)-εκπαιδευτική ὑποδομή, ὥστε νά ἐνισχυθεῖ ἡ ἐκκλησιαστική διακονία μέ στελέχη ἐξειδικευμένα στήν ποιμαντική τοῦ νοσοκομειακοῦ ἤ του βαρέως πάσχοντος ἀσθενοῦς καθώς καί τοῦ περίγυρού του, τοῦ ψυχικῶς πάσχοντα, τῆς διαταραγμένης οἰκογένειας ἤ, ἀκόμα, τῶν ἐμπερίστατων ἀρνησιθέων. Οἱ τελευταῖοι μπορεῖ νά ἀρνοῦνται τή θρησκευτική ταυτότητα τοῦ ἱερέα. Ποιός «κοπιῶν καί πεφορτισμένος», ὅμως μπορεῖ νά ἀντι-σταθεῖ στήν προσφορά γνήσιας ἀγάπης, ἡ ὁποία ἐξ ὁρισμοῦ δέν ἔχει σχέση μέ ἰδιοτελῆ «ἱεραποστολικά» κίνητρα ἑνός θρησκευτικοῦ παρείσακτου στό χῶρο τοῦ νοσηλευτηρίου, ἀλλά συνιστᾶ παροχή «εἰδικῶν» ὑποστηρικτικῶν ὑπηρεσιῶν ἀπό ἕνα ἐξειδικευμένο μέλος τῆς εὐρύτερης θεραπευτικῆς ὁμάδας.

Πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν κληρικῶν δέν εἶναι χαρισματικοί καί πολύπειροι. Κατά συνέπεια εἶναι θεμελιώδους σημασίας, στή βασική ἐκπαίδευση τῶν ἱερέων νά προσφέρονται ἐκεῖνες οἱ γνώσεις πού θά προστατεύσουν ἀπό λανθασμένους χειρισμούς[198], θά διευκρινίζουν τά ὅρια τοῦ πότε κανείς πρέπει νά παραπέμπει σέ ἄλλον ἐπαγγελματία εἰδικό (γιατρό, ψυχίατρο κλπ)[199] καί πότε ἕνας ἱερέας εἰδικευμένος σέ κάποιον τομέα (π.χ. ψυχίατρος ἤ ψυχοθεραπευτής) θά βοηθοῦσε καλύτερα.

Μέ τό ἴδιο σκεπτικό καί τίς ἴδιες θεωρητικές προδια-

---

198. Γιά παράδειγμα, νά εὐαισθητοποιοῦνται στήν ἀποφυγή τῆς χρησιμοποίησης, κατά τόν ποιμαντικό διάλογο, φράσεων τοῦ τύπου «ἦταν πολύ καλός ἄνθρωπος καί γι᾽ αὐτό τόν πῆρε ὁ Θεός» πού ἠχοῦν στά αὐτιά τοῦ ὀρφανοῦ παιδιοῦ ὡς ἐπιβεβαίωση ἐνοχῶν («ἐγώ φταίω πού δέν ἤμουν καλό παιδί») καί σκιαγραφήσεως ἑνός ἐγωκεντρικοῦ καί ἄσπλαχνου Θεοῦ. Πρβλ. David. K. SWITZER, Pastoral Response to Bereavment, *Pastoral Care Emergencies,* Paulist Press, U.S.A., 1989, 109-128.

199. Πρβλ. Howard J. CLINEBELL, Referral Counselling, *Basic Types of Pastoral Counselling,* Parthenon Press, Nashville, Tennessee, U.S.A., 1966, σελ. 176-188.

γραφές μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ἐπίσης τό νόημα καί ἡ χρησιμότητα μερικῶν ἀκόμη πιό ἐξειδικευμένων μορφῶν διακονίας, ὅπως εἶναι τοῦ ἱερέως ὁ ὁποῖος εἶναι ταυτόχρονα εἰδικευμένος καί ἐπαγγελματικά δραστηριοποιημένος ἰατρός, ψυχίατρος[200], κοινωνικός λειτουργός, ψυχολόγος, ψυχοθεραπευτής κ.τ.λ. Οἱ τελευταῖοι, ἐκτός ἀπό τήν ἀξιοποίησή τους στήν ἐνεργό δραστηριότητα, μποροῦν νά ἀποδειχθοῦν πολύτιμοι στήν πρακτική διάσταση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, προσφέροντας ἐξειδικευμένες γνώσεις, κλινική καί πρακτική ἐμπειρία, καθώς καί «ἔδαφος» καί ἐποπτεία γιά τήν πραγματοποίηση πρακτικῆς ἐξάσκησης.

Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ δρόμος εἶναι ἀνηφορικός καί τά θεωρητικά καί πρακτικά προβλήματα πού πρέπει νά ξεπεραστοῦν δέν εἶναι λίγα. Ὁ θεραπευτής πού ἐξασκεῖ ταυτοχρόνως δύο «ἐπαγγέλματα» πρέπει νά ἔχει ἀπόλυτα ξεκαθαρισμένα μέσα του τά συστατικά τῆς ταυτότητάς του. Μόνο ἔτσι μποροῦν νά ἀποφευχθοῦν «τεχνικά» προβλήματα, ὅπως ἡ ὑπέρ-ἐξιδανίκευση τοῦ ἱερέα-θεραπευτῆ ἀπό τόν πιστό, ἡ ἐκζήτηση θαυματουργικῶν θεραπειῶν, πού χρησιμοποιεῖται ὡς ψυχολογική ἄμυνα στήν ψυχοθεραπεία, ἡ σύγχυση μεταξύ τοῦ θεραπευτικοῦ, τοῦ συμβουλευτικοῦ καί τοῦ ποιμαντικοῦ ρόλου[201] ἤ, ἀκόμα, καί ἡ ἀνάδυση προσωπικῶν

---

200. Ὁ γράφων βρέθηκε συχνά ὑπό τήν πίεση νά ἀπαντήσει στό ἐρώτημα «ἐξωεκκλησιαστικῶν» (κυρίως) ἀνθρώπων, ἀφοῦ ἦταν γιατρός, ἄρα εἶχε δεδομένες τίς δυνατότητες κοινωνικῆς προσφορᾶς, γιατί ἔγινε καί ἱερέας. Γιά λόγους εὐκολίας υἱοθετήθηκε μιά ἀπάντηση ὑπό μορφή χαριτολογίας, μέ περίπου τό ἑξῆς περιεχόμενο: «Τήν ἔπαθα σάν τόν τσαγκάρη, ὁ ὁποῖος γοητευμένος ἀπό τό μοναχικό ὅραμα ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψει τήν τσαγκαρική καί νά γίνει καλόγερος. Ὅταν ὅμως ἔγινε καλόγερος διαπίστωσε ὅτι ὑπῆρχαν πολλοί ξυπόλυτοι φίλοι τοῦ μοναστηριοῦ καί πολλά ἀπό τά παπούτσια τῶν μοναχῶν ἦταν χαλασμένα. Ἔτσι τελικά καί τόν μοναχικό κανόνα φορτώθηκε καί τόν τσαγκάρη συνέχισε νά κάνει. Παρηγορήθηκε ὅμως, γιατί ἔμαθε ὅτι ὅλοι οἱ καλόγεροι ἐκτός ἀπό τά πνευματικά καθήκοντα ἀναλαμβάνουν καί διάφορα χειρωνακτικά διακονήματα, κι᾿ ὅπως τοῦ εἶπε ὁ γέροντας, τήν τέχνη πού ἤξερε καί ἀνάγκη τήν εἶχαν καί ἄλλος δέν τήν ἤξερε τόσο καλά ὅσο ἕνας ἐπαγγελματίας».

201. Πρβλ. B.CUNIN, B. CUNIN, S. CUNIN, Psychotherapy with orthodox jewish patients : on clarifying distortions and conflicts, *Journal of Psychology and Judaism*, vol. 16, 1993, σελ. 123-131.

πνευματικῶν προβλημάτων ἀπό τήν πλευρά τοῦ θεραπευτῆ[202].

Ἄλλωστε ἡ Ἱεραποστολική εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ βασικό καθῆκον καί ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία, καλεῖται νά ἀξιοποιήσει τήν πνευματική παρακαταθήκη τῆς Ὀρθόδοξης Παράδοσης[203] καί νά τή διατυπώσει ἔτσι ὥστε νά καταστεῖ ὠφέλιμη καί γιά τήν ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας. Στή διεθνή ἐπιστημονική κοινότητα αὐτός ὁ προβληματισμός ὑφίσταται ἤδη, καί στή βιβλιογραφία συναντῶνται προσπάθειες ἐμπλουτισμοῦ τῆς ψυχοθεραπευτικῆς τεχνικῆς μέ θρησκευτικά στοιχεῖα[204], ἀκόμη καί προτάσεις γιά ἐπέκταση τοῦ «βιοψυχοκοινωνικοῦ μοντέλου» σέ «βιοψυχοκοινωνικό-πνευματικό μοντέλο»[205] . Τοῦτο γιατί ὅλο καί περισσότερο διαπιστώνεται ὅτι οἱ ψυχοθεραπευτικές θεωρίες δέν ἔχουν τά ἀπαραίτητα γνωστικά δεδομένα γιά νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἀνάγκες τοῦ θρησκευόμενου ἀσθενοῦς[206], καθώς οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ψυχολογίας συχνά ἀγνοοῦν ἤ ἔχουν παρεξηγήσει καίριας σημασίας ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα πού χαρακτηρίζουν τόν πνευματικά ἀγωνιζόμενο ἄνθρωπο[207].

Τό ἐρώτημα λοιπόν εἶναι σαφές: ἔχουμε δικαίωμα νά ὀλιγωρήσουμε μπροστά στά σημεῖα τῶν καιρῶν, στίς ἀνάγκες τῶν πιστῶν, στήν πνευματική ἔνδεια τοῦ σύγχρονου κόσμου, στήν ἐπιστημονική καί ἀνθρωπολογική πρόσκληση καί πρόκληση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου;

Ἡ ἀπάντηση εἶναι μᾶλλον αὐτονόητη. Ἐμεῖς θά ἀποφύγουμε νά κλείσουμε αὐτή τή μελέτη μέ βαρύγδουπα συμπερα-

---

202. Πρβ. M.H. SPERO, R. MESTER, Countertansference Envy toward the Religious Patient. *The American Journal of Psychoanalysis*, τόμ. 48, No 1, 1988, σελ. 123-131.

203. Πρβλ. Ἰωάν. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Ἡ πατερική (πνευματική καί) ψυχολογική ἐμπειρία, *Βιβλικά ψυχογραφήματα*, ... σελ. 19..

204. Πρβλ. F.A. DiBLASIO, B.B. BENDA, Practitioners, religion and the use of forgiveness in the clinical setting. Special issue: religious values in psychotherapy, *Jornal of psychology and Christianity*, vol. 10, 1991, σελ. 166-172.

205. Βλ. R. SCARNATI, M.A. MADRY, A. WISE, H.D. MOORE, Religious beliefs and practices among most dangerous psychiatric inmates, *Forensic Reports*, vol. 4, σελ. 1-16.

206. Βλ. Kate Miriam LOEWENTHAL, *Mental Health and Religion*,...., σελ. 156.

207. Πρβλ. Solomon SCHIMMEL, Anger and its Control in Graeco-Roman and Modern Psychology,... σελ. 156.

σματα καί προτάσεις. Μετά ὅσα καταγράφηκαν ὡς ἐδῶ ἄς δώσουμε τό δικαίωμα νά ἐξαγάγει καθένα μόνος του τά συμπεράσματά του. Ἀντ' αὐτοῦ προτιμοῦμε ὡς ἐπί-λογο νά παραθέσουμε τόν προφητικό λόγο τοῦ Γέροντος Χαλκηδόνος κυροῦ Μελίτωνος. Ἴσως αὐτός ἀποτελεῖ ἱκανό κριτήριο τοῦ πρός ποιά κατεύθυνση πρέπει νά κινηθοῦν τά συμπεράσματα καί οἱ κατευθύνσεις πού προκύπτουν ἀπό τόν ποιμαντικό, ποιμαντικοψυχολογικό καί ψυχολογικό προβληματισμό πού προσπαθήσαμε νά καταθέσουμε σ' αὐτή τήν ἐργασία.

«Ἡ χθές πρό πολλοῦ παρῆλθεν. Οὔτε κἄν τήν σήμερον ζῶμεν σήμερον. Μᾶς προέλαβεν ἡ μεθαύριον. Εἶναι ἀπέλπιδα τά κτυπήματα εἰς τήν θύραν τῆς Ἐκκλησίας. Τά ἠκούσαμεν. Καί ἀφυπνίσθημεν. Καί ἤλθομεν πρός σᾶς. Ἄν δέν ἀνηρχόμεθα, ὡς Ἐκκλησία, πρός τήν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ. Ἄν δέν κατηρχόμεθα πρός τήν πραγματικότητα τῆς εἰκόνος Του, τοῦ ἀνθρώπου, καί τοῦ κόσμου Του αὐτῆς τῆς στιγμῆς, δέν θά ἤμεθα Ἐκκλησία. Θά ἤμεθα μία ἔνδοξος, ἴσως θαυμαστή, ἱστορική πραγματικότης, ἀλλά παρελθοντολογία καί μόνον. Ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ζωή, εἶναι ἡ πάντοτε σήμερον ἐν τῇ ἀτέρμονι ἐκτάσει τῆς αἰωνιότητος»[208].

Τό δίλημμα σχετικά μέ τό θέμα πού ἀναπτύξαμε σέ αὐτή τή μελέτη, εἶναι ἁπλό καί σαφές: Ἔχουμε ἄραγε, τό δικαίωμα νά ἐπιμείνουμε σέ μία νοοτροπία κατά τήν ὁποία, «διαπνεόμενοι ἀπό ἕναν ψευδοαγγελισμό, ἀπορρίπτουμε ἀσυζητητί τόν κόσμο, καταντώντας ἄρνηση καί κοινωνικό «ἐγκύστωμα», χωρίς τήν παραμικρή διάθεση διακονίας καί μαρτυρίας»; Καί αὐτό θά εἶναι «τίποτε περισσότερο ἤ λιγότερο ἀπό τήν ἀθέτηση τῆς Ἱεραποστολῆς ὡς ἀναπνοῆς τῆς Ἐκκλησίας»;[209] Ἤ μήπως ἔφθασε πιά ὁ καιρός νά τολμήσουμε τό ἄνοιγμα, ἀξιοποιώντας μέ ὀρθόδοξο τρόπο τήν ἐπιστήμη τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί τόν κόπο καί

---

208. Βλ. Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος ΜΕΛΙΤΩΝΟΣ, Ἀπόσπασμα ὁμιλίας, κατά τήν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Δ' Πανορθοδόξου Διασκέψεως ἐν τῷ Παρεκκλησίῳ τοῦ ἐν Γενεύῃ Ὀρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῇ Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς (9-6-1968), *Χαριστήρια εἰς τιμήν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, Πατριαρχικόν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1977, σελ. 5.

209. Πρβλ. Γεωργίου Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ἡ κοινωνική παρουσία τοῦ κληρικοῦ...*, σελ. 16-17.

τίς γνώσεις τῶν ἐξειδικευμένων κληρικῶν θεραπευτῶν; Ἄλλωστε πολλοί ἐξ αὐτῶν ἤδη διακονοῦν μέ συνέπεια σέ δύσκολα πεδία εὐθυνῶν, ἀναμένοντας τήν ἀποδοχή καί τήν κατανόηση ἀπό τήν Ἐκκλησία, τῶν ποιμαντικῶν ἀναγκῶν πού ἐξυπηρετοῦν, ὥστε, ἐμπνεόμενη ἀπό τό πρότυπο τῆς θεσμοθέτησης τῶν διακόνων στήν πρώτη Ἐκκλησία νά προχωρήσει καί σήμερα σέ ἀνάλογα βήματα.

Σπύρου Τσιτσίγκου, Θεολόγου

Ὁ Χριστιανισμός ἐνόψει τῆς τρίτης χιλιετίας.
Ὑπό τό πρίσμα τῆς Θεολογίας τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν

Τό 1999 γιά ὅλο τό Χριστιανισμό εἶναι ἔτος προετοιμασίας τῆς εἰσόδου μας στήν τρίτη χριστιανική χιλιετία. Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἔλευσης τῆς τρίτης χιλιετίας[1], ἔχουν κοπεῖ εἰδικά νομίσματα, ἑτοιμάζονται σχετικές κινηματογραφικές ταινίες[2] κι᾽ ἐκδίδονται δεκάδες ἀνάλογα βιβλία[3]. Προβλέπεται ὅτι ἐντός τοῦ 1999, 10 ἑκατομμύρια προσκυνητές ἀπό ὅλο τόν κόσμο θά ἐπισκεφθοῦν τήν Ἱερουσαλήμ ὡς τήν Ἱερή Πόλη τῆς Ἀποκάλυψης. Μάλιστα δέ, εἰδικά γιά τό ἔτος 2.000 ἔχουν ἐξαγγελθεῖ ποικίλοι ἑορτασμοί. Στίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1999 τά χριστιανικά ἔθνη ὅλου τοῦ κόσμου θά ἔχουν ξεκινήσει τή μεγαλύτερη γιορτή, πού ἔγινε ποτέ στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Στό Λονδίνο θά πραγματοποιηθεῖ μία καταπληκτική ἐπίδειξη πυροτεχνημάτων, ἐνῶ τό ἐπίκεντρο τῶν πανηγυρισμῶν θά βρίσκεται ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀπ᾽ ὅπου θά ἀρχίσει ἡ νέα χιλιετία, στό Γκρίνουιτς. Οἱ

---

1. Βλ. *Ἡ Καθημερινή*, 29-11-1998, σ. 58.

2. Βλ. Ρ. Καρμάκαρ (Γερμανία): «*Chez Walter*», Μ. Αλμπαντέχο (Ἱσπανία): «*Ἡ πρώτη μου νύχτα*», Χ. Χάρτλεϊ (ΗΠΑ): «*Τό βιβλίο τῆς ζωῆς*», Λ. Καντέ (Γαλλία): «*Οἱ αἱματηροί*», Ι. Ἐνιέντι (Οὐγγαρία) : «*Ὁ Ταμάς καί ἡ Ἰουλία*», Α. Σισάκο (Μάλι) : «*Ἡ Ζωή πάνω στή Γῆ*», Ντ. Μακέλαρ (Καναδᾶς) : «*Ἡ τελευταία νύχτα*», Τσάι Μιγκ Λιαγκ (Ταϊβάν) : «*Ὁ τελευταῖος χορός*», Α. Μπερλινέρ (Βέλγιο): «*Ὁ τοῖχος*», Β. Σάλες (Βραζιλία): «*Μεσάνυχτα*».

3. Πρβλ. S. Th. Mayrokephalou, *New Ideas for the New Age*, England 1979, Ch. Berlitz, 1999: *Ἡ Συντέλεια, Ἀθήνα* 1981, H. Schwartz, *Το τέλος τοῦ Αἰῶνα*, K. Cruise O'Brien, *Ἡ αὐγή τῆς χιλιετίας*, R. Kaplan, *Τά στερνά τῆς Γῆς* κ.ἄ.

πιό ψύχραιμοι θά συρρεύσουν μᾶλλον στή Βασιλική τοῦ Ἁγίου Πέτρου στή Ρώμη γιά νά προσευχηθοῦν μαζί μέ τόν Πάπα στήν αὐγή τῆς νέας χιλιετίας. Ὁλόκληρη ἡ Δύση θά ἀργεῖ οὐσιαστικά ἀπό τίς 24 Δεκεμβρίου, ἡμέρα Παρασκευή, μέχρι τίς 2 Ἰανουαρίου, ἡμέρα Κυριακή.

Οἱ γνῶμες τῶν Μελλοντολόγων καί Παραψυχολόγων γιά τό μέλλον ποικίλουν. Ἡ λεγόμενη «*τρέλα τῆς χιλιετίας*» πολιορκεῖ, ἐδῶ καί πολλά χρόνια τώρα, τόν πλανήτη μας ἀπό τά διάφορα μεσσιανικά κινήματα[4], τούς *Σαββατιστές* τοῦ 17ου αἰώνα, τούς *Πεντηκοστιανούς*, τούς *Ἀντβεντιστές*, τούς *Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβᾶ* (μέ τόν *Ἀρμαγεδδῶνα)* ἕως τούς σύγχρονους «λάτρεις» τοῦ *Millennium* (Χιλιαστές)[5]. Πολλοί σύγχρονοι «προφῆτες» κηρύττουν τήν ἀργή (βλ. μάντισσα τῆς Ἀμερικῆς Τζίν Ντίξον) ἤ σύντομη (Χαμίντ Μπέι 1930), Σάντρα Μακνίλ (1968), Ἄλαν Βόν (1973), Μπέρτ Κάσιγκς (1979) ἔλευση ἑνός παγκόσμιου καλοῦ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι οὐσιαστικά δέ θά ἀλλάξει τίποτα, ἀλλά ἁπλῶς θά ἐπισυμβεῖ ἕνας *κύκλος* [Τζέφρι Γκούντμαν (1970) καί Ρός Πίτερσον (1978)], κι᾽ ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι κάτι τό κακό θά συμβεῖ σύντομα [ἡ «μητέρα Σίφτον (1561), Τζών Πένταγκον (1968), Πόλ Σάλομον (1972), Πόλ Σόκλεϊ (1975), Ναραγιάντα (1978), Ἄνταμ Κάθαντ (1979), Ἀϊρίν Χιούζ (1979), Ντέιβιντ Χόι (1979), Μάξ Τόθ (1979), Πλέιτζμαν καί Γκρίμπιν (1980), Μπόρις Κριστόφ (1980). Ἄν Φίσερ (1980)], ἤ στό ἀπώτερο μέλλον (Παραμχάνσα Γιογκανάντα καί οἱ ἀδελφές Λουσόν).

---

4. Γιά τούς νέους ψευδομεσσίες βλ. *Οἱ Προφητεῖες γιά τόν αἰώνα μας καί γιά τό 2000*, σσ. 218 ἑξ.

5. Πρβλ. F.F. Armesto, *Millennium : A history of our last thousand years*,ἔκδ. Bantam,1995, A. Briggs-D. Snowman, *Fins de Siècle : How Centuries End 1400-2000*, Yale University Press, 1966, N. Cohn, *The pursuit of the Millennium*, Oxford University Press, 1978, M. Grosso, *The Millennium Myth: Love and Death at End of Time*, ἐκδ. Quest, 1995, D. Thompson, *The End of time : Faith and fear in the Shadow of the Millennium*, ἔκδ. Sinclair-Stevenson, 1996, H. Bloom, *Omens of Millennium*, ἐκδ. Riverhead Books, 1997, N. Campion, *The Great Year- Astrology, Millenarianism and History in Wesstern Tradition*, Penguin, 1994, S. J. Gould, Questioning the Millenium : A Rationalist' *Guide to a Precisely Arbitary Countdown*, Jonathan Cape 1997, S. Reeve-C. McGhee, *The Milennium Bomb*, Vision Paperbacks, 1996.

Ἑκατοντάδες μελλοντολόγοι[6] σήμερα, ἰδίως στήν Ἀμερική, προσδιορίζουν γιά τό 2.000 τή φυσική (λ.χ. «θερμικός θάνατος» ἤ σύγκρουση τῆς Γῆς μέ ἀστεροειδή), «τεχνητή» (λ.χ. πυρηνικοί πύραυλοι, οἰκολογική καταστροφή Γ' Παγκόσμιος Πόλεμος[7] κλπ) ἤ θρησκευτική *Συντέλεια* τοῦ κόσμου[8]. Μεταξύ τῶν ἄλλων, ἀναφέρουμε τό Γάλλο «προφήτη» Νοστράδαμο, τόν Παραψυχολόγο Ἔντγκαρ Κέυσι, τό χειρόγραφο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Παύλου στό Βερολίνο, τόν Μπάχαν Σίαρ (1666), τόν Τόμας Πόσλ (1730), τό Ρόμπερτ Κλέιτον (1750), τήν Ἄννα Κ. Ἔμεριτς (1774), τά παιδιά τῆς Φατίμα (1917), τόν Τζών Κρίσγουελ (1960), τό Μούνιος Φεράντα (1963), τον Ἄαρον Ἀμπραχάμσεν (1970), τό Ρόμπερτ Σίλβερμπεργκ (1973), τήν Κατερίνα Κινκάντε (1979) καί τό Σάιμον Ἀλεξάντερ (1979). Ἐξάλλου, τρομερός σάλος ἔχει ξεσπάσει, ἰδίως στήν Ἀμερική, μέ τόν «ἰό τῆς χιλιετίας»[9], ὅπως ἔχει ὀνομασθεῖ, ἐφόσον φοβοῦνται ὅτι θά παραλύσει ὁλόκληρη ἡ ἀμερικανική ἤπειρος. Ἤδη, ὁ μεγάλος Φυσικός Νεύτων ἔλεγε ὅτι τό ἔτος 2.000 θά ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Κατά καιρούς, πολλοί διανοούμενοι, ὅπως ὁ Σουηδός Μπούρκχαρτ, ὁ Ρῶσος Τολστόι, οἱ Γάλλοι Προυντόν καί Μποντλαίρ, οἱ Ἀμερικανοί Θόρω καί Τζάκ Λόντον καί ὁ Γερμανός Κάρξ Μάρξ, εἶχαν προβλέψει τήν παρακμή καί τό Νεο-βαρβαρισμό τοῦ 20οῦ αἰώνα. Κατά τόν A. J. Toynbee, ἀπό τούς 21 γνωστούς στήν Ἱστορία πολιτισμούς, 7 μόνο διατηρήθηκαν ἀκόμα στή ζωή μέχρι σήμερα. Ἀλλά, κι' ἀπ' αὐτούς οἱ δύο, τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς (ἰνδουϊστικός καί ἰσλαμικός) καί ὁ ἑλληνορθόδοξος (κυρίως τῆς Ρωσίας), εἰσῆλθαν στό στάδιο τῆς ἐσωτερικῆς φθορᾶς κι' ἀποσύνθεσης.

Τήν Παιδεία, καί μάλιστα τήν ἑλληνορθόδοξη, ἐνδιαφέρει πολλαπλῶς ἡ γνώση κι' ἐνημέρωση γύρω ἀπό τίς ραγδαῖες ἐξελίξεις, πού συντελοῦνται καθημερινά γύρω μας. Πρῶτα-πρῶτα, μέσα στήν ἴδια τή φύση τῆς Παιδείας ἀνήκει ἡ διαρκής ἔρευνα καί ἡ συνεχής *μόρφωση*. Ἔπειτα,

---

6. Βλ. Ἡ *Καθημερινή*, 29-11-1998, σ. 59.
7. Πρβλ. J. Hackett, *Ὁ τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος*, Ἀθήνα 1983.
8. Πρβλ. U. Eco, *Entretiens su la fin des temps*, ἐκδ. Fayard.
9. Τό *Βῆμα* 31-1-1999, σ. Α 59.

πῶς θά ἐπιτύχει μιά *προσαρμογή τῶν ἐπιστημονικῶν*, παιδαγωγικῶν καί διδακτικῶν του μεθόδων, ἄν ἀγνοεῖ τή σύγχρονη πραγματικότητα; Ὁ δάσκαλος ὀφείλει νά γνωρίζει τήν ἠθική τῶν *«μαθητῶν» του*, γιά νά μπορεῖ νά χτίζει «γέφυρες», νά σμιλεύει ἠθικά, καί, βασικά, νά γίνεται κατανοητός στήν ἐποχή του. Ἀκόμα, ὁ (χριστιανός) Παιδαγωγός ὄχι μόνο θά πρέπει νά γνωρίζει τά αἰτήματα μιᾶς «*σύγχρονης κοινωνίας*», μέσα στήν ὁποία ζεῖ καί κατευθύνει (;) , ἀλλά καί νά τά ἀξιοποιεῖ κατάλληλα, ἔχοντας ὑπόψη του, πάντα, ὅτι εἶναι Ἐκπαιδευτικός μέσα σέ μιά, κατά πλειοψηφία, χριστιανική χώρα, καί ὅτι ὁ χριστιανικός πολιτισμός ἀφορᾶ σέ ὅ,τι τό πραγματικά *ἀνθρώπινο* διαθέτει ὁ ἄνθρωπος. Τά νέα πολιτισμικά δεδομένα κινοῦνται σέ πολύ διαφορετικές τροχιές ἀπό ὅτι τά γνωστά «παραδοσιακά» σχήματα καί μοντέλα, ὅσο ἀφορᾶ κυρίως τήν Ἐπιστήμη, τήν Τέχνη, τήν Πολιτική, τή Θρησκεία καί τήν Οἰκονομία.

Μέ γνώμονα τήν ἐμπειρία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, θά προσπαθήσουμε νά δοῦμε τή θέση τοῦ Χριστιανισμοῦ στή νέα ἐποχή. Ἀλλά, γιά νά ἐπιτύχουμε κάτι τέτοιο, θά πρέπει προηγουμένως νά κάνουμε μιά σύντομη ἀναδρομή στίς δύο προηγούμενες χιλιετίες.

Ἐφόσον σύμφωνα μέ τή σύγχρονη Φυσική, ἀπόλυτος χρόνος δέν ὑπάρχει, ὁ καθένας ἔχει τό δικό του χρόνο[10]. Τό ἀπροσδιόριστο μέλλον προσδιορίζει, κατά τόν J.P. Sartre, ὄχι μόνο τό παρόν, ἀλλά καί τή ζωή ἤ τό θάνατο τοῦ παρελθόντος[11]. Στό μεταξύ, ἡ Ἀθεΐα, συνεχίζοντας ψυχολογικά τήν ἀμηχανία της, ἀδυνατεῖ νά μιλήσει γιά τό *μέλλον*, ἀκριβῶς γιατί ἐκφράζει τή διατήρηση τοῦ παρόντος. Ὁ ἄνθρωπος πού δέ «θρησκεύει» *ἐσχατολογικά*, θεωρεῖ ὅτι αὐτά πού ζοῦμε, σηματοδοτοῦν τό τέλος τῆς Ἱστορίας.

Τό μέλλον, ὡς ἀόριστο, ἀπροσδιόριστο, πιθανολογούμενο καί «μή ὄν» ἀκόμα, ὁ «λογικός» ἄνθρωπος ἀντιμετώπιζε πάντα θετικοαρνητικά. Ἀκόμα καί οἱ *χρησμοί* τῆς Πυθίας ἦταν «διαλεκτικοί». Ἔτσι, ἀπό τή μιά εἴχαμε στήν ἀρχαία Ἑλλάδα φιλοσόφους, πού ἔβλεπαν τό μέλλον αἰσιόδοξα

---

10. S. Hawking, *Τό χρονικό τοῦ χρόνου*, μτφρ. Κ. Χάρακα, Ἀθήνα 1989, σ. 67. Πρβλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Χρόνος καί ἄνθρωπος*, Θεσσαλονίκη 1992.
11. *L' être et le méant*, Paris 1943, σ. 580.

(Ἐμπεδοκλῆς, Πυθαγόρειοι, Σπεύσιππος κ.ἄ), κι᾽ ἀπό τήν ἄλλη ἄλλους, πού τό ἔβλεπαν ἀπαισιόδοξα. Ἡ μελλοντοφοβία καί ἡ καταστροφολογία ὑφίστανται ἐδῶ καί αἰῶνες. Ἤδη ὁ Ἡσίοδος πίστευε ὅτι τό ἀνθρώπινο γένος, ἀπό τή «*Χρυσή Ἐποχή*» κι᾽ ἔπειτα, εἶναι προορισμένο νά ἐκφυλίζεται φυσικά καί ἠθικά. Ὁ Πλάτων ἀναπολοῦσε τίς παλιές (καλές) ἐποχές[12], ὅπως κάποιοι ἠλικιωμένοι κάνουν σήμερα! Ἡ ὕστερη ἀρχαιότητα (Νεοπλατωνισμός, Νεοπυθαγορισμός), μέ τήν εὐρεία ἄσκηση τῆς *θεουργίας*, ἔχει χαρακτηρισθεῖ ἀπό τούς μελετητές ὡς ἐποχή παρακμῆς, ἀγωνίας («age of anxiety») καί ἀβουλίας («*failure of nerve*»)[13]. Αὐτή ἡ κατάσταση ἀντιστοιχεῖ μέ τήν κοσμοθεωρία τοῦ κύκλου. Οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν στήν *ἀνακύκλωση*, ἐνῶ οἱ Στωϊκοί ὅτι οὐσιαστικά τίποτα δέν ἀλλάζει στή Φύση, ἀλλά μετά ἀπό τήν ὁρισμένη «*ἐκπύρωση*» θά ἐπακολουθήσει ἡ «*παλιγγενεσία*».

Ὅμοια, στούς ἄλλους λαούς συναντᾶμε διάφορες ἀπόψεις γιά τό μέλλον. Ἔτσι, στόν Ἰνδουισμό «*Σαμσάρα*» και σέ κάποια φιλοσοφικά συστήματα (βλ. θεωρία τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς τῶν πάντων τῶν Θουκυδίδη, Πολύβιου καί F. Nietzsche) συναντᾶμε πάλι τήν *κυκλική ἀντίληψη* τῆς Ἱστορίας. Ὁ Βαβυλώνιος Ἀστρονόμος Βερόσσους (2.300 π.Χ.) μιλάει γιά μιά μελλοντική καταστροφή τοῦ κόσμου, ὅταν οἱ πλανῆτες θά συναντηθοῦν μιά μέρα στό ζώδιο τοῦ Καρκίνου, ἐνῶ οἱ Μάγια τοποθετοῦν τό τέλος τοῦ κόσμου τό 2020.

Ἀντίθετα, ὁ Βιργίλιος πίστευε σέ ἕνα αἰσιόδοξο μέλλον, ὅπως καί ὁ Ζωροαστρισμός μετά ἀπό τήν τελική ἐπικράτηση τοῦ καλοῦ.

Στό ἀρχαῖο Ἰσραήλ ἡ *προφητεία* φαίνεται ὅτι ἦταν πάλι «διαλεκτική» ὑπῆρχαν δηλ. προφῆτες μέ σωτηριώδη μηνύματα, ἀλλά καί προφῆτες μέ ἀπειλητικές διαθέσεις. Ὁ Δευτεροησαΐας φαντάζει «αἰσιόδοξος» στό ἀπώτερο μέλλον τοῦ Ἰσραήλ καί ἰδίως τῆς Ἱερουσαλήμ[14]. Μέ τόν Τριτοησαΐα

---

12. Φίληβος 16 c.

13. Πρβλ. G. Murray, *Five Stages of Greek Religion*, Clarendon Press, Oxford 1925, E. R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge University Press 1965.

14. Βλ. Ἠσ. 65, 17.

ἡ *Σιών* βρίσκεται πάλι σέ ἀναμονή[15]. Βασικά, πάντως, ἴσχυε, ὅτι οἱ ἀληθινοί προφῆτες εἴτε πάντοτε προμήνυαν «ἄσχημες» εἰδήσεις (βλ. Ἱερεμιάδες), εἴτε ὅτι ὁ (καταστροφικός) λόγος τους θά πραγματοποιεῖτο, μόνο ἄν οἱ ἄνθρωποι παρέμεναν ἀμετανόητοι (βλ. Ἰωνᾶς). Ἄλλωστε, ἀπό τίς παλαιοδιαθηκικές προφητεῖες ἄλλες πραγματοποιήθηκαν, καί ἄλλες ὄχι[16].

Στόν (ἀρχέγονο καί Βυζαντινό-Πατερικό) Χριστιανισμό ἡ *Ἐσχατολογία*[17] ἀποτελεῖ τή βάση καί τό θεμέλιό [βλ. ἐσχατολογική (Μεταφυσική) Ὀντολογία] του[18]. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι σέ πορεία *Ἐξόδου*[19]. Ὁ Χριστός εἶναι ἡ *ὁδός*[20]. Ἡ πρωτοχριστιανική κοινότητα, μέ βάση τήν ἰουδαϊκή *Ἀποκαλυπτική*, εἶχε τή συνείδηση ὅτι ἔστεκε «μεταξύ» τῶν καιρῶν, δηλ. στό τέλος τοῦ παλιοῦ καί στήν ἀρχή τοῦ νέου *αἰώνα*[21]. Ἡ ἔναρξη τοῦ νέου αἰώνα δέν ἑρμηνευόταν σάν κάποια κοσμική καταστροφή, ὅπως τό παρεξήγησαν κάποιοι[22], ἀλλά σάν ἕνα ἱστορικό συμβάν[23]. Ὡστόσο, ὅσο ἀφορᾶ τήν περί τοῦ μέλλοντος ἀντίληψη τῶν πρώτων Χριστιανῶν,

---

15. Βλ. Δ. Καϊμάκη, «Ἔσται γάρ ὁ οὐρανός καινός καί ἡ γῆ καινή». *ΔΒΜ*, 13, Ἰαν.- Ἰουν., 1994, σ. 26.

16. Βλ. R. P. Carroll, «Ancient Israelite Prophecy and Dissonance Theory», ἀπό : R. Gill, *Theology ad Sociology*, σ. 243.

17. Γιά τίς πολλαπλές σημασίες τῆς Πατερικῆς Ἐσχατολογίας βλ. B.E. Daley, *The hope of the Early Church*, Cambridge University Press, 1991, Ἀρχ. Ἱ. Σ. Βλάχου, «Διαχρονική ἐσχατολογία», *ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ*, 752 (1994) 143-168.

18. Βλ. Ἰ. Ζηζιούλα «Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. 6, σσ. 519, 540, π. G. Florovsky, *Collected Works*, CW, IV, σ. 63, Μ.Π. Μπέγζου, «Εἶναι καί Χρόνος στή Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας», *ΔΒΜ*, 11, Ἰαν.-Ἰούν., 1992, σ. 37. Πρβλ. R.Bultmann, *History and Escha-tology*, Edinburgh University Press, 1957, Α.Β. Ἀντωνοπουλου, *Ἐσχατολογία*, Ἀθῆναι 1966, B.E. Daley, *The Hope of the Early Church* : Canbrudge, University Press, 1991.

19. *Ἑβρ.* 13, 14 : «*οὐ γάρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλά τήν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν*».

20. *Ἰω.* 14, 6.

21. Πρβλ. B. E. Daley, *The hope of the early Church* : a handbook of Patristic Eschatology, Cambridge, University Press, 1991, J. De Marinus, *Jewish Eschatology: Early Christian Christology and the testaments of the Twelve Patriarchs*, Leyden, E.J. Brill, 1991.

22. Βλ. *Μάρκ.* 1, 15. 9, 1.13, 10, 14,25. 11, 12-14, *Ματθ.* 10, 23, *Α΄Θεσ.* 4, 13-5,11 *Β΄Θεσ.* 1,2, *Β΄Πέτρ.* 3, 3-9, Β' Τιμ. 2, 18, *Α΄Κλήμ.* 23, 3-5.

ἀκούγονται μέχρι σήμερα ἀντιφατικές ἀπόψεις μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν, ἐφόσον ἡ ἄποψη τοῦ A. Harnack ὅτι τουλάχιστον μέχρι τόν «ἐξελληνισμό» τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό τούς Κλήμη καί Ὠριγένη τό πρότυπο τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐλπίδας ἦταν χιλιαστικό, ἀμφισβητεῖται[24]. Ἐξάλλου, στό Χριστιανισμό τίθεται γιά πρώτη φορά τό κριτήριο *διάκρισης* τῆς προφητείας μέ τό ἔργο ὁ «*Ποιμήν*» τοῦ Ἑρμᾶ[25]. Γεγονός πάντως, παραμένει ὅτι κατά τήν Ὀρθοδοξία, αὐτό πού θά ἀλλάξει α) θά ἀλλάξει μέν αἰφνίδια, ἀλλά δέν ξέρουμε τό πότε, καί β) ἄν θά εἶναι καλό ἤ κακό, αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπό τήν προσωπική μας ἠθική[26]. Μόνο οἱ αἱρέσεις διεκδικοῦσαν για τόν ἑαυτό τους, καί μάλιστα μέ βεβαιότητα, ἕνα αἴσιο μέλλον. Πραγματι, στήν Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας εἶναι γνωστή ἡ σχέση αἵρεσης καί Ἐσχατολογίας (π.χ. *Μοντανισμός*)[27].

Κατά τούς Τρεῖς Ἱεράρχες, ὁ Χριστιανισμός ἀπό τή φύση του διαθέτει τήν «*ἐπί τό τέλειον προκοπήν*» καί τήν «*ἀεί τοῦ πρόσω*» ζωηρά ἐπιθυμία, «*ἕως ἄν φθάσωμεν ἐπί τό μακάριον τέλος, τήν τοῦ Θεοῦ κατανόησιν*»[28], ὅπως γράφει ὁ Μ. Βασίλειος. Κατά τόν ἴδιο, λέγοντας «Βασιλεία τοῦ Χριστοῦ», ἐννοοῦμε «*πᾶσαν τήν ἔνυλον γνῶσιν*», ἐνῶ λέγοντας «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», ἐννοοῦμε τήν ἄϋλη γνώση, ἤτοι τή *θεωρία* τῆς θεότητας (*θεοπτία)*[29]. Αὐτή ἡ ἐμπειρία ἀρχίζει ἀπό τήν παροῦσα ζωή μέ τό λεγόμενο «*λειτουργικό χρόνο*». Κατ᾽ αὐτόν, τά παρόντα συνάπτονται μέ τά παρελθόντα καί τά μέλλοντα, καί *Πάσχα* πραγματοποιεῖται στόν κάθε πιστό[30]. Ἔτσι, τό Χριστιανισμό δέν τόν πτοεῖ οὔτε αὐτή καθαυτή ἡ ροή τῶν πραγμάτων, οὔτε ἡ ἐξελικτικότητα. Μέσα στήν Κτίση, κατά τό Μ. Βασίλειο, «τρέχει» καί «ἐνεργεῖ»,

---

23. R. Bultmann, *Ὕπαρξη καί πίστη*, μτφ. Φ. Τερζάκη, Ἀθήνα 1995, σσ. 175, 184. Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 15, 23-27.

24. Πρβλ. Ch. E. Hill, *Regnum Caelorum*, Oxford 1992.

25. Γιά περισσότερα βλ. Β. Κάλφα κ.ἄ. *Τά έπομενα*, Ἀθήνα 1996, σ. 104. Πρβλ. Εὐσέβιου, *Ἐκκλ. ἱστορία* 5. 18.11.

26. Πρβλ. Κ. Καβαρνοῦ, *Ἡ μέλλουσα ζωή κατά τήν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν*, Ἀθῆναι 1993.

27. Πρβλ. E. Troeltsch, «Churches and Sects», ἀπό : R. Gill, *Theology and Sociology*, σ. 65.

28. Μ. Βασιλ. *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 8, 18 PG, 32, 96.

29. *Ἐπιστολή* 8, PG. 32, 245.

30. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατηχήσεις* 13, 97-100.

τό «*ῥῆμα τοῦ Θεοῦ*», «*ἕως ἄν ὁ κόσμος συμπληρωθῇ*», ὅπως ἡ σφαῖρα κατρακυλᾶ μέχρι νά φθάσει σέ ἕνα ἰσόπεδο ἐπίπεδο, «*οὕτως ἡ φύσις τῶν ὄντων ἑνί προστάγματι κινηθεῖσα, τήν ἐν τῇ γενέσει καί φθορᾷ κτίσιν ὁμαλῶς διεξέρχεται, τάς τῶν γενῶν ἀκολουθίας δι᾽ ὁμοιότητος ἀποσώζουσα, ἕως ἄν πρός αὐτό καταντήσῃ τό τέλος*»[31]. «*Εἶδες*», ἐρωτᾶ ὁ ἱ. Χρυσόστομος, «*πῶς καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν καινήν ἐργάζεται κτίσιν ὁ δεσπότης;*»[32]. Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐνέργεια καί ἡ ἐνέργεια ὕλη. Ἔτσι, ὁλόκληρη ἡ κτίση ἀνάγεται σέ ἐνέργεια. Μέ τή λογική, πού ἔλαβε ὁ ἄνθρωπος ἀπό τό Θεό, δημιούργησε καί δημιουργεῖ τόν Τεχνικό πολιτισμό[33]. «*Τελειούμενος ἄνθρωπος πρός τήν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν ἀνάγεται*», λόγῳ τοῦ <κατ᾽ εἰκόνα>.

Ἡ *τελείωση*, ὅμως, αὐτή ἐννοεῖται διπλά:

Ι. ὡς ἀτομική (προσωπική).

Ὁ ἱ. Χρυσόστομος φαίνεται ὅτι ἀποδεχόταν τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης καί τελείωσης τῆς προσωπικότητας (πνευματικῆς ἡλικίας) τοῦ ἀνθρώπου[35], πού στά νεότερα χρόνια διατύπωσε ὁ μεγάλος Παιδαγωγός F. Fröbel (1782-1852)[36]. Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μικροϊστορία τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ψυχή δηλ. τοῦ κάθε ἀνθρώπου διέρχεται ἀπό ὅλα τά στάδια, πού πέρασε ἡ ἀνθρωπότητα μέχρι σήμερα. Μάλιστα δέ, κατά τούς Πατέρες, ὁ ἄνθρωπος, πού γίνεται κατά Χάρη Θεός, δέν καθίσταται μόνο αἰώνιος καί ἀτελεύτητος, ἀλλά καί ἄναρ-

---

31. *Εἰς Ἑξαήμερον*, ὁμιλ. 9, 2.
32. *Κατήχ*. 4, 15.
33. Μ. Βασιλ., *Εἰς τό Πρόσεχε σεαυτῷ*, *ΕΠΕ* 31, 212.
34. Μ. Βασιλ., *Εἰς Ἑξαήμερον*, ὁμιλ. 9, 6, PG, 29, 188.
35. *Περί Παρθενίας*, PG 48, 586, SC 125, 350.
36. Ἐδῶ θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι αὐτό πού οἱ Ψυχολόγοι καί Παιδαγωγοί ἐννοοῦν ὡς *τελείωση*, δέ συμπίπτει πάντα μέ ὅ,τι, ὑπό τόν ὅρο κυρίως *θέωση*, ἐννοοῦν οἱ Πατέρες. Ἡ *αὐτοσυνειδητοποίηση ἤ ταύτωση* ἤ ἐκδίπλωση ὅλων τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων διαφέρει ποιοτικά ἀπό τήν κατά Θ. Χάρη *θέωση* τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ «*θύραθεν*» Παιδεία (ἀρχαιοελληνική-Στωική, ὀρθολογική-ἐπιστημονική) θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαθέτει ἀπό μόνος του ὅλες ἐκεῖνες τίς ἱκανότητες, πού θά μποροῦσαν νά τόν καταστήσουν «θεό» (τέλειο). Ἀντίθετα, ἡ ἰουδαϊοχριστιανική Παράδοση δέν πιστεύει σέ μία ἄνευ Θεοῦ «θέωση», βουδδιστικοῦ τύπου· κάτι τέτοιο θά ἦταν *Ὕβρις* καί Ἀνθρωποθεϊσμός, καί ὄχι Θεανθρωπισμός.

χος καί ἀΐδιος[37].

II. ὡς συλλογική (κοσμική)

Ὁ ἱ. Χρυσόστομος, υἱοθετώντας τόν ἰουδαϊκό τρόπο τοῦ «σκέπτεσθαι», δέχεται ὅτι ὁ χρόνος κινεῖται εὐθύγραμμα πρός ἕνα τέλος[38] μάλιστα δέ, ὡς (ἀριστοτελικό) *τέλος* τῆς ἀνθρωπότητας θεωρεῖ τό *ἀγαθό*, στό ὁποῖο εἶναι δυνατό νά φθάσει κανείς μέ τή χριστιανική *ἀγωγή*. Ὁ ἱ. Πατήρ πίστευε στή μεταβλητότητα καί τελειοποίηση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπό τήν ἁπλούστερη πρός τήν πιό σύνθετη[39]. Οἱ πρό Χριστοῦ ἄνθρωποι, λέγουν οἱ Μ. Βασίλειος καί ἱ. Χρυσόστομος, ἦταν «*παχύτεροι*»[40], «ἀτελέστεροι»[41], «ἀναισθητότεροι»[42] καί «*ἀνοητότεροι*»[43], δηλ. πνευματικά πιό «χοντροκομμένοι» καί πρωτόγονοι. Πράγματι, ἦταν ἀκλόνητη ἡ πεποίθηση τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου γιά τόν τελικό θρίαμβο τοῦ *ἀγαθοῦ*[44]. Ἀναμείνατε, ἔλεγε στούς ἀκροατές του, τήν τελική ἔκβαση (τά τέλη) τῶν πραγμάτων[45]. Ἡ θέση αὐτή τοῦ ἱ. Πατρός δικαιολογεῖται ἀφενός μέν ἀπό τό ὅτι ἀκόμα καί τά *παθήματα* ἐνέχουν λυτρωτικό χαρακτήρα, κι ἀφετέρου ἀπό τήν ἀποδοχή τοῦ ἐπίκτητου τῆς ψυχῆς κατά μία φυσική ἀνέλιξη, τύπου J.H. Pestalozzi. Πρόκειται γιά τή λεγόμενη Τελεοκρατία. Ὁ ἱ. Πατήρ βλέπει μέ κάποια συγκρατημένη αἰσιοδοξία μιά φυσική ροπή τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρός τήν «*αὐτοσυνειδησία*»[46]. Ὡς γνωστό, μέ τό θέμα τῆς «ἐνηλι-

---

37. Μαξίμου Ὁμολ., *Περί ἀποριῶν*, PG 91, 1144 C.

38. *Εἰς τήν ἁγίαν Πεντηκοστήν*, 4 PG, 50, 459. *Εἰς τήν ἀνάληψιν* 3, PG, 50, 450, *Εἰς Ρωμ.* 27, PG. 60, 645. Πρβλ. Θ. Ζήση, *Ἄνθρωπος καί κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατά τόν ἱερόν Χρυσόστομον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 55.

39. Ἰω. Χρυσ., *Λόγοι κατά Ἰουδαίων* 5, 2, PG, 48, 883, *Πρός τε Ἰουδαίους καί Ἕλληνας* 14, PG 48, 1075, *Εἰς Ψαλμ.* 8, 86, PG 55, 106, *Εἰς Ματθ.* 88, PG 58, 775.

40. *Εἰς Ἠσ.*, 1, 7, PG. 56, 99.

41. Ἰω. Χρυσ., *Κατά Ἀνομοίων* 10, 5, PG, 48, 790.

42. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τήν ἁγίαν Πεντηκοστήν* 4, PG 50, 459.

43. Μ. Βασιλ., *Ἠθικά* 1, PG 31, 812. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τήν ἁγίαν Πεντηκοστήν* 4, PG, 50, 459 : «*Ἀνοητότερον οἱ ἄνθρωποι διέκειντο τότε, τῶν εἰδώλων προσφάτως ἀπηλλαγμένοι, καί παχυτέρα καί ἀναισθητοτέρα αὐτῶν ἡ διάνοια ἔτι ἦν, καί πρός τά σωματικά πάντα ἐπτόηντο καί ἐκεχήνεσαν, καί οὐδεμία αὐτοῖς οὐδέπω ἔννοια δωρεῶν ἀσωμάτων ἦν, οὐδέ εἴδεσαν τί ποτέ ἐστι νοητή χάρις, καί πίστει μόνῃ θεωρουμένη*».

44. Βλ. Β. Τζωρτζάτου, *Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπί τῇ βάσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ*, Ἀθῆναι 1952, σ. 98.

45. *Εἰς Γέν.* 8, 14, PG. 53, 73. Πρβλ. Δημοσθένη, Α' *Ὀλυνθιακός* 11.

κίωσης» τοῦ κόσμου ἀσχολήθηκε στόν αἰώνα μας ὁ D. Bonhoefer (1906-1945). Ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ἀντίθετα πρός τή θεωρία τοῦ Κλήμη τοῦ Ἀλεξανδρέα (καί πρίν ἀπ᾿ αὐτόν τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτη καί τοῦ Ποσειδώνιου) γιά τήν καθοδική πορεία (*πτώση*) τῆς Ἱστορίας, πίστευε στήν τελείωση τῶν πάντων μέσα στή γενικότερη ἀνακαίνιση τοῦ σύμπαντος (*ἀπολύτρωση*), κι᾿ ὄχι, βέβαια, μέ τήν ὠριγενική ἔννοια (τῆς *ἀποκατάστασης τῶν πάντων)*. Ἔτσι, ἡ παγκόσμια ἱστορία, παρά τούς μεγάλους ἐνίοτε κλυδωνισμούς, ἀποτελεῖ μιά πορεία κίνησης «*πρός τό Θεό*». Ὁ Θεός, παρά τήν ἀντίσταση, πού πολλές φρές οἱ ἄνθρωποι προβάλλουν, πραγματώνει στήν Ἱστορία κάποιους στόχους. Στήν Πατερική Ἀνθρωπολογία παρατηρεῖται μιά πεποίθηση ὡς πρός τήν ποιοτική ἐξέλιξη τοῦ ψυχισμοῦ καί τῶν ἠθῶν τῶν ἀνθρώπων, σύμφωνα μέ τό σχέδιο τῆς Θ. Πρόνοιας. Κατά τούς πατέρες, ἡ ἀνθρωπότητα διῆλθε ἀπό πέντε πνευματικούς *αἰῶνες* (*καιρούς ἤ ὧρες*) : α) τό Βαρβαρισμό (ἀπό τό μεταπτωτικό Ἀδάμ ἕως τό Νῶε), β) τό Σκυθισμό (ἀπό τό Νῶε ἕως τόν Ἀβραάμ), γ) τόν Ἑλληνισμό-εἰδωλολατρία (ἀπό τόν Ἀβραάμ ἕως τόν Μωϋσῆ), δ) τόν Ἰουδαϊσμό-Σαμαρειτισμό (ἀπό τό Μωϋσῆ ἕως τό Χριστό) καί ε) τό Χριστιανισμό (ἀπό τό Χριστοῦ ἕως σήμερα)[47]. Σύμφωνα, ἐπίσης, μέ τόν H. Spencer, στήν Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ παρατηρεῖται κάποια *πρόοδος*[48] ἀπό τόν ἐγωϊσμό πρός τή φιλαλληλία (*ἀλτρουϊσμό*). «*Θεωρῶ*», γράφει ὁ γνωστός Σημειολόγος U. Eco, «*ὅτι ὁ αἰώνας μας ὑπῆρξε πιό ἠθικός ἀπό πολλούς ἄλλους* (ἐνν. προηγούμενους)[49]». Ὁ ἱ. Χρυσόστομος τήν ἐσχατολογική του αὐτή αἰσιοδοξία στηρίζει στόν πανσθενουργό λόγο τοῦ Θεοῦ[50]. Ἤδη μέ τήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ μπο-

---

46. Πρβλ. M. Gustav, «Ἡ εἰς τό μέλλον καί τήν ἐξέλιξιν πίστις τῆς ἀνθρωπότητος», *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, ΜΔ', 1973, σσ. 637-651.

47. Ἰω. Χρυσ. *Εἰς Γέν.* 21, 4, PG 53, 177. 26, 5, PG 53, 232. 25, PG, 53, 220, *Εἰς Ματθ.* 3, PG 57, 33. Πρβλ. Ἐπιφάν., Κύπρου, *Πρός τούς περί Ἀκάκιον καί Παῦλον πρεσβυτέρους*, PG, 41, 160. Κυρίλλου Ἀλεξ., *Κατά Ἀνθρωπομορφιτῶν*, 13, PG 77, 1097, 1204, *Γλαφυρῶν εἰς τήν ἔξοδον* 2, PG. 69, 424.

48. Πρβλ. A. Μπαγιόνα, *Ἡ ἔννοια τῆς προόδου καί ἡ μεθοδολογία τῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1970.

49. Ἡ *Καθημερινή*, 29-11-1998, σ.58.

50. *Εἰς Ψαλμ.* 147, 488, PG, 55, 479.

ροῦμε ἀπό τώρα νά βιώσουμε τήν παγκοσμιοποίηση τῆς Θ. Χάρης. Ἄλλωστε, αὐτό τό νόημα ἔχει ἡ ἀνάγνωση τῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς τοῦ Πάσχα σέ διάφορες γλῶσσες συμβολίζει δηλ. τή διεθνή ἀγάπη καί συμφιλίωση τῶν λαῶν.

Αὐτή ἡ πρόοδος, ὅμως, ἰδίως γιά τά πνευματικά μεγέθη, δέν ὑφίσταται κατά μονοσήμαντη γραμμική συνέχεια· ὑπάρχουν μόνο ἀσυνεχεῖς κορυφώσεις, καί τοῦτο γιατί ὁ ἄνθρωπος διαθέτει πάντα ἐλευθερία βουλήσεως. Συνεπῶς, μόνο ὅταν καί ὅσο ζοῦμε «κατά Λόγον» προκόπτουμε χριστιανικά. «Ἐν Χριστῷ», γράφει ὁ Μ. Βασίλειος, τό Ἅγιο Πνεῦμα, «*καθό τελειωτικό*» «*τῶν λογικῶν ἀπαρτίζον αὐτῶν τήν ἀκρότητα*», «*τοῦ εἴδους λόγον ἐπέχει*»[51]. Κατά τόν ἱ. Χρυσόστομο, «*τό ἀπολλῦναι καί διαφθείρειν τό γένος τό ἡμέτερον*» ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἁμαρτία[52]. Μόνο ἕνας θεανθρώπινος πολιτισμός (ὀρθόδοξος πολιτισμός) μπορεῖ ν᾽ ἀποτελέσει αὐθεντική πρόοδο τοῦ ἀνθρώπινου «εἶναι», κυλιόμενος πρός τό μέλλον σάν τόν *τροχό*, πού ὁραματίστηκε ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ἀφοῦ «*ὁ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος ἀεί ἑαυτοῦ καινότερος γίνεται*»[53], κατά τό Μ. Βασίλειο. Ἀντίθετα, «*ὁ ἁμαρτάνων εἰς τό κατόπιν ἀναποδίζει*»[54], κατά τόν ἴδιο ἅγιο Πατέρα. Γι᾽ αὐτό καί οἱ Προφῆτες «*ἔμπροσθεν βλέποντες ἐκαλοῦντο παρά τό ὡς παρόντα τά μέλλοντα προορᾶν*»[55]. Πῶς, ὅμως, συμβιβάζονται ὅλα αὐτά μέ τίς ἀθλιότητες καί ἀσκήμιες, πού πολλές φορές παρουσιάζονται στούς διάφορους πολιτισμούς; Ἡ ἀπάντηση, πέρα τῆς διαγραμματικῆς αὐξομείωσης τῆς παγκόσμιας Ἠθικῆς (λ.χ. τῆς θεωρίας τῆς <διπλῆς ἐξέλιξης> τοῦ N. Arseniev),μπορεῖ, κατά τό Μ. Βασίλειο, νά συνοψισθεῖ στήν κατ᾽ ἄτομο τελείωση και τήν κατά σύνολο φθίση[56]. Τοῦτο κατανοεῖται καλύτερα, ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἡ Φύση (ἔνστικτο) προηγεῖται ὀντολογικά τοῦ Πνεύματος (διανόησης), ἀλλά ἀξιολογικά ἕπεται (βλ. λ.χ. τήν ἀσυμπτωματική κίνηση στή Φυσική). Ἔτσι, δικαιολογεῖται ἡ διαρκής ἀγωγή.

---

51. *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 26, PG, 32, 182.
52. *Περί Παρθενίας* 19, PG, 48, 550.
53. *Εἰς Ψαλμ.* 32, PG, 29, 328. 28, PG, 29, 292.
54. Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ἠσ.* 4, PG 30, 333.
55. Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ἠσ.* 3, PG 30, 332.
56. *Εἰς Ψαλμ.* 32, PG. 29, 328. Πρβλ. *Β΄Κορ.* 4, 16.

Ὁλόκληρη ἡ ἐκκλησιολογική Κατηχητική συνιστᾶ μιά διαρκή *μεταθεραπεία*. Πρόκειται γιά τή διαρκή ἀγωγή τῆς λεγόμενης «ἐκπαιδευτικῆς Ἐκκλησίας», ἤτοι τή διά βίου «μετάνοια» ὡς διαρκή πνευματικό ἀγώνα. Ἡ πνευματική θεραπεία εἶναι διαδικασία συνεχοῦς βίωσης τῆς «ἐν Χριστῷ» *ἀναγέννησης*, προκειμένου νά διατηρήσουμε ἀναμμένη τήν πνευματική φλόγα τῆς προσωπικῆς μας Πεντηκοστῆς. Ἀλλά, ἡ συνεχής ἀγωγή εἶναι καί αἴτημα τῆς σύγχρονης Ἐπιστήμης. Ἤδη ὁ J. A. Comenius (1592-1670) θεωροῦσε τήν *Παιδεία* σά μιά συνέχεια προσωπικά (διαμόρφωση ἑνός ὁλοκληρωμένου ἀνθρώπου) καί παγκόσμια (μόρφωση ὅλων τῶν ἀνθρώπων). Ὅμοια, ὁ J. Dewey (1859-1952) ὑπογραμμίζει τή σημασία τῆς ἔννοιας τῆς ἐμπειρίας καί τῆς συνέχειας σέ μιά διαρκή ἀγωγή, τήν ὁποία ἀντιλαμβάνεται ταυτόχρονα ὡς διαδικασία ζωῆς στό παρόν, καί ὡς μέσο μόρφωσης γιά τό μέλλον.

Τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς 1ης χιλιετίας ἦταν βασικά: ἡ εἰδωλολατρία, οἱ διωγμοί, οἱ αἱρέσεις καί ἡ βυζαντινή Χιλιετία (Βυζαντινός Πολιτισμός).

Ὁ Χριστιανισμός ἀγωνίσθηκε θεωρητικά καί πρακτικά γιά τήν ἐπίλυση ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν καί κοινωνικῶν προβλημάτων. Καί, ὄχι μόνο κατάφερε νά ἐπιβιώσει, ἀλλά καί νά γίνει ὁ κινητήριος μοχλός στό παγκόσμιο πολιτισμικό στερέωμα. Ὅλοι οἱ σύγχρονοι πολιτισμοί μεταπλάσθηκαν ἀπό τή χριστιανική Ἐκκλησία. Ἔτσι, ἔχουμε τό χριστιανικό Βυζαντινό Πολιτισμό, τό χριστιανικό Λατινικό (μέ τήν Ἀναγέννηση, τό Διαφωτισμό, τόν Ἀνθρωπισμό, τόν Κλασσικισμό, τό Νεοκλασσικισμό καί τό Ρομαντισμό), τό χριστιανικό Ἀμερικανικό, τό χριστιανικό Σλαβικό καί τό χριστιανικό Ἀσιατικό Πολιτισμό. Οἱ *διωγμοί* δέ λειτούργησαν μόνο ψυχολογικά ὡς «ἀνταναπλήρωση» γιά τήν ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλά καί θεολογικά, ἐφόσον «*per crucem ad lucem*».

Ἔπειτα, αὐτό πού ἀκόμα καί οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναγνωρίζουν, εἶναι οἱ αἰώνιες ἀξίες καί ἡ καταπληκτική Ἠθική, πού διακήρυξε ὁ Ναζωραῖος. Μετά Χριστό, σημειώνει πάλι ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ἀκόμα καί αὐτοί οἱ αἱμομίκτες Πέρσες ἄσκησαν τήν *παρθενία*, καί αὐτοί πού θυσίαζαν τά παιδιά τους, ἔγιναν «ἡμερώτεροι» τῶν προβά-

των. Ἀκόμα, ποιός «ἀνθρωποποίησε» τούς κοινωνικούς θεσμούς, θεωρώντας ὡς ἱερό μυστήριο τό γάμο καί τήν οἰκογένεια, ἐξυψώνοντας τή γυναίκα καί δικαιώνοντας τούς δούλους; Πρό Χριστοῦ, γράφει ὁ ἴδιος ἱ. Πατήρ, «*αἱ πόλεις ἦσαν ἀσεβείας πεπλησμέναι*», σήμερα ὅμως ἀκόμα καί ἡ ἔρημος θεολογεῖ[57]. Ἐπίσης, εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Χριστιανισμός ἐξάλειψε τίς ποικίλες δεισιδαιμονίες, μαγικές προλήψεις, φοβίες, tabu, «θρησκειακές» ἐνοχές κλπ., πού μάστιζαν τούς ἀνθρώπους πρό Χριστοῦ, χαρίζοντάς τους πνευματική ἐλευθερία, ἠρεμία, γαλήνη καί ψυχική εἰρήνη. Ὕστερα, ποιός δέ γνωρίζει ὅτι οἱ μεγαλύτεροι πνευματικοί δημιουργοί τῆς ἀνθρωπότητας καί φιλόμουσοι ὑπῆρξαν ἱερωμένοι ἤ ἔγραψαν καί ζωγράφισαν τίς συνθέσεις τους γιά τήν Ἐκκλησία; Ποιος ἐνέπνευσε τούς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, αὐτούς τούς αὐλούς τῆς «ἄνωθεν» Σοφίας καί τίς λύρες τοῦ Πνεύματος, νά θεολογήσουν μέσω τῆς Διδαχῆς, τῆς Ὑμνογραφίας καί τῆς Ἁγιογραφίας, ἄν ὄχι τό Πανάγιο Πνεῦμα, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν ἔμπλεοι; Ἐξάλλου, τί θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς γιά τήν προσφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ στή Φιλοσοφία; Οἱ Μοναχοί στό Βυζάντιο ὄχι μόνο διέσωσαν ὁλόκληρη τήν ἀρχαία σοφία, ἀλλά καί ἐμβάθυναν σ᾽ αὐτή, μέ ἀποτέλεσμα ἀκόμα καί τά πιό σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα, ὅπως εἶναι ὁ Ἱστορισμός, ὁ Κριτικός Ρεαλισμός, ὁ Ὑπαρξισμός καί ὁ Περσοναλισμός, νά ἔχουν ἐπηρεασθεῖ «τά μέγιστα» ἀπό τό Χριστιανισμό. Ἄλλωστε, ἡ χριστιανική Βιοθεωρία ἀπέδειξε μόλις πρό-σφατα τή δυναμική της, ὅταν ἀνατράπηκε ἡ κυρίαρχη γιά ἕναν περίπου αἰώνα μαρξιστική Ἰδεολογία στά Βαλκάνια. Ὄχι μόνο τό θεοκρατικό Βυζάντιο, ἀλλά σύνολη ἡ Νομο-θεσία τοῦ δυτικοῦ κόσμου εἶναι διαποτισμένη ἀπό τό χριστιανικό πνεῦμα. Ἐπιπλέον, δέν εἶναι ἀνάγκη νά ὑπενθυμίσουμε τή μοναδική προσφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ στό θρησκευτικό πανόραμα. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Χριστιανισμοῦ στην πνευματική σφαῖρα τῆς ἀνθρωπότητας ὄχι μόνο παραγκώνισε ὅλες τίς ἄλλες «θρησκεῖες», ἀλλά καί ἔδειξε τό ἀληθινό βάθος καί πλάτος αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε *θρησκεία*. Πάνω ἀπό ὅλα, ὅμως, ἡ πρωτοχριστιανική Ἐκκλησία στηλί-

57. Ἰω. Χρυσ., *Ὁμιλία ἐν τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, PG,. 56, 252.

τευσε τήν πλουτοκρατία καί ἀγωνίσθηκε γιά μιά πραγματική κοινωνική δικαιοσύνη. Ἡ Ὀρθοδοξία ποτέ δέν ἀποτέλεσε ἀνεξάρτητη οἰκονομική δύναμη, ὅπως τό Βατικανό ἀλλά καί ποτέ της δέν υἱοθέτησε τήν Καλβινική διδασκαλία γιά τό (καπιταλιστικό) κέρδος. Ἡ ὀρθόδοξη Παράδοση ἀπό τή φύση της ἔδρασε καί δρᾶ περισσότερο σά θεραπευτικό σύστημα, παρά σά φιλοσοφική Σχολή. Ὄχι μόνο ἐνεργώντας θαυματουργικά ἀνακούφισε καί ἀνακουφίζει καθημερινά χιλιάδες πονεμένες ψυχές «ἀνά τόν κόσμο», ἀλλά, πολύ περισσότερο, βοηθώντας μέ ὅλα τά μέσα (πνευματικά, ἱεραποστολικά, οἰκονομικά, φιλανθρωπικά κλπ), διάφορες ἀποστολές σέ χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου. Ὁ Χριστιανισμός, ἀντίθετα πρός τόν Ἀρχαιοελληνισμό, ὕμνησε τήν τίμια ἐργασία, διακηρύττοντας μέ τό στόμα τοῦ ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου τό περίφημο *«εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδέ ἐσθιέτω»*[58]. Γνωστοί εἶναι οἱ κοινωνικοί ἀγῶνες τῶν Πατέρων γιά τά δικαιώματα τῶν δούλων, τῶν ἀγροτῶν καί τῶν ἐργατῶν. Τέλος, ἡ Πατερική Θεολογία, ἰδίως τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, βρίθει ἀπό φιλόφρονες ἐκφράσεις γιά τή Φύση, τή σκοπιμότητα καί τήν οἰκολογική ἁλυσίδα, τή Φυσική Φιλοσοφία, καί τό θαυμασμό τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ.

Τά γεγονότα, πού σημάδεψαν τή 2η χιλιετία, ἦταν κυρίως ἡ Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Φεουδαρχία, ἡ δουλοκτημοσύνη, οἱ Ἀνακαλύψεις τῶν Νέων Χωρῶν, ἡ Ἀποικιοκρατία, ἡ Ἀναγέννηση, ὁ Ἀνθρωπισμός, ὁ Παπισμός, ἡ θρησκευτική Μεταρρύθμιση, ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση, ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση, ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση, ἡ ἐμφάνιση τῆς Ἀθεΐας καί τοῦ Μηδενισμοῦ, ὁ Α′ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918), ἡ Ρωσική Ἐπανάσταση (1917), ὁ Β′ Παγκόσμιος Πόλεμος, ὁ Καισαροπαπισμός, ὁ ἰδιωτικός Καπιταλισμός, ἡ Τηλεόραση, κάποιες ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις, ἰδίως στόν τομέα της Ἰατρικῆς (Πενικιλλίνη, Κορτιζόνη), ἡ Ἀτομική βόμβα, ἡ ἐκτόξευση τοῦ πρώτου τεχνητοῦ δορυφόρου, ἡ κατάρρευση τοῦ «Ὑπαρκτοῦ Σοσιαλισμοῦ» (*The Myth of the 20th Century*), ἀποκαλύψεις γύρω ἀπό τήν προσωπική ζωή τῶν ἰσχυρῶν τοῦ πλανήτη, ὁ μυστικός πό-

---

58. Β′ *Θεσσ.* 3, 10.

λεμος τῶν ὑπερδυνάμεων, μεγάλες ἀπάτες, μύθοι καί θρύλοι ὅσο ἀφορᾶ μυστηριώδεις ἱστορίες (Ἐξωγήινους) κλπ.

Ὁ 17ος αἰώνας ἦταν ὁ αἰώνας τῶν Μαθηματικῶν, ὁ 18ος τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ὁ 19ος τῆς Βιολογίας. Κατά τόν Eliot, ὁ ἄνθρωπος πού σκότωσε τόν 19ο αἰώνα, ἦταν ὁ Joyce. Ὁ 20ος αἰώνας ἦταν ὁ αἰώνας τοῦ φόβου (Albert Camus). Τό ὄνομα, μέ τό ὁποῖο θά μπορούσαμε «συλλήβδην» νά χαρακτηρίσουμε τόν πολιτισμό τοῦ 20ου αἰώνα, εἶναι *Μοντερνισμός*[59]. Τό «μοντέρνο» (ἤ ἡ νεοτερικότητα) ἀρχίζει βασικά μέ τόν Charles Baudelaire[60]. Ὁ Μοντερνισμός, βέβαια, ἀποτελεῖ ἕνα πολύ σύνθετο φαινόμενο. Τά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, κατά τόν J. A. Ingram[61], μποροῦν νά συνοψισθοῦν σέ ἕξι : α) αὐτόνομος Ἀτομισμός, β) ἀποϊεροποίηση, γ) Ἐκκοσμίκευση (SäKularismus), δ) φυσική ἀναγωγικότητα (Reductionismus), ε) τεχνοκρατικός Ἐμπειρισμός (Γ΄ ἐπιστημονική ἐπανάσταση : *Bio-feedback)* καί στ) ἱστορικός Κριτικισμός (*ἀνεστιότητα).*

Τό «σχέδιο τῆς νευρικότητας» (J. Habermas), πού διαμορφώθηκε βασικά ἀπό τούς φιλοσόφους τοῦ 18ου αἰώνα, ἦταν «ἀντικειμενική ἐπιστήμη». Ὁ σύγχρονος τρόπος ζωῆς (μετά τό *Διαφωτισμό)* νοιώθει χειραφετημένος ἀπό τό πεπρωμένο (ἀνα-*Διαφώτιση*), «ἀνέχεται» (ὄχι ἠθικά, ἀλλά φιλοσοφικά) τά πάντα (Σχετικισμός, Μηδενισμός), ἔχει ἀπαξιώσει «ἐν πολλοῖς» ὅλες τίς παραδοσιακές (ἀρχαιοελληνικές καί ὀρθόδοξες) ἀξίες, «ἱεροποιώντας» μόνο τό χρῆμα (Μαμωνᾶ), σύμφωνα μέ τόν ἀμερικάνικο τρόπο ζωῆς, καί, ὑπό τήν ἐπήρρεια τοῦ Ἐξελικτισμοῦ, προσβλέπει μέ βουλιμία συνεχῶς πρός τή *μελλοντικότητα.* Ἤδη στό «Σάντα Φέ» τοῦ Νέου Μεξικοῦ λειτουργεῖ Ἰνστιτοῦτο «Σπουδῶν τοῦ Μέλλοντος». Ὡστόσο, ὁ σημερινός πολιτισμός ἀπέτυχε νά παραγάγει τελικά μιά ἐπιστημονική, ἐκκοσμικευμένη «οὐτοπία» ἤ ἕνα καθαρά ὑλιστικό φιλοσοφικό κοσμοείδωλο,

---

59. Πρβλ. F. Peter, *Μοντερνισμός,* ἐκδ. Methuen, 1977.

60. Πάντως, οἱ γνῶμες τῶν εἰδικῶν διΐστανται ὡς πρός τήν ἱστορική ἐμφάνιση τοῦ Μοντερνισμοῦ· ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἀρχίζει μετα τήν Ἀναγέννηση, περίπου στά 1500, καί ἄλλοι γύρω στό 1900.

61. J. A. Ingram, «Modern and Postmodern Issues in Christian Psychology». *Journal of Psychology and Theology,* 25, 3 (1977) 316.

62. Βλ. P. Eisenman, «The end of the Classical» *Perspecta,* 21 (1984) 155-172.

γι᾽ αὐτό καί σήμερα ἔχουν καταρρεύσει ὅλες οἱ Ἰδεολογίες. Ἡ ἐλπίδα ὅτι ὁ Μοντερνισμός θά παρεῖχε ἕνα μόνιμο παράδειγμα «*ἀναγνωριστικότητας*» καί ὅτι δέ θά ἔκανε ἁπλά τή διαδρομή του καί ὕστερα θά πέθαινε, ριζικά τροποποιημένος ἤ ἀντικατεστημένος, ἀποδείχθηκε χίμαιρα. Ὁ Μοντερνισμός, ἄν καί ξεκίνησε μέ αἴτημα μιά παγκόσμια ἠθική καί νόμο, ἔκανε τελικά τούς ἀνθρώπους ἀδιάφορους καί «οὐδέτερους». Ὅλοι σήμερα ὁμιλοῦν γιά τή λεγόμενη ψυχολογική «κατανόηση» ἀπέναντι στή βία, τό ἄγχος, τίς νευρώσεις, τά ναρκωτικά καί τίς αὐτοκτονίες. Ἡ σύγχρονη Ψυχιατρική «δικαιολογεῖ» τό ἔγκλημα, εἴτε ἐπειδή κάποιος πέρασε ἄσχημα παιδικά χρόνια, εἴτε ἐπειδή γεννήθηκε φτωχός, εἴτε, ἀντίθετα, ἐπειδή γεννήθηκε πλούσιος. «*Δέν ὑπάρχει ἔνοχος*», εἶναι ὁ τίτλος ἑνός δημοφιλοῦς ἀμερικανικοῦ βιβλίου γιά τά «ἀπροσάρμοστα» παιδιά. Πολλά ἀπό τά λεγόμενα «δύσκολα» παιδιά, ἐξηγεῖ ὁ συγγραφέας, δέν εἶναι στ᾽ ἀλήθεια ἀπροσάρμοστα· ἁπλῶς ὑποφέρουν ἀπό «*Διαταραχή Ἐξασθενημένης Συγκέντρωσης*». Δέν ὑπάρχει τίποτα τό λανθασμένο στά παιδιά αὐτά ἤ στήν ἀνατροφή τους.

Ἁπλούστατα, τό τμῆμα τοῦ ἐγκεφάλου τους, πού ρυθμίζει τήν πνευματική συγκέντρωση, στερεῖται ἑνός συγκεκριμένου νευροδιαβιβαστή. Ἔτσι, 1,5 ἑκατομμύριο Ἀμερικανόπουλα μεταξύ 5 καί 18 ἐτῶν παίρνουν τό φάρμακο *Ριταλίν* γιά νά ἀντιμετωπίσουν αὐτό τό πρόβλημα. Ἡ μοντέρνα κοινωνία βρίσκεται σέ μιά συνεχή «ροή» τῶν πάντων, ἐνῶ οἱ (κοινωνικοί) ρόλοι διαρκῶς μεταβάλλονται. Αὐτό ἦταν τό «πνεῦμα» τῆς γενιᾶς τοῦ Μάη τοῦ ᾽68 μέ τή σεξουαλική ἀπελευθέρωση καί τή διάλυση τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν. Σά συνέπεια τῆς *φιλοσοφίας* αὐτῆς, ἔρχεται ἡ διάλυση τῶν παραδεδομένων μοντέλων κοινωνικῆς συνοχῆς καί λειτουργίας (ὁ θεσμός τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας, ἡ μοντέρνα συμβίωση κλπ), καί, οὐσιαστικά, τό τέλος τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Τό μετα-ἀναγεννησιακό (κλασσικό) ὄνειρο τῆς νεοτερικότητας γιά «αὐτόνομη Τέχνη» χάθηκε σχετικά νωρίς[62], καί ἡ μοντέρνα (φουτουριστική, σουρεαλι-

---

62. Βλ. P. Eisenman, «The end of the Classical», *Perspecta*, 21 (1984) 155-172.

στική, Dad-ϊκή, γεωμετρική, πουριστική, κονστρουκτιβιστική, μεταφυσική, κυβιστική καί φονξιοναλιστική) Αἰσθητική, ἀκολουθώντας «κατά πόδας» τίς νεότερες τάσεις[63], ἀθέτησε τή μιμητική-ρεαλιστική ἀναπαράσταση, δίνοντας ἔμφαση στό ἀφηρημένο (ἀφαιρετισμός), στόν Ἐξπρεσιονισμό καί στό ὑπέρλογο, ὅπως, γιά παράδειγμα, τό κίνημα τῶν Πάνκς τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἤ στήν ἀ-τονικότητα τῆς μουσικῆς καί στόν ἐλεύθερο στίχο τῆς Ποίησης. Μέσα στό *πνεῦμα* τῆς διεθνοποίησης λειτουργεῖ καί ἡ λεγόμενη Παγκόσμια Τάξη, ἀλλά καί ἡ κοινωνία τῆς νέας Εὐρώπης[64]. Ὁ γνωστός Σημειολόγος U. Eco γράφει ὅτι ἡ Εὐρώπη θά γίνει ἤπειρος «μιγάδων» καί ἴσως ἐξαφανισθοῦν τά ἐθνικά κράτη[65]. Μέσα σέ μιά τέτοια κοινωνία ὑπάρχει μέν πλούσια νομοθετική πληροφόρηση, δέ λειτουργεῖ ὅμως μιά (πραγματική) Δημοκρατία (τῶν ὅλων ἤ τῶν πολλῶν), ἐφόσον ἡ ἔννοια τῆς Δημοκρατίας χάνει τό νόημά της ὅσο ἡ Πολιτική μετατοπίζεται ἀπό τό ἐθνικό στό πλανητικό ἐπίπεδο. Ἔτσι, τόν ὅρο *προοδευτικότητα* μποροῦμε νά τόν δεχτοῦμε μόνο σάν πολιτική ἐτικέτα[66]. Τά σημαντικότερα θεολογικά κινήματα ἤ τάσεις τῆς 2ης Χιλιετίας ἦταν ἡ Β' Βατικάνειος Σύνοδος, ἡ Διαλεκτική Θεολογία (K. Barth), ἡ «ἀπομύθευση» (R. Bultmann), ἡ «ἀ-θρησκευτικοποίηση» (D. Bonhoeffer) τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ Ἐκκοσμίκευση[67], ἡ Ὑπαρξιστική Θεολογία (S. Kierkegaard), ἡ Πολιτική ἤ «Μαύρη» Θεολογία, ὁ «θάνατος-Θεοῦ Θεολογία» κ.ο.κ. Στό χῶρο τῆς Θρησκείας, ἀπ' τή μιά μεριά ὑφίσταται διαθρησκειακός καί διεκκλησιαστικός διαλογος (ἡ λεγόμενη *Οἰκουμενική Κίνηση)* μέ ἀπώτερο ἴσως στόχο μία *Πανθρησκεία*, ἀπ' τήν ἄλλη ὅμως ὑπάρχει μιά ἀναζωπύρωση παραθρησκευτικῶν κινημάτων (Ἀστρολογία, New Age)[68] ἤ θρησκευτικῶν ρευμάτων (π.χ. Φονταμενταλισμός). Στόν τομέα τῆς Ὑγείας, ἐνῶ ἡ σύγχρονη Ἰατρι-

---

63. Βλ. Δ. Φιλιππίδη, *Σπίτια τοῦ '30. Μοντέρνα ἀρχιτεκτονική στήν προπολεμική Ἀθήνα*, 1998.

64. Βλ. «Ἡ Εὐρώπη προετοιμάζεται γιά τό 2000». *Ἡ Καθημερινή*. 8 Δεκεμβρίου 1991.

65. *Τό Βῆμα* 10-1-1999, σ. β 5.

66. *Τό Βῆμα* 10-1-1999, σ. β. 3.

67. Πρβλ. S. Bruce (Ed.), *Religion and Modernization*, Oxford, 1992.

68. Πρβλ. *Οἱ Προφητεῖες γιά τόν αἰώνα μας καί γιά τό 2000*, σσ. 221 ἑξ.

κή ἔχει ἐπιδείξει τεράστιες προόδους, ἐντούτοις ἀποκαλύπτει σταδιακά καί μέγιστους κινδύνους, κυρίως στούς τομεῖς τῆς Οἰκολογίας καί τῆς Βιοηθικῆς (μέ τήν κλωνοποίηση, τά νέα μικρόβια, τό AIDS, κλπ). Τέλος, στήν Οἰκονομία κυριάρχησε, βασικά, ἡ μαζική καί τυποποιημένη παραγωγή καί ὁ καταναλωτισμός μέ ἀπώτερο στόχο τό συλλογικό εὐδαιμονισμό.

Ἡ ὀρθολογικότητα καί «μοντερνοποίηση» τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐγκυμονεῖ τόν κίνδυνο ἀνάδυσης τοῦ Δεϊσμοῦ (Deismus), ἐφόσον κρατοῦσα *φιλοσοφία* τοῦ «μοντέρνου» ἦταν ἡ μηχανο-κοσμολογική ἀντίληψη τῆς Φύσης ἤ ὁ αὐστηρός-προγραμματιστής Θεός. Ὁ Χριστιανισμός, κυρίως ὁ δυτικός, πολλές φορές ἀπειλήθηκε νά ἀλλοτριωθεῖ καί ἐκκοσμικευθεῖ, χάνοντας τόν αὐθορμητισμό τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς καί προσανατολιζόμενος πρός μιά ἀτομική «εὐσέβεια». Ἡ παραδοσιακή ἐκκλησιαστική μουσική παραχώρησε τή θέση της σέ νέες «μοντέρνες» συνθέσεις, οἱ ὁποῖες ὅμως, τίς περισσότερες φορές, δέν μπόρεσαν νά «ἀποδώσουν» πάντα τό «πνεῦμα» τοῦ «ὀρθοδόξου» Χριστιανισμοῦ. Τά ἀνατολικά Πατριαρχεῖα, μέ τούς συνεχεῖς πολέμους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἔχασαν τά «ἐδάφη» καί τήν αἴγλη τους. Ὁ Παπισμός, ἰδίως ἀπό τό Μεσαίωνα καί μετά «κατάντησε» «κράτος ἐν κράτει», ἐνῶ οἱ «προτεστάντες» διαιρέθηκαν σέ ὅλο καί περισσότερες αἱρέσεις. Στή Θ. Λατρεία εἰσήχθησαν διάφορα «ἐκσυγχρονιστικά» μέσα, τά ὁποῖα ὅμως δέ βοήθησαν ἀρκετά ὡς πρός τή γνήσια ἐκκλησιαστική «ἀνανέωση». Τέλος, πολλές ἀπόπειρες ἔγιναν ἀπό διάφορα εὐρωπαϊκά κράτη διευθέτησης τῶν σχέσεων Κράτους- Ἐκκλησίας γιά τό ζήτημα κυρίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, μέ ἀποτέλεσμα τήν ὕπαρξη μέχρι σήμερα ἑνός κεκαλυμμένου (πολιτειακά-συνταγματικά-δημοκρατικά) «Καισαροπαπισμοῦ».

Ὁ μοντέρνος Ἐμπειρισμός, Ἀναγωγισμός καί ἡ ἐπιστημονική ἐξειδίκευση, ἄν γίνονται γιά τό καλό τῆς ἀνθρωπότητας, εὐλογοῦνται ἀπό τήν Ἐκκλησία. Καί ἀπό αὐτούς τούς Κοινωνιολόγους σήμερα προβάλλεται ὡς αἴτημα ἡ ἐγκατάλειψη τῆς *στατιστικῆς γνώσης*, καί ἡ υἱοθέτηση μιᾶς δυναμικῆς καί σχετικιστικῆς μάθησης»[69]. Οἱ νέες θεωρίες

---

69. Βλ. R. Gill, *Theology and Sociology*, 1987, σ. 88.

στή Φιλοσοφία [ὅπως λ.χ. τό «*βιοψυχοκοινωνικό*» μοντέλο τοῦ Engel (1977) καί ἡ ὁλιστική ἀρχή], στά Μαθηματικά (βλ. θεωρία θεωρία τοῦ Χάους) καί στή Φυσική (βλ. θεωρία τῆς «*ἀλληλοσυμπληρωματικότητας*» καί τῆς «*διπολικῆς Αἰτιοκρατίας*»), ἐπιδοκιμάζονται ἀπό τή Θεολογία. Ὅμως, ἡ θέση αὐτή ἀπέχει πολύ ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι ὁ Ὀρθολογισμός καί ὁ Ἐπιστημονισμός θά ἀποβοῦν οἱ ἔσχατες αὐθεντίες, πού θά διαιτητεύουν σέ ὅλες τίς βασικές περιοχές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ἔρευνας, ἐμπειρίας καί πρακτικῆς. Ὅσο περνᾶ ὁ καιρός, διαψεύδονται οἱ προσδοκίες ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη, θά καταστεῖ ἱκανή νά γνωρίζει τί «πραγματικά» θά συμβεῖ στό μέλλον, σάν ἕναν παρατηρητή, πού ζεῖ τίς τελευταῖες στιγμές τοῦ σύμπαντος. Γνώρισμα, ἐπίσης, τοῦ Μοντερνισμοῦ εἶναι ἡ ἀξιοπιστία σέ σχέση μέ τήν Τεχνολογία· πρόκειται γιά τό λεγόμενο «*δημιουργικό ἄνθρωπο*» (E. Erikson, D. Browning κ.ἄ). Κανείς δέν μπορεῖ, γενικά, νά ἀρνηθεῖ τήν προσφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ στά Γράμματα καί τίς Τέχνες. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστοῦ-Φωτός διέλυσε ὅλες τίς ψευδο-ἐπιστημονικές (μυθικές) σκιές, καί οἱ ἄνθρωποι διέκριναν καθαρά τή φύση τῶν πραγμάτων, ὅπως διακηρύττει ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Τό «ἄνοιγμα» τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῆς Φύσης ὀφείλεται στήν Κοσμοθεωρία τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅτι ἡ Φύση δέν εἶναι ἱερή ἤ θεός, ἀλλά κτίσμα, συνδημιούργημα καί ὑπηρέτης τοῦ Ἀνθρώπου. Εἶναι ἀποδεδειγμένο ὅτι στήν Π.Δ. συναντᾶμε τό σπόρο τῆς μοντέρνας τεχνοκρατικῆς στάσης πρός τό φυσικό κόσμο. Ὁλόκληρος ὁ δυτικός κόσμος, πού ἐκπροσωπεῖ αὐτή τή στιγμή τόν κολοφώνα τῶν Ἐπιστημῶν, ἔχει ἀνατραφεῖ μέσα στό χριστιανικό πολιτισμό. Κάποιες ἀκρότητες, πού παρατηρήθηκαν στό διάβα τῆς Ἱστορίας, ἐναντίον τῆς Ἐπιστήμης ἔχουν τήν προέλευσή τους ὄχι στήν Ὀρθοδοξία, ἀλλά στόν Παπισμό. Οἱ σκαπανεῖς ὅλων σχεδόν τῶν Ἐπιστημῶν, μέ προστάτες τούς σήμερα ἑορταζόμενους ἁγίους, ὑπῆρξαν χριστιανοί μοναχοί καί ἐπίσκοποι.

Ὡστόσο, ὅταν *ὀρθολογισμός* καί *βεβαιότητα* ταυτίζονται, πάντα θά ὑφίσταται ὁ κίνδυνος τοῦ τεχνολογικοῦ *φετίχ*. Ὁ Μοντερνισμός πίστεψε στήν Τεχνολογία, στήν πρόοδο καί στή μηχανή. Ἐνῶ ἡ Φύση μέ τήν Τεχνολογία ὁλοένα καί περισσότερο «ὀρθολογικοποιεῖται» καί ἐλέγχεται, ὁ κόσμος

μας γίνεται ὅλο καί πιό ἀπειλητικός, ἀνεξέλεγκτος καί καταστροφικός. Καί, ὡς γνωστό, στήν Ἱστορία τοῦ κόσμου δέ γνωρίζουμε μόνο νέους πολιτισμούς γνωρίζουμε καί κατεστραμμένους (Κατακλυσμοί, Ἀτλαντίδα, Νεκρά Θάλασσα κλπ). Αὐτό ὀφείλεται στήν κατάρρευση τοῦ Λόγου ὡς ἑνοποιητικῆς ρυθμιστικῆς ἀρχῆς ὅλων τῶν ἀξιολογικῶν σφαιρῶν, καί στή, (μέ βάση τόν κοινωνικό καί γλωσσικό Δαρβινισμό), ἀνοικοδόμηση ἑνός ἰσοπεδωτικοῦ, ἁπλοϊκοῦ καί ὁλοκληρωτισμοῦ-ντετερμινιστικοῦ (δηλ. οὐτοπικοῦ) Ὀρθολογισμοῦ («ἰμπεριαλισμός τῶν ὁλοτήτων»). Ὁ Theodor W. Adorno στό ἔργο του «*Ἀρνητική Διαλεκτική*» ἀσχολεῖται ἀκριβῶς μέ τήν ἀντιπαράθεση τῆς «ὁλικῆς λογικότητας» στή «λογική τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ». Ὁ Μοντερνισμός διχοτόμησε τόν κόσμο σέ *ἐξωτερικό καί ἐσωτερικό*. Ἀπ᾽ τή μιά τό Ἐγώ βομβαρδίζεται ἀπό σταθερές διεκδικήσεις γιά ἀλλαγή καί ἐπιλογή, κι᾽ ἀπ᾽ τήν ἄλλη οἱ ἄνθρωποι σήμερα ἔχουν νά παλέψουν μέ ἕνα πλῆθος ἀπό ἄμεσα ἠθικά διλήμματα. Ἀλλά ὅταν ἡ *ταυτότητα* τοῦ ὑποκειμένου ἀπειλεῖται, τότε ἐμφανίζεται μιά τάση γιά *Ὁλοκληρωτισμό*. Τό Χριστιανισμό τόν ἐνδιέφερε καί ἐνδιαφέρει ὁ βαθμός «*ἀλλοτρίωσης*» καί ἀνεστιότητας (ξερριζωμοῦ) τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἀπό τήν ἱστορική του Παράδοση καί συνέχεια, λόγω τῆς Τεχνολογίας, ἀφοῦ μιά τεχνοκρατική κοινωνία συντηρεῖ ἕνα ἀρνητικό περιβάλλον (μέ τίς γρήγορες ἀλλαγές, τούς διακριτούς ρόλους καί τή μαζική ἐπικοινωνία) γιά τίς συνθετικές λειτουργίες τοῦ Ἐγώ[70]. Ἡ Πατερική Θεολογία προτείνει τή «διακριτικότητα» (συνδυασμός ἀνοχῆς καί διεκδίκησης). Ἡ *διακριτικότητα* ἔχει βιβλική βάση.

Ὡς λογικά («συνειδητοποιημένα») καί ὑπεύθυνα (ἐλεύθερα) *πρόσωπα* ὀφείλουμε ταυτόχρονα νά ἀγαπᾶμε τούς συνανθρώπους μας, ἀλλά καί νά ἀγωνιζόμαστε γιά τήν ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἠθικός (κοινωνικός) ἔλεγχος τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἱστορικοῦ φορέα ἑνός ἠθικοῦ αἰσθήματος στό σύγχρονο κόσμο, θά πρέπει νά διαπερνᾶ ὅλα τά κοινωνικά στρώματα καί τίς κοινωνικέςτάξεις, ὅπως γινόταν τήν ἐποχή τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου. Ὁ ἄνθρωπος,

---

70. Βλ. N.F. Pembroke, «John Stott and Erik Erikson on the problem of Modernity», *Journal of Psychology and Theology*, 18, 3 (1990) 239.

κατά τούς Τρεῖς Ἱεράρχες, διαθέτει ἐλευθερία βουλήσεως, καί ἄρα κρίση καί εὐθύνη, κι ὄχι προκατάληψη, Σχετικισμό, ἀδιαφορία, οὐδετερότητα κι᾽ ἕναν ἀφηρημένο ἀνιστορικό Ἀνθρωπισμό. Εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Μοντερνισμός γενικά δυσκολεύει τή χριστιανική Πίστη. Ὁ ἀπόλυτα ἐξορθολογισμένος σχεδιασμός τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀντιβαίνει στό γνήσιο συν-αδελφικό (ἐκκλησιακό) πνεῦμα. Ἐφόσον στίς σύγχρονες κοινωνίες ἡ ἀληθοφάνεια μιᾶς ἰδέας ἐξαρτᾶται ἀπό τό βαθμό τῆς κοινωνικῆς της ἀποδοχῆς, ὁ Χριστιανισμός, ὡς «*γνωστική μειονότητα*» (P. Berger, 1971), δέν ἀπολαμβάνει ὑψηλοῦ βαθμοῦ ὑποστήριξη.

Ὁ ὀρθόδοξος Κοινωνισμός (ἐνορία, *κοινοκτημοσύνη* κλπ) τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας ἔχει ἐδῶ καί πολλά χρόνια ἐκλείψει. Ἡ *κοινωνία* στίς μέρες μας δέν εἶναι πιά «κοινωνική», ἀλλά «κοινωνία Ἐγωιστῶν» (M. Stirner) σ᾽ ἕναν κόσμο κλειστό καί μαθηματικό δέν ὑπάρχουν πιά (γνήσιες καί δια-προσωπικές) *σχέσεις*, ἀλλά (ἀ-πρόσωπες) συναλλαγές, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν πιά *πολίτες*, ἀλλά ἀνώνυμο πλῆθος καί «ἀνώνυμες ἑταιρεῖες». Ἡ προφητική καί ἐσχατολογική διάσταση τοῦ γνήσιου ὀρθοδόξου πνεύματος δέν μπορεῖ νά ἱκανοποιηθεῖ οὔτε ἀπό τήν ἐπαναληπτικότητα (Immergleiche) καί τήν ὁμοιομορφία, οὔτε ἀπό μιά κακέκτυπη διαφημιστική αἰσθητικότητα (Kitsch). Καί, ὡς γνωστό, ἡ «μοντέρνα», γιά παράδειγμα, Πολεοδομία διακατεχόταν ἀπό μιά «στερεότυπη» ἀντικειμενικότητα, λ.χ. δίνοντας ἔμφαση στό φῶς, τό πράσινο καί τό χῶρο, ἤ στήν κατοικία, τήν ἐργασία, τή διασκέδαση καί τό κυκλοφοριακό. Ὅμως, κάθε διεθνοποίηση καταστρέφει τίς τοπικές παραδόσεις. Στή Θεολογία τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα ἐπικράτησε κριτική τῆς «ἀνθρωπο-θεολογίας» τοῦ Feuerbach, τοῦ «ἐξελληνισμοῦ» τοῦ A. Harnack, τῆς «βιοϊστορικῆς» ἑρμηνείας τοῦ G. D. Kaufman[71], τῆς Prozess-Φιλοσοφίας τοῦ A. N. Whitehead[72] κ.ἄ. Οἱ σήμερα ἑορταζόμενοι Μεγάλοι «κοινωνικοί» Πατέρες τῆς

---

71. Πρβλ. Sh. G. Davaney (Ed.), *Theology at the End of Modernity*, Philadelphia, 1991.

72. Πρβλ. A. N. Whitehead, *Wissenschaft und moderne Welt*, Suhrkamp 1988· τοῦ ἴδιου, «Abenteuer der Ideen», *Philosophie des 20*, Jahrhunderts, 9918 (6) 1987, 157 ἑξ.

Ἐκκλησίας μας στηλίτευσαν τήν ἀπληστία καί τήν ἁρπακτικότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει «ἐν πολλοῖς» τίς σύγχρονες κοινωνίες[73]. Ἡ Ἐκκλησία δέν μπορεῖ παρά νά καταδικάζει τήν ὑποδούλωση τοῦ (μεσοπολεμικοῦ) «μοντέρνου» στή βιομηχανία καί στόν καπιταλιστικό ἐξορθολογισμό. Ὁ Χριστιανισμός προσέφερε νέα *Ἰδεολογία* ἤ, ὀρθότερα, ἀντι-ἰδεολογία, ὅπως, γιά παράδειγμα, τήν Πολιτική Θεολογία (βλ. «*ἀρχή τῆς ἐλπίδας*» τοῦ E. Bloch).

Ὁ ἑπόμενος αἰώνας ἀναμένεται πιό «χαοτικός» καί πιό «ἀφαιρετικός», ἄν καί ὄχι ἀπόλυτα, ἐφόσον ἡ Ἱστορία δέ γνωρίζει τήν ὕπαρξη κάποιου ἑνιαίου πανανθρώπινου πολιτισμοῦ. Δύο, κυρίως, μεγέθη μποροῦν νά τόν προσεγγίσουν: *ἡ Παγκοσμιοποίηση*[74] στόν οἰκονομικό τομέα καί ὁ *Μεταμοντερνισμός* (Μετανεοτερικότητα) στήν Τέχνη· καί τά δύο ἤδη ἔχουν ἀρχίσει νά κάνουν αἰσθητή τήν παρουσία τους, καί μάλιστα νά ἁπλώνονται σέ ὅλους τούς ὑπόλοιπους τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ. Ὡστόσο, ἡ *φιλοσοφία* τοῦ καθενός, μποροῦμε νά ποῦμε, εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη μέ τοῦ ἄλλου.

Ἡ παγκοσμιοποίηση, θά λέγαμε, διατρέχει κάθε πτυχή τῆς ζωῆς μας. Λέγοντας *παγκοσμιοποίηση*, δέν ἐννοοῦμε ἁπλά τή διεθνοποίηση τῆς Οἰκονομίας· ἐννοοῦμε μαζί καί τή διεθνοποίηση τῆς Πολιτικῆς ἀλλά καί ὁλοκλήρου τοῦ πολιτισμοῦ μας. Χρηματαγορές, πολυεθνικές, διαφήμιση, ἐπικοινωνίες (Internet), καί οἰκονομία τοῦ ἐγκλήματος (διαφθορά, δωροδοκία, ἐκφοβισμός, δολοφονίες) ἔχουν καταστεῖ πιά παγκόσμια. Ἔτσι, ἐνῶ ζοῦμε σέ ἕναν ἀχαλίνωτο Οἰκονομισμό, βιώνουμε καθημερινά ὁλοένα καί περισσότερο τήν οἰκονομική ἀνισότητα, τή μείωση τοῦ εἰσοδήματος, τήν ἀνεργία, τόν πληθωρισμό κλπ.

Ἀπ᾿ τήν ἄλλη, τό *«μεταμοντέρνο»*[75] γεννήθηκε στίς ΗΠΑ

---

73. Πρβλ. Π.Χ. Τώνεϋ, *Ἡ ἁρπακτική κοινωνία*, Χάρκουρτ, Μπραίης καί Σία, Νέα Ὑόρκη 1920.

74. Πρβλ. Οὔρλιχ Μπέκ, *Τί εἶναι παγκοσμιοποίηση*, ἐκδ. Καστανιώτη. Χ. Παρασκευαΐδη, *Μετανεωτερικότητα, ὁλιστικότητα καί παγκοσμιότητα ὑπό τό φῶς τῆς ἑλληνορθοδοξίας*. Ἀθῆναι 1998.

75. Πρβλ. Ch.Jencks, *What is Post-Modernism*, Academy Editions, St. Martins Press, New York 1986, J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, 1988, μτφρ. Κ. Παπαγιώργη, Ἀθήνα 1993.

μέ τήν ἐπίδραση κυρίως τοῦ Fredric Jameson[76]. Ἁπλώθηκε «στο θέατρο, στό χορό, στή μουσική, στήν τέχνη καί στήν ἀρχιτεκτονική, στή λογοτεχνία καί κριτική, στή φιλοσοφία, στήν ψυχανάλυση, στήν ἱστοριογραφία, στίς μαζικές ἐπικοινωνίες, στις κυβερνητικές Τεχνολογίες, καί μερικές φορές ἀκόμα καί στίς ἐπιστῆμες, πού σχηματίζουν <νέες συμμαχίες> μέ τήν ἀνθρωπιστική σκέψη» (Ihab καί Sally Hassan[77]). Τά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, ἄν καί ἀντιστέκεται στούς ὁρισμούς, μποροῦν, πάλι κατά τόν J. A. Ingram[78], νά συνοψισθοῦν σέ ἑπτά : α) κοινότητα καί διαπροσωπικός προσανατολισμός, β) ἔμφαση στή γλώσσα (βλ. θεωρίες Λούνβιχ Βιτγκενστάιν) τή *σημειολογία*, τήν *ἀνάγνωση* καί τά ἀναπαραστατικά (κοινωνικά) συστήματα, παρουσιαζόμενα σάν πραγματικά (βλ. τά σύγχρονα Πειραματικά Μαθηματικά), γ) τοπικά μοντέλα καί παραδείγματα ἔρευνας, ἀντιτιθέμενα στά γενικά καί παγκόσμια (*«τό ὅλο εἶναι τό ψεύτικο»*, κατά τόν T.Adorno, δ) Ἀποδοχή πλατύτερης βάσης δεδομένων ὡς πηγῶν ε) ἔμφαση στήν πολυφωνία, εἰδικά στή μή χειραφετημένη, στ) ἐνδιαφέρον γιά τόν παράδοξο, ἀνατρεπτικό, παραλογο (paralogie) καί τήν «τέχνη τῆς ἀταξίας» (βλ. τό *«νόμο τῶν ἀντιθέτων» καί ζ)* πολυπολισμικότητα.

Ἡ παγκοσμιοποίηση θά ὁδηγήσει σέ μιά ἑνοποίηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ κοσμοειδώλου μέ ἀντίστοιχη ἑνοποίηση τῆς Φιλοσοφίας. Ὁ 21ος αἰώνας, μαζί μέ τήν τηλεκπαίδευση καί τίς σκεπτόμενες μηχανές, ὑπόσχεται πολύ μεγαλύτερη μελέτη τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας καί τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν ὄψεων τῆς πραγματικότητας μέχρι, μάλιστα τοῦ σημείου νά μήν ἀναγνωρίζει περιορισμούς στή Γλωσσολογία καί τή Φιλολογική κριτική. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅμως μᾶς προτρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα καί ἀκρίβεια, νά λησμονήσουμε τήν ἱστορικότητά μας καί νά δοῦμε τόν κόσμο ὡς πεδίο στυλιστικής παμμειξίας. Ὁ J. Casti χαρακτηρίζει τήν τάση αὐτή ὡς «ἐγκατά-

---

76. *Μοντέρνο - Μεταμοντέρνο*, ἐκδ. Σμιλῆ, Ἀθήνα 1988,σ. 13.

77. Πρβλ. I. Hassan, *The dismemberment of Orpheus*. Oxford University Press, 1971.

78. J. A. Ingram, «Contemporary Issues and Christian Models of Integration Into the Modern/Postmodern Age», *Journal of Psychology and Theology*, 23, 1 (1995) 4.

λειψη τῆς ἀπολυτότητας γιά χάρη τῆς χρηστικότητας». *«Οἱ ἐπιστήμονες παύουν σιγά-σιγά νά εἶναι οἱ φρουροί τῆς ἄκαμπτης ἀκρίβειας, ἄρα καί τῆς ἀνυποχώρητης ἀντικειμενικότητας. Προχωροῦμε λοιπόν πρός ἕνα μέλλον πού ἐνστερνίζεται συνειδητά τήν ἀβεβαιότητα ὡς ἕνα ἀπαραίτητο συστατικό του»*[79]. Ἰδού σέ ἔσχατη ἀνάλυση τά αἴτια τῆς κρίσης στά δημόσια Σχολεῖα καί γενικά τήν Ἐκπαίδευση.

Ὡς πρός τίς μεταμοντέρνες φιλοσοφικές τάσεις, θά ἐπισημαίναμε κυρίως τή νέα Μεταφυσική μέ βάση τίς ἐξελίξεις στόν τομέα τῆς Βιογενετικῆς, τόν ὑπερτονισμό τῆς πολυπλοκότητας καί ἀβεβαιότητας τοῦ αὐτονόητου καί προφανοῦς, τό αὐξημένο ἐνδιαφέρον γιά τό *παράδοξο* καί γιά συμβάντα πού δέν ὑπάγονται καθαρά στά μοντέρνα γραμμικά λογικά πρότυπα τῆς ἀνάλυσης, καθώς ἐπίσης καί τή λεγόμενη *Ἀποδόμηση*. Θά ἦταν ματαιοπονία νά θελήσει κανείς νά ἐκλαϊκεύσει διά βραχέων τή φιλοσοφία τῆς ἀποδόμησης. Ἄν ἡ *δομή*, γενικά, περιέχει τήν ὁλότητα, τό μετασχηματισμό καί τήν αὐτορρύθμιση, ἡ ἀποδόμηση τελικα σημαίνει τήν ἄρνηση νοήματος γιά ὅ,τιδήποτε. Ἡ ἀποδόμηση μοιάζει μέ ἕναν ταραγμένο ὠκεανό σημαινόντων χωρίς ὑφαλοκρηπίδα σημαινομένων. Γιά τή μεταμοντέρνα ἀποδόμηση ἡ γλῶσσα δέν εἶναι τό ἀδρανές κάτοπτρο μιᾶς προϋπάρχουσας πραγματικότητας, ἀλλά ὁ δυναμικός παραγωγός της δέν εἶναι ἀντι-γραφή, ἀλλά «γραφή» παικτική, ἀσύδοτη καί ἐλεύθερη. Ἡ «γραφή αὐτή πρεσβεύει τή νοηματική καί ἀξιακή ἀποχή καί ὑποθάλπει μιά ριζοσπαστική ἰσοπολιτεία, ὅπου ὅλα τά κείμενα εἶναι ἴσα ἔναντι τῆς «διαφορᾶς». Ἡ μεταμοντερνική ἀπαξίωση τοῦ νοήματος συνωμοτεῖ μέ τίς ἀξίες τῆς καταναλωτικῆς ἀκμῆς τοῦ Καπιταλισμοῦ, ὅπου τά παλαιότερα ἐπιστημολογικά μοντέλα ἀκυρώνονται σέ ἕναν κόσμο, ὁ ὁποῖος δέ στοχεύει πιά στήν «ἀλήθεια» καί ὁ ὁποῖος διαθέτει τό πολιτισμικό προϊόν ὡς καταναλωτικό ἐμπόρευμα καί τό ἐμπόρευμα ὡς πολιτισμικό προϊόν[80]. Ἐξάλλου, ἡ παγκοσμιοποίηση θά στρέψει τούς λαούς πρός μιά ένιαία «κοσμοπολίτικη» ψυχολογία μέ ένιαία «καθο-

---

79. *Τό Βῆμα* 24-1-1999, σ. 20 40.
80. *Τό Βῆμα* 30-11-1997, σ. 5 43.

λική» Ἠθική: «Μεταμοντέρνο», κατά τόν Paolo Portoghesi, εἶναι τό «τέλος τῶν ἀπαγορεύσεων» τοῦ Μοντερ-νισμοῦ, καί, κατά τό Φελίξ Τορές, ἡ «ἀποδοχή» τῶν πάντων. Ἀκόμα, ἡ παγκοσμιοποίηση θά ἑνώσει ἀκόμα περισσότερο τούς ἀνθρώπους σέ μακροκοινωνικό ἐπίπεδο, ἀλλά ταυτόχρονα θά τούς «ἀποξενώσει» ἀκόμα περισσότερο σέ μικροκοινω-νικό.

Ὑπάρχει πλουραλισμός στούς θεσμούς, στίς κοσμο-θεωρίες, στίς πολιτισμικές παραδόσεις (πολυ-πολιτισμική κοινωνία). Ὁ Μεταμοντερνισμός φαίνεται νά δίνει ἔμφαση στίς διαπροσωπικές σχέσεις καί τήν κοινότητα ἀντί τοῦ ὑπερατομικισμοῦ, τείνοντας πρός μιά παγκόσμια κοινωνία πολιτῶν. Μάλιστα δέ, σύμφωνα μέ τούς εἰδικούς ἀναλυτές τῆς δυτικῆς κουλτούρας, θά διατρέξουμε τή γενιά τοῦ «trend-spotting», δηλ. τοῦ σχηματισμοῦ κοινωνικῶν τάσεων, ὅπως, γιά παράδειγμα, τοῦ «κυψελίζειν», τοῦ Νεο-Πρωτογονισμοῦ, τοῦ Νεο-Αἰσθησιασμοῦ καί τῆς ἀπόλαυσης, τῶν (φαντα-στικῶν) «περιπετειῶν» τῆς παιδοκεντρικότητας, τοῦ κλεισί-ματος στό σπίτι, τῆς κοινωνικῆς συσπείρωσης (συνανα-στροφῆς μέ ὁμοίους), τῆς πολυτέλειας, τῆς ἐπιστροφῆς στίς πνευματικές ρίζες, τῆς γυναικείας σκέψης (ἀλτρουισμός, τρυφερότητα, στοργή), τῆς ἀνδρικῆς χειραφέτησης, τῆς στροφῆς σέ ἐπιχειρήσεις μέ προσωπικότητα κι᾿ ὄχι τῶν ἀπρόσωπων ἑταιριῶν, τῶν πολλαπλῶν ρόλων, τῶν ἔξυπνων καταναλωτῶν, τῆς πολυγαμίας, τῆς Βιομορφίας κλπ[81]. Ἡ νέα Βιο-Τεχνολογία, μέ τούς νανοκινητῆρες[82], τά διαστημικά λεωφορεῖα καί τά οἰκιακά ρομπότ, θά τεθεῖ στήν ὑπηρεσία αὐτή. Ὁ «κατ᾿ ἐξοχήν» ὅμως, χῶρος στόν ὁποῖο τό σῆμα τοῦ μεταμοντέρνου φαίνεται νά λαμβάνεται μέ τήν ὑψηλότερη εὐκρίνεια εἶναι ἡ Τέχνη καί μάλιστα ἡ Ἀρχιτεκτονική (βλ. «Adhocism»). Ἐδῶ ὁ μεταμοντερνισμός ὑπόσχεται ἕναν αἰσθητικό Συγκρητισμό (δηλ. μιά ἀνάμειξη ρυθμῶν), συν-αίρεση κλασσικῶν καί λαϊκῶν παραδόσεων στή μουσική, ἀπαλοιφή τῆς διάκρισης ἀνάμεσα σέ ὑψηλή καί μαζική κουλτούρα, καί μιά αἰσθητική «ἀνεξιθρησκεία».

---

81. *Τό Βῆμα* 18-10-1998, σ. Γ 16 36.
82. *Τό Βῆμα*, 31-1-1999, σ. 24 44.

Ἔτσι, βλέπουμε ποιητικά παραθέματα πάνω σέ χάρτινες συσκευασίες, παπούτσια καί κονσέρβες τῆς Andy Warhol Pop Art, ὑποταγή τῆς ὀπερατικῆς, θεατρικῆς καί κινηματογραφικῆς ντίβας στήν ἀναλώσιμη αἴγλη τοῦ φωτομοντέλου, ἀνάδυση τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος, τῆς ἐκλαϊκευτικῆς βιογραφίας, τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας καί τῆς παραλογοτεχνίας. Εἰδοποιό χαρακτηριστικό τῆς μεταμοντέρνας σκέψης ἐκλαμβάνεται τό *ὑψηλό* (des Erhabene), δηλ. τό διπλό συναίσθημα τρόμου καί ἀπόλαυσης μαζί. Ἡ παγκοσμιοποίηση θά δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις γιά τό σχηματισμό μιᾶς παγκόσμιας ἰδεολογίας καί Πολιτικῆς, ἀλλά καί ταυτόχρονα τῆς ἔξαρσης ἑνός Νεο-τοπικισμοῦ. Ἀπό θρησκευτικῆς πλευρᾶς, ὁ Μεταμοντερνισμός διαβρώνει ὅλες σχεδόν τίς θρησκεῖες, οἱ ὁποῖες κινοῦνται ἀργά, ἀλλά σταθερά, πρός τό λεγόμενο θρησκευτικό Οἰκουμενισμό. Ἀκόμα καί μέσα στήν Ὀρθοδοξία ὑπάρχουν «μεταμοντέρνοι» ἱερωμένοι ἤ «θρησκευόμενοι» διανοούμενοι, πού μποροῦν «ἄνετα» νά συνδυάζουν κόσμο καί Ἐκκλησία, Χριστό καί Μαμωνᾶ, διακονία καί φιλοδοξία. Ἔτσι, παρκάρουν λ.χ. ἔξω ἀπό ἕνα Λαογραφικό Μουσεῖο γιά νά ὁμιλήσουν δῆθεν γιά λαϊκή παράδοση! Μοιάζουν μέ ἕνα χωριάτη, πού ἀπό πάνω φοράει γραβάτα, καί ἀπό κάτω φουστανέλα, ὅπως, ἐπίσης, καί κάποιες μοντέρνες κυρίες, πού εὐλαβῶς φέρουν στό χέρι τους ἕνα κομποσχοίνι. Μά, τό κομποσχοινι γιά νά τό χρησιμοποιήσεις, προϋποθέτει μαζί καί πολλά ἄλλα πράγματα (πείνα, ταπείνωση, πένθος, κλάμα, συνεχή προσευχή, *ἀποταγή* τοῦ κόσμου κλπ). Τό ἴδιο συμβαίνει καί σέ ὅλες τίς πτυχές τῆς χριστιανικῆς μας ζωῆς. Βλέπεις, γιά παράδειγμα, ἀγάμους κληρικούς, ἱερομόναχους, νά περιδιαβαίνουν μέσα στίς μεγαλύτερες καί πιό κοσμοπολίτικες εὐρωπαϊκές καί ἀμερικανικές μεγαλουπόλεις μέ ἕνα *κινητό* στό χέρι, νά τρῶνε στά ἀκριβότερα *ρέστορανς*, νηστήσιμα ἴσως (!), «συμβουλεύοντας» πάντα τά «πνευματικά» τους «τέκνα» κ.ο.κ., τή στιγμή πού ὁ μέσος πολίτης πολύ δύσκολα κατορθώνει νά ζήσει τήν οἰκογένειά του, ἀναγκαζόμενος νά κάνει δύο καί τρεῖς δουλειές... Ἀλλά, ὅπως σέ ὅλα πράγματα ὑπάρχει δράση καί ἀντίδραση, ἔτσι κι ἐδῶ. Ὑπάρχουν σήμερα, καί προβλέπεται νά πολλαπλασιασθοῦν στό μέλλον, ὁλόκληρες κοινωνίες ἤ ὁμάδες, πού

ἀποφάσισαν νά γυρίσουν τήν πλάτη στήν παγκοσμιοποίηση, ὅπως, γιά παράδειγμα, οἱ ἐξτρεμιστές Ταλιμπάν τοῦ Ἀφγανιστάν, πού ἔχουν θέσει ἐκτός νόμου τό ραδιόφωνο καί τήν τηλεόραση, καί ἔχουν κλείσει τά σύνορα τῆς χώρας τους, ἀλλά καί οἱ διάφοροι Φονταμελιστές Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι καί Ἰνδουιστές. Ὡς πρός τά οἰκονομικά, οἱ ἁρμοδιοι ἀναλυτές πιστεύουν ὅτι βαδίζουμε ὁλοταχῶς πρός ἕναν «καταναλωτικό Οἰκουμενισμό». Μέ τή συνεχιζόμενη παγκοσμιοποίηση τά δημοκρατικά κράτη-ἔθνη δέν μποροῦν νά ἐλέγξουν ἤ νά περιορίσουν τήν οἰκονομία τῶν χωρῶν τους, μέ ἀποτέλεσμα οἱ κατώτερες κοινωνικοοικονομικά τάξεις νά μήν ἀντέξουν στό σκληρό ἀνταγωνισμό καί τήν ἐλεύθερη οἰκονομία. Ἰδίως οἱ περιθωριακές οἰκονομίες, ὅπως π.χ. εἶναι τό 50% τῆς ρωσικῆς οἰκονομίας ἤ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀφρικανικῆς ἠπείρου, δέν μποροῦν νά συναγωνισθοῦν στήν παγκόσμια καπιταλιστική οἰκονομία. Ἡ ὀρθόδοξη Πατερική ἀπάντηση βρίσκεται στή χρηστή «διαχείριση» τῆς παγκοσμιοποίησης. Ἐάν οἱ ὑπερεθνικοί ὀργανισμοί, ὅπως εἶναι ἡ Εὐρωπαϊκή Ἕνωση καί τό Διεθνές Νομισματικό Ταμεῖο, δέ μεροληπτοῦν ὑπέρ κάποιων συγκεκριμένων κρατῶν μέ συγκεκριμένη πολιτική ἰδεολογία, καί προσφέρονται δίκαια νά στηρίζουν κάποιες ἀσθενεῖς οἰκονομίες, τότε ἡ παγκοσμιοποίηση μπορεῖ νά ἀποβεῖ σωτήρια γιά τό μέλλον τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ὡς πρός τή Βιολογία, ὁ Μεταμοντερνισμός ἐπαγγέλεται μικροκυτταρικές ἐγχειρήσεις, τεχνητά μοσχεύματα καί γενετικές παρεμβάσεις. Οἱ προβλέψεις γιά τήν ἑπόμενη δεκαετία εἶναι ὅτι μία στίς τέσσερις γυναῖκες στίς πλούσιες χῶρες τοῦ κόσμου θά ἐπιλέξει νά μήν ἔχει παιδιά. Τέλος, εἰδικοί ἐπιστήμονες λένε ὅτι τό ἔτος 2010 τό 50% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς θά ζεῖ μέσα σέ μια φωτοχημική «σούπα» ἀπό ὑδρογονάνθρακες καί ὀξείδια τοῦ ἀζώτου[83].

Ἡ Ἐκκλησία βλέπει θετικά τήν ἐκπληκτική τεχνολογική πρόοδο καί ἀνάπτυξη τῆς ἐποχῆς μας. Ἀκόμα καί ὁ τονισμός, στίς μέρες μας, τῆς (Τηλε)Πληροφορικῆς μέ τήν ψηφιακή ἐπανάσταση καί τήν τελική ἑνοποίηση ἑνός καλωδιωμένου κόσμου δέν ἀντιστρατεύεται στό αὐθεντικό Πατερικό

83. *Τό Βῆμα* 17-1-1999, σ. 13.

«πνεῦμα». Ἤδη ἀπ᾽ αὐτόν τόν αἰώνα, πού ζοῦμε, λέει ὁ Ilya Prigogine, ἔχουμε «τήν ἐλπίδα μιᾶς πολιτισμικῆς ἑνότητας, ἑνός ὁράματος μή περιοριστικοῦ, περισσότερο καθολικοῦ»[84]. Ὁ Χριστιανισμός, ἐπίσης, κρίνει θετικά τό ἀόριστο καί *ἀποφατικό* τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ[85], ὅτι δηλ. «οἱ ἐπιστῆμες δέν μποροῦν νά μᾶς ποῦν ἀπό μόνες τους τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἡ φύση ἤ ἡ κοινωνία»[86]. Οἱ «χαώδεις» καί ἄμορφες καταστάσεις τῆς σύγχρονης (Πυρηνικῆς) Φυσικῆς, ἡ *πιθανότητα* καί τό κοινωνικά *ἀπροσδόκητο*, ἡ «θεωρία τῶν καταστροφῶν»[87] τῆς «μεταγεωμετρικῆς» Τέχνης, ἡ παραίτηση τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ ἀπό τό μύθο τῆς *προόδου* καί ἡ ἔμφασή του στό *παράλογο* (παράδοξο) ἀνταποκρίνονται στό «σπάσιμο» τοῦ Determinismi, δικαιώνοντας τό «*θαῦμα*» (ἔκτακτο) στό Χριστιανισμό. Ὁ σύγχρονος διεπιστημονικός διάλογος, ἡ πολυφωνία, ἡ διακριτικότητα, ἡ ἀνοχή, ἡ διάρρηξη τῶν κωδίκων καί ἡ ὁλιστικότητα τείνουν πρός τή δημιουργία μιᾶς ψυχοθεολογικῆς ἑνοποίησης. Ὡστόσο, οἱ Τρεῖς Ἅγιοι δέ θά μποροῦσαν νά συμφωνήσουν μέ τή διαφαινόμενη «μηχανοποίηση» (ρομποτισμός) τοῦ φουτουριστικοῦ ἀνθρώπου. Οἱ μηχανές, ἰδίως τοῦ κοντινοῦ μέλλοντος, τείνουν νά συγκροτήσουν τό δικό τους πολιτισμό. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς ἕνα σύνολο μηχανικῶν ἐξαρτημάτων, ἡ ὁποιαδήποτε βλάβη τῶν ὁποίων ἀντιμετωπίζεται μόνο ἀπό τήν Ἰατρική (μέ τούς νόμους δηλ. ἀποκλειστικά τῆς Βιολογίας καί Χημείας), χωρίς νά θεωρεῖται πλέον ὑπεύθυνος γιά τίποτα. Ἀντίθετα, ὁ ἱ. Χρυσόστομος παντοῦ καί πάντοτε ἔδινε τό προβάδισμα στήν ἐλευθερία βουλήσεως τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία μᾶς διαφοροποιεῖ ἀπό τά ἄλογα ζῶα[88].«*Ἐκ προαιρέσεως καί φαῦλοι γινόμεθα καί σπουδαῖοι*»[89], καί συνεχίζει «*ἐτιμήθης*

---

84. *Μοντέρνο - Μεταμοντέρνο*, ἐκδ. ΣΜΙΛΗ, Ἀθήνα 1988, σ. 116.

85. Κατά τή Μ. Λαμπράκη, «οἱ θεωρητικοί τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ ἀνατρέχουν στούς ὅρους τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας γιά νά τά ὁρίσουν», ἀπό : «*Μοντέρνο-Μεταμοντέρνο*», ἐκδ. ΣΜΙΛΗ, Ἀθήνα 1988, σ. 209. Πρβλ. A.B.Oliva, «La trans-avant-garde italienne», *Artsudio*,, 7 (1987-88), σσ. 15-16.

86. *Μοντέρνο - Μεταμοντέρνο*, ἐκδ. ΣΜΙΛΗ, Ἀθήνα 1988, σ. 116.

87. Πρβλ. René Thom, *Modeles mathé*matiques de la morphogenése, Paris 1974.

88. *Εἰς Γέν.*, λόγος ΣΤ′, 1, PG 54, 606, *ΕΠΕ* 8, 102 : «Τοῦτο ἐστίν, ᾧ τῶν ἀλόγων διαφέρομεν, καί ᾧ τῶν θηρίων ἀμείνους ἐσμέν, τῷ κακίαν καί ἀρετήν εἰδέναι καί τῷ ἐπιγινώσκειν τό πονηρον καί καλόν μή ἀγνοεῖν».

(ἐνν. ἄνθρωπε) «*τῇ ἐλευθερίᾳ, ἵνα τῇ τιμῇ πρός ὑπακοήν καταχρήσῃ τοῦ τετιμηκότος*»[90]. Ἀπόδειξη ὅτι ὁ καλός καί ὁ κακός γίνονται ἀπό τήν *προαίρεσή* τους, ἀποτελοῦν οἱ συνεχεῖς ἐναλλαγές στή συμπεριφορά τοῦ καθένα: «*Ἄν τά κακά ἦταν φυσικά, δέ θά ἦταν δυνατή ἡ μεταμόρφωση τοῦ κακοῦ σέ καλό*»[91] καί ἀντίστροφα. Ἡ ὕπαρξη τῆς ἐλευθερίας βουλήσεως στόν ἄνθρωπο τόν καθιστᾶ ἠθικά ὑπεύθυνο: «*Ἄν γάρ καί μετά τήν χάριν ταύτην ὦμεν ἀναίσθητοι, μείζων ἡμῖν ἔσται ἡ κόλασις. Εἰ μή ἦλθον γάρ, φησί, καί ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον νῦν δέ πρόφασιν οὐκ ἔχουσιν*»[92], σημειώνει ὁ ἴδιος. Ἄλλωστε, ἡ κυοφορούμενη κοινωνικο-οικονομική παγκοσμιοποίηση δέν ἀντιβαίνει στή σκέψη τῶν ἁγίων Πατέρων: «*Μίαν οἰκοῦμεν οἰκουμένην ἅπαντες, τοῖς αὐτοῖς τρεφόμεθα καρποῖς. Ἀλλά ταῦτα μικρά τοῖς αὐτοῖς μυστηρίοις, τῆς αὐτῆς πνευματικῆς τροφῆς ἀπολαύομεν. Ταῦτα δήπου ἐστί δικαιώματα τοῦ φιλεῖν*»[93], σημειώνει ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Ἀκόμα καί ἡ ὑπερεπένδυση τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ στό ἀτομικό, στήν ὑπο-ομάδα, στή μοναδικότητα καί στίς διαφορές συμπλέει μέ τήν ὀρθόδοξη θεολογία τοῦ ἀνθρωπίνου *προσώπου*. Ἄν στό Μοντερνισμό ἴσχυε τό σλόγκαν «ἡ Τέχνη γιά τήν Τέχνη», στό Μεταμοντερνισμό ἰσχύει «ἡ Τέχνη στή *σχέση* της μέ τό *κοινωνικό*» (prossemica), ἐννοώντας, βέβαια, ὅλα μαζί, ὡς ἀλληλοεπιδρῶντα, τά (ἀτομικά) *βιώματα* τοῦ καλλιτέχνη, τοῦ θεατῆ, τοῦ καλλιτεχνήματος καί τῆς κοινωνίας. Ὁ μεταμοντέρνος καλλιτέχνης παραιτεῖται ἀπό τό ρόλο τοῦ Μεσσία.

Ἡ Ἐκκλησία βλέπει θετικά τή στροφή πρός τή μοναδικότητα, ἰδιαιτερότητα, συμβολικότητα καί μνημειακότητα. Θετική ἐπίσης εἶναι ἡ παρατηρούμενη ἀναγωγική καί *ἀποφατική* «εἰκονολατρία» τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ ἐνῶ στό Μοντερνισμό τό παρελθόν ἐθεωρεῖτο μόνο σά γνώση, στό Μεταμοντερνισμό γίνεται εἰκόνα, ἀλλά, ἐξ αἰτίας τοῦ συναισθήματος τοῦ *Ὑψηλοῦ*, «εἰκόνα» μή ἀπεικονίσιμη!. Τό

---

89. *Πρός πιστόν πατέρα*, 4, PG 47, 355-356, *ΕΠΕ* 28, 468.
90. *Περί Ἀκαταλήπτου*, Β', PG 48, *ΕΠΕ* 35, 60.
91. *Εἰς Πράξ.* 41, 3, PG 60, 291, *ΕΠΕ* 16, 516.
92. *Εἰς Τίτον* 5, 5, PG 62, 696.
93. *Εἰς Πράξ.* 40, 3, PG 60, 286.

κάλεσμα τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ γιά ἐπιστροφή στήν παράδοση ἀκούγεται εὐχάριστα ἀπό τό Χριστιανισμό. Ἐξάλλου, οἱ ἰδέες τοῦ μεταμοντέρνου γιά τήν «ἐνεστωποίηση τοῦ παρελθόντος» καί τήν «ὑπαρξιακή ἀμεσότητα τοῦ παρόντος» συγγενεύουν πολύ μέ τό λεγόμενο «*λειτουργικό χρόνο*» τῆς Ἐκκλησίας, ἀρκεῖ νά μή ὁδηγοῦν στήν «ἀφ-ιστόριση» τῆς μνήμης (M. McLuhan, 1964, G. C. Argan, 1986).

Ὡστόσο, ὁ κίνδυνος, πού ἐγκυμονεῖ γιά τήν Ἐκκλησία, εἶναι νά μήν παρασυρθεῖ καί διδάξει, ἀντί τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα «θεοφανικό γεγονός», ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα κοσμοφανικό γεγονός, νά μή καταντήσει δηλ. ἀπό θεολογία σέ ἀνθρωπο-λογία!

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ Ἐκκλησία διαπιστώνει ὅτι τό τέλος τοῦ αἰώνα μας βρίσκει τίς δυτικές κοινωνίες, καί μέσα σέ αὐτές τό κάθε ἄτομο ξεχωριστά, μπροστά σέ ἕνα πρωτοφανές στά χρονικά μεταφυσικό «στέγνωμα». Ὁ ἐκλεκτικός (ἤ «δημοκρατικός», ἤ πολιτιστικός) *συγκρητισμός* (ἤ *νομαδισμός)* τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ μπορεῖ νά ὁδηγήσει σέ μιά (ἄκριτη) «σούπα» ποικιλώνυμων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἰδεολογιῶν, θρησκειῶν, καλλιτεχνικῶν τάσεων κλπ., δεδομένου ὅτι στό μέλλον οἱ πολιτισμοί τῆς οἰκουμένης θά ἀναμειγνύονται ὁλοένα καί περισσότερο, λόγω τῆς διεθνοποίησης καί παγκοσμιοποίησης. Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δέ θά μποροῦσαν, γιά παράδειγμα, νά συμφωνήσουν μέ τήν παρατηρούμενη ἀσυνέπεια ἤ καί *σχιζοφρένεια* τοῦ σύγχρονου τύπου ἀνθρώπου, πού ὁ J.F-Lyotard τή χαρακτηρίζει «*μηδενικό βαθμό ἐκλεκτικότητας*» κατ᾽ αὐτή «ἀκούει κανείς *ρέγκε*, παρακολουθεῖ γουέστερν, τρώει στά MacDonald's τό μεσημέρι, φοράει παριζιάνικο ἄρωμα στό Τόκιο καί *ρετρό* ροῦχα στό Χόνγκ Κόνγκ, ἐνῶ διαθέτει τήν παιδεία τῶν τηλεπαιχνιδιῶν». *Ὁ λόγος* καί ἡ μεταγλώσσα τῆς Θεολογίας συνιστοῦν θεωρία μαζί καί πράξη (ἑβρ. *Davar*), περιέχουν πολλά γεγονότα σιωπῆς (*Σιγῆς)*, κρύβουν ἄπειρες σημασίες (βλ. «*διασημασιακό χάος*» κλπ, ὅμως αὐτό δέ σημαίνει οὔτε ὅτι θά πρέπει νά παύσουν νά ὑπάρχουν -νεκρωθοῦν (*ἀφασία)*, οὔτε ὅτι θά πρέπει νά αὐτονομοῦνται, ὅπως κάνει ἡ σύγχρονη Γλωσσολογία λ.χ. μέ τό «ὀνομασιακό ἐπεισόδιο» ἤ τήν «ὀνομασιακή κατάσταση», γιατί τότε ἀπομονώνονται πάλι ἀπό τόν ὅλο ἄνθρωπο· τότε, ἀντί νά κάνουμε λόγο (Φιλο-

σοφία, Ποίηση, Τέχνη) γιά τή Συν-τέλεια (Ἐσχατο-λογία), καί μάλιστα μέ μιά «ἀποκαλυπτική μετα-γλώσσα», θά κάνουμε τή συν-τέλεια (ἐνταφιασμός) τοῦ λόγου[94]. Ἀρνητικά, ἐπίσης, κρίνει ἡ Ἐκκλησία τήν τάση τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ νά παύει νά βλέπει τήν παράδοση σά βίωμα, θεωρώντας τη μόνο ὡς πληροφορία, γιατί τότε σημαίνει ὅτι το *σημαῖνον* ἔχει χάσει τό δεσμό του μέ τό *σημαινόμενο*[95]. Ὡς πρός τη μετανεοτερική Πολιτική, θά λέγαμε ὅτι, παρά τον κυοφορούμενο ἰδεολογικοπολιτικό Ἀγνωστικισμό[96], ἡ αὐξανόμενη οἰκονομική περιθωριοποίηση πολλῶν κρατῶν-ἐθνῶν, λόγω τῆς παγκοσμιοποίησης, θά τά ἀναγκάσει νά δημιουργήσουν ἑνώσεις σάν τήν Εὐρωπαϊκή Ἕνωση. Οἱ οἰκονομικές ἑνώσεις, ὅμως, αὐτές θά γεννήσουν στή συνέχεια καινούργιες ἑνοποιητικές ἰδεολογίες καί πολιτικές.

Ἔτσι, μιά παγκόσμια πολιτική κουλτούρα (μέ κοσμοπολιτική δημοκρατία, τηλεπόλεις, πολιτικό Οἰκουμενισμό) φαίνεται πολύ πιθανή. Σέ αὐτή τήν παγκόσμια δημοκρατία ὅλες οἱ φωνές θά ἔχουν μιά νόμιμη θέση, ἀσχέτως ἐάν ἡ πλειοψηφία θά ἀποφασίζει ἤ ὄχι. Ἄν ὅμως, ὅλα αὐτά φαίνονται ὡραῖα, ἤ τουλάχιστον ὄχι ἀπαραιτήτως βλαβερά, ὑπάρχουν καί κάποια ἄλλα παρεπόμενα τῆς μελλοντικῆς παγκόσμιας Πολιτείας, πού θά πρέπει νά μᾶς ἐμβάλλουν σέ σοβαρές σκέψεις. Τό κράτος-ἔθνος σήμερα, χάνοντας, λογω τῶν ὑπερεθνικῶν θεσμῶν καί τοῦ Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου, τήν ταυτότητά του σέ ἐθνικό ἐπίπεδο, προσπαθεῖ νά τή βρεῖ σέ τοπικό καί περιφερειακό (ἀποκέντρωση). Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, λόγω τῆς ἐπανάστασης στό χῶρο τῆς Πληροφορικῆς, ὁ νέος τύπος κράτους, πού ἐπωάζεται, εἶναι τό κράτος-δίκτυο[97]. Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δέν ἀντιτίθεντο στήν Τεχνολογία· ἀντιτίθεντο, ὅμως, στήν κοινωνική διάσπαση, στήν ἀδικία, στήν ἐκμετάλλευση, στήν ἄγνοια, στήν εὐδαιμονία τῶν ὀλίγων (ὀλιγαρχία) καί στήν παρα-

---

94. Πρβλ Μ. Horkheimer, *The end of Reason,* μτφρ. Σ. Ροζάνη, ἐκδ. Ἔρασμος, Ἀθήνα 1984.

95. Βλ F. Jameson, «Postmodernism and Consumer Society», *The Anti-Aesthetic,* Ed. Hal Foster, Bay Press, Port Townsend, Washington 1985, σ. 120.

96. Γιά τήν «ἀντοχή» καί «μεταμόρφωση» τῶν Ἰδεολογιῶν, βλ. *Τό Βῆμα* 31-1-1999, σ. Β 10.

97. *Τό Βῆμα* 24-1-1999, σ. 12 20.

πληροφόρηση, ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι, ἐπειδή ἐπιτρέπεται ἡ πολυφωνία, ὅλες οἱ φωνές εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθινές.

Μετά ἀπό ὅλα αὐτά, ποιό μπορεῖ νά εἶναι ἄραγε τό μέλλον τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ὁ μεγάλος Ἄγγλος Βυζαντινολόγος Σέρ Στῆβεν Ράνσιμαν ἔχει διακηρύξει ὅτι «*ὁ 21ος αἰώνας θά εἶναι ὁ αἰώνας τῆς Ὀρθοδοξίας*». Ἐπίσης, ὁ γνωστός Κοινωνιολόγος Spengler πιστεύει ὅτι ὁ ὀρθόδοξος πολιτισμός τῆς Ρωσίας βρίσκεται ἀκόμα σέ ἐμβρυώδη κατάσταση: «*Ἡ ἑπόμενη χιλιετία ἀνήκει στό Χριστιανισμό τοῦ Ντοστογιέφσκι*», γράφει χαρακτηριστικά. Τά πρόσφατα κοσμοϊστορικά γεγονότα δείχνουν νά ἐπαληθεύεται ἡ πρόβλεψη αὐτή. Κατά τόν Toynbee, ὁ Δυτικός πολιτισμός, πού βασικά εἶναι χριστιανικός, παρά τίς δοκιμασίες, πού ὑπέστη, διατηρεῖται ἀκόμα ἀκμαῖος λαμβάνοντας μάλιστα παγκόσμιες διαστάσεις, ὑποσκάπτει ἤδη τά θεμέλια τῶν ὑπολοίπων πολιτισμῶν, τούς ὁποίους διαλύει πλήρως, ἤ ἀφομοιώνει, τείνοντας στόν «ἐξευρωπαϊσμό» τῶν λαῶν τῆς Γῆς, καί τή δημιουργία μιᾶς παγκόσμιας κοινωνίας. Ἔτσι, ἡ παλιά ἀντιδικία μεταξύ Ἑλλήνων καί Βαρβάρων μεταβλήθηκε σέ ἀντιδικία μεταξύ Εὐρωπαίων καί τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου[98].

Ἄν ὁ Χριστιανισμός εἶναι ἡ μόνη Ἀλήθεια, ὅπως ὁμολογοῦν ἀκόμα καί αὐτοί οἱ ἀρνητές του, τότε αὐτή ἡ Ἀλήθεια δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι διαχρονική. «Μποροῦμε νά φανταστοῦμε», γράφει ὁ Κοινωνικός Ψυχολόγος E. Fromm, «ἕναν πολιτισμό, ὅπου οἱ ἄνθρωποι δέ θά θέλουν γέφυρες ἤ ζωγραφικούς πίνακες, ἀλλά δέν μποροῦμε νά φανταστοῦμε κανέναν πολιτισμό, στόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι νά μή θέλουν νά ζήσουν», καί μάλιστα θεανθρώπινα καί ὄχι «ἀνθρωπόθεα»! Μέ τήν καταπληκτική ἐλαστικότητα καί τό πνεῦμα «*οἰκονομίας*», πού διαθέτει ὁ Χριστιανισμός, μπορεῖ καί «ἐκμεταλλεύεται» κάθε νέα ἐπιστημονική ἀνακάλυψη, ἐνῶ «ἐμβαπτίζει» στήν ἐκκλησιαστική κολυμβήθρα κάθε νέα φιλοσοφική θεωρία. Ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία δέν εἶναι «κλειστή» καί δογματική εἶναι «ἀνοιχτή», πλουραλιστική καί *ἀποφατική*, ἀφοῦ ἡ *οὐσία* τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, οὔτε γνωρίζεται, οὔτε ὁρίζεται (ἀ-όριστη). Ἔτσι, ὁ Χριστιανισμός ἔχει τήν

---

98. Σ. Κ. Τσιτσίγκου, *Παιδεία καί Πολιτισμός στό φῶς τῆς Θεολογίας*, (ἀνάτυπο περ. Ἐκκλησία), Ἀθήνα 1994 σ. 5.

ἱκανότητα νά παρακολουθεῖ τίς ἐξελίξεις καί νά ἀνανεώνεται. Ἡ χριστιανική Θεολογία, ἐπειδή βασίζεται κυρίως στήν *Ἀνθρωπολογία* (καί ὄχι λ.χ. στή Φύση), δέν ἐνοχλεῖται οὐσιαστικά ἀπό ὁποιανδήποτε ἠθική ἀλλαγή τοῦ μελλοντικοῦ ἀνθρώπου, ἐφόσον ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος δέ θά μπορέσει νά «ὀρθοποδήσει», ἄν ἡ («κατασκευασθεῖσα») Ἠθική του εἶναι σέ βάρος του. Ἡ χριστιανική Ἐκκλησία βασίζεται οὐσιαστικά στήν «*κοινότητα*», καί κάθε μελλοντικός *κόσμος*[99], εἴτε ὁ καθένας μας τό θέλει, εἴτε ὄχι, θά εἶναι ὑποχρεωμένος, ἀκόμα καί ἀριθμητικά ἤ γεωγραφικά, νά ζήσει μεσα σέ μιά κοινωνία. Ὁ Χριστιανισμός ἔχει ἱστορικά ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀνθεκτικός σέ ὁποιαδήποτε Οἰκονομία (δυτικό Καπιταλισμό ἤ ἀνατολικό Σοσιαλισμό). Ὡς θρησκεία, ὁ Χριστιανισμός δέν κινδυνεύει νά σβήσει οὔτε καί στήν περίπτωση μιᾶς παγκόσμιας χρεωκοπίας τῆς ἀγορᾶς. Ἀντίθετα, μποροῦμε νά ποῦμε, τότε ἀνθεῖ περισσότερο. Στήν περίπτωση, βέβαια, ἑνός «ὑπερπλουτισμένου» κόσμου, θά λέγαμε, ὅτι μᾶλλον ἀλλοτριώνεται ὁ αὐθεντικός χαρακτήρας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλά καί πάλι δέν πεθαίνει. Ὁ Χριστιανισμός προσλαμβάνει καί ἁγιάζει κάθε νέα δημιουργία τῆς Τέχνης. Μπορεῖ κάποιες μεταμοντέρνες τεχνοτροπίες νά ἀπάδουν στό χριστιανικό πνεῦμα, ὅπως ἡ Θ. Χάρη ἐμπνέει ἀντίστοιχους πιστούς πού, «ἐκμεταλλευόμενοι» τήν καινούργια μόδα, μποροῦν καί μεταμορφώνουν τό *κοσμικό* σέ *πνευματικό* δημιουργικά, μέ τή χρήση τῶν νέων συμβόλων. Καμιά ἀνθρώπινη Ἰδεολογία δέν μπορει, ἀντιτιθεμένη, νά ἀντέξει στή Θεία αὐθεντία. Καμμία Πολιτική «*Καῖσαρ*») δέν μπορει νά πνίξει τό θρησκευτικό συναίσθημα. Τό ἀπέδειξε ἡ Ἱστορια. Ἀντίθετα, ὅσο ἡ Ἐκκλησία διώκεται, τόσο περισσότεροι ναοί μαρτύρων κτίζονται! «*Πόσοι πολέμησαν τήν Ἐκκλησία, ἀλλά ποτέ δέν τή νίκησαν; Πόσοι τύραννοι; Πόσοι βασιλεῖς; Ὁ Αὔγουστος, ὁ Τιβέριος, ὁ Γάϊος, ὁ Κλαύδιος, ὁ Νέρων... καί ὅμως δέν τήν ξερίζωσαν κι᾿ ἐκεῖνοι μέν δέν ἀκούονται πιά, ἡ Ἐκκλησία ὅμως ὑψώθηκε πάνω κι᾿ ἀπό τόν οὐρανό. Πολεμήθηκαν ἕντεκα*

---

99. Γιά τό Χριστιανισμό, κυριολεκτικά, πρόκειται γιά *κτίση* καί ὄχι γιά (τόν Ἀρχαιοελληνικό) «κόσμο» βλ. Ἰ. Ζηζιούλα, «Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. 6, σσ. 539-540.

μαθητές ἀπό ὁλόκληρη τήν οἰκουμένη. Αὐτοί ὅμως πού πολεμήθηκαν νίκησαν, ἐνῶ αὐτοί πού τούς πολέμησαν, ἀφανίστηκαν», «ποῦ ἀκούστηκε ποτέ τά πρόβατα νά νικήσουν τούς λύκους»[100], ἐρωτᾶ ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Ὁ Χριστιανισμός, ὅπως ὁ Ἰουδαϊσμός καί ὁ Ἰσλαμισμός, ὡς μονοθεϊστική θρησκεία, μπορεῖ νά προκαλέσει τήν ἑνοποίηση τῆς ἀνθρωπότητας. Πῶς, ὅμως, θά ὑπερβεῖ τούς ἄλλους δύο «ἀνταγωνιστές» του; Τόν πρῶτο, ὁ Χριστιανισμός τόν ξεπέρασε ἱστορικά (ποσοτικά -ἐξελικτικά), ἐφόσον ἀποτελεῖ τή συνέχειά του[101]. Τό δεύτερο τόν ξεπέρασε ποιοτικά μέ τή σύγκριση Χριστοῦ - Μωάμεθ, πνευματικῆς-ὑλικῆς Ἀξιολογίας καί αὐτοθυσίας (*μαρτυρίου)*-«ἱεροῦ πολέμου». Σήμερα ὁλόκληρος ὁ χριστιανικός κόσμος ὑπολογίζεται περίπου σέ 1,7 δισεκατομμύρια, κατέχοντας τήν πρώτη ἀριθμητική θέση μεταξύ τῶν μεγάλων θρησκειῶν τοῦ κόσμου. Πάνω ἀπό ὅλα, ὅμως, στό Χριστιανισμό ἰσχύει ἡ πίστη στό Λόγο τοῦ Θεάνθρωπου ἱδρυτῆ του, πού ὑποσχέθηκε, ὅσο ἀφορᾶ τήν Ἐκκλησία, στόν ἀπόστολο Πέτρο ὅτι «*καί πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*»[102]. Τέλος, ἡ Ἐκκλησία, ὄχι μόνο εὐχαριστεῖ τό Θεό γιά κάθε νέα ἰατρική ἀνακάλυψη, ἀλλά καί συνεργάζεται, πολλές φορές, μέ φορεῖς τῆς Ὑγείας. Τώρα, ἄν ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος στό μέλλον προλάβει καί αὐτοκαταστραφεῖ ἀπό τίς ἴδιες του τίς βιοχημικές ἐφευρέσεις, τότε δέ θά γεννᾶται λόγος, φυσικά, γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἤ ὄχι, ἀφοῦ θά ἔχει ἐξαλειφθεῖ τό ἴδιο ἀνθρώπινο γένος. Ἄλλο εἶναι, βέβαια, τό γεγονός ὅτι τά λόγια τοῦ Θεοῦ ἀξιολογικά δέ θά χάσουν ποτέ τήν ἀξία τους, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού θά καταστραφεῖ ὅλη ἡ Γῆ· ἀντίθετα, τότε ἀκριβῶς θά πούμε (ἄν ζεῖ κάποιος) ὅτι ἐπαληθεύτηκαν οἱ ἀπειλές (*προφητεῖες)*.

Ἡ Ἐκκλησία, λοιπόν, μπορεῖ νά συνεχίσει τό δρόμο της καί στή νέα χιλιετία, ἀντιμετωπίζοντας κατάλληλα (μέ πρόσληψη, μεταμόρφωση, ἐμβάπτιση, ἀνανέωση) τά νέα ρεύματα. Τήν *προσαρμογή*, δηλ. τή γνώση τῆς σύγχρονης -

---

100. *Εἰς Ἠσ.* 6, 1, *ΕΠΕ* 56, 121-122.
101. Βλ. *Ματθ.* 5, 17 : «*Μή νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τόν νόμον ἤ τούς προφήτας οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλά πληρῶσαι*».
102. *Ματθ.* 16, 18.

τρέχουσας γνώσης, ἐφάρμοσαν ἄριστα οἱ Τρεῖς τιμώμενοι πανεπιστήμονες Ἅγιοι. Ὅπως ὁ Θεός, κατά *συγκατάβαση* πρός τήν ἀνθρώπινη *ἀδυναμία*, μεταβάλλει τόν ἀποκαλυπτικό Του λόγο (πρῶτα ἡ Φυσική, ἕπεται ἡ Γραπτή καί ὕστερα ἡ προσωπική Ἀποκάλυψη), ἔτσι καί οἱ μέθοδοι τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας παρουσιάζουν μιά πνευματική πρόοδο, «πνευματοποιούμενες», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Βέβαια, θά πρόκειται γιά *Ἐπανευαγγελισμό,* διότι μετά τήν Πεντηκοστή, κατά τούς Πατέρες, δέν ὑφίσταται πραγματική «*αὔξηση*» σέ κάτι τό νέο (*ἀποκάλυψη),* ἀλλά πνευματική «ἐμπέδωση». Αὐτός ὁ ἐπανευαγγελισμός χρειάζεται Ἰώβεια ὑπομονή, «*φιλόνεικον γάρ ἐστι τό γένος τῶν ἀνθρώπων*»[103] καί «*ἀναιδές*»[104]. Γι᾽ αὐτό, «*κατά μικρόν ἐνάγειν εἰς γνῶσιν*» καί «*σοφίζεται*»[105], ὅπως σημειώνει πάλι ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Μέ τή μεγάλη του ὑπομονή καί μέ τά καθημερινά του κηρύγματα ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος κατόρθωσε νά μετατρέψει μέσα σέ δύο μόλις χρόνια ὁλόκληρη τήν Κωνσταντινούπολη ἀπό ἀρειανική σέ ὀρθόδοξη[106]. Ὡς πρός τή Φιλοσοφία, ἀπαιτεῖται ἕνας (διαπρωτοποριακός) *Ἐκλεκτισμός,* ὅπως ἀνέκαθεν τόν ἐφάρμοζε ἡ Θεολογία, μέ βάση τήν Πατερική ἀρετή τῆς *διάκρισης*. Ἔτσι, ἀπό τόν ἀρχαιοελληνικό Ἀνθρωπισμό, πάνω στόν ὁποῖο στηρίχτηκε ὁ δυτικο-εὐρωπαϊκός πολιτισμός, θά πρέπει νά συγκρατήσουμε ὄχι ἁπλά τόν ἀνθρωποκεντρισμό τοῦ Πετράρχη, πού προῆλθε ἀπό τόν Ἰσοκράτη μέσῳ τοῦ Κικέρωνα, ἀλλά τό Θεαν-

---

103. Ἰω. Χρυσ. , *Εἰς Πράξ.,* 7, 1, PG, 60, 63, *Εἰς Γέν.* 44, 2, PG 54, 408: «*Ἀλλ᾽ ἐπειδή οἶδα τό τῶν ἀνθρώπων γένος μᾶλλον πρός κακίαν ῥέπον...*»

104. Γρηγοριου Ναζ., *Ἔπη Ἠθικά Α', παρθενίης ἔπαινος,* 893: «*Πανδώρης γενος εἰσίν ἀναιδέες ἀλλά σύ Χριστοῦ Εἰκών, σωφροσύνῃ λαμπεο και πραπίσιν*», τοῦ ἴδιου, *λόγος εἰς ἑαυτόν* 26, 10, PG. 35, 1241 : «*Ἔστι γάρ τι γέ νος τρισσόν τό μέν ἄνωθεν ἠργμένον, ὅ πάντες ἐσμέν εὐγενεῖς ἐπ᾽ ἴσης, ἐπεί κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν τό δέ ἀπό σαρκός ἐρχόμενον, οὐκ οἶδ᾽ εἴ τις εὐγενής, τοῦτο φθορᾷ συνιστάμενον τό δέ ἀπό κακίας ἤ ἀρετῆς γνωριζόμενον, οὐ μᾶλλον καί ἧττον μεταλαμβάνομεν, ὅσον ἄν, οἶμαι, ἤ τηρήσωμεν τήν εἰκόνα, ἤ διαφθείρωμεν. Ταύτην ἀγαπήσει τήν εὐγένειαν ὅγε ἀληθῶς σοφός καί φιλόσοφος. Τό γάρ τέταρτον γένος, τότε ἀξιώσω λόγου, τό ἐν γράμμασι καί προστάγμασιν, ὅταν καί κάλλος ἀποδέξωμαι τό ἐν χρωμασι, καί πίθηκον αἰδεσθῶ λέοντα εἶναι κεκελευσμένον*».

105. *Εἰς Γέν.* 20, 1, PG 53, 167, *Εἰς Ψαλμ.* 8,9, PG 55, 120.

106. Βλ. Π. Χρήστου, *Πατρολογία,* Θεσσαλονίκη 1989, τ. Δ', σ. 113.

θρωπισμό τῆς Ὀρθοδοξίας, πού προῆλθε ἀπό τόν Πλάτωνα μέσῳ τῶν ἁγίων Νικολάου Καβάσιλα καί Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

Ὁ ἱεραποστολικός ζῆλος δέν προέρχεται μόνο ἀπό τό ἀναστάσιμο παρελθόν τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας Του· προέρχεται καί ἀπό τήν ἀναμονή τῆς Δευτέρας Παρουσίας Του. Ὁ πιστός καθημερινά προσεύχεται «...*ἐλθέτω ἡ Βασιλεία Σου*». Τόν ἐρχομό τῆς *Βασιλείας* ἐπιδιώκουν, βέβαια, *οἱ δίκαιοι*, ἀλλά ἄν ἡ *Συντέλεια* θά εἶναι μιά κριτική κατάσταση γιά τούς ἁμαρτωλούς, ἡ μακροθυμία καί φιλευσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ τήν καθυστερεῖ μέχρι κι᾽ αὐτοί νά μετανοήσουν. Πρός τοῦτο, χρειάζεται *σπουδή*, δηλ. ὑπερβατική (χριστιανική) ἐλπίδα μέ ἀκλόνητη πίστη, ἰσχυρή θέληση καί ἀγωνιστικότητα, δηλ. μιά ἐσχατολογική Ἠθική[107]. Ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά ἀποκαταστήσει τήν ἀξιοπιστία της στήν κοινωνία νά ἀντιμετωπίσει τά φαινόμενα διαφθορᾶς, νά πείσει γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν παρεχομένων διακονιῶν της καί νά ἀπαντήσει πειστικά καί «δυναμικά» στό «μοντέρνο» Κρατικισμό, πού ἀρνεῖται τήν κοινωνική ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας. Στήν κατεύθυνση αὐτή χρειάζεται ἡ εὐρύτερη δυνατή κοινωνική συμφωνία, καθώς ἐπίσης καί ἡ διαμόρφωση ἑνός καινούργιου Καταστατικοῦ Χάρτη γιά τό ρόλο τῶν λαϊκῶν.

Πολύς καί ὡραῖος φαντάζει ὁ ἀγώνας νέας πνευματικῆς δημιουργίας στίς ἐκκλησιαστικές Τέχνες. Τόσο οἱ μεταφράσεις, ὅσο καί οἱ ἀπομιμήσεις τῶν ὕμνων, τῶν ἤχων ἤ τῶν εἰκόνων δέν ἀποτελοῦν ἀληθινή πρωτότυπη δημιουργία.

Ἡ αὐξημένη συμμετοχή τῶν λαϊκῶν κατά Μητροπόλεις καί ἐνορίες στήν ἐκλογή, διοίκηση καί διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ὅρο γιά τή διασφάλιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνοχῆς καί τήν ἐκκλησιαστική εἰρήνη.

Ἀποτελεῖ ὥριμο αἴτημα ἡ συμμετοχή τῶν λαϊκῶν στή λήψη τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελεῖ, ἐπίσης, ἠθική εὐθύνη τῶν ἐπισκόπων καί θά πρέπει νά ἀναλάβουν καί οἱ ἴδιοι νά συνυπογράψουν τό νέο Καταστατικό Χάρτη.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ θά πρέπει νά λάβει σοβαρό-

---

107. Πρβλ. Π. Yazigi, *Ἐσχατολογία καί Ἠθική*, Θεσσαλονίκη 1992.

τατα ὑπόψη της ἀφενός μέ τήν ἀπειλή τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, κι᾿ ἀφετέρου τό νέο μεγάλο Νεο-Γνωστικισμό, πού σιγά-σιγά καί ὕπουλα τήν ὑποσκάπτει. Ὁ Χριστιανισμός, ὄντας καθολικος καί οἰκουμενικός, ὑπερβαίνει ὁποιονδήποτε Οἰκουμενισμό. Ὁ Νεο-Γνωστικισμός ἐκδηλώνεται μέ τήν ἀναβίωση τοῦ (σύγχρονου) Νεο-Παγανισμοῦ μέσῳ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας, τοῦ ἐπιστημονικοῦ Ἐσωτερισμοῦ (Διαλογισμοῦ), τοῦ Οἰκοφεμινισμοῦ, τῆς New Age κλπ. Γι᾿ αὐτό, τό θεῖο κήρυγμα χρειάζεται ἐκσυγχρονισμό και ἀνανέωση πρός τήν κατεύθυνση αὐτή. Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία θά πρέπει, ἐπίσης, νά ἐργασθεῖ σταθερά γιά τήν ἐμπέδωση τῆς εἰρήνης καί τῆς δημιουργικῆς συνύπαρξης τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς. Μέλημα, ἐξάλλου, τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νά ἀγκαλιάσει στούς κόλπους της ὄχι μόνο κάθε τι τό νέο ἐπιστημονικά, ἀλλά καί κάθετι τό κοινωνικά καί ἀνθρωπιστικά ὠφέλιμο. Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης, γνωστος καί ὡς «πράσινος πατριάρχης» γιά τήν εὐαισθησία του πρός τό περιβάλλον, διοργάνωσε πολλές οἰκολογικές ἐκδηλώσεις καί καθιέρωσε τήν 1η Σεπτεμβρίου κάθε ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ὡς ἑορτή τοῦ περιβάλλοντος[108]. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀπό τήν ἄλλη, ἔχει ἤδη συστήσει ἐπιτροπή γιά τή μελέτη βιοϊατρικῶν καί βιοηθικῶν θεμάτων. Θετικό, ἀκόμα, εἶναι τό μέτρο, πού ἔλαβε ἡ ποιμαίνουσα Ἐκκλησία διάθεσης μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας γιά τήν ἀνακουφιση νεων μορφῶν ἀτομικοῦ ἤ συλλογικοῦ πάθους καί πονου (ὅπως εἶναι, γιά παράδειγμα, τά Ναρκω-τικά, τό AIDS, οἱ ἀνύπανδρες μητέρες, τά «παιδιά των φανα-ριῶν» κλπ), γιά τή θεολογική καί ἐκκλησιαστική ἐκπαίδευση καί τόν ἀπαραίτητο τεχνολογικό ἐκσυγχρονισμό κ.ο.κ.

Διανύουμε, γράφει ὁ θεολογοφιλόσοφος Ν. Μπερντιάεφ , τήν ὄγδοη ἡμέρα τῆς Δημιουργίας. Ἀλλά ἀκριβῶς αὐτή ἡ μέρα εἶναι ἡμέρα τῆς *συνδημιουργίας*. Ὁ ἄνθρωπος συνεργάζεται μέ τό Θεό. Ἡ *συνέργεια*, ὅμως, προϋποθέτει πολλή δουλειά. Ἡ «*σωτηρία*» στό Χριστιανισμό παρέχεται μόνο διά τοῦ «*σταυροῦ*»[109], τῆς θυσίας, τοῦ μαρτυρίου καί τοῦ (ψυχοσωματικοῦ) θανάτου[110]. «*Εἰ ὑπομένομεν, καί συμβασιλεύσο-*

108. Πρβλ. Ἡ Β. Οἰκονόμου, *Θεολογική Οἰκολογία*, Ἀθήνα 1994.
109. Ἰω. Χρυσ. , *Εἰς τόν Τίμιον Σταυρόν*, PG, 50, 820.

μεν»[111], παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Στόν 20ο αἰώνα γνωρίσαμε τή «*θάνατο-Θεοῦ Θεολογία*» (Gott-tot-Theologie). Στόν 21ο, μέ τήν ἄνδρωση τοῦ «*Ὑπεράνθρωπου*» τοῦ F.Nietzche, φοβούμαστε μήπως ἀντί τῆς ἀναμενόμενης «ἀνάστασης τοῦ Ἀνθρώπου», δοῦμε τό θάνατο τοῦ «*συν-ανθρώπου*»! Στόν αἰώνα, πού ἔρχεται, ὀφείλουμε νά οἰκοδομήσουμε μιά νέα κοινωνία, πού νά ἀνταποκρίνεται στά νέα δεδομένα καί νά ἐπεκτείνει τίς ἀνθρώπινες κατακτήσεις. Οἱ Χριστιανοί ὀφείλουν καί μποροῦν νά θέσουν σέ πρώτη προτεραιότητα τή διεύρυνση καί τήν ἀναβάθμιση τῆς ποιότητας ζωῆς. Ὁ ἐκσυγχρονισμός (καί ὄχι ἐκμοντερνισμός) τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀπαραίτητος.

Ἤδη μέ τήν ἐκλογή τοῦ νέου Ἀρχιεπίσκοπου οἱ πρῶτες ἀλλαγές εἶναι ὁρατές.

Ἡ Ἐκκλησία, ἔτσι, θά πρέπει νά γίνει ὁ συντονιστής σέ ὅλες τίς (νέες) κοινωνικές δομές.

---

110. Μ. Βασιλείου, *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 15, PG, 32, 131.
111. *Εἰς Ψαλμ.* 48, 7 PG,. 55, 233.

Ἀθανασίου Γ. Παπαρνάκη,
Δρ. Θεολογίας

Ἡ περί ἀπεικονίσεων τοῦ Θεοῦ καί ἱερῶν συμβόλων ἀντίληψη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης
(μέ ἀφορμή τήν εἰκονομαχική ἔριδα)

Εἰσαγωγικά

Ἡ Ἐκκλησία διατύπωσε ἐπίσημα καί ὁριστικά τή θέση της ὡς πρός τή χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων καί τῶν ἄλλων ἱερῶν συμβόλων στή λατρεία τοῦ Θεοῦ μέ ἀφορμή τήν εἰκονομαχική ἔριδα. Ἡ βιβλική θεμελίωση τῆς θέσης αὐτῆς ἀπαρτίστηκε ἀποκλειστικά ἀπό κείμενα, ἰδέες καί πρακτικές τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀφοῦ ἄλλωστε πάνω σέ αὐτά προσπάθησαν καί οἱ εἰκονομάχοι νά στηρίξουν τά δικά τους ἐπιχειρήματα γιά τήν κατάργηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ζωή[1]. Σέ βιβλικό ἐπίπεδο, τά χωρία καί τά ἐπιχειρήματα, πού χρησιμοποίησαν οἱ τελευταῖοι, ἦταν ἐκεῖνα πού ἀνέκαθεν ἐπικαλοῦνταν οἱ ἰουδαῖοι ἐναντίον τῆς εἰκονικῆς λατρείας τῶν χριστιανῶν καί ἐκεῖνα πού εἶχαν προσδιορίσει τόν ἀνεικονικό χαρακτήρα τῆς δικῆς τους λατρευτικῆς παράδοσης.

Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν ἡ μερίδα τῶν χριστιανῶν εἰκονομάχων δέχθηκε ἤ ὄχι ἰουδαΐζουσες ἤ καί ἰουδαϊκές ἐπιρροές γιά τή διαμόρφωση τῶν ἀπόψεών τους[2], ἡ Παλαιά

---

1. «Εἰ διὰ τὸν [μωσαϊκόν] νόμον τὰς εἰκόνας ἀπαγορεύεις, ὥρα σοι καὶ σαββατίζειν καὶ περιτέμνεσθαι· ταῦτα γὰρ ἀπαραχωρήτως ὁ νόμος κελεύει» (Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἀπολογητικός ὑπέρ τῶν ἁγίων εἰκόνων*, 1,16, PG 94,1248B).

2. Οἱ ἰδεολογικές ἐπιδράσεις στήν ἐμφάνιση καί ἐξέλιξη τῆς εἰκονο-

Διαθήκη ἀπετέλεσε κύριο πεδίο ἀντιπαράθεσης κατά τήν εἰκονομαχική ἔριδα σέ θεολογικό ἐπίπεδο. Ἐπίκεντρο τῆς ἀντίθετης στάσης τῶν δύο πλευρῶν, εἰκονομάχων καί εἰκονοφίλων, ἀπέναντι στήν εἰκονογραφική τέχνη, ζωγραφική ἤ γλυπτική, καί στή λατρευτική της χρήση, ἀποτέλεσε ἡ διαφορετική κατανόηση τῶν διατάξεων τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου γιά τίς ἀπεικονίσεις τοῦ Θεοῦ. Οἱ διατάξεις αὐτές κατανοήθηκαν στήν ἱστορία μέ δύο τρόπους, ἀφ᾽ ἑνός μέν ὡς ἀρνητικές καί ἀπαγορευτικές καί ἀφ᾽ ἑτέρου ὡς θετικές ἤ τουλάχιστον ἀνεκτικές ἀπέναντι τῆς τέχνης αὐτῆς. Ὅσοι ἀκολούθησαν τόν πρῶτο τρόπο, συνέστησαν τήν «εἰκονοκλαστική» μερίδα μέ τήν εὐρεία ἔννοια, πού περιλαμβάνει τόσο τούς ἰουδαίους ὅσο καί τούς χριστιανούς εἰκονομάχους. Ὅσοι ἀκολούθησαν τό δεύτερο τρόπο, συνέστησαν τήν «εἰκονόφιλη» μερίδα, ἡ ὁποία συνιστᾶ κατά κύριο λόγο τήν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστική παράδοση, πού διακηρύχθηκε ἐπίσημα ἀπό τήν Ζ΄ Οἰκουμενική Σύνοδο (787 μ.Χ.).

Ἡ χρήση ἱερῶν συμβόλων στή λατρεία καί γενικά στήν πνευματική ζωή τοῦ πιστοῦ στό Θεό-Γιαχβέ ἀνθρώπου εἶναι ἕνας ἀπό τούς τομεῖς στούς ὁποίους ἡ χριστιανική Ἐκκλησία ἐξ ἀρχῆς διαφοροποιήθηκε ἐμφανῶς ἀπό τόν Ἰουδαϊσμό. Ἡ διαφορετική κατανόηση καί ἑρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πάνω στήν ὁποία στηρίχθηκε, ἀντανακλᾶ μία διαφορετική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό καί τοῦ Θεοῦ μέ τόν ἄνθρωπο στήν πρό καί στή μετά Χριστόν ἐποχή. Οἱ δύο παραδόσεις ἀκολούθησαν ἀνεξάρτητη πορεία στήν ἱστορία πάνω στό θέμα. Σέ πρακτικό ἐπίπεδο, ἐκείνη πού ἐπρόκειτο νά ἀκολουθήσει ἡ Ἐκκλησία κατέστη ἐμφανής ἀπό τά πρῶτα της βήματα. Ἀπό τήν πρώιμη χριστιανική περίοδο σώζονται σήμερα στοιχεῖα εἰκονογραφικῶν καί ἀνάγλυφων ἀναπαραστάσεων μέ βιβλική κυρίως θε-

---

μαχίας εἶναι ἕνα πρόβλημα, πού ἔχει συζητηθεῖ εὐρέως στή σύγχρονη ἔρευνα. Οἱ ἀπόψεις διΐστανται ἰδίως ὅσον ἀφορᾶ στό ρόλο τῶν ἰουδαίων· βλ. Πρωτοπρ. Θ. Ζήση, *Οἱ εἰκόνες στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 15-17. 57-72. Ἀρχιμ. Π. Τσορμπατζόγλου, «Ἡ φύση καί ἡ προοπτική τῆς εἰκονομαχίας. Ἰδεολογικές ἐπιδράσεις, στόχοι καί σκοπιμότητα», *Θεολογία* 66 (1995) 708-710.

ματολογία καί λατρευτική χρήση[3]. Ἡ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας ὅμως ἦταν ἐκείνη πού ὁριστικοποίησε τή διαφοροποίηση σέ θεωρητικό ἐπίπεδο, καθώς σέ αὐτήν ἡ Ἐκκλησία ἐπικύρωσε τήν μακραίωνη παράδοση καί πρακτική της ὡς πρός τή χρήση καί τή σημασία εἰκόνων καί ἱερῶν συμβόλων στή λατρεία καί τή ζωή της[4] μέ ἀποδέκτες τόσο τούς χριστιανούς εἰκονομάχους, ὅσο καί τούς ἰουδαίους, ἀλλά καί τούς νεοφανεῖς ἰσλαμιστές, παγιώνοντας μέ τόν τρόπο αὐτό τήν δι᾽ εἰκόνων λατρεία της ἔναντι τῆς ἀνεικονικῆς τῶν ἄλλων.

Στήν παροῦσα μελέτη ἐπιχειροῦμε νά παρουσιάσουμε καί νά ἀναλύσουμε τήν ἀντίληψη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περί τῆς χρήσεως ἱερῶν συμβόλων καί ἀπεικονίσεων τοῦ Θεοῦ στή λατρεία μέ ἀφορμή τήν προβληματική πού ἀναπτύχθηκε στά πλαίσια τῆς εἰκονομαχίας. Κατ᾽ αὐτήν ἔχουμε τή θεολογική ἀντιπαράθεση τῶν δύο ἑρμηνευτικῶν τοποθετήσεων ἀπέναντι στά σχετικά κείμενα καί στίς ἰδέες τῆς Π. Διαθήκης καί τήν παγίωσή τους. Ὡς κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς θά χρησιμοποιήσουμε τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἁγ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ θεωρητικός ἀπολογητής καί ὁ κύριος θεμελιωτής τῆς λατρευτικῆς χρήσης τῶν εἰκόνων στήν Ἐκκλησία[5], ἀλλά καί μία ἀπό

---

3. Τά λείψανα τῆς εἰκονογραφικῆς τέχνης τῶν χριστιανῶν τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι λίγα (κυρίως μετά τό β′ μισό τοῦ β′ αἰ. μ.Χ.), λόγω τῆς ἔντονης ἀντι-ειδωλολατρικῆς πολεμικῆς, εἶναι ὡστόσο ἀρκετά γιά νά ὑποδείξουν τήν ἀνεκτική στάση τους ἀπέναντι στήν εἰκονογραφία ὡς τήν προϋπόθεση τῆς μεταγενέστερης ἀνάπτυξής της· βλ. N. Gendle, «Creation and Incarnation in the Iconology of St. John of Damascus», *Aksum-Thyateira. A Festschrift for Archbishop Methodios of Thyateira and Great Britain*, ἐκδ. G. D. Dragas, London 1985, σ. 639-640. Χ. Γκότση, *Ὁ μυστικός κόσμος τῶν Βυζαντινῶν Εἰκόνων*, Ἀθῆναι 1971, σ. 15-18. Κ. Καλοκύρη, *Εἰσαγωγή εἰς τήν Χριστιανικήν καί Βυζαντινήν Ἀρχαιολογίαν*, Θεσσαλονίκη ²1985, σ. 115ἑξ. 123ἑξ.

4. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ διακήρυξη τῆς Ζ′ Οἰκουμενικῆς Συνόδου· «...τῇ παραδόσει τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐξηκολουθήσαμεν καί οὔτε ὕφεσιν οὔτε πλεονασμόν ἐποιησάμεθα, ἀλλ᾽ ἀποστολικῶς διδαχθέντες, κρατοῦμεν τάς παραδόσεις, ἅς παρελάβομεν, πάντα ἀποδεχόμενοι καί ἀσπαζόμενοι, ὅσαπερ ἡ ἁγία καθολική Ἐκκλησία ἀρχῆθεν τῶν χρόνων ἀγράφως καί ἐγγράφως παρέλαβεν· ἐξ ὧν εἰσίν καί αἱ ὑποτυπώσεις τῶν εἰκονικῶν ἀναζωγραφήσεων» (*Πρακτικά*, Mansi 13,409).

5. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 334.

τίς κύριες πηγές διάσωσης τῶν εἰκονομαχικῶν ἀπόψεων καί θέσεων. Ἀναπτύσσοντας τή θεολογία τῶν εἰκόνων, ὁ ἱ. πατήρ ἀνέλυσε προσεκτικά καί ἑρμήνευσε ἐξαντλητικά τά σχετικά κείμενα τῆς Π. Διαθήκης. Τόν ἀπόηχο ἤ ἔστω ταυτόσημες τοποθετήσεις μέ ἐκεῖνες τῶν δύο μερίδων συναντᾶ κανείς ἀκόμη καί σήμερα στό σύγχρονο παγκόσμιο θεολογικό καί ἐκκλησιαστικό «γίγνεσθαι»[6].

1. Τά βιβλικά ἐρείσματα στήν περί τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων διαμάχη

Ἀπό τά τέλη τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. παρατηρεῖται στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μία ἔνταση στίς σχέσεις μεταξύ ἰουδαίων καί χριστιανῶν, ἐξαιτίας τῆς χρήσεως εἰκόνων στή λατρεία τοῦ Θεοῦ. Ἡ εἰκονοκλαστική στάση τῶν ἰουδαίων εἶχε προκαλέσει ἐπανειλημμένως ἐπεισόδια σέ βάρος τῶν χριστιανῶν μέ ἀφορμή τίς εἰκόνες, τά ὁποῖα συχνά κατέληγαν σέ προσωπικές διώξεις καί βιαιοπραγίες, ὅπως καί σέ καταστροφές εἰκόνων[7]. Ἡ στάση αὐτή τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ σέ συνδυασμό μέ ἐκείνη τοῦ Ἰσλάμ, μετά τήν ἐξάπλωσή του, πού ἦταν μάλιστα αὐστηρότερα εἰκονοκλαστική, ἐπέτειναν τή σχετική μέ τή χρήση τῶν εἰκόνων ἀναταραχή, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει νά ἐμφανίζεται ἐντός τοῦ χριστιανικοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὅλη ἡ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας χαρακτηρίζεται ἀπό μεγάλη βιαιότητα μεταξύ τῶν ἀντιμαχομένων χριστιανικῶν ὁμάδων, πού περιελάμβανε ἀνηλεεῖς διώξεις, κυρίως ἐναντίον τῶν εἰκονοφίλων καί πρωτοφανοῦς σκληρότητας βασανιστήρια (κακοποιήσεις, ἀκρωτηριασμούς), ἐκτοπισμούς, δολοφονίες, καταστροφές ναῶν καί μονῶν κ.λπ.

Παράλληλα μέ αὐτές τίς ἐνέργειες ἀναπτύχθηκε καί ἕνας θεολογικός διάλογος ἀναφορικά μέ τό θέμα κατά τόν ὁποῖο ἀρχικά ἰουδαῖοι καί χριστιανοί καί ἀργότερα εἰκονόφιλοι καί εἰκονομάχοι διασταύρωσαν τά ἐπιχειρήματά

---

6. Πολλές προτεσταντικές ὁμολογίες συνεχίζουν ἀκόμη καί σήμερα νά εἶναι εἰκονοκλαστικές, ἐπιχειρηματολογώντας μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως καί οἱ εἰκονομάχοι στήν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας.

7. Πρωτοπρ. Θ. Ζήση, *Οἱ εἰκόνες*, σ. 60-61.

τους μέ ἐπίκεντρο τήν ἑρμηνεία χωρίων ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη. Χαρακτηριστικά χριστιανικά κείμενα, στά ὁποῖα ἀντανακλᾶται ἡ ἰουδαιοχριστιανική διάσταση τῆς διαμάχης στόν 7ο αἰ. μ.Χ., εἶναι ἡ *Ἀπολογία πρός τούς Ἰουδαίους περί εἰκόνων τῶν ἁγίων* τοῦ Λεοντίου ἐπισκόπου Νεαπολεως Κύπρου[8] καί ὁ διάλογος *Τῆς θείας καί ἀνικήτου Θεοῦ Ἐκκλησίας καί ἀληθείας πεπραγμένα τρόπαια κατά Ἰουδαίων ἐν Δαμασκῷ*[9]. Τό πιό σημαντικό ὡστόσο ἀπ᾽ ὅλα τά ἐνδοχριστιανικά ἔργα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου εἶναι οἱ τρεῖς διάσημοι ἀπολογητικοί λόγοι τοῦ ἁγ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ *Πρός τούς διαβάλλοντας τάς ἁγίας εἰκόνας* (726-731)[10]. Σ᾽ αὐτούς συναντοῦμε ἀναλυτική διαπραγμάτευση τῶν βιβλικῶν δεδομένων τῆς ἔριδας, ἡ ὁποία τροφοδότησε τή Ζ΄ Οἰκουμενική Σύνοδο μέ θεολογικά ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῶν εἰκόνων[11].

Τό τελευταῖο κείμενο ἀποτελεῖ καί τό σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς παρούσης μελέτης, διότι σέ αὐτό περιέχονται ὅλα σχεδόν τά θέματα τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου καί τά ἐπιχειρηματα τῶν δύο πλευρῶν κατά τήν εἰκονομαχική ἔριδα. Ἡ ἀξιοπιστία τῆς παράθεσης τῶν εἰκονομαχικῶν ἀπόψεων ἔχει ἀποδειχθεῖ τόσο ἀπό τίς λίγες εἰκονομαχικές πηγές πού ἔχουν διασωθεῖ αὐτούσιες, ὅσο καί ἀπό ἐκεῖνες πού διασώθηκαν ἐνσωματωμένες σέ ἄλλα ὀρθόδοξα κείμενα[12]. Σέ αὐτά συντείνει καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἀκριβής παρουσίαση τῶν εἰκονομαχικῶν ἀπόψεων ἀποτελεῖ οὐσιαστική προϋπόθεση τῆς ἀνατροπῆς τους, καθώς οἱ ὀρθόδοξοι πατέρες δέν μποροῦσαν παρά νά δομήσουν καί νά ἀναπτύξουν τά ἐπιχειρήματά τους πάνω σ᾽ ἐκεῖνες.

---

8. PG 93,1597-1612.

9. Ἔκδ. G. Bardy, PO 15 (1920).

10. PG 94,1231-1420. Συνοπτική παρουσίαση τῶν κειμένων, ἰδίως τοῦ ἰουδαιοχριστιανικοῦ διαλογου βλ. L. Barnard, «The Theology of Images», *Iconoclasm. Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham. March 1975*, ἐκδ. A. Bryer-J. Herrin, Birmingham 1977, σ. 8-9.

11. Βλ. Χ. Βούλγαρη, «Ἡ χρησιμοποίησις τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατά τάς εἰκονομαχικάς ἔριδας», *Ἀντιπελαργησις. Τομος τιμητικός προς τον ἀρχιεπίσκοπο Κυπρου κ.κ. Χρυσόστομον ἐπί τῇ εἰκοσιπενταετηριδι της ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ διακονίας*, Λευκωσία 1993, σ. 117-130.

12. Βλ. Ἀρχιμ. Π. Τσορμπατζόγλου, *ἔνθ᾽ ἀνωτ.*, σ. 696-700.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τήν εἰκόνα πού μᾶς διασώζει ὁ ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνός, ἡ βιβλική θεμελίωση τῆς κατά τῶν εἰκόνων πολεμικῆς βασίσθηκε κατά κύριο λόγο στή δευτέρα ἐντολή τοῦ Δεκαλόγου, ἡ ὁποία ἦταν ἱστορικά τό κύριο μέσο διαμόρφωσης τῆς ἀνεικονικῆς λατρείας στόν ἀρχαῖο Ἰσραήλ.

Ὁ Δεκάλογος, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἀπαντᾶ στά βιβλία τῆς Ἐξόδου (20,1-17) καί τοῦ Δευτερονομίου (5,6-21), ἀποτελεῖ τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἰουδαϊκῆς θρησκείας, ἀλλά καί τῆς χριστιανικῆς πίστης. Χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ πυρήνας καί ἡ οὐσία τῆς θείας νομοθεσίας» καί «ἡ βάση τῆς μεταξύ τοῦ Θεοῦ καί τοῦ λαοῦ του διαθήκης καί ὁ θεμελιώδης καταστατικός της χάρτης»[13]. Ἡ ἐπίμαχη δευτέρα ἐντολή του ἔχει ὡς ἑξῆς· «*Οὐκ ἔσονταί σοι θεοί ἕτεροι πλήν ἐμοῦ. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδέ παντός ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καί ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω καί ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδέ μή λατρεύσεις αὐτοῖς*»[14].

Οἱ εἰκονομάχοι, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ ἱ. πατρός, ἐπικαλοῦνται τήν ἀναφορά της, ἐνισχύοντάς την καί μέ ἄλλα δύο χωρία, προερχόμενα ἀπό μία ἐξίσου σημαντική περικοπή τοῦ Δευτερονομίου (6,4-13). Πρόκειται γιά μια περικοπή, στή θεολογία τῆς ὁποίας θεμελιώνεται τό μονοθεϊστικό δόγμα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅπου ἐμπεριέχεται καί ἡ γνωστή «shema'» (6,4-9), ἡ ὁποία ἐπεῖχε θέση «συμβόλου πίστεως» καί ἀπαγγελλόταν δύο φορές κατά τήν καθημερινή προσευχή τοῦ ἰσραηλίτη. Τή θεολογική της σημασία

13. Σ. Καλαντζάκη, *Ἑρμηνεία Περικοπῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 111.

14. *Ἐξόδ.* 20,3-5 καί *Δευτ.* 7,5-9. Κατά τήν παραδοσιακή ὀρθόδοξη ταξινόμηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Δεκαλόγου οἱ στίχοι αὐτοί περιέχουν τίς δύο πρῶτες ἐντολές, δηλαδή ὁ στ. 3 τήν πρώτη («*Οὐκ ἔσονταί σοι θεοί ἕτεροι πλήν ἐμοῦ*») καί ὁ στ. 4 τή δευτέρα. Οἱ ἰουδαῖοι, καί σύμφωνα μ' αὐτούς οἱ ρωμαιοκαθολικοί, τίς ἀριθμοῦν ὡς δευτέρα, ἐκλαμβάνοντας ὡς πρώτη τήν εἰσαγωγική πρόταση τοῦ στ. 2 «*ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὅστις ἐξήγαγόν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐξ οἴκου δουλείας*» (βλ. περισσότερα Σ. Καλαντζάκη, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 113. E. Nielsen, *The Ten Commandments in New Perspective*, London 1968, σ. 10-13).

ἀναδεικνύει ὁ Κυριακός λόγος, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἀπό τίς ἐντολές της «*ὅλος ὁ νόμος κρέμαται καί οἱ προφῆτες*»[15]. Ἀπό την περικοπή αὐτή οἱ εἰκονομάχοι χρησιμοποιοῦσαν τήν ὁμολογία τῆς ἑνότητας καί μοναδικότητας τοῦ Θεοῦ, «*Κυριος ὁ Θεός ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστιν*» (*Δευτ.* 6,4), καί τήν ἀπαίτηση τῆς ἑκούσιας καί ἀπόλυτης ἀφοσίωσης τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ σ᾽ αὐτόν, «*Κύριον τόν Θεόν σου προσκυνήσεις*[16] *καί αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*» (6,13). Μέ τά χωρία αὐτά ὑποστήριζαν τήν κατηγορία ὅτι οἱ εἰκόνες συνιστοῦσαν εἴδωλα καί ἡ προσκύνησή τους εἰδωλολατρία.

Τελος, ὁ ἱ. πατηρ ἀναφέρει δύο ἀκόμη χωρία, πού προερχονται ἀπο τά ὑπόλοιπα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης καί ἀφοροῦν σέ ἰσάριθμους ἀφορισμούς ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρίας. Ὁ πρῶτος ἀνήκει στό βιβλίο τῶν Ψαλμῶν, «*αἰσχυνθήτωσαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς, οἱ ἐγκαυχώμενοι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν*» (96[97],7), καί ὁ δεύτερος στο βιβλίο τοῦ Ἱερεμία, «*θεοί, οἵ τόν οὐρανόν καί τήν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἀπό τῆς γῆς*» (10,11).

Ἡ ἀναφορά τῶν χωρίων αὐτῶν ὅμως, ὅπως σαφῶς δηλώνει, εἶναι ἁπλῶς ἐνδεικτική, ἀφοῦ οἱ εἰκονομάχοι παρέθεταν «τοιαῦτα πολλά ἕτερα» καί προσθέτει ὅτι «ὅσα γάρ ἔκ τε τῆς θείας γραφῆς καί ἐκ τῶν ἁγίων πατέρων προσενέγκωσι, τῆς αὐτῆς ἐννοίας εἰσί»[17]. Καταλαβαίνουμε ἑπομένως ὅτι οἱ εἰκονομάχοι εἶχαν συλλέξει ὅλα ἐκεῖνα τά χωρία,

---

15. *Ματθ.* 22,40· πρβλ. *Μάρκ.* 12,28-34. *Λουκ.* 10,25-28. Γιά τή σημασία της shema στον Ἰσραήλ βλ. L. Jacobs, «Reading of Shema», *EJud* 14, στήλ. 1370-74 και A. Marmorstein, *Studies in Jewish Theology*, London 1950, σ. 72-105. S. D. McBride, «The Yoke of the Kingdom. An Exposition of Deuteronomy 6:4-5», *Interpretation* 27 (1973) 273-306. P. Parker, «Deuteronomy», *IB* (exp.), σ. 372ἑξ. J. A. Thompson, «Deuteronomy. An Introduction and Commentary», *TOTC*, Leicester/Downers Grove, σ. 121. A. D. H. Mayes, «Deuteronomy», *NCBC*, Michigan-London, σ. 176. W. Eichrodt, *Theology of the Old Testament*, London 1967, τ. 1, σ. 226.

16. Ἡ γραφή «προσκυνήσεις» μαρτυρεῖται στόν Ἀλεξανδρινό κώδ., ἐνῶ ἡ ἀντίστοιχη τοῦ Βατικανοῦ εἶναι «φοβηθήσῃ». Ἐν προκειμένῳ εἶναι προφανές ὅτι ἡ πρώτη γραφη, πού παραθέτει ὁ ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνός (PG 94,1233D), εἶναι καί ἡ πιό κατάλληλη για τό ὑπό συζήτησιν θέμα τῆς προσκύνησης τοῦ Θεοῦ καί πιθανῶς νά εἶναι ἐσκεμμενα ἐπιλεγμένη.

17. *Ἀπολογητικός*, 2,7, PG 94,1288 D.

πού κάνουν λόγο γιά δύο κύρια θέματα τῆς Π. Διαθήκης, τήν ἐμμονή στήν μονοθεϊστική πίστη καί τήν ἀπαγόρευση τῆς εἰδωλολατρίας[18]. Καί τοῦτο διότι ἔπρεπε νά ὑποστηρίξουν τίς δύο βασικές τους θέσεις· πρῶτον, ὅτι δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Θεοῦ καί μάλιστα μέ φθαρτά καί εὐτελῆ ὑλικά καί δεύτερον, ὅτι οἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῶν ἁγίων ἐπέχουν θέση εἰδώλων καί ἡ λατρευτική προσκύνηση αὐτῶν, ὅπως καί ὁποιονδήποτε ἄλλων συμβόλων, συνιστᾶ εἰδωλολατρία[19]. Ὁ λόγος ἐπιλογῆς τῆς Π. Διαθήκης εἶναι προφανής. Εἶναι γνωστή ἡ εὐαισθησία της καί στά δύο αὐτά θέματα, καθώς κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου στήν πρό Χριστοῦ ἐποχή ἦταν ἡ προστασία τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ του ἀπό τήν εἰδωλολατρία. Αὐτό θά γινόταν δυνατό μόνο μέ τή ζηλότυπη, πείσμονα καί ἀνυποχώρητη διατήρηση τῆς μονοθεϊστικῆς πίστεως, πού ἦταν ἡ καρδιά τῆς μοναδικῆς καί ἀμφίδρομης διαθηκικῆς σχέσης τοῦ Ἰσραήλ μέ τόν ἕνα καί ἀληθινό Θεό διά τῆς ὁποίας ἐκεῖνος θά ἀναγνωριζόταν ὡς ὁ λαός τοῦ Γιαχβέ καί ὁ Γιαχβέ ὡς ὁ Θεός τοῦ Ἰσραήλ[20].

Οἱ ὀρθόδοξοι πατέρες μέ προεξάρχοντα τόν ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνό ὀργάνωσαν τήν ἀπάντησή τους, ἀναπτύσσοντας τά ἐπιχειρήματά τους γύρω ἀπό δύο θέματα. Πρῶτον, ἐξέτασαν, καί στήν οὐσία ἐπανερμήνευσαν, μέ σαφήνεια καί συστηματικότητα τή σημασία καί τόν τρόπο ἐφαρμογῆς τῆς δευτέρας ἐντολῆς τοῦ Δεκαλόγου προσπαθώντας νά ἀναδείξουν τίς λεπτομέρειες ἐκεῖνες πού εἶχαν παραλείψει οἱ τελευταῖοι καί οἱ ὁποῖες διαφοροποιοῦσαν τό νόημά της.

---

18. Γιά τόν καταχρηστικό τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ εἰκονομάχοι μεταχειρίστηκαν τά βιβλικά χωρία βλ. Χ. Βούλγαρη, «Ἡ χρησιμοποίησις τῆς Ἁγ. Γραφῆς», *ἔνθ᾽ ἀνωτ.*, σ. 125-127.

19. Βλ. ἔκθεση των βιβλικων ἐπιχειρημάτων στά L. Barnard, «The Use of the Bible in the Byzantine Iconoclastic Controversy», *Theologische Zeitschrift* 31 (1975) 78-83. Χ. Βούλγαρη, *ἔνθ᾽ ἀνωτ.*, σ. 118. Ἀρχιμ. Π. Τσορμπατζόγλου, *ἔνθ᾽ ἀνωτ.*, σ. 696-700.

20. Αὐτή ἡ ἀμοιβαία ἀναγνώριση ἀποτελεῖ τήν καρδιά τῆς σιναϊτικῆς διαθήκης. Συναντᾶται ἐπανειλημμένως στήν Π. Διαθήκη διατυπωμένη σέ μία φράση, πού εἶναι γνωστή ὡς «διαθηκική φόρμουλα»· «*ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καί ὑμεις ἔσεσθέ μου λαός*» (*Λευϊτ.* 26,12· πρβλ. *Ἐξόδ.* 6,7. *Δευτ.* 29,12. *Ἰερ.* 7,23. 11,4. *Ἰεζ.* 34,30. 37,27 κ.ἄ.).

Δεύτερον, συγκέντρωσαν καί πρόβαλαν ὅλα τά στοιχεῖα τῆς ζωῆς καί τῆς παράδοσης τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραήλ, πού εἶχαν τήν ἀρχή τους στή θεία νομοθεσία καί ἔκαναν ἐμφανῆ τήν παρουσία ἀναπαραστάσεων καί ἱερῶν συμβόλων.

2. Ἡ δευτέρα ἐντολή τοῦ Δεκαλόγου καί ἡ ἀπαγόρευση τῶν ἀπεικονισεων τοῦ Θεοῦ στήν Παλαιά Διαθήκη

α) Ἡ ἑρμηνεία τῆς δευτέρας ἐντολῆς στήν Π. Διαθήκη

Μέ τή δευτέρα ἐντολή τοῦ Δεκαλόγου ὁ Θεός ἀπαγορεύει στόν Ἰσραήλ νά κατασκευάζει εἰκόνες ἤ ὁμοιώματα ὁποιουδήποτε ἐμψύχου ἤ ἀψύχου ὄντος μέ σκοπό νά τά λατρευσει· «*οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδέ παντός ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καί ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω καί ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδε μή λατρεύσεις αὐτοῖς*»[21]. Ἡ ἐντολή αὐτή συνδέεται στενά μέ τήν προηγούμενη, τήν πρώτη ἐντολή κατά τήν ὀρθόδοξη ἀρίθμηση, ἡ ὁποία θεσμοθετεῖ τόν μονοθεϊσμό ὡς τή θεμελιώδη ἀρχή στή ζωή καί τήν ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ, καθώς ἀπαγορεύει τήν ἀναγνώριση ἐκ μέρους τοῦ τελευταίου ἄλλων θεῶν ἐκτός τοῦ Γιαχβέ («*οὐκ ἔσονταί σοι θεοί ἕτεροι πλήν ἐμοῦ*»). Ἐνῶ, δηλαδή, ἡ πρώτη ἐντολή προσδιορίζει τό ἀντικείμενο λατρείας τοῦ Ἰσραήλ, τόν ἕνα καί ἀληθινό Θεό-Γιαχβέ, ἡ δευτέρα προσδιορίζει τόν τρόπο τῆς λατρείας του ἀπαγορεύοντας τή χρήση ὁμοιωμάτων ὁποιασδήποτε μορφῆς[22]. Μέ τίς ἐντολές αὐτές ὁ Θεός δείχνει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τό κύριο ἐνδιαφέρον του γιά τή ζωή τοῦ λαοῦ του ἦταν ἡ προστασία του ἀπό τήν εἰδωλολατρία, ἡ ὁποία συνιστοῦσε διαστροφή τῆς ὀρθῆς σχέσης μαζί του. Αὐτή ἦταν τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν ἐθνῶν ἀνάμεσα στά ὁποῖα ὁ Ἰσραήλ ἔπρεπε νά ζήσει ὡς ἐκλεκτός

---

21. *Ἐξόδ.* 20,4-5. *Δευτ.* 5,8-9. Ἐκτός ἀπό τόν Δεκάλογο ἡ ἐντολή αὐτή ἐπαναλαμβάνεται στόν Κώδικα τῆς Διαθήκης (*Ἐξόδ.* 20,23), στό τελετουργικό Δεκάλογο (*Ἐξόδ.* 34,17) καί στό νόμο τῆς Ἁγιότητας (*Λευϊτ.* 19,4. 26,1).

22. Πρβλ. C. F. Keil - F. Delitzsch, «The fourth book of Moses», *Commentary on the Old Testament*, Michigan 1988, σ. 114. W. C. Kaiser, «Exodus», *The Expositor's Bible Commentary*, Michigan 1990, σ. 422.

πλέον λαός τοῦ Θεοῦ καί κατά συνέπεια ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος πού ἐπρόκειτο νά ἀντιμετωπίσει. Ἡ ἔννοια καί ἡ πρακτική τῆς εἰδωλολατρίας ἀποτελοῦν, ἑπομένως, τόν κύριο στόχο καί συγχρόνως τό φυσικό πλαίσιο θέσπισης τῆς ἐπίμαχης δευτέρας ἐντολῆς, καί τοῦ Δεκαλόγου γενικότερα, γεγονός πού προσδιορίζει νοηματικά τό περιεχόμενό της.

Ἡ κατασκευή ὁμοιωμάτων στήν εἰδωλολατρική πρακτική τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐκτός ἀπό ἔκφραση θρησκευτικῆς λατρείας, ἀποτελοῦσε συγχρόνως καί ἔκφραση τῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου νά ἐπιτύχει κάποιου βαθμοῦ ἔλεγχο πάνω στούς συγκεκριμένους θεούς, πού ἐκπροσωποῦσαν τά ὁμοιώματά τους. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι κατά τήν πολυθεϊστική ἀντίληψη τοῦ κόσμου, στήν ὁποία στηρίζεται ἡ εἰδωλολατρία, ἡ κοινότητα τῶν θεῶν γινόταν κατανοητή ὡς εὐθέως ἀνάλογη πρός τήν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων, ὡς μία κοινωνία θεῶν, πού ἐπιδιώκει ὁ καθένας γιά τόν ἑαυτό του τήν ἐπιτυχία τῶν δικῶν του σκοπῶν. Οἱ θεοί αὐτοί ἦταν προσωποποιήσεις εἴτε τῶν φυσικῶν εἴτε τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, πού δραστηριοποιοῦνταν σ᾿ ἕναν ἀόρατο κόσμο, τόν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος δέν μποροῦσε νά ἐλέγξει. Ἡ συνισταμένη τῶν ἐνεργειῶν τους διαμόρφωνε τήν κατάσταση στό φυσικό κόσμο καί εἶχε ἄμεσες συνέπειες στήν ἀνθρώπινη ζωή. Δέν ἦταν ἀνίκητοι. Μποροῦσαν νά ἐξουδετερωθοῦν ἀπό τίς ἐνέργειες ἄλλων θεῶν ἤ νά ἐξαπατηθοῦν ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐξυπνάδα καί εὑρηματικότητα[23]. Στήν πραγματικότητα οἱ θεοί αὐτοί δέ βρίσκονταν ἔξω ἀπό τόν κόσμο, ἀλλά ἀποτελοῦσαν ἕνα ἀπό τά πολλά ἐπί μέρους στοιχεῖα πού ἀπαρτίζουν τόν κόσμο. Γιά τούς λόγους αὐτούς, ἡ κατασκευή ὁμοιωμάτων τους ἔδινε στούς ἀνθρώπους τήν ψευδαίσθηση τοῦ μερικοῦ ἐλέγχου ἐπάνω τους. Συγχρόνως πίστευαν ὅτι, ἀποσπώντας διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ τή θεία εὔνοιά τους, ἐξασφάλιζαν και τήν ἐπιτυχία τους στή ζωή[24].

---

23. Πλῆθος χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων ἔκφρασης τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν μπορεῖ νά βρεῖ κανείς στήν ἀρχαία ἑλληνική μυθολογία.

24. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ βωμός τοῦ «ἀγνώστου θεοῦ», πού συνάντησε ὁ ἀπ. Παῦλος στήν Ἀθήνα (*Πράξ.* 17,23). Μέ τήν ἀνέ-

Ἡ ἀπαγόρευση ὅμως τῆς κατασκευῆς ὁμοιωμάτων δέν ἀφορᾶ μόνο σέ ὁμοιώματα ξένων θεῶν, ὅπως συνάγεται κυρίως ἀπό τή διάταξη τῆς πρώτης ἐντολῆς («*οὐκ ἔσονταί σοι θεοί ἕτεροι πλήν ἐμοῦ*»), ἀλλά καί τοῦ ἰδίου τοῦ Γιαχβέ[25]. Μέσα στό εἰδωλολατρικό περιβάλλον τῆς μωσαϊκῆς ἐποχῆς, κατά τήν ὁποία ὁ πολυθεϊσμός ἦταν ἡ ἄρχουσα ἰδεολογια, ὁ Θεός μεριμνᾶ ὥστε ὁ Ἰσραήλ νά διαμορφώσει μία ἐντελῶς διαφορετική ἀντίληψη γιά τό πρόσωπό του ἀπό ἐκείνη πού εἶχαν οἱ ἄλλοι λαοί γιά τούς θεούς τους. Τόν καλεῖ νά ἀρνηθεῖ κάθε στοιχεῖο ἀπό τίς εἰδωλολατρικές ἀντιλήψεις καί πρακτικές τῆς ἐποχῆς του. Ἀποτελεῖ κοινή διαπίστωση[26] ὅτι ἡ δευτέρα ἐντολή τονίζει τήν πνευματικότητα τοῦ Θεοῦ καί τήν ἀπόλυτη ὑπερβατικότητά του, καθώς διακηρύσσει ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτε μέσα στόν φυσικό κόσμο πού θά μποροῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀναπαράσταση τῆς ὕπαρξής του. Ὅλα εἶναι ὑλικά στή φύση τους καί δημιουργήματα δικά του, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι πνεῦμα[27]. Ἡ πίστη καί ἡ λατρεία τοῦ Ἰσραήλ θά πρέπει ν᾽ ἀπευθύνονται σ᾽ αὐτόν τόν ἕνα προσωπικό Θεό, πού βρίσκεται ὑπεράνω κάθε ἔννοιας πού μπορεῖ νά συλλάβει ὁ ἄνθρωπος, τό Θεό πού δέν εἶναι δυνατόν νά περιορισθεῖ σέ

γερσή του οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελαν νά ἐξασφαλίσουν τήν εὔνοια καί τῶν θεῶν πού πιθανῶς δεν γνώριζαν, ὥστε νά ἀποτραπεῖ τό ἐνδεχόμενο νά στραφοῦν καποια στιγμή ἐναντίον τους (πρβλ. Π. Τρεμπέλα, *Ὑπομνημα εἰς τάς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθῆναι [2]1977, σ. 489). Περισσότερα γιά τήν εἰδωλολατρική ἀντίληψη καί πρακτική βλ. J. Crabtree, «Understanding the Second Commandment», *News & Views* (Gutenberg College, 1995), σ. 24-27.

25. Ὁ P. C. Craigie παρατηρεῖ χαρακτηριστικά ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Θεοῦ μέ ἀνθρώπινη μορφή ἦταν «ὁ πρῶτος καί πιό ἄμεσος κίνδυνος γιά τούς ἰσραηλίτες» («The Book of Deuteronomy», *NICOT*, σ. 153).

26. Βλ. R. E. Clements, «Exodus», *CBC*, Cambridge 1972, σ. 123. R. A. Cole, «Exodus. An Introduction and Commentary», *Tyndale Old Testament Commentary*, Leicester 1973, σ. 155. P. C. Craigie, «The Book of Deuteronomy», *The New International Commentary on the Old Testament*, Michigan 1976, σ. 155. J. P. Hyatt, «Exodus», *The New Century Bible Commentary*, Michigan 1980, σ. 211. W. Eichrodt, *Theology of the Old Testament*, London 1961, τ. 1, σ. 110,215. L. Weinfeld, «Deuteronomy 1-11. A New Translation with Introduction and Commentary», *The Anchor Bible*, N. York 1991, σ. 292. Σ. Καλαντζάκη, *Ἑρμηνεία Περικοπῶν*, σ. 125.

27. *Ἠσ.* 31,3(ΜΚ). *Ἰω.* 4,24. *Β' Κορ.* 3,17 κ.ἄ.

κάποιο σχῆμα ἤ ν' ἀπεικονισθεῖ μέ κάποια μορφή τοῦ φυσικοῦ κόσμου καί πολύ περισσότερο νά ἐλεγχθεῖ ἤ νά χειραγωγηθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο καθ' οἱονδήποτε τρόπο. Ὁ Γιαχβέ ζητᾶ ἀπό τόν Ἰσραήλ νά πιστέψει σ' αὐτόν ὡς τόν ἀπολύτως ὑπερβατικό Θεό καί δημιουργό τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτεται προσωπικά στόν ἐκλεκτό λαό του μέ συγκεκριμένες ἐνέργειες στήν ἱστορία του[28].

Ἐκτός αὐτῶν, ἡ χρήση εἰκόνων ἤ ἄλλων ἀναπαραστάσεων τοῦ Θεοῦ στή θρησκευτική ζωή τοῦ λαοῦ του θά ἀποτελοῦσε συγχρόνως διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας καί παραμόρφωση τῆς ἀληθινῆς διαθηκικῆς σχέσης πού ὁ Γιαχβέ δημιούργησε μέ τόν Ἰσραήλ, γιατί θά βασιζόταν σέ καθαρῶς ὑποκειμενικά κριτήρια καί θά ἀπευθυνόταν σ' ἕνα θεό πλάσμα τῆς φαντασίας του. Ἡ διάσταση αὐτή τῆς δευτέρας ἐντολῆς παρουσιάζεται στό 4ο κεφ. τοῦ Δευτερονομίου, στό ὁποῖο ἀναλύεται διεξοδικότερα. Στούς στ. 16-18 ἐπαναλαμβάνεται ρητῶς ὅτι ἀπαγορεύεται ἡ κατασκευή ὁμοιωμάτων κάθε μορφῆς μέ σκοπό τήν εἰκονική ἀναπαράσταση τοῦ Θεοῦ· *«μὴ ἀνομήσητε καὶ ποιήσητε ὑμῖν ἑαυτοῖς γλυπτὸν ὁμοίωμα, πᾶσαν εἰκόνα, ὁμοίωμα ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ, ὁμοίωμα παντὸς κτήνους τῶν ὄντων ἐπὶ τῆς γῆς, ὁμοίωμα παντὸς ὀρνέου πτερωτοῦ, ὃ πέταται ὑπὸ τὸν οὐρανόν, ὁμοίωμα παντὸς ἑρπετοῦ, ὃ ἕρπει ἐπὶ τῆς γῆς, ὁμοίωμα παντὸς ἰχθύος, ὅσα ἐστὶν ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς»*. Ἐκεῖνο πού εἶναι ἄξιο θαυμασμοῦ εἶναι ἡ φυσικότητα καί λογικότητα τῶν ἐξηγήσεων τοῦ ἱ. κειμένου, πού ἀνταποκρίνονται πλήρως στήν ἱστορική ἐμπειρία τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Θεοῦ μέ τόν λαό του καί εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀπαλλαγμένες ἀπό ὁποιασδήποτε μορφῆς μαγικές ἀντιλήψεις ἤ δεισιδαιμονίες σχετικά μέ τά ὁμοιώματα.

Στούς στ. 12, 15 καί 19 ἐξηγοῦνται οἱ λόγοι γιά τούς ὁποίους ὁ Θεός θέσπισε τή διάταξη ἀπαγόρευσης τῆς κατασκευῆς ὁμοιωμάτων ὡς ἑξῆς: Πρῶτον, ἐπειδή οἱ ἰσραηλίτες στό ὄρος Σινᾶ ἄκουσαν μόνο τή φωνή τοῦ Θεοῦ καί

---

28. Πρβλ. τήν εἰσαγωγική φράση τοῦ Δεκαλόγου· *«ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὅστις ἐξήγαγόν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας»* (Ἐξόδ. 20,2). Βλ. Σ. Καλαντζάκη, *ἐνθ' ἀνωτ.*, σ. 125.

δέν εἶχαν ὁρατή ἐμπειρία του· «*ἐλάλησε Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐκ μέσου τοῦ πυρός· φωνὴν ῥημάτων, ἣν ὑμεῖς ἠκούσατε, καὶ ὁμοίωμα οὐκ εἴδετε, ἀλλ᾽ ἢ φωνήν... καὶ φυλάξεσθε σφόδρα τὰς ψυχὰς ὑμῶν, ὅτι οὐκ εἴδετε ὁμοίωμα ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ᾗ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν Χωρὴβ ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός*» (12·15). Δεύτερον, ἐπειδή τά ἀντικείμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, παρά τή δόξα καί τό μεγαλεῖο τους, δεν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά δημιουργήματα τοῦ ἑνός καί μονου ἀληθινοῦ Θεοῦ καί κατά συνέπεια δέν μποροῦν τά ἴδια νά λατρεύονται σάν θεοί· «*καὶ μὴ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς καὶ λατρεύσῃς αὐτοῖς, ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὰ πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ*» (19).

Οἱ ἰουδαῖοι κατανόησαν τή δευτέρα ἐντολή μέ ἀπόλυτο τρόπο καί στά δύο της μέρη, δηλαδή τόσο ὡς πρός τήν καταδίκη τῆς εἰδωλολατρίας, ὅσο καί ὡς πρός τήν πλήρη ἀποφυγή κατασκευῆς ἀναπαραστάσεων τοῦ Γιαχβέ, ἄλλων θεῶν, ἀλλά καί γενικά ὁποιουδήποτε φυσικοῦ ἀντικειμένου. Ὁ Ἰσραήλ ἀποτελεῖ πραγματικά μοναδική περίπτωση μεταξύ τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀκολούθησε μία ἐντελῶς ἀνεικονική θρησκευτική λατρεία. Ἐξαιτίας του γεγονότος αὐτοῦ ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ μοναδικός λαός, πού ἀνεπτυξε μία τόσο ὑψηλή περί Θεοῦ ἰδέα μέ ἔντονα πνευματικά καί ὑπερβατικά χαρακτηριστικά, παρόλο πού δέν ἔφθασε οὔτε αὐτός στή σύλληψη τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ «ἀπολύτου πνεύματος» (pure spirit)[29]. Χαρακτηριστικά ἐκφράζεται ἡ ἰδέα αὐτή στό πλῆθος τῶν ἔντονων ἀνθρωπομορφικῶν ἐκφράσεων, μέ τίς ὁποῖες προσπαθοῦσε νά προσεγγίσει ὅσο περισσότερο μποροῦσε τό ὑπερβατικό μυστήριο τῆς ὕπαρξης τοῦ Θεοῦ του ἀναμιγνύοντας μέ ἐντυπωσιακό τρόπο τά ἀνθρώπινα μέ τά θεϊκά χαρακτηριστικά. Ἀποφασιστικά συνέβαλε στήν ἐξέλιξη αὐτή ἡ δευτέρα ἐντολή, ἡ ὁποία μέ τό νά ἀπαγορεύει πλήρως

---

29. Βλ. W. Eichrodt, *Theology*, τ. 1, σ. 119,215. R. Kittel, *The Religion of the People of Israel*, London 1925, σ. 56.

κάθε ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, πού θά τόν καθιστοῦσε ἄμεσα προσιτό στήν ὅραση καί τήν ἀφή τοῦ ἀνθρώπου, ἀνάγκασε τούς ἰσραηλίτες νά χρησιμοποιήσουν λεκτικές εἰκόνες, πού ἐξῆπταν τή φαντασία καί λειτουργοῦσαν παιδαγωγικά σ᾿ ἕνα καθαρῶς πνευματικό ἐπίπεδο[30]. Αὐτό ὡστόσο εἶχε εὐρύτερη ἀρνητική ἐπίδραση στόν τομέα τῆς εἰκονογραφικῆς τέχνης, διότι ἡ πλήρης ἀπαγόρευση ἀναπαραστάσεων ἀπό τό φυσικό κόσμο ἀποτέλεσε ἀνασταλτικό παράγοντα γιά τήν ἀνάπτυξή της σέ ὁποιαδήποτε μορφή καθ᾿ ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, παρά τίς ἐπιμέρους ἀποκλίσεις, περιορισμένης γεωγραφικῆς καί χρονικῆς ἔκτασης, πού παρατηρήθηκαν κατά διαστήματα.

β) Ἡ ἑρμηνεία της κατά τόν ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνό

Ἑρμηνεύοντας τή δευτέρα ἐντολή τοῦ Δεκαλόγου καί ἐμβαθύνοντας στό νόημά της μέ βάση τά στοιχεῖα πού προσφέρει τό 4ο κεφ. τοῦ Δευτερονομίου, ὁ ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνός τονίζει τά ἑξῆς, συνοψίζοντας συγχρόνως καί τό σύνολο τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης[31] πάνω στό θέμα:

α) Ἡ δευτέρα ἐντολή δέν ἀπαγορεύει γενικῶς καί ἀπολύτως τήν κατασκευή εἰκόνων καί ὁμοιωμάτων, δηλαδή τά προϊόντα τῆς εἰκονογραφικῆς ἤ γλυπτικῆς τέχνης, ἀλλά εἰδικῶς τά εἴδωλα καί τά ὁμοιώματα τοῦ Θεοῦ. Τόσο δηλαδή οἱ ἑλλ. λέξεις «εἴδωλον» καί «ὁμοίωμα», πού χρησιμοποιοῦν οἱ Ο΄, ὅσο καί οἱ ἀντίστοιχες ἑβρ. pesel (פֶּסֶל) καί temunah (תְּמוּנָה)[32], ἀφοροῦν σ᾿ ἐκεῖνα τά προϊόντα τῆς εἰκο-

---

30. Πρβλ. H. W. Robinson, *Religious Ideas of the Old Testament*, London ²1956, σ. 61-64. R. de Vaux, *The Early History of Israel*, τ. 1, London 1978, σ. 464. J. Bright, *A History of Israel*, London ³1980, σ. 160-161.

31. Πρβλ. τά *Πρακτικά*, Mansi 13,4-8ἑξ. 212-213.

32. Ἡ λέξη pesel (פֶּסֶל) εἶναι φορτισμένη ἀρνητικά μέ τήν ἔννοια τῶν εἰδωλικῶν γλυπτῶν ὁμοιωμάτων τόσο στό μασωριτικό ἑβραϊκό κείμενο, ὅσο καί στή μετάφραση τῶν Ο΄, στήν ὁποία ἀποδίδεται κυρίως διά τοῦ «*εἴδωλον*» (*Ἐξόδ.* 20,4. *Δευτ.* 5,8. *Β΄ Παρ.* 33,22. 34,7. *Ἠσ.* 30,22) καί τοῦ «*γλυπτόν*» (*Δευτ.* 4,16·23·25. 27,15. *Κριτ.* 17,3-4. 18,18·31. *Δ΄ Βασ.[Β΄ Βασ.]* 21,7. *Ψαλμ.* 96,7[97,7]. *Ναούμ* 1,14. *Ἀββ.* 2,18)· στό *Ἠσ.* 44,15 μάλιστα μεταφράζεται χαρακτηριστικά διά τοῦ «θεούς». Ἡ λέξη temunah (תְּמוּנָה) ἀντίθετα ἔχει μᾶλλον οὐδέτερη ἔννοια, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται συχνά γιά νά δηλώσει γενικῶς τήν ὁμοιότητα ἑνός ἀντικειμένου μέ ἄλλο (*Δευτ.* 4,15. *Ἰώβ* 4,16). Ἐνίοτε ἀπαντᾶ σέ συνδυασμό καί μέ τήν pesel ὡς «*γλυπτόν ὁμοίωμα*» (*Δευτ.* 4,16·23·25).

νογραφικῆς τέχνης, πού εἴτε ὡς χυτές, εἴτε ὡς γλυπτές ἤ ἐγχάρακτες ἀναπαραστάσεις πλασμάτων τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας ἤ τῶν ἀντικειμένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου[33], συμβολίζουν ἤ ὑποκαθιστοῦν τόν Γιαχβέ στήν ἐκδήλωση τῆς ἔμφυτης στόν ἄνθρωπο θρησκευτικῆς τάσης. Γιά νά τό καταστήσει αὐτό σαφές ὁ ἱ. πατήρ παραθέτει ἐνδεικτικά τό παράλληλο χωρίο «*θεούς χωνευτούς οὐ ποιήσεις σεαυτῷ*» (*Ἔξοδ.* 34,17)[34], στό ὁποῖο διά τοῦ «*χωνευτός*» διασαφηνίζεται ἡ ἔννοια τοῦ εἰδώλου ὡς κατασκευάσματος τῶν ἀνθρωπίνων χειρῶν καί διά τοῦ «*θεούς*» ἡ χρήση του ὡς ὑποκατάστατου τοῦ Θεοῦ.

β) Οἱ λόγοι τῆς ἀπαγόρευσης κατασκευῆς ὁμοιωμάτων εἶναι δύο. Ἀφ᾽ ἑνός μέν ἡ φύση τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ὡς πνευματική καί ἀπόλυτα ὑπερβατική δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ ἤ νά παρομοιασθεῖ μέ κανένα ἀπό τά ἀντικείμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀφ᾽ ἑτέρου δέ ἡ φύση τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ, πού δοκίμασε ὁ Ἰσραήλ· «*φωνήν ρημάτων ὑμεῖς ἠκούσατε καί ὁμοίωμα οὐκ εἴδετε, ἀλλ᾽ ἤ φωνήν*» (*Δευτ.* 4,12). Ἡ ἐμπειρία αὐτή, σύμφωνα μέ τό ἱ. κείμενο, ἐνέπλεξε μόνον τήν αἴσθηση τῆς ἀκοῆς, ἐφόσον οἱ ἰσραηλιτες, στό πρόσωπο τοῦ Μωυσῆ, ἄκουσαν μόνον τή φωνή τοῦ Θεοῦ στό ὄρος Σινᾶ καί δέν εἶδαν ποτέ ὁποιοδήποτε

---

33. Τά χυτά ὁμοιώματα ἦταν χαναανιτικῆς προέλευσης, ἐνῶ τά γλυπτά καί ἐγχαρακτα ἰσραηλιτικῆς· πρβλ. *Δευτ.* 7,5·25. *Κριτ.* 17,3. *Ἠσ.* 21,9. 44,15·17. 45,20. *Ἰερ.* 8,19. 10,14. 51,17·52. Για τή διάκριση μεταξύ εἰδώλου καί ὁμοιώματος βλ. τήν παρατήρηση του Θεοδωρήτου Κύρου· «*το εἴδωλον οὐδεμιαν ὑπόστασιν ἔχει· το δε ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἰνδαλμα καί ἀπείκασμα. ἐπειδή τοίνυν ἕλληνες ἀναπλάττουσι τάς οὐχ ὑφεστωσας μορφάς, σφιγγας καί τριτωνας και κενταύρους· καί αἰγύπτιοι κυνοπροσώπους καί βουκεφάλους, εἴδωλα καλεῖ τα τῶν οὐχ ὑφεστώτων μιμήματα· ὁμοιώματα δέ τά τῶν ὑφεστώτων εἰκάσματα, οἷον ἡλίου καί σελήνης, ἀστέρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν καί τῶν τούτοις παραπλησίων. τούτοις κελεύει μήτε προσκυνεῖν, μήτε λατρεύειν. οὐχ ἁπλῶς δέ ἀπαγορεύει ἀμφότερα· ἀλλ᾽ ἐπειδή συμβαίνει τινάς προσκυνῆσαι μέν διά φόβον ἀνθρώπινον, οὐ μήν καί λατρεῦσαι κατά ψυχήν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές*» (*Εἰς τήν Ἔξοδον*, 20, ἐρώτ. ΛΗ΄, PG 89,264C). Πρβλ. H. W. F. Gesenius, *Hebrew-Chaldee Lexicon to the Old Testament*, Grand Rapids 1991, σ. 684. Σ. Καλαντζάκη, *Ἑρμηνεία Περικοπῶν τῆς Π. Διαθήκης*, σ. 123-124.

34. Πρόκειται γιά τούς «`elohe massekhah» (אֱלֹהֵי מַסֵּכָה). Πρβλ. *Ἐξόδ.* 20,23. 34,17. *Λευϊτ.* 19,4. *Δευτ.* 27,15 *Ἠσ.* 44,10·19. κ.ἄ.

ὁμοίωμα ἤ εἰκόνα τοῦ προσώπου του[35]. Κατά συνέπεια ἡ ἀληθινή καί ζωοποιός σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἀληθινό Θεό δέν μπορεῖ παρά νά βασίζεται στήν πραγματικότητα καί τέτοια σχέση ζητᾶ νά ἀναπτύξει ὁ Θεός μέ τόν λαό του. Οἱ εἰδωλικές ἀπεικονίσεις τοῦ Θεοῦ αἰσθητοποιοῦν στήν ὅραση μία πραγματικότητα, πού οὔτε ὁρᾶται, οὔτε περιγράφεται. Θαυμάζοντας τήν ἀληθινή φυσικότητα τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ὁ ἱ. πατήρ ἀναφωνεῖ· «Βαβαί τῆς σοφίας τοῦ νομοθέτου! Πῶς εἰκονισθήσεται τό ἀόρατον; Πῶς εἰκασθήσεται τό ἀνείκαστον; Πῶς γραφήσεται τό ἄποσον καί ἀμέγεθες καί ἀόριστον;»[36].

γ) Τό κύριο ἐνδιαφέρον τῆς ἐπίμαχης διάταξης κατευθύνεται πρός τή λατρευτική προσκύνηση τῶν εἰδώλων, εἴτε ὡς ἀπεικονίσματα ἄλλων θεῶν, ὁπότε παραβιάζεται ἡ ἀρχή τοῦ μονοθεϊσμοῦ, εἴτε ὡς ἀπεικονίσματα τοῦ ἴδιου τοῦ Γιαχβέ, ὁπότε προσβάλλεται ἡ ἀληθινή σχέση μαζί του, σύμφωνα μέ τά προηγούμενα. Ἡ εἰδωλολατρία εἶναι, σύμφωνα μέ τή βιβλική[37] καί πατερική ἀντίληψη[38], ἡ χειρότερη συνέπεια τῆς ἁμαρτίας, πού εἰσῆλθε στήν ἀνθρώπινη

---

35. Ἰδιαίτερη σημασία ἀποκτᾶ στό συγκεκριμένο χωρίο ὁ ὅρος temunah (תְּמוּנָה), καθώς δι᾽ αὐτοῦ ἐκφράζεται τό «ὁμοίωμα» (=προσωπο) τοῦ Θεου· «ἀπαγορεύεται ἡ κατασκευή ὁποιασδήποτε temunah, διότι κανεις δέν εἶδε τήν temunah τοῦ Θεοῦ». Χαρακτηριστικό εἶναι καί τό ἐπεισόδιο πού περιγράφεται στό βιβλίο τῆς Ἐξόδου σχετικά μέ τό αἴτημα τοῦ Μωυσῆ νά δεῖ τήν δόξα τοῦ Θεοῦ («*Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν*»). Ἡ ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ εἶναι σαφής καί κατηγορηματική καί συγχρόνως ἐνδεικτική τῆς περί Θεοῦ ἀντίληψης πού εἶχαν οἱ Ἰουδαῖοι· «*Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν μου τὸ πρόσωπον· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται*» (*Ἐξόδ.* 33,18-20).

36. *Ἀπολογητικός*, 1,8, PG 94,1237D. Πρβλ. Θεοδώρου Στουδίτου, *Κατά τῶν εἰκονομάχων λόγος ἀντιρρητικός*, 1,1, PG 99,329.

37. Πρβλ. «*Ἀρχὴ γὰρ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων, εὕρεσις δὲ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς*» (*Σοφ. Σολ.* 14,12). Βλ. καί *Ἰησ. Ν.* 24,16-24. *Κριτ.* 2,19-21. *Γ' Βασ.* [*Α' Βασ.*] 11,29. *Δ' Βασ.* [*Β' Βασ.*] 21,11. *Ἠσ.* 1,27-31. *Ἰεζ.* 36,25. *Πράξ.* 15,20. *Α' Κορ.* 10,14. *Κολοσ.* 3,5. *Α' Τιμ.* 5,21. *Α' Πέτρ.* 4,3 κ.ἄ.

38. Πρβλ. τόν λόγο τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Θεολόγου· «τὸ πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν καὶ πρῶτον, εἰδωλολατρίαις, καὶ τῇ μεταθέσει τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα» (*Λόγος ΛΗ' Εἰς τά Θεοφάνεια*, PG 36,325B). Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Λόγος κατά Ἑλλήνων* 9 ἑξ., PG 25,17ἑξ. Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, *Κατά αἱρετικῶν*, ἔκδ. C. Datema, *Amphilochii Iconiensis opera*, Turnhout 1978, σ. 196. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλίαι εἰς Ψαλμούς*, PG 29,240. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Λόγος εἰς τήν ὕψωσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ*, PG 59,681 κ.ἄ.

πραγματικότητα μετά τήν πτώση τῶν πρωτοπλάστων. Συνιστᾶ τή μεγαλύτερη ἀπομάκρυνση ἀπό τόν ἀληθινό Θεό καί δημιουργό τοῦ ἀνθρώπου καί δηλητηριάζει θανατηφόρα την προσπάθεια ἐπαφῆς καί σχέσης μαζί του. Γιά τό λόγο αὐτο ἡ πλήρης ἀποφυγή καί ὁλοκληρωτική ἀποστροφη τῆς χαναανιτικῆς εἰδωλολατρίας ἦταν ἡ κύρια ἐντολή, πού δοθηκε στόν Ἰσραήλ πρίν ἀπό τήν ἐγκατάστασή του στή γῆ τῆς Παλαιστίνης. Ὁ ἱ. πατήρ τονίζει ἰδιαιτέρως τό σημεῖο αὐτό παραθέτοντας χαρακτηριστική διατύπωση τῆς ἐντολῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τήν ἐξολόθρευση καί τήν πληρη ἐξάλειψη κάθε ἴχνους εἰδωλολατρίας· «*καί κατασκάψετε τους βωμούς αὐτῶν καί συντρίψετε τάς στήλας αὐτῶν καί τά ἄλση αὐτῶν ἐκκόψετε καί τά γλυπτά τῶν θεῶν αὐτῶν κατακαύσετε πυρί καί ἀπολεῖται τό ὄνομα αὐτῶν ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου*» (*Δευτ.* 12,3)[39]. Ἀπαγορεύονται ἑπομένως οἱ ἀπεικονίσεις καί τά ὁμοιώματα ἀκριβῶς, διότι αὐτά ἦταν ὁ κύριος φορέας τῶν εἰδωλολατρικῆς νοοτροπίας καί πρακτικῆς σέ ὅλους τούς λαούς ὅλων τῶν ἐποχῶν. Τυχόν χρήση παρομοίων συμβόλων ἀπό τόν Ἰσραήλ, ἔστω καί μέ ἀληθινά εὐσεβῆ διάθεση καί σκοπό, θά ἐπέφερε σύγχυση στο λαό καί θά τόν καθιστοῦσε πιό εὐάλωτο στήν παρέκκλιση πρός τήν λατρεία ξένων θεῶν, γεγονός ἄλλωστε πού, παρά τήν ἀπαγόρευση, παρατηρήθηκε κατ᾽ ἐπανάληψη στήν ἰσραηλιτική ἱστορία. Ἀντιθέτως, ὁ Ἰσραήλ ἔπρεπε νά ἀναπτύξει καί νά καλλιεργήσει μίαν ἀνώτερη περί Θεου ἰδέα, ἀντάξια τοῦ Γιαχβέ (יהוה), πού εἶναι καί ὁ μόνος ἀληθινός Θεός. Πρός αὐτή τήν κατεύθυνση συνέβαλε κατεξοχην ἡ ἐν λόγῳ ἀπαγόρευση, κατά τήν κοινή ὁμολογία τῶν ἐρευνητῶν, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε[40].

Αὐτά ἀκριβῶς τά στοιχεία τονίζει καί ὁ ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνός, ἐπισημαίνοντας τρία χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ Ἰσραήλ καθ᾽ ἑαυτόν καί σέ σχέση μέ τούς λαούς τοῦ

39. Χαρακτηριστικές εἶναι καί οἱ ἐντολές τοῦ Θεοῦ σχετικά μέ τήν ὁλοκληρωτική ἐξολόθρευση ἀνθρώπων καί ζώων κατά τήν κατάκτηση (*Ἰησ. Ν.* 6,17-21) καί με τήν ἀποφυγή βρώσεως τῶν γεννηματων της γῆς της Χαναάν γιά πέντε χρόνια μετά τήν ἐγκατάσταση τοῦ λαοῦ σ᾽ αὐτήν (βλ. *Λευϊτ.* 19,23-25).

40. Βλ. ὑποσημ. 26.

περιγύρου του καί τή λατρεία τους, πού ἐξηγοῦν τήν ἀναγκαιότητα θέσπισης τῆς δευτέρας ἐντολῆς· ἦταν «νήπιος», «εὐόλισθος»[41] καί «σκληρόκαρδος»[42]. Ἡ νηπιώδης πνευματική κατάσταση τοῦ ὑπό διαμόρφωση λαοῦ δέν τοῦ ἐπέτρεπε νά κατανοήσει σέ ὅλες της τίς διαστάσεις τή σημασία τῆς πνευματικῆς φύσης τοῦ Θεοῦ. Γι᾽ αὐτό καί λησμονοῦσε γρήγορα τίς εὐεργεσίες καί τίς δωρεές του, μέ τίς ὁποῖες ἔκανε αἰσθητή τήν παρουσία του στήν ἱστορία τοῦ λαοῦ του. Αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια νά καθίσταται εὐόλισθος πρός τήν εἰδωλολατρία καί νά συγχέει εὔκολα τή λατρεία τοῦ Θεοῦ του μέ τή λατρεία τῶν εἰδωλικῶν θεῶν τῶν ἄλλων λαῶν τοῦ παγανισμοῦ[43]. Συγχρόνως ἔδειχνε καί σκληρόκαρδη ἀμετανοησία, ἐπιμένοντας στή λατρεία τῶν εἰδώλων, παρά τίς ἐπανειλημμένες ἐκκλήσεις τῶν προφητῶν γιά μετάνοια ὑπό τήν ἔννοια τῆς «ἀποστροφῆς» τῆς ἁμαρτίας καί τῆς «ἐπιστροφῆς» στό Θεό, κατά τή βιβλική διατύπωση[44].

Γιά νά ἀποδείξει τούς ἀνωτέρω χαρακτηρισμούς ὁ ἱ. πατήρ ἀναφέρει τό γεγονός τῆς προσκύνησης τοῦ χρυσοῦ μόσχου στήν ἔρημο κατά τή διάρκεια τῆς ἀπουσίας τοῦ Μωυσῆ στό Σινᾶ. Παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔνιωθαν τόσο ἔντονη τήν ἀνάγκη νά λατρεύσουν κάτι[45] καί ὅτι τά εἴδωλα ἦταν αὐτά πού ὑποκαθιστοῦσαν τό Θεό καί λατρεύονταν ὡς θεοί, ὥστε κατασκεύασαν ἕνα ὁμοίωμα, πού εἶχε τή μορφή μόσχου («*μόσχον χωνευτόν*»), καί τό λάτρευσαν μέ τήν ἐπίκληση· «*οὗτοι οἱ θεοί σου, Ἰσραήλ, οἵτινες ἀνεβίβασάν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου*»[46]. Κατά συνέπεια, ἡ ἀπαγόρευση τῆς εἰδωλολατρίας συνταυτιζόταν μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς κατασκευῆς ὁμοιωμάτων, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς

---

41. *Ἀπολογητικός*, 1,8, PG 94,1237C. 3,8, PG 94,1328B.

42. *Ἀπολογητικός*, 2,20, PG 94,1308B.

43. Βλ. W. Eichrodt, *Theology*, τ. 1, σ. 118.

44. Οἱ προφῆτες καλοῦν διαρκῶς καί ἐπιμόνως τόν Ἰσραήλ, ὁ ὁποῖος παραβιάζει προκλητικά τούς ὅρους τῆς Διαθήκης τοῦ Σινᾶ, νά μετανοήσει ὄχι μόνον ἀντιμετωπίζοντας ἀρνητικά τήν ἠθική ἀκαθαρσία, ἀλλά ἐνεργώντας καί θετικά γιά τήν πνευματική του μεταμόρφωση (*Ἠσ.* 1,16-18. *Ἰερ.* 3,12-14. 25,3-6. *Ἰεζ.* 18,21-23. 30,32. *Ὠσ.* 14,3. *Ἀμ.* 5,4. *Μιχ.* 6,8. *Ζαχ.* 1,3-4 κ.ἄ.).

45. Πρβλ. N. Sarna, «Israel in Egypt. The Egyptian Sojourn and the Exodus», *Ancient Israel*, ἐκδ. H. Shanks, London 1989, σ. 46.

46. *Ἐξόδ.* 32,4ἑξ. Πρβλ. *Δευτ.* 9,16. *Ψαλμ.* 105(106),19.

ταύτισής τους στή θρησκευτική παράδοση καί πρακτική τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

γ) Ἡ σχέση της μέ τίς ἐκκλησιαστικές εἰκόνες

Ἐφαρμόζοντας τά στοιχεῖα αὐτά στό θέμα τῆς προσκύνησης τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰκόνων ὁ ἱ. πατήρ ὑπογραμμίζει ὅτι δέ συντελεῖται κανενός εἴδους παράβαση τῆς ἐντολῆς, ἀλλά ἀντίθετα ἡ Ἐκκλησία ἐφαρμόζει ὀρθά τόσο τό πνεῦμα ὅσο καί τό γράμμα της. Καί συγκεκριμένα:

α) Στίς ἐκκλησιαστικές εἰκόνες δέν εἰκονίζεται ὁ ἀόρατος καί ἀπερίγραπτος Γιαχβέ-Πατήρ, τό πρῶτο πρόσωπο δηλ. τῆς Ἁγ. Τριάδος, ὅπως γνωρίζει πλέον καί λατρεύει τό Θεο-Γιαχβέ ἡ Ἐκκλησία, γιατί κανείς δέν ἔχει δεῖ εἰκόνα ἤ ὁμοίωμά του, ὅπως ἀκριβῶς καί στήν Π. Διαθήκη. Τό σημεῖο ἀναφορᾶς τους εἶναι τό δεύτερο πρόσωπο τῆς Ἁγ. Τριάδος, ὁ Γιαχβέ-Υἱός[47], καί τό γεγονός τῆς ἐνανθρωπήσεώς του, διά τῆς ὁποίας εἰσῆλθε στήν ἀνθρώπινη πραγματικότητα ὡς τέλειος ἄνθρωπος καί κατέστη πλήρως περιγραπτός[48]. Ἑπομένως τηρεῖται ἡ ἐντολή ὡς πρός τό πρῶτο μέρος της, δηλ. ἡ μή κατασκευή ὁμοιωμάτων τοῦ ἀοράτου Θεοῦ.

β) Οἱ ἐκκλησιαστικές εἰκόνες δέ λατρεύονται οἱ ἴδιες ὡς ἕνα εἶδος θεῶν, ἀλλά ἀποτελοῦν μέσον διά τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία κατευθύνεται πρός τόν ἴδιο τόν Τριαδικό Θεό καί κατα συνέπεια τηρεῖται καί τό δεύτερο σκέλος τῆς ἐντολῆς

---

47. Ἀπό τήν ἀντιστοιχία τῶν παραλλήλων φράσεων «*τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστός καί ἀληθινός*» (*Ἀποκ.* 3,15) της Κ. Διαθήκης καί «*ὁ Θεος τοῦ Ἀμήν*» (אֱלֹהֵי אָמֵן, Elohe amen=ὁ Θεός ὁ ἀληθινός, Ο΄) τῆς Π. Διαθήκης (*Ἠσ.* 65,16) διακρίνεται σαφως ἡ ταύτιση του Ἰησου μέ τό Γιαχβέ (βλ. περισσότερα Σ. Καλαντζάκη, «Ὁ Θεός του Ἀμήν. Κριτική θεώρηση του *Ἠσ.* 65,16», *ΕΕΘΣΘ/ΤΠ* 1 (1990), 145-147· 150· πρβλ. τοῦ Ἰδίου, «Βιβλική χρήση τοῦ ὅρου Ἀμήν», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 72 (1989), 196· 209-210. J. Jepsen, «Aman, emunah, amen, emeth», *TDOT* 1, Michigan 1977, σ. 322. M. Rit, «The Revelation of St. John the Divine», *IB* 12, σ. 396. Ν. Σωτηρόπουλου, *Ὁ Ἰησοῦς Γιαχβέ*, Ἀθῆναι 1988.

48. Το ἐπιχείρημα περί τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ ἦταν τό κύριο θέμα τῶν ὑπέρ τῶν εἰκόνων λόγων τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου· βλ. *Κατά τῶν εἰκονομάχων λόγοι ἀντιρρητικοί*, 1-3, PG 99,328-436. Ἐπίσης βλ. *Πρακτικά*, Mansi 13,101-116· 220. Πρβλ. N. Gendle, «Creation and Incarnation», *ἔνθ᾽ ἀνωτ.*, σ. 642-644. L. Barnard, «The theology of images», σ. 12ἑξ. Χ. Γκότση, *Ὁ μυστικός κόσμος*, σ. 21-25. Πρωτοπρ. Θ. Ζήση, *Οἱ εἰκόνες*, σ. 27-28.

δηλ. ἡ ἀπαγόρευση τῆς εἰδωλολατρίας. Ὁ ἱ. πατήρ μάλιστα δέ διστάζει νά ἀναφέρει ὅτι, ἄν ἦ ὅπου συνέβαινε νά λατρεύονται οἱ ἴδιες οἱ εἰκόνες, αὐτό θά ἀποτελοῦσε πράγματι ἀσέβεια καί θά τίς καταδίκαζε καί ὁ ἴδιος χωρίς ἐνδοιασμό· «Εἰ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου εἰκόνα ἐποιοῦμεν, ὄντως ἡμαρτάνομεν· ἀδύνατον γὰρ τὸ ἀσώματον καὶ ἀσχημάτιστον καὶ ἀόρατον καὶ ἀπερίγραπτον εἰκονισθῆναι. Καὶ πάλιν· εἰ ἐποιοῦμεν εἰκόνας ἀνθρώπων καὶ ταύτας θεοὺς ἡγούμεθα καὶ ὡς θεοῖς ἐλατρεύομεν, ὄντως ἠσεβοῦμεν. Ἀλλ᾽ οὐδὲν τούτων ποιοῦμεν»[49]. Ἡ τιμή πού ἀποδίδεται στήν εἰκόνα δέν ἀπευθύνεται στήν ἴδια ἀλλά στό εἰκονιζόμενο πρόσωπο ἤ γεγονός, καθώς ἡ εἰκόνα διακρίνεται ἀπό τό πρωτότυπό της, σύμφωνα μέ τήν προγενέστερη διάκριση τοῦ Μ. Βασιλείου, στόν ὁποῖο ὁ ἱ. πατήρ παραπέμπει εὐθέως[50].

Μέ βάση τήν τοποθέτηση αὐτή καί «λαβόντες τὴν διακριτικὴν ἕξιν παρὰ Θεοῦ καὶ εἰδότες τί τὸ εἰκονιζόμενον καὶ τί τὸ μὴ εἰκόνι περιγραφόμενον»[51], ὁ ἱ. πατήρ προχωρεῖ σέ μία βαθύτερη ἑρμηνεία τῆς δευτέρας ἐντολῆς, στό «αἰνιγματικῶς μηνυόμενον»[52]. Ὑποστηρίζει λοιπόν ὅτι πάνω στή βάση τῆς ἀπόλυτης καί ἀπαράβατης ἀπαγόρευσης τῆς εἰδωλολατρίας, ἡ διατύπωση τῆς ἐντολῆς κατά τῶν εἰκόνων μέ δύο ἀρνήσεις, πού συνδέονται μεταξύ τους μέ αἰτιολογικό σύνδεσμο[53] – «μήν κατασκευάζετε εἰκόνες τοῦ Θεοῦ,

---

49. *Ἀπολογητικός*, 2,5, PG 94,1288A. 3,2, PG 94,1320B.

50. «Ἡ γὰρ τῆς εἰκόνος τιμὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον διαβαίνει, φησὶν ὁ θεῖος Βασίλειος» (*Ἀπολογητικός*, 1,21, PG 94,1252· 1,27, PG 94,1261· Μ. Βασιλείου, *Περί Ἁγ. Πνεύματος*, 18,45, PG 32,149). Ἡ φράση αὐτή τοῦ Μ. Βασιλείου ἀποτέλεσε κοινό τόπο στά ἐπιχειρήματα τῶν εἰκονοφιλων, ἀκομη καί τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου· Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, *Περι των ἱερῶν ἀπεικονίσεων*, PG 98,149B. *Πρακτικά*, Mansi 13,69C· 93C· 690. Θεοδωρου Στουδίτου, *Κατά τῶν εἰκονομαχων λογος ἀντιρρητικός*, 1,8, PG 99,337C. Στεφάνου διακόνου, *Βίος Στεφάνου του νέου*, PG 100,1113B. Ἐπίσης πρβλ. Π. Εὐδοκίμωφ, «Θεολογία τῆς παρουσίας» στό *Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας. Θεολογία τῆς ὡραιότητος*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 142-144.

51. *Ἀπολογητικός*, 1,8, PG 94,1237-1240A.

52. *Αὐτόθι*. Γιά τήν ἔννοια τῆς φράσης ἀπό πλευρᾶς τῆς βιβλικῆς ἑρμηνείας βλ. Χ. Βούλγαρη, «Ἡ χρησιμοποίησις τῆς Ἁγ. Γραφῆς», *ἔνθ᾽ ἀνωτ.*, σ. 121ἑξ.

53. Γιά τήν γραμματική αὐτή σχέση τῶν δύο φράσεων στό ἀντίστοιχο

ἐπειδή δέν εἴδατε τόν Θεό» –, ἀφήνει περιθώρια νά μεταστραφεῖ σέ δύο καταφάσεις, ὅταν ἡ δεύτερη ἄρνηση, πού εἶναι καί ἡ προϋπόθεση τῆς πρώτης, μεταστραφεῖ σέ κατάφαση, δηλ. «ὅταν θά δεῖτε τόν Θεό, μπορεῖτε νά τόν εἰκονίσετε»: «Τί οὖν τὸ αἰνιγματικῶς μηνυόμενον; Δῆλον ὡς, ὅταν ἴδῃς διὰ σὲ γενόμενον ἄνθρωπον τὸν ἀσώματον, τότε δράσεις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα· ὅταν ὁρατὸς σαρκὶ ὁ ἀόρατος γένηται, τότε εἰκονίσεις τὸ τοῦ ὁραθέντος ὁμοίωμα· ὅτε ὁ ἀσώματος καὶ ἀσχημάτιστος ἄποσός τε καὶ ἀπήλικος καὶ ἀμεγέθης ὑπεροχῇ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ὁ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων μορφὴν δούλου λαβὼν ταύτῃ συσταλῇ πρὸς ποσότητά τε καὶ πηλικότητα καὶ χαρακτῆρα περίθηται σώματος, τότε ἐν πίναξι χάραττε καὶ ἀνατίθει πρὸς θεωρίαν τὸν ὁραθῆναι καταδεξάμενον»[54].

Ἰδιαίτερα μέ ἀφορμή τήν τελευταία θέση του, ὁ ἱ. πατήρ κατηγορεῖται στή νεότερη βιβλιογραφία, ἀπό προτεσταντικῆς κυρίως προέλευσης κριτική[55], ὅτι ἐφαρμόζει τήν ἀλληγορική μέθοδο βιβλικῆς ἑρμηνείας καί ὅτι ἐξάγει τά χωρία ἀπό τήν φυσική τους συνάφεια στό βιβλικό κείμενο μέ ἀποτέλεσμα νά διακόπτει τή συνέχεια τῶν δύο Διαθηκῶν ἐκβιάζοντας πάνω τους τήν προβληματική τῆς ἐποχῆς του, δηλαδή τήν ἀνάγκη ὑπερασπίσεως τῶν εἰκόνων καί διαστρεβλώνοντας ἔτσι τό πρωτογενές νόημά τους. Ἡ προτεσταντική κριτική βεβαίως υἱοθετεῖ γενικά τήν εἰκονομαχική στάση καί τά ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν εἰκόνων, κυρίως σέ ὁμολογιακό ἐπίπεδο, μεμφόμενη τόσο τούς Ὀρθοδόξους, ὅσο καί τούς Ρωμαιοκαθολικούς, γιά εἰδωλολατρία ἐξαιτίας τῆς χρήσεως εἰκόνων στή λατρευτική τους ζωή.

Ἀπό τά προηγούμενα διαφαίνεται μέ ποιόν τρόπο

μασωριτικο ἑβραϊκό κείμενο βλ. M. Weinfeld, «Deuteronomy 1-11», σ. 289-290.

54. *Αὐτόθι.*

55. Συνοπτική ἔκθεση τῆς προτεσταντικῆς κριτικῆς μέ βάση εὐρύτατη βιβλιογραφία βλ. V. I. Petrenko, *Theology of Icons: A Protestant perspective*, Brunel 1996, σ. 47-65. Ἐπίσης ἀνάλογη σύνοψη τῆς ρωμαιοκαθολικῆς στάσης ἀπέναντι στή Ζ′ Οἰκουμενική Σύνοδο καί γενικότερα στό θέμα τῆς προσκύνησης τῶν εἰκόνων βλ. Πρωτοπρ. Θ. Ζήση, *Οἱ εἰκόνες*, σ. 36-40.

ἀντιμετωπίζει ὁ ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνός τή συνέχεια τῆς ἰσχύος τῆς δευτέρας ἐντολῆς στίς δύο Διαθῆκες. Ὅμως ὡς πρός τό θέμα τῆς ἑρμηνευτικῆς τοποθέτησης τῶν δύο χριστιανικῶν πλευρῶν ἔναντι τῆς δευτέρας ἐντολῆς, θά εἴχαμε νά προσθέσουμε τά ἑξῆς. Συγκρίνοντας τίς δύο ἑρμηνεῖες παρατηροῦμε ὅτι ἡ διαφορά ἀπό ἑρμηνευτικῆς πλευρᾶς εἶναι διαφορά ἔμφασης. Ἀπό τό ἕνα μέρος, ἡ σύγχρονη προτεσταντική ἀντίληψη, ὅπως καί ἡ παλαιά εἰκονομαχική, ρίχνουν τό κύριο βάρος στό πρῶτο τμῆμα τῆς ἐπίμαχης ἐντολῆς, στό «*οὐ ποιήσεις σεαυτῷ ὁμοίωμα*» καί στήν ἀπαγόρευση κατασκευῆς εἰκόνων. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὁ ἱ. πατήρ καί τό σύνολο τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως[56], ρίχνουν τό βάρος στό δεύτερο τμῆμα της, στό «*οὐ προσκυνήσεις... οὐδέ μή λατρεύσεις*» (*Δευτ.* 5,9) καί στήν ἀπαγόρευση τῆς λατρευτικῆς προσκύνησής τους. Ἡ κατανόηση αὐτή τῆς ἐντολῆς θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι εἶναι καί ἡ ἐπικρατέστερη στή σύγχρονη βιβλική ἔρευνα ἀνεξάρτητα ἀπό τή θεολογική τοποθέτηση τῶν ἑρμηνευτῶν. Θεωρεῖται δηλαδή ὅτι ἡ πλήρης ἄρνηση τῆς εἰκονογραφικῆς τέχνης στό σύνολό της δέν ἀποτελεῖ τό σκοπό τῆς ἐπίμαχης δευτέρας ἐντολῆς· σκοπός της εἶναι ἡ ἀπαγόρευση τῆς λατρευτικῆς προσκύνησης τῶν προϊόντων της καί ἡ προστασία τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τήν πτώση στήν εἰδωλολατρία[57].

Ἑπομένως, τό ἐρώτημα πού ἀνακύπτει καί μποροῦμε νά ἀπευθύνουμε στούς ἐπικριτές εἶναι εὔλογο· γιά ποιό λόγο ὁ Θεός νά ἔχει πρόβλημα μέ τίς εἰκόνες καί τά ὁμοιω-

---

56. Πρβλ. τά *Πρακτικά τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, Mansi 13,281-281. Χ. Βούλγαρη, «Ἡ χρησιμοποίησις τῆς Ἁγίας Γραφῆς», σ. 119-120.

57. G. A. Chadwick, *The Book of Exodus*, London 1908, σ. 295. C. F. Keil - F. Delitzsch, «The Second Book of Moses», *COT*, σ. 115. R. de Vaux, *The Early History*, τ. 1, σ. 465. G. H. Davies, *Exodus*, London 1967, σ. 164. P. C. Craigie, «The Book of Deuteronomy», *NICOT*, σ. 153-155. W. C. Kaiser, «Exodus», *ExBC*, σ. 422. Ὁ E. Nielsen μάλιστα θεωρεῖ τή φράση ἀπαγόρευσης τῆς εἰδωλολατρίας ὡς τόν ἀρχαιότερο πυρήνα τῆς ἐντολῆς καί τήν ἀπαγόρευση τῆς κατασκευῆς εἰκόνων ὡς μεταγενέστερη προσθήκη (*The Ten Commandments in New Perspective*, σ. 97-99). Τήν ἀντίθετη ἄποψη ἔχει ὁ R. A. Cole, «Exodus», *TOTC*, σ. 154. Ὁ L. Weinfeld παρατηρεῖ ὅτι μέ τήν ἀπαγόρευση τῶν ἀπεικονίσεων καί τῶν ὁμοιωμάτων ἡ ἀπαγόρευση τῆς εἰδωλολατρίας γίνεται πιό συγκεκριμένη καί κατανοητή («Deuteronomy 1-11», *AB*, σ. 291).

ματα καθ᾽ ἑαυτά, τά ὁποῖα δέν εἶναι παρά ἁπλά προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης σοφίας καί τέχνης, ὅπως τόσα ἄλλα, καί κατά συνέπεια οὐδέτερα θρησκευτικῶς καί ἠθικῶς; Τό πρόβλημα ἀνακύπτει ἀπό τή στιγμή πού αὐτά τά ἀντικείμενα ὑποκαθιστοῦν τόν ἴδιο τόν Θεό στήν ἐκδήλωση τῆς ἔμφυτης στόν ἄνθρωπο θρησκευτικῆς τάσης καί καθίστανται ἀντικείμενα λατρείας καί ἀφοσίωσης. Τό θέμα ἑπομένως δεν ἀφορᾶ στά ἀντικείμενα τῆς εἰκονογραφικῆς τέχνης καθ᾽ αὑτά, ἀλλά στόν τρόπο χρήσης τους ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Και ὅπως ἤδη σημειώσαμε, τά ὁμοιώματα ἦταν καί εἶναι ἀκομη καί σήμερα οἱ κύριοι φορεῖς τῆς εἰδωλολατρικῆς πρακτικῆς, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ ἱ. πατήρ μέ τήν ἀναφορά τῆς προσκύνησης τοῦ χρυσοῦ μόσχου στήν ἔρημο. Γιά τό λόγο αὐτό καί ἡ ἀπαγόρευση τῆς κατασκευῆς ὁμοιωματων ἔχει στή σκέψη του τή θέση τοῦ μέσου γιά τήν ἐπιτευξη τοῦ προκείμενου σκοποῦ, δηλαδή τήν προστασία τῆς λατρείας τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ὁ σκοπός παραμένει ἀμεταβλητος στούς αἰῶνες, ἐνῶ τά μέσα μποροῦν νά μεταβαλλονται ἀνάλογα μέ τούς καιρούς καί τούς ἀνθρώπους.

Ὁ ἱ. πατήρ ἐξηγεῖ πολύ παραστατικά τήν ἔννοια αὐτή μέ τό παράδειγμα τοῦ γιατροῦ καί τοῦ φαρμάκου· ὁ Θεός ὡς καλός καί σοφός γιατρός ἔδωσε σάν φάρμακο στούς ἀνθρώπους τήν ἀπαγόρευση τῶν εἰκόνων γιά νά τούς θεραπεύσει ἀπό τήν ἀρρώστια τῆς εἰδωλολατρίας. Τό φάρμακο αὐτό ἔπαψε νά εἶναι ἀπαραίτητο ἀπό τή στιγμή πού ἡ πληρότητα τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως ἐξάλειψε τελείως τήν ἀσθένεια αὐτή: «Ὅρα, ὅτι πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ἐλάλησεν ὁ Θεός. Ὥσπερ γὰρ ἐπιστήμων ἰατρὸς οὐ τὸ αὐτὸ εἶδος πᾶσι δίδωσιν πάντοτε, ἀλλ᾽ ἑκάστῳ τὸ ἐπιτήδειον παρέχει καὶ πρόσφορον φάρμακον διακρίνων καὶ χώραν καὶ νόσον καὶ ὥραν τουτέστι καιρὸν καὶ ἕξιν καὶ ἡλικίαν· καὶ τῷ μὲν νηπίῳ ἕτερον, τῷ δὲ τελείῳ κατὰ τὴν ἡλικίαν ἕτερον· ἄλλο τῷ ἀσθενεῖ καὶ ἄλλο τῷ ὑγιαίνοντι, καὶ ἑκάστῳ τῶν ἀσθενούντων οὐ τὸ αὐτό, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἕξιν καὶ τὴν νόσον· καὶ ἄλλο τῷ θέρει καὶ τῷ χειμῶνι ἕτερον, μετοπώρῳ τε καὶ ἔαρι, καὶ ἐν ἑκάστῳ τόπῳ κατὰ τὴν τοῦ τόπου ἐπιτηδειότητα. Οὕτω καὶ ὁ ἄριστος τῶν ψυχῶν ἰατρὸς τοῖς ἔτι νηπίοις καὶ ἀρρωστοῦσι τὴν πρὸς εἰδωλολατρίαν νόσον καὶ τὰ εἴδωλα θεοὺς ἡγουμένοις καὶ ὡς θεοῖς

αὐτοῖς προσκυνοῦσιν καὶ ἀθετοῦσιν τὴν τοῦ Θεοῦ προσκύνησιν καὶ τὴν αὐτοῦ δόξαν τῇ κτίσει προσάγουσιν ἀπηγόρευσε τοῦ ποιεῖν εἰκόνας. Θεοῦ μὲν γὰρ τοῦ ἀσωμάτου καὶ ἀοράτου καὶ ἀΰλου καὶ μήτε σχῆμα μήτε περιγραφὴν μήτε κατάληψιν ἔχοντος ἀδύνατον ποιεῖν εἰκόνα· πῶς γὰρ τὸ μὴ ὁραθὲν εἰκονισθήσεται; *Θεὸν δὲ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ πατρός, αὐτὸς ἐξηγήσατο* καὶ *οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται,* ἔφη ὁ Θεός»[58].

Γιά τό λόγο αὐτό ἐπανειλημμένως διαμαρτύρεται ὁ ἅγ. Ἰω. Δαμασκηνός πρός τούς εἰκονομάχους ὅτι στήν οὐσία κατηγοροῦν τήν Ἐκκλησία ὅτι ποτέ δέ γνώρισε καί δέ βίωσε τήν ἀλήθεια τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, οὔτε ἀπαλλάχθηκε ποτέ ἀπό τήν ἀσθένεια τῆς εἰδωλολατρίας· «Ἰουδαίοις μὲν οὖν διὰ τὸ πρὸς εἰδωλολατρίαν εὐόλισθον ταῦτα νενομοθέτητο· ἡμεῖς δέ, θεολογικῶς εἰπεῖν, οἷς ἐδόθη φυγοῦσι τὴν δεισιδαίμονα πλάνην καθαρῶς μετὰ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν καὶ Θεῷ μόνῳ λατρεύειν καὶ τῆς θεογνωσίας καταπλουτῆσαι τὴν τελειότητα καὶ εἰς ἄνδρα καταντῆσαι τέλειον παρελθοῦσι τὴν νηπιότητα, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν, λαβόντες τὴν διακριτικὴν ἕξιν παρὰ Θεοῦ καὶ εἰδότες, τί τὸ εἰκονιζόμενον καὶ τί τὸ μὴ εἰκόνι περιγραφόμενον»[59]. Τήν πίστη αὐτή καί λατρεία στόν ἕνα Τριαδικό Θεό ὁμολογεῖ ὁ ἱ. πατήρ μέ ἕναν μεγαλοπρεπῆ τρόπο, πού μόνον ἡ δική του γραφίδα θά μποροῦσε νά συντάξει, συνοψίζοντας μέσα σέ λίγες γραμμές τά μεγάλα δόγματα τῆς πίστεώς μας, τό τριαδολογικό καί τό χριστολογικό· «Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, μίαν τῶν πάντων ἀρχήν, ἄναρχον, ἄκτιστον, ἀνώλεθρον καὶ ἀθάνατον, αἰώνιον καὶ ἀίδιον, ἀκατάληπτον, ἀσώματον, ἀόρατον, ἀπερίγραπτον, ἀσχημάτιστον, μίαν ὑπερούσιον οὐσίαν, ὑπέρθεον θεότητα, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι, Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ τούτῳ μόνῳ λατρεύω καὶ τούτῳ μόνῳ προσάγω τὴν τῆς λατρείας προσκύνησιν. Ἑνὶ θεῷ προσκυνῶ, μιᾷ θεότητι, ἀλλὰ καὶ Τριάδι λατρεύω ὑποστάσεων, Θεῷ Πατρὶ

---

58. *Ἀπολογητικός*, 2,8, PG 94,1289B. 3,4, PG 94,1321C. *Ἐξόδ.* 33, 20.
59. *Ἀπολογητικός*, 1,8, PG 94,1237C.

καὶ Θεῷ Υἱῷ σεσαρκωμένῳ καὶ Θεῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἑνὶ Θεῷ. Οὐ προσκυνῶ τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ἀλλὰ προσκυνῶ τὸν κτίστην κτισθέντα τὸ κατ᾽ ἐμὲ καὶ εἰς κτίσιν ἀταπεινώτως καὶ ἀκαθαιρέτως κατεληλυθότα, ἵνα τὴν ἐμὴν δοξάσῃ φύσιν καὶ θείας κοινωνὸν ἐπεργάσηται φύσεως. Συμπροσκυνῶ τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ τὴν ἁλουργίδα τοῦ σώματος οὐχ ὡς ἱμάτιον οὐδ᾽ ὡς τέταρτον πρόσωπον, ἄπαγε, ἀλλ᾽ ὡς ὁμόθεον χρηματίσασαν καὶ γενομένην, ὅπερ τὸ χρῖσαν, ἀμεταβλήτως· οὐ γὰρ θεότης ἡ φύσις γέγονε τῆς σαρκός, ἀλλ᾽ ὥσπερ ὁ λόγος σὰρξ ἀτρέπτως γέγονε μείνας, ὅπερ ἦν, οὕτω καὶ ἡ σὰρξ λόγος γέγονεν οὐκ ἀπολέσασα τοῦθ᾽ ὅπερ ἐστί, ταυτιζομένη δὲ μᾶλλον πρὸς τὸν λόγον καθ᾽ ὑπόστασιν»[60].

Ἐκεῖνο πού δέ γίνεται κατανοητό ἀπό τούς παλαιότερους καί νεότερους ἐπικριτές τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης εἶναι ὅτι ἡ χριστιανική Ἐκκλησία συνεχίζει τήν ἀντι-εικονιστική λατρεία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ διαφορά ὅμως ἔγκειται στό ὅτι ἡ προστασία τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ καί ἡ ἀπαγόρευση τῆς εἰδωλολατρίας δέν ἔχει πλέον στήν Ἐκκλησία τό χαρακτήρα τῆς ἀντίστασης ἤ ἀντιπαράθεσης, ὅπως συνέβαινε μέ τόν Ἰσραήλ ἔναντι τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἀλλά τῆς ὑπέρβασης, πού κατέστη δυνατή μέ τή χάρη καί τήν ἐμπειρία τοῦ Ἁγ. Πνεύματος[61]. Ἡ ἐνέργειά του δημιούργησε καί δημιουργεῖ καινές ὑπάρξεις καί ἀνακαινίζει τό ἀμαυρωμένο «*κατ᾽ εἰκόνα*» στόν ἄνθρωπο, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν τίθεται πλέον θέμα εἰδωλολατρίας, ἀλλά ἡ λατρεία νά ἀποδίδεται ξεκάθαρα καί ἀνεπιστρεπτί στό Θεό, χωρίς καμμία σύγχυση νά πλανᾶται στόν ἀέρα. Ἡ σύγχρονη προτεσταντική ἀντίληψη ἀδυνατεῖ νά συλλάβει τή σχέση αὐτή, καθώς, ἔχοντας ἀπωλέσει πρό πολλοῦ τήν ἱστορική συνέχεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ἔχει ὑποστεῖ καί συρρίκνωση τῆς ἔννοιας τῶν σχετικῶν ὅρων, ἀφοῦ στό πολιτισμικό καί θρησκευτικό τους ὑπόβαθρο, ἡ λέξη «*προσκύνηση*» δέ φέρει πλέον καμμία ἄλλη ἔννοια παρά

---

60. *Ἀπολογητικός*, 1,4, PG 94,1236A-C.
61. Πρβλ. Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας*, σ. 150.

μόνον αὐτή τῆς λατρείας[62]. Ἡ ἔλλειψη αὐτή καθιστᾶ αὐτομάτως καί ἀδύνατη τήν ἐπικοινωνία καί τήν κατανόηση τῶν ὀρθοδόξων θέσεων.

(συνεχίζεται)

---

62. Βλ. περισσότερα T. Copple, «Is Venerating Icons Idolatry?», *Orthodox Christian Information Center*, 1997, σ. 6-10.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, Οἱ Ἑλληνορθόδοξοι Ναοί καί ὁ Ἑλληνισμός τῆς Βιέννης, Wien -Athen 1998, σελ. 64, 17 εἰκόνες.

Πρόκειται γιά ἕναν ὁδηγό τῶν Ἑλληνορθοδόξων ναῶν τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πού βρίσκονται στή Βιέννη. Τήν ἔκδοση, μετά τά Περιεχόμενα (σελ. 3), χαιρετίζουν ὁ σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Αὐστρίας καί ἔξαρχος Οὐγγαρίας καί Μεσευρώπης κ. Μιχαήλ (σελ. 5), καθώς καί ὁ Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος στή Βιέννη κ. Ἰω. Ἀ. Γεννηματᾶς (σελ. 7). Ἀκολουθεῖ ἕνας σύντομος Πρόλογος ἀπό τόν συγγραφέα (σελ. 9-10), στή συνέχεια παρουσιάζεται μία συνοπτική ἀναφορά στήν ὕπαρξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Βυζαντίου μέχρι τά σημερινά χρόνια (σελ. 11). Στίς σ. 12-18 ὁ συγγραφέας διηγεῖται τό ἱστορικό τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος, βασιζόμενος κυρίως στή μελέτη τοῦ καθηγητή K. Eggert, Die Griechisch-orient. Kathedrale am Fleischmarkt in Wien, Στάχυς, τόμ. 4-5 (1966), σ. 1-23. Ἀκολούθως στίς σ. 19-23 παρουσιάζεται ἡ ἵδρυση τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί μία σύντομη περιγραφή τοῦ μνημείου, τῆς κατόψεώς του, τῆς ἀνωδομῆς καί τῶν ἐπίπλων του. Μετά τή συνοπτική παρουσίαση τῶν δύο Ναῶν ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται μέ λίγα λόγια στήν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Αὐστρίας καί σκιαγραφεῖ τήν παρουσία του Ἑλληνισμου στή Βιέννη. Τό ἑλληνικό κείμενο ἀκολουθεῖ γερμανική μετάφραση καί ἔγχρωμες φωτογραφίες. Στό τέλος παρατίθεται ἡ βασική βιβλιογραφία.

Στό μικρό αὐτό τεῦχος-ὁδηγό γίνεται μία προσπάθεια νά προβληθοῦν καί νά γίνουν γνωστά στό εὐρύ κοινό τά σημαντικότερα μνημεῖα-κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στή Βιέννη

μέ τήν βοήθεια καί τῶν ἐγχρώμων φωτογραφιῶν, πού, παρόλες τίς τεχνικές ἀτέλειες, εἰκονογραφοῦν τό κείμενο. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ βούληση τοῦ συγγραφέα νά ὑπογραμμισθεῖ τό δισυπόστατο τῶν ναῶν ὡς θρησκευτικῶν ἀλλά καί ὡς ἐθνικῶν κέντρων, ἀκολουθώντας τήν μεγάλη παράδοση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῆς ἔκφρασής του στή Βιέννη, τήν Ἱερά Μητρόπολη Αὐστρίας καί Ἐξαρχία Οὑγγαρίας καί Μεσευρώπης.

Ὁ ὁδηγός αὐτός βέβαια, δέν ἀπευθύνεται στό ἐξειδικευμένο καί ἐπιστημονικό κοινό, ἀλλά στόν μέσο ἀναγνώστη, πού ἐπιθυμεῖ νά γνωρίσει τήν ἱστορία καί νά κατανοήσει τήν ὕπαρξη καί τόν βαθύτερο προορισμό τῶν Ἑλληνορθοδόξων μνημείων τῆς Βιέννης.

Μέ ἀφορμή αὐτό τό μικρό ὁδηγό θά ἦταν εὐπρόσδεκτη μία ἐκτενής ἐπιστημονική μελέτη τῶν μνημείων τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν πρωτεύουσα τῆς Αὐστρίας. Τά μνημεῖα αὐτά, ἐκτός ἀπό τή γενικότερη σημασία πού ἔχουν γιά τούς Ἕλληνες, παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον τόσο ἀπό ἀρχαιολογική ἄποψη ὅσο καί ἀπό ἄποψη εἰκονογραφίας τοιχογραφιῶν, φορητῶν εἰκόνων, ἐπίπλων κλπ., καταδεικνύοντας τόν συνεχῆ ἐμπλουτισμό τους ἐπί δύο συνεχεῖς αἰῶνες ἀπό τούς Ἕλληνες, πού μέλημά τους εἶχαν νά ζοῦν καί νά στηρίζουν κοσμώντας ἤ συντηρώντας μνημεῖα πού ἀντιπροσώπευαν γι᾽ αὐτούς τήν παράδοση τῶν πιό ὑψηλῶν ἰδεωδῶν τους.

Ἕλλη Πελεκανίδου
Θεσσαλονίκη, Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ

Καθηγητοῦ Παν. Μπούμη, Ἕνας παραμελημένος ἤ παρανοημένος λόγος διαζυγίου (τό «παρεκτός λόγου πορνείας»), ἐκδ. «Ἑπτάλοφος, Ἀθήνα 1998.

Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς μοναδική αἰτία λύσης τοῦ γάμου δέχεται τό θάνατο, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ μοναδικός φυσικός τρόπος λύσης αὐτοῦ (βλ. *Ρωμ.* 7, 2-3 καί *Α΄ Κορινθίους*, 7, 39). Αὐτό ἦταν καί τό ἀρχικό θέλημα τοῦ Κυρίου, νά μένει δηλαδή ὁ γάμος ἀδιάλυτος.

Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ φράσεις «*παρεκτός λόγου πορνείας*» *καί «εἰ μή ἐπί πορνείᾳ*» πού συναντῶνται στά χωρία *Ματθ.* 5, 32 καί *Ματθ.* 19,9 καί εἰσάγουν ἕνα νέο λόγο λύσης τοῦ γάμου. Πρόκειται γιά αὐτούσιες φράσεις τοῦ Εὐαγγελίου καί ὄχι γιά μεταγενέστερες προσθῆκες, ἀφοῦ χρησιμοποιοῦνται δύο φορές καί μάλιστα μέ διαφορετική διατύπωση.

Συγκεκριμένα τό πρῶτο χωρίο ἀναφέρει «*ὅς ἄν ἀπολύσῃ τήν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτός λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτήν μοιχᾶσθαι, καί ὅς ἐάν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται*». (*Ματθ.* 5, 32).

Μία προσεκτική θεώρηση τοῦ θέματος, μᾶς ἐπιτρέπει νά ποῦμε ὅτι στήν περίπτωση διαζυγίου καί ὅταν δέν συντρέχει λόγος πορνείας, ὁ σύζυγος ἀφήνει τήν ἀθώα γυναίκα του ἐκτεθειμένη στόν κίνδυνο μιᾶς ἐπικείμενης μοιχείας. Τόν ἴδιο κίνδυνο διατρέχει καί ὁ ἴδιος, ὅταν συνευρεθεῖ μέ ἄλλη ἔγγαμη γυναίκα, ἐνῶ ἄν συνευρεθεῖ μέ ἄλλη ἄγαμη γυναίκα κινδυνεύει νά διαπράξει καί πορνεία.

Ὁ *Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης* ἑρμηνεύοντας τόν μη' ἀποστ. κανόνα δέχεται ὡς μοναδικό λόγο διαζυγίου τή

ζήλεια πού προκαλεῖ ἡ μοιχεία καθώς καί τή σύγχυση τῶν γενεῶν, πού προκύπτει. Καταλήγει μάλιστα ὅτι «*πορνεία*» εἶναι ἡ ἐπαναλαμβανόμενη μοιχεία καί ὄχι τό παράπτωμα, πού ἔγινε μία φορά.

Νεώτεροι ἑρμηνευτές τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπως ὁ *Παν. Τεμπέλας* καί ὁ *Ἰ. Κολιτσάρας* ἑρμηνεύουν τόν ὅρο «*πορνεία*» τοῦ *Ματθ*, 5, 32 ὡς «*μοιχεία*», ἐνῶ τό χωρίο *Ματθ.* 19,9 ἀφήνουν ὡς ἔχει.

Ὁ καθηγητής *Παν. Μπούμης* δίδει στή φράση «*παρεκτός λόγου πορνείας*» τήν παρακάτω τριπλῆ ἑρμηνεία.

Κατά πρῶτον ὡς «*πορνεία*» ἐκλαμβάνεται ἡ μετά τό γάμο μείξη τῆς γυναίκας μέ ξένο ἄνδρα. Πρόκειται μάλιστα γιά τήν ἐπανειλημμένη μοιχεία. Ἀφοῦ συλληφθεῖ ἡ σύζυγος περισσότερες τῆς μίας φορᾶς στό ἁμάρτημα αὐτό, ὁ ἄνδρας ἔχει τό δικαίωμα νά ζητήσει διαζύγιο. Ἐπαινετός εἶναι βέβαια, σύμφωνα μέ τόν *Ἅγιο Νικόδημο*, ἐκεῖνος πού δέχεται πίσω τή μοιχαλίδα μιμούμενος τό Δεσπότη Κύριό μας πού πολλάκις δέχθηκε πίσω τή μοιχαλίδα ἀνθρωπότητα, ἡ ὁποία ἐπόρνευσε στίς εἰδωλολατρικές συνήθειες καί ἀπομακρύνθηκε ἀπό ἐκεῖνον.

Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά λάβουμε ἐπίσης ὑπ᾿ ὄψιν τόν *θ΄ καν. τοῦ Μεγ. Βασιλείου* καί τούς βυζαντινούς κανονολόγους *Ζωναρᾶ, Βαλσαμῶνα καί Ἀριστηνό*, πού μέ μεγάλη προσοχή χρησιμοποιοῦν φράσεις πού δηλώνουν ὡς μεμπτή κυρίως τήν ἐπανάληψη τῆς πράξης.

Τά παραπάνω εἶναι ἐπίσης σύμφωνα καί μέ τό *Ἰωάννη* 8, 11, ὅπου ὁ Κύριος συγχωρεῖ τή μοιχαλίδα, πού προφανῶς συνελήφθη νά μοιχεύει γιά πρώτη φορά, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι δέν θά ἐπαναλάβει τήν πράξη αὐτή.

Ἡ δεύτερη ἑρμηνεία τοῦ «*παρεκτός λόγου πορνείας*» ἀφορά στό ἁμάρτημα πού διαπράττει ὁ ἄνδρας-σύζυγος ὅταν συνέρχεται μέ ἄλλη ἄγαμη γυναίκα. Σύμφωνα μέ τά κρατοῦντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ πράξη αὐτή χαρακτηρίζεται ὡς «*πορνεία*» καί ὄχι «*μοιχεία*». Μέ τόν τρόπο αὐτό συμπεριλαμβάνεται καί ὁ ἄνδρας στήν παραπάνω ἐντολή τοῦ Κυρίου.

Ὑπάρχει λοιπόν ἐξίσωση τῶν δύο φύλων. Μάλιστα ὁ Μέγ. Βασίλειος στόν θ΄ κανόνα του ἀναφέρει ὅτι ἰσχύει «*ἐξ ἴσου*» τό «*παρεκτός λόγου πορνείας*» γιά τόν ἄνδρα καί τή

γυναίκα. Στήν ἄποψη αὐτή συγκλίνουν οἱ Βυζαντινοί κανονολόγοι καί ὁ Ἅγιος Νικόδημος.

Ἡ τρίτη ἑρμηνεία τοῦ «*παρεκτός λόγου πορνείας*» ἀφορᾶ στήν πρό τοῦ γάμου σαρκική σχέση πού μπορεῖ νά ἔχει ἕνας ἀπό τούς δύο συζύγους. Ἡ ἑρμηνεία αὐτή ἀποδίδει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη τήν ἔννοια τῆς «*πορνείας*».

Στήν Παλαιά Διαθήκη καί μάλιστα στό *Δευτερονόμιο* 22, 13 ἀναφέρεται ὅτι ἄν ὁ ἄνδρας ὄντως ἀνακάλυπτε ὅτι ἡ σύζυγός του δέν ἦτο παρθένος, δικαιοῦταν νά τή διώξει, ἀκόμη καί νά τή λιθοβολήσει. Συμπληρωματικά τό *Δευτ.* 24.1 λέει ὅτι ἄν αὐτός ἔβρισκε κάτι «*ἄσχημον*» στή σύζυγό του μποροῦσε νά τῆς δώσει «*βιβλίον ἀποστασίου*» (=διαζύγιο). Τό τελευταῖο ἔκανε καί ὁ «δίκαιος» Ἰωσήφ ὅταν βρῆκε τή Μαρία ἔγκυο, φωτίζοντας μέ τό παράδειγμά του το σωστό δρόμο γιά τήν ἑρμηνεία τοῦ *Δευτ.* 24, 1. Κάποιοι ἄλλοι ὅμως ἑρμήνευσαν τή διάταξη αὐτή γενικότερα καί θεώρησαν ὡς λόγο διαζυγίου κάθε ἄσχημο πρᾶγμα. Ἡ διαφωνία αὐτή ὁδήγησε στή δημιουργία τῶν ἑρμηνευτικῶν σχολῶν *Σαμμαΐ* καί *Χιλλέλ*.

Ἡ ἀοριστία αὐτή ἐξυπηρετοῦσε βέβαια τήν κατάσταση τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι ἐνῶ ὁ Κύριος διέταξε νά δίνεται τό διαζύγιο μόνο γιά λόγους πορνείας, *ἐπέτρεψε κατ᾿ οἰκονομία* ἐξαιτιας τῆς σκληροκαρδίας τῶν Ἰουδαίων νά δίνεται αὐτό για κάθε λόγο. Ἡ λέξη ἄσχημο ἐκτός ἀπό τήν ἠθική ἔννοια τῆς ἀσχημοσύνης ἔχει καί μία τεχνική ἔννοια: *ἄ-σχημος*, δηλ. αὐτός πού δέν ἔχει σχῆμα, πού εἶναι κατεστραμμένος, μπορεῖ λοιπόν νά ἀναφέρεται καί στό διαρρηγμένο παρθενικό ὑμένα. Δέν εἶναι βέβαια τυχαῖο πού ὁ πάνσοφος Δημιουργός τοποθέτησε αὐτόν μόνο στόν ἄνθρωπο καί ὄχι στά ζῶα.

Τίς προγαμιαῖες σχέσεις σάν λόγο διαζυγίου καταδεικνύει καί ἡ εὐχή πού ἀφοροῦσε στή λύση τῶν στεφάνων «*τῇ ὀγδοῃ ἡμέρᾳ*» μετά τό γάμο καί δυστυχῶς σήμερα ἔχει παραμεληθεῖ. Σύμφωνα μέ αὐτή ἄν ἕνας ἀπό τούς δύο ἀνακάλυπτε στό χρονικό διάστημα τῶν ὀκτώ ἡμερῶν ὅτι ὁ σύζυγός του εἶχε πορνεύσει ἤ δέν ἦταν ἱκανός πρός εὐνήν μποροῦσε νά ἐνημερώσει τόν ἱερέα καί τούς συγγενεῖς αὐτοῦ καί νά ζητήσει διαζύγιο. Ἄν ὅμως δέν κατήγγειλε τά παραπάνω μέσα στήν προθεσμία τῶν ὀκτώ ἡμερῶν δέν εἶχε πλέον

τό δικαίωμα νά ζητήσει διαζύγιο γιά τό λόγο αὐτό. Ὑπάρχει λοιπόν ἰσοζύγιο πληρωμῶν καί γιά τούς δύο συζύγους καί ἰσότητα τῶν δύο φύλων, ὅπως σθεναρά ὑποστηρίζει καί ὁ Μ. Βασίλειος.

Διάκριση πρέπει νά γίνεται ἐπίσης ἀνάμεσα στίς γυναῖκες πού εἶχαν προηγούμενες σαρκικές σχέσεις καί κατόπιν ἐπιθυμοῦσαν νά παντρευτοῦν καί στίς παρθένες γυναῖκες, πού ἐξαιτίας ἀκούσιας φθορᾶς, ψυχολογικῆς βίας ἤ βιασμοῦ (βλ. κε΄ κανόνα Μ. Βασιλείου καί στόν ξζ΄ ἀποστ.) κινδύνευαν νά διωχθοῦν, ὅταν ὁ σύζυγός τους τό ἀνακάλυπτε.

Καθίσταται λοιπόν σαφές ἀπό τά παραπάνω ὅτι «*ἡ πορνεία γάμος οὐκ ἔστιν, ἀλλ᾽ οὐδέ γάμου ἀρχή*» (κστ΄ κανών Μ. Βασιλείου), ἀλλά ἀντίθετα μπορεῖ νά ἀποτελέσει λόγο διαζυγίου.

Καταλήγοντας ἐπιλογικά ὁδηγούμαστε στό συμπέρασμα ὅτι τό «*παρεκτός λόγου πορνείας*» ἀποδίδεται κάλλιστα μέ τήν τριπλῆ αὐτή ἑρμηνεία πού βασίζεται στήν ἐκκλησιαστική παράδοση καί τούς κανόνες τῶν ἁγίων Πατέρων καί δίνει λύσεις σέ προβληματισμούς τῶν ἑρμηνευτῶν πού ἀνάγονται αἰῶνες πρίν.

Σακκᾶ Π. Κασσιανή
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Κανονικοῦ Δικαίου

ΧΡΟΝΙΚΑ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θ. Λατρεία

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κ.Κ. Παντελεήμων ὁ Β' κατά τό δίμηνον Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου 2000 ἐχοροστάτησε, προεξῆρχε καί ἐκήρυξε:

Ἰανουάριος

Τήν Πρωτοχρονιάν, Σάββατον 1ην μηνός εἰς τόν Ἱερόν Καθεδρικόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου καί ἐτέλεσε, παρουσίᾳ τῶν Ἀρχῶν, πανηγυρικήν δοξολογίαν ἐπί τῇ εἰσόδῳ εἰς τόν νέον Ἐνιαυτόν. Τήν Κυριακήν 2αν τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τοῦ Πολιούχου Ἁγίου Δημητρίου. Τήν Τετάρτην 5ην τοῦ μηνός, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τοῦ Πολιούχου Ἁγίου Δημητρίου κατά τόν Μέγαν Ἑσπερινόν τῶν Θεοφανείων. Τόν Θεῖον λόγον ἐκήρυξεν ὁ Μ. Ἀρχ. π. Ἰωάννης Τασσιᾶς, Πρωτοσύγκελλος Ἱ.Μ.Θ. Τά Θεοφάνεια, Πέμπτην 6ην τοῦ μηνός, εἰς τόν Ἱερόν Μητροπολιτικόν Ναόν Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὅπου καί ἐτέλεσε τόν Μ. Ἁγιασμόν, παρουσίᾳ τῶν Ἀρχῶν. Ἀκολούθως ἐσχηματίσθη λιτανευτική πομπή μέ κατεύθυνσιν τόν παραλιακόν χῶρον, ὅπου καί προέβη εἰς τήν, κατά τήν κατ' ἔτος παράδοσιν, κατάδυσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Τήν Κυριακήν 9ην τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Καθεδρικόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Τήν Κυριακήν 16ην τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Τήν Κυριακήν 23ην τοῦ μηνός, εἰς τόν Ἱερόν Μητροπολιτικόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τό ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας κατά τόν Μέγαν Ἑσπερινόν εἰς τόν πανηγυρίζοντα Ἱερόν Ναόν τῆς Ὁσίας Ξένης Χαριλάου.

Τήν Κυριακήν 30ήν τοῦ μηνός εἰς τόν Καθεδρικόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου καί ἐτέλεσε τό, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐτήσιον μνημόσυνον τῶν καθηγητῶν καί εὐεργετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, παρουσίᾳ τῶν Ἀρχῶν.

Φεβρουάριος

Τήν Τρίτην 1ην τοῦ μηνός ἑσπέρας εἰς τόν πανηγυρίζοντα Ἱερόν Ναόν Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου. Τήν Κυριακήν 6ην τοῦ μηνός εἰς τόν Μητροπολιτικόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τήν Κυριακήν 13ην τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Τήν Κυριακήν 20ήν τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου - Πολιούχου. Τήν Κυριακήν 27ην τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Καθεδρικόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

Ἐθιμοτυπία - Συσκέψεις

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κ.Κ. Παντελεήμων ὁ Β΄ :

- Τήν Τρίτην 11ην Ἰανουαρίου προήδρευσε τῆς κατά μῆνα τακτικῆς ἱερατικῆς συνάξεως τοῦ κλήρου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.
- Τήν Παρασκευήν 11ην Φεβρουαρίου προήδρευσε τῆς κατά μῆνα τακτικῆς ἱερατικῆς συνάξεως τοῦ Κλήρου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Περιοδικά, ἐφημερίδες καί ἔντυπα

Α′

Ἀπόστολος Βαρνάβας, ἐπίσημο περιοδικό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, Λευκωσία, τεύχη 10-11 (1999).
Διδαχή, μηνιαῖον ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν τῆς Ἱερᾶς Μ. Μεσσηνίας, Νο 577-578.
Ἐκκλησία, ἐπίσημον δεκαπενθήμερον δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, τεῦχος 11 (1999).
Ἐπαγγελία, μηνιαία ἔκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Γουμενίσσης, Ἀξιουπόλεως καί Πολυκάστρου, Γουμένισσα Κιλκίς, φῦλλον 80.
Ἐπίσκεψις, δεκαπενθήμερον δελτίον εἰδήσεων Ὀρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Γενεύη, τεύχη 574-575.
Ἐφημέριος, Μην. περιοδικό γιά τούς ἱερεῖς, τεύχη 10-12 (1999)
Θεοδρομία, Τριμ. ἔκδοση Ὀρθοδ. Διδαχῆς, τεῦχος 3(1999).
Ὀρθοδοξία, περίοδος Β′, τεύχη Α′-Β′ Ἰαν.-Δεκ. 1999
Ὅσιος Νίκων ὁ «Μετανοεῖτε», περιοδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καί Σπάρτης, Νο. 128.

Β′

Ἁγία Λυδία, μηνιαῖον ὀρθόδοξον χριστιανικόν περιοδικόν, Ἀσπροβάλτα Θεσσαλονίκης, Νο. 323.
Ἀνοιχτοί Ὁρίζοντες, μηνιαῖο περιοδικό χριστιανικοῦ προβληματισμοῦ, Ἀθήνα, τεύχη 969.
Ἀπολύτρωσις, μηνιαῖο ὄργανον ὁμωνύμου Ὀρθοδόξου Ἀδελφότητος Θεσ/νίκης, τεύχη 648-649.
Ἐκκλησιαστική Διακονία καί Μαρτυρία, Δελτίον τύπου Ἱ. Μ. Καλαβρύτων καί Αἰγιαλείας, ἀριθμ. φύλ. 286-287.
Ἐνορία, ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν, Ἀθῆναι, φύλλα 919-920.
Ζωή, ὀρθόδοξον περιοδικόν ὄργανον ὁμωνύμου ἀδελφότητος θεολόγων, Ἀθῆναι, τεύχη 3965-3968.
Ἡ δράση μας, ὀρθόδοξον μηνιαῖον φοιτητικόν περιοδικόν, Ἀθῆναι, τεῦχος 375.
Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, μηνιαῖο ὀρθόδοξο χριστιανικό περιο-

δικό ὄργανο τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου, Ἀθήνα, τεύχη 418-419.
Καθολική, ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα χριστιανικοῦ περιεχομένου, Ἀθήνα, φύλλα 2897-2899.
Καινή Κτίσις, μηνιαῖο ὄργανον τῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν ἑνώσεων, Ἀθῆναι, τεῦχος 12 (1041).
Πληροφόρηση, Μην. ἔκδοση Ἱ.Μ. Δημητριάδος, Νοέμβ.-Δεκ. 1999.
Σύγχρονα Βήματα, τριμηνιαῖο περιοδικό χριστιανικοῦ προβληματισμοῦ, ὄργανο τοῦ πνευματικοῦ κέντρου «Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης», Ἀθήνα, τεῦχος 112.*Σωτήρ*, ὀρθόδοξον χριστιανικόν περιοδικόν ὄργανον ὁμωνύμου ἀδελφότητος θεολόγων, Ἀθῆναι, τεύχη 1755-1758.
Χριστιανικές Πεννιές, δίμηνο ὀρθόδοξο χριστιανικό φῦλλο, Ἀθήνα, φῦλλον 350.
Χριστιανική, ἐφημερίδα χριστιανικοῦ κοινωνικοῦ ἀγώνα, Ἀθήνα, φῦλλα 57 (893)-58 (895)
Χριστιανική Καταφυγή, ἔκδ. Πνευμ. Κέντρου Ἱ.Ν. Ἁγ. Δημητρίου Θεσ/νίκης, τεῦχος 82.

Γ΄

Antonianum No 4 (499).
Egyhazi Kronika, Keleti orthodox egyhazi folyoirat, Budapest,τεύχη 11-12 (1999)
Revue theologique de Louvain, No 4 (1999).
Orientalia Christiana Periodica, No 2 (1999).
St. Mark, No 12 (1999), 1 (2000).

Δ΄
ΒΙΒΛΙΑ

- Ἱερά Μητρόπολις Δράμας, *Ἡ Θεία Λειτουργία*(Εἰσηγήσεις, πορίσματα Ἱερατικοῦ Συνεδρίου Ἱ.Μ. Δράμας ἔτους 1998), Δράμα 1998, σ. 322.
- Παν. Μαρτίνη, Δρ. Θ. *Ἀσκητικές Ἀκρότητες στόν Ὀρθόδοξο Μοναχισμό*, (Στυλῖτες, Κιονῖτες, ἔγκλειστοι, Βοσκοί) Τῆνος *1999, σ. 136.*
- Χρήστου Κων. Παπαθανασίου, Δρ. Ν. καί Θ., *Κανονικοῦ Δικαίου, Μελετήματα*, τεῦχος Α΄, Ἀθήνα 1999, σ. 108.